

IULIUS CAESAR FELJEGYZÉSEI

A GALL HÁBORÚRÓL A POLGÁRHÁBORÚRÓL

A jegyzeteket Boronkai Iván és Ürögdi György írta.

TARTALOM

FELJEGYZÉSEK A GALL HÁBORÚRÓL

ELSŐ KÖNYV
MÁSODIK KÖNYV
HARMADIK KÖNYV
NEGYEDIK KÖNYV
ÖTÖDIK KÖNYV
HATODIK KÖNYV
HETEDIK KÖNYV
NYOLCADIK KÖNYV

FELJEGYZÉSEK A POLGÁRHÁBORÚRÓL

ELSŐ KÖNYV
MÁSODIK KÖNYV
HARMADIK KÖNYV

JEGYZETSZÓTÁR

FELJEGYZÉSEK A GALL HÁBORÚRÓL

FORDÍTOTTA SZEPESSY TIBOR

ELSŐ KÖNYV

1. Gallia területe a maga egészében három részre oszlik: egyiket a belgák lakják, másikat az aquitanusok, harmadikat az a nép, amelynek anyanyelvén kelta, a miénken gall a neve. Mindhárom különbözik egymástól, más a nyelvük, mások az intézményeik és törvényeik. A gallokat az aquitanusoktól a Garunna folyó, a belgáktól a Matrona és a Sequana választja el. Valamennyiük közül a belgák a legharciasabbak: ők esnek legtávolabb provinciánk polgárosult jogrendjétől; feléjük járnak legritkábban a kereskedők, és nemigen visznek hozzájuk olyasmit, ami a lélek túlfinomodásához szokott vezetni; s végül, mert tőszomszédai a Rhenuson túl lakó germánoknak, akikkel örökösen háborúznak. Ugyanez az oka, hogy a helvétek meg a többi galliait mulják felül bátorságban; szinte nap mint nap összetűznek a germánokkal, vagy saját földjeiket védelmezik ellenük, vagy ők indítanak hadat amazok földjére.

Az egyik rész, melyet - mint említettük - a gallok birtokolnak, a Rhodanus folyónál kezdődik, és észak felé néz; határai a Garunna folyó, az óceán és a belgák földje, a sequanusok és a helvétek oldalán pedig a Rhenus folyó. A belgák országa a legtávolabbi gall-lakta vidékeknél kezdődik, és a Rhenus alsó folyásáig terjed, északkeleti irányban. Aquitania a Garunna folyótól a Pyrenaeus hegységig és a hispán partokat mosó óceánig nyúlik, északnyugat felé.

2. A helvétek között Orgetorix volt messze a legelőkelőbb és a legtehetősebb. Királyi méltóság után sóvárgott; ezért M. Messala és M. Piso consuli évében összeesküvést szervezett a nemesek között, és rábeszélte törzsét, hogy a nép aprajával-nagyjával együtt hagyják el országukat: bátorság dolgában amúgy is tútesznek mindenkin, semmiség lesz hát egész Galliát hatalmukba keríteni. Annál is könnyebben győzte meg őket, mert a helvétek földjét minden oldalról természetes határok veszik körül: egyik oldalon a rendkívül széles és mély Rhenus folyó, mely a germánoktól választja el a helvéteket, másik oldalon az égbe törő Jura-hegység, mely a helvétek és a sequanusok között húzódik, s végül harmadik irányban a Lemannus-tó és a Rhodanus folyó, mely a mi provinciánkat választja el Helvétiaától. Ilyen körülmények között csak korlátozott területen kalandozhattak, és szomszédaik ellen sem egykönnyen viselhettek hadat, ami ezeket a harcias vérmérsékletű embereket igen fájdalmasan érintette; ráadásul úgy vélekedtek, hogy lélekszámukhoz, harci dicsőségükhöz és bátorságukhoz képest nagyon is szűkös földterületet birtokolnak, hiszen hossza mindössze kétszáz-negyven, szélessége pedig száznyolcvan mérföld.

3. Ezek az okok és Orgetorix tekintélye megtették hatásukat. Elhatározták, hogy mindent előkészítenek az indulásra: annyi igásállatot és szekeret vásárolnak össze, amennyit csak tudnak, bevetik az összes megművelhető földet, hogy útközben kellő mennyiségű gabonájuk legyen, és megszilárdítják a szomszédaikhoz fűződő békés és baráti kapcsolatokat. Mivel a feladatok végrehajtására két évet elegendőnek tartottak, törvénybe foglalták, hogy a harmadik évben útnak indulnak. A vállalkozás vezetőjévé Orgetorixot választották meg, aki vállalta, hogy személyesen megy el követségbe a szomszédos törzsekhez.

Útja során rávette a sequanus Casticust, Catamantaloedis fiát, hogy ragadja magához törzse felett a királyi hatalmat, melyet öelötte atyja birtokolt. (Casticus atyja hosszú éveken keresztül uralkodott a sequanusok felett, és a senatustól „a római nép barátja” címet kapta.) Ugyanezt ismételte meg a haeduus Dumnorixnál, Diviciacus testvérénél, aki ez idő tájt vezető szerepet játszott törzsében, és a nép nagyon kedvelte: őt is hasonló kísérletre beszélte rá, sőt leányát is hozzáadta feleségül. Mindkettőjük előtt azt bizonygatta, hogy tervüket egyáltalán nem lesz nehéz végrehajtaniuk: ő hamarosan a főhatalom birtokába jut törzsében, s mivel a helvétek kétségkívül egész Gallia legerősebb törzse, a maga részéről a rendelkezésére álló eszközökkel

és hadseregével feltétlenül biztosítani fogja számukra a trónt. Az érvelés hatott: esküvel megpecsételt szövetséget kötöttek, abban a reményben, hogy a királyi hatalom megszerzése után három ilyen erős és hatalmas nép fegyvereivel leigázhadják egész Galliát.

4. A tervet elárulták a helvéteknek. Orgetorixot a törzs szokása szerint arra kötelezték, hogy bilincsbe verten védekezzék. Ha elítélik, büntetésül máglyahalál vár rá. Az ítélethozatal napján Orgetorix összegyűjtötte és a törvényszék elé vezette összes szolgáját és rokonát, mintegy tízezer embert, sőt, odarendelte clienseit és tekintélyes számú adósát is: ezek jelenléte megmentette a felelősségre vonástól. Ám a törzset felháborította a dolog. Fegyverrel igyekeztek érvényt szerezni jogaiknak, s előljáróik egész sereg embert csődítettek egybe vidékről. Eközben Orgetorix meghalt; mint a helvétek mondják, alapos a gyanú, hogy önkezével vetett véget életének.

5. A helvétek Orgetorix halála után is lankadatlanul kitartottak korábbi tervük mellett, hogy elhagyják földjüket. Mikor úgy érezték, hogy készek az útra, felgyűjtották valamennyi - szám szerint vagy tizenkét - városukat, körülbelül négyszáz falut, meg a többi, elszórtan álló lakóházat. Elégették mindazt a gabonaféleséget is, amit nem szándékoztak magukkal vinni, hogy a hazatérésnek még a reményétől is megfosztva, annál elszántabban vállalják a rájuk váró veszélyeket. Azt viszont parancsba adták, hogy ki-ki hozzon el otthonról három hónapra elegendő lisztet. Szomszédaikat, a rauracusokat, a tulingusokat és a latobicusokat rábeszélték, hogy ők is édessék fel városaikat meg falvaikat, és induljanak útnak velük együtt; a boiusokat pedig, akik régebben a Rhenuson túl laktak, majd átköltöztek Noricum földjére, s éppen Noreiát ostromolták, szövetségesül fogadták magukhoz.

6. Mindössze két út állt rendelkezésükre, hogy hazájukból kivonulhassanak. Az egyik a sequanusok vidékén át vezet, a Jura-hegység és a Rhodanus folyó között; ez azonban szűk és nehezen járható, a szekerek még libasorban haladva is csak nagy ügyel-bajjal juthatnak rajta keresztül, s közvetlenül mellette hatalmas hegy emelkedik, úgyhogy maroknyi csapat is megakadályozhatta volna őket a továbbjutásban. A másik út, mely a mi provinciánkon vezet át, sokkal járhatóbb és kényelmesebb, mert a helvétek és a nemrég békén alá került allobroxok földje között ott folyik a Rhodanus, s a folyón több helyt gázlók vannak. Az allobroxok legtávolabbi, a helvétek országához legközelebb eső városa Genava; innen híd vezetett a helvétekhez. Az allobroxokat - gondolták a helvétek - talán szép szóval is rávehetik, hogy engedjék át őket földjükön, még amúgy sem mutatnak valami nagy rokonszenvet a római nép iránt; ha nem sikerül, fegyveres erővel kényszerítik ki az átjutást.

Mikor az induláshoz már minden készen állt, megjelölték a Rhodanus partjára tervezett gyülekező napját. Ez a nap március 28-a volt, L. Piso és A. Gabinius consuli évében.

7. Mihelyt Caesarnak hírül adták, hogy a helvétek a mi provinciánkon akarnak keresztülvonulni, sietve elhagyta a Várost, és erőltetett menetben indult meg Gallia Ulterior felé. Így érkezett meg Genavába. Minthogy Gallia Ulteriorban mindössze egy legio tartózkodott, megparancsolta, hogy az egész provincia területén állítsanak ki annyi katonát, amennyit csak lehet, s ugyanakkor leromboltatta a genavai hidat.

A helvétek, amint értesültek Caesar megérkezéséről, Nammeius és Verucloetius vezetése alatt törzsük legelőkelőbb embereit küldték hozzá követségbe, azzal az üzenettel, hogy minden rossz szándék távol áll tőlük, pusztán azért akarnak átvonulni a provincián, mert más útjuk nincsen; ehhez kéri Caesar jóváhagyását. Caesar azonban még emlékezett arra, hogy a helvétek egykor lemészárolták L. Cassius consult, megvert seregét pedig iga alatt vonultatták el, ezért úgy vélte, nem szabad teljesítenie a kérést; másrészt jól tudta, hogy ezek az ellenséges érületű emberek, ha átengedné őket a provincia területén, erőszakos és jogtalan cseleke-

detektől sem riadnának vissza. Mindamellet időt akart nyerni, míg rendeletére összegyűlnek a katonák; azt válaszolta a követeknek, hogy gondolkodási időre van szüksége, térjenek vissza április idusán, és akkor adják elő kívánságukat.

8. Időközben a rendelkezésére álló legióval és a provinciából gyülekező katonákkal tizenkilenc mérföld hosszúságban tizenhat láb magas falat és előtte árkot húzatott, a Rhodanus folyóba ömlő Lemannus-tótól egészen a sequanusokat és helvéteket elválasztó Jura-hegységig. Mihelyt a sánc elkészült, védőőrséget vezényelt melléje és az őrállomásokat is megerősítette, hogy annál könnyebben verhesse vissza a helvéteket, ha akarata ellenére mégis megkísérelnék az áthatolást. Amikor elérkezett a követekkel megbeszél nap, és azok újra elébe járultak, kijelentette nekik, hogy a római nép, hagyományos szokásaihoz híven, senkinek sem ad utat a provincián át: ha pedig erőszakkal próbálkoznának, vissza fogja őket verni. A reményükben csalódott helvétek egymáshoz kötözött bárkákon, nagyszámú, sebtében összetákoltt tutajon, vagy - ahol a Rhodanus medre a legsekélyebb volt - a gázlókon igyekeztek átkelni, egyesek fényes nappal, legtöbbször éjszaka. Csakhogy a védőművek katonáinak ellentámadásai és hajítófegyverei mindannyiszor megállították őket: végül fel is hagytak a próbálkozással.

9. Egyetlen út maradt: az, amelyik a sequanusok földjén vezetett keresztül. Ez azonban szűk volt, a sequanusok beleegyezése nélkül nem használhatták. Mivel saját erejükből nem tudták őket megnyerni maguknak, követeket küldtek a haeduus Dumnorixhoz, hogy az ő közbenjárásával eszközöljék ki a sequanusok engedélyét. Dumnorix ugyanis népszerűsége és bőkezűsége miatt nagy befolyással rendelkezett a sequanusok között, s a helvétekhez is baráti kapcsolat fűzte, mert honfitársnőjüket, Orgetorix leányát vette feleségül. Dumnorix királyi hatalomra vágyódott, a fennálló rend megváltoztatása volt a célja, és szeretett volna szolgálataival minél több törzset lekötöztetné tenni: vállalta hát a megbízatást. Kiszökölt a sequanusoktól, hogy engedjék át földjükhöz a helvéteket, s azt is elintézte, hogy majd túszoikat váltanak: ez lesz a biztosíték, hogy a sequanusok nem gördítenek akadályt a helvétek útjába, a helvétek pedig áthaladásuk alatt minden erőszakosságtól és jogtalanságtól tartózkodnak.

10. Caesarnak jelentették, hogy a helvétek a sequanusok és a haeduusok földjén keresztül szándékoznak eljutni a santókig. Ez a törzs a tolosaiakétól nem messze él, s Tolosa már a mi provinciánkban fekszik. Caesar átlátta, milyen nagy veszélybe sodródik a provincia, ha a helvétek terve sikerül: harcias, a római nép iránt ellenséges érzelmű törzs kerül a provincia természetes határoktól nem óvott, gabonában gazdag vidékének közvetlen közelébe. Ezért az általa építtetett erődítmények parancsnokságát legatusára, T. Labienusra ruházta, ő maga pedig sietve Italiába ment. Ott felállított két legiót, hozzájuk csatolt még három másikat, melyek Aquileia környékén téli táborukban időztek, s ezt az öt legiót a legrövidebb úton, az Alpokon keresztül Gallia Ulteriorba vezette. A hegyek között a ceutrók, a graiocelusok és a caturixek megszállták a magaslatokat, és igyekeztek megakadályozni a sereg továbbjutását. Caesar azonban több összecsapásban győzelmet aratott felettük, s hét nappal azután, hogy Ocelumból, Gallia Citerior utolsó városából elindult, Gallia Ulteriorba, a vocontiusok földjére érkezett. Innen az allobroxokhoz, az allobroxoktól pedig a segusiavusokhoz vezette seregét: a Rhodanuson túl ez a törzs lakik legközelebb a provincia határaihoz.

11. A helvétek eközben már átjutottak a szoroson, át a sequanusok területén, megérkeztek a haeduusokhoz, s éppen az ő földjeiket pusztították. A haeduusok nem tudták magukat és javaikat megvédeni. Segélykérő követeket menesztettek Caesarhoz: mindig jó szolgálatokat tettek a római népnek, nem érdemlik meg hogy úgyszólván a római seregek szeme láttára elpusztítsák földjeiket, rabságba hurcolják gyermekeiket és bevegék városaikát. Ugyanakkor a haeduusokkal rokon és baráti viszonyban élő ambarrusok is arról értesítették Caesart, hogy földjeiket végigpusztították, sőt már városaikát is csak nagy nehezen tarthatják az ellenség

támadásaival szemben. Az allobroxok, akiknek falvaik és birtokaik voltak a Rhodanuson túl, szintén Caesarhoz menekültek, és elpanaszolták, hogy letarolt földjükön kívül nem maradt egyebük. A történetek hatására Caesar úgy döntött, hogy nem várja be, míg a helvétek, a szövetségesek javait földülva, santo földre érnek.

12. A haeduusok és a sequanusok földjét az Arar folyó szeli át, mely a Rhodanusba torkollik, s olyan hihetetlenül lassú a sodra, hogy pusztá szemmel el sem lehet döntení, merrefelé folyik. Ezen keltek át a helvétek, egymáshoz kötözött tutajokon és bárkákon. Mikor Caesar felderítői útján tudomást szerzett arról, hogy a helvétek háromnegyed része már átjutott az Araron, körülbelül negyedrészüik viszont még a folyó innenső partján vesztegel, éjfél után három legióval elindult a táborból, és rajtaütött azokon, akik az átkelésre várakoztak. A málhákkal túlterhelt, támadásra egyáltalán nem számító helvétek zömét lekaszabolták; a többiek elmenekültek, és a szomszédos erdőségekben rejtőztek el. A megvert helvétek az úgynevezett Tigurinus körzethez tartoztak: a helvét törzs ugyanis négy „körzet”-re oszlik.

Ennek a körzetnek a lakói ölték meg L. Cassius consult, ők hajtották át iga alatt a seregét is, mikor atyáink idejében elhagyták hazájukat. Így aztán - akár véletlenül, akár a halhatatlan istenek akaratából - a helvét törzsnek az a része bűnhődött meg elsőnek, amelyik a római népre oly súlyos csapást mért. És Caesar ezúttal nemcsak a közösség sérelmét torolta meg, hanem a magáét is, mert apósának, L. Pisónak a nagybátyját, L. Piso legatust szintén a Tigurinusok ölték meg, mégpedig ugyanabban a csatában, ahol Cassiust.

13. Az ütközet után Caesar hidat veretett az Araron, és átvezette rajta seregét, hogy üldözőbe vehesse a megmaradt helvét csapatokat. Villámgyors megjelenése nagy riadalmat keltett a helvétek között, s mikor megtudták, hogy az átkelés lebonyolításához, ami tőlük húsznapig megfeszített munkát követelt, neki mindössze egy napra volt szüksége, követeket menesztettek hozzá. A követtséget az a Divico vezette, aki a Cassius ellen vívott csatában a helvét sereg parancsnoka volt. Divico a következőket mondta Caesarnak:

Ha a római nép hajlandó a helvétekkel békét kötni, a helvétek oda vonulnak, ahová Caesar rendeli, és ott telepednek meg, ahol Caesar akarja. Ám ha eltökélt szándéka, hogy folytatja ellenük a háborút, jusson eszébe a római népet ért hajdani vereség és a helvétek ősi vitézsége. Ne tartsa valami nagy dicsőségnek, és őket se becsülje le azért, hogy sikerült meglepetésszerűen lerohannia egyetlen körzet lakóit, akiknek folyón átkelt társaik nem siethettek segítségükre: ők azt tanulták atyáiktól és őseiktől, hogy ne orvul támadjanak, ne fondorlatokkal igyekezzenek eredményt elérni, hanem bátorságukkal. Vigyázzon hát Caesar, hogy az a hely, ahol megálltak, ne a római nép újabb vereségéről, hadserege felkoncolásáról kapja nevét, vagy arra emlékeztessen.

14. Caesar így felelt neki:

Egy pillanatig sem kétséges előtte, mi a teendője: élénken élnek emlékezetében a helvét követeiktől felemlegetett események, s ezekre annál is ingerültebben gondol, mert megtörténtükért egyáltalán nem a római nép a felelős. Hiszen ha a rómaiak tudatában lettek volna, hogy valami jogtalanságot követtek el, játszva foganatosíthattak volna megfelelő óvintézkedéseket; de éppen az okozta vesztüket, hogy semmi olyan tettükről nem tudtak, melynek következményeitől félniük kellett volna, az ok nélküli félelem pedig nem kenyerük. És ha hajlandó lenne is fátylat borítani a régi sérelmekre, vajon feledhetné-e a legfrissebb sérelmeket: azt, hogy tilalma ellenére megkíséreltek áttörni a provincián, és hogy zaklatták a haeduusokat, ambarrusokat, allobroxokat? Elhatározását az is megerősíti, hogy olyan fennen dicsekednek győzelmükkel, s hogy még csodálkoznak, miért maradtak jogtalanságaik hosszú időn keresztül megtorlatlanul. De hát a halhatatlan istenek általában nem sietnek a büntetéssel, hagyják, hogy

azok, akikre vétkeikért le akarnak sújtani, ideig-óraig büntetlenül, jólétben éljenek, aztán sorsuk hirtelen megváltoztatásával még keményebben sújtanak le rájuk. Mindettől eltekintve, ha a helvétek túszoikat adnak neki, bizonyoságul annak, hogy ígéreteiket teljesíteni fogják, másrészt ha kárpótolják a haeduusokat, a haeduusok szövetségeseit és az allobroxokat az elszenvedett károkért, akkor békét köt velük.

Divico ezzel válaszolt:

A helvétek azt tanulták őseiktől, hogy túszoikat sose adjanak, mindig csak szerezzenek; erre maga a római nép lehet a tanú. Válasza után Divico eltávozott.

15. Következő nap a helvétek felkerekedtek táborhelyükről. Hasonlóképpen cselekedett Caesar is, és előreküldte teljes, négyezer főnyi lovasságát, melyet a provincia területén, meg a haeduusok és szövetségeseik közül soroztatott be: nekik kellett szemmel tartaniuk, merre veszi útját az ellenség. A lovasok a kelleténél nagyobb hévvel követték az utóvédet, számukra kedvezőtlen terepen össze is csaptak a helvét lovassággal, s a mieink közül néhányan elesetek. A helvéteket fellelkesítette az összecsapás, hiszen ötszáz lovasuk hatalmas túlerőben levő lovasságot futamított meg; mind merészebben szálltak szembe velük, s utóvédjük időnként megtámadta csapatainkat. Caesar nem engedte katonáit harcba bocsátkozni, egyelőre beérte azzal, ha megakadályozhatja az ellenséget a rablásban, pusztításban és az élelmiszerek beszerzésében. Így vonultak körülbelül tizenöt napig: az ellenséges utóvédet legfeljebb öt-hat mérföld választotta el a mi elővédünktől.

16. Közben Caesar nap mint nap követelte a haeduusoktól a hivatalosan megígért gabona-szállítmányt. A hideg éghajlat miatt ugyanis nemcsak a vetések nem értek még be (Gallia, mint előbb említettem, északi fekvésű), de megfelelő takarmánykészlet sem állott rendelkezésre; annak a gabonának pedig, melyet az Arar folyón, hajókon szállíttatott maga után, nem nagyon vehette hasznát, mert a helvétek útjuk során elhagyták az Arar vidékét, s tőlük nem akart elszakadni. A haeduusok egyik napról a másikra halasztották a dolgot, erősködtek, hogy a gabonát már összehordták, úton van, hamarosan megérkezik. Mihelyt Caesar észre vette, hogy egyre csak hitegetik, és közeleg a nap, mikor élelmiszert kell osztania katonáinak, összehívta a haeduusok vezetőit. Sokan időztek táborában, így Diviciacus és Liscus; Liscus volt legfőbb tisztviselőjük, az úgynevezett vergobretus, akit évenként választanak meg, és aki honfitársai között élet-halál ura. Caesar súlyos vádakkal illette őket: nem tud gabonát vásárolni, lábon álló gabonát sem foglalhat le; igen nehéz helyzetben van, egészen közel az ellenséghez, s bár nagyrészt az ő kérésüknek engedve vállalta a hadjáratot, mégsem támogatják. Sőt, sokkal keményebb szemrehányást tett nekik: azt, hogy rútul cserbenhagyták.

17. Caesar beszédének hatására Liscus végül is felfedte, amit eddig elhallgatott:

Vannak néhányan, akiknek túlságosan nagy a tekintélyük a nép előtt: semmi tisztséget nem viselnek, szavuk mégis többet nyom a latban, mint a tisztségviselőké. Az ő aljas, bujtogató beszédek riasztották el a népet attól, hogy a vállalt gabonamennyiséget beszolgáltassa: ha már Galliában nem a haeduusoké a vezető szerep - jelentették ki -, akkor inkább gallok, mint rómaiak előtt hajtsanak fejet, mert az egy percig sem kétséges, hogy a rómaiak, mihelyt sikerült a helvéteket legyőzniük, a többi gall törzzsel együtt a haeduusokat is megfosztják majd a szabadságuktól. Ugyancsak ők árulják el az ellenségnek a rómaiak terveit, és mindazt, ami a táborban történik. Ő, Liscus, tehetetlen velük szemben. Mi több, bár az imént, mikor Caesarnak jelentést tett, pusztán kötelességét teljesítette, azt is csupán felszólításra, tudva tudja, hogy az életével játszik. Ez volt az oka annak is, hogy ilyen hosszú ideig hallgatott.

18. Caesar sejtette, hogy Liscus szavai Dumnorixra, Diviciacus testvérére vonatkoznak, de nem akarván a dolgot többek jelenlétében feszegetni, rövidesen elbocsátotta a tanácskozás résztvevőit. Egyedül Liscust tartotta magánál, s négy szemközt kérdezte ki arról, amit a tanácskozáson mondott. Liscus most már nyíltabban és határozottabban mert nyilatkozni. Ugyanebben az ügyben Caesar titkon másokat is kifaggatott, s úgy találta, hogy Liscus állításai megfelelnek a valóságnak:

Igen, Dumnorix az illető - mondták -, mindenre elszánt, bőkezűsége folytán felettébb népszerű férfi, lelkes híve a fennálló rend megváltoztatásának. Hosszú éveken keresztül bérelte a haeduusok vámjainak és összes többi adójának beszédési jogát, mégpedig potom összegért, mert ha ő tett javaslatot a bérleti összegre, senki sem merészkedett ellenajánlással előállni, ily módon tetemesen gyarapította családi vagyonát, és elegendő pénzt harácsolt össze ahhoz is, hogy honfitársait ajándékokkal tömhesse. Saját költségén tekintélyes létszámú állandó lovas testőrséget tart fenn, és befolyása nemcsak hazájában, hanem a szomszédos törzseknél is igen nagy. Ennek a befolyásnak érdekében adta feleségül anyját egy igen előkelő és tehetős biturix férfihoz, ezért vett ő maga helvét nőt feleségül, s ezért házасította ki anyaaági nővérét és unokahúgait is más törzsekbe. A helvéteket a rokoni kapcsolatok miatt pártolja és támogatja, Caesart és a rómaiakat viszont gyűlöli, már csak egyéni okoknál fogva is, mégpedig azért, mert megjelenésük óta csökkent a hatalma, testvére, Diviciacus ellenben visszaszerezte régi befolyását és tekintélyét. Ha a rómaiak vállalkozása balul üt ki, Dumnorixnak minden reménye megvan arra, hogy a helvétek segítségével elnyerje a királyi méltóságot; mindaddig azonban, amíg a római nép hatalma töretlen, nemcsak a királyságnak, hanem jelenlegi tekintélyének is búcsút mondhat.

Kérdőzködései során Caesar azt is megtudta, hogy a néhány nappal előbb lezajlott, kedvezőtlen kimenetelű lovas összecsapásban Dumnorix és lovasai futamodtak meg először (annak a lovas segédcsoportnak, melyet a haeduusok Caesarhoz küldtek, éppen Dumnorix volt a parancsnoka): az ő menekülésük keltett zavart a többi lovas között.

19. A gyanút, melyet ezek az értesülések keltettek, kézzelfogható tények erősítették meg: Dumnorix vezette át a helvéteket a sequanusok földjén; ő intézte a két nép között a túszok kicserélését; mindezt nem csupán Caesar és a törzs felhatalmazása nélkül, hanem egyenesen a hátuk mögött cselekedte; s végül: a haeduusok legfőbb tisztviselője vádolta be őt. Caesar éppen elegendő okot látott arra, hogy akár maga személyesen vonja felelősségre Dumnorixot, akár törzsétől követelje megbüntetését. Csakhogy mindezeknek a megfontolásoknak ellene mondott valami. Dumnorix testvére, Diviciacus - meggyőződhetett róla - feltétlen híve volt a római népnek, igaz jóindulatot tanúsított iránta, hűségben, igazságérzetben, mérsékletességben alig akadott hozzá fogható: attól tartott, hogy Dumnorix megbüntetésével érzékeny sebet ejt Diviciacus érzelmein. Így aztán, még mielőtt egy lépést is tett volna, magához hívatta Diviciacust, és a mindennapos érintkezésben alkalmazott tolmácsokat elküldve, C. Valerius Procillusnak, Gallia provincia egyik vezető emberének közvetítésével folytatott vele beszélgetést; Procillus jó barátja volt és teljes bizalmát élvezte. A beszélgetés folyamán Caesar feltárta Diviciacus előtt, mit mondtak Dumnorixról a gallok tanácskozásán, melyen maga is részt vett, beszámolt arról, ki-kí négy szemközt hogyan nyilatkozott róla; végül kérve kérte őt, ne vegye szívére, ha szabályos kihallgatás után maga bünteti meg, vagy honfitársaival ítélleti büntetésre.

20. Diviciacus sírva fakadt, átölelte Caesart, úgy könyörgött, hogy ne lépjen fel nagyon szigorúan fivérével szemben:

Tudja jól, hogy a vád igaz, s ez senkinek sem okoz akkora fájdalmat, mint éppen neki: hiszen hajdan, mikor már nagy tekintélye volt hazájában és egész Gallia területén, ő emelte mind

magasabbra a fiatal, alig ismert Dumnorixot, s lám, öccse a maga hatalmával és vagyonával mégis az ő tekintélyét igyekszik csökkenteni, sőt hovatovább az életét is veszélyezteti. A testvéri szeretet azonban mérsékletre inti, s másrésről tartania kell a közvéleménytől is: ha Caesar túlon túl szigorúan jár el Dumnorixszal szemben, senki sem fogja elhinni, hogy ez nem az ő személyes kívánságára történt, akit olyan szoros baráti kapcsolat fűz Caesarhoz; az lesz a következménye a dolognak, hogy a gallok rokonszenve teljesen elfordul tőle.

Diviciacus hosszan, könnyes szemmel könyörgött Caesarnak. Caesar megszorította a jobbját, vigasztalta, és arra kérte, ne is szóljon többet: oly nagyra becsüli őt, hogy kívánságára, közbenjárására hajlandó a Rómát ért jogtalanságtól és egyéni sérelmétől eltekinteni. Ezután magához hívatta Dumnorixot, és bátyja jelenlétében közölte vele, mit kifogásol a magatartásában; elmondta, mi jutott tudomására, mivel vádolták meg honfitársai; figyelmeztette, hogy a jövőben semmiféle gyanúra ne adjon okot; s végül biztosította őt, hogy testvére, Diviciacus kedvéért megbocsátja a történeteket. Aztán öröket rendelt Dumnorix mellé, hogy megtudhassa, mit tesz, kikkel érintkezik.

21. Ugyanaznap a felderítők hírül hozták, hogy az ellenség egy hegy lábánál pihent meg, nyolc mérföldre a római tábortól. Caesar járőrt küldött, fürkésszék ki, milyen és mekkora a hegy, hogyan és milyen irányból lehet megmászni. A katonák visszatérve jelentették, hogy a feladat könnyű. Ekkor Caesar parancsot adott T. Labienus, propraetori rangban levő legatusnak, hogy vegyen maga mellé vezetőül olyan katonákat, akik az utat már ismerik, és éjjel felé két legióval szállja meg a hegytetőt; egyben részletesen elmagyarázta neki, mi a haditerve. Ő maga éjjel után indult el az ellenség felé, ugyanazon az úton, melyen előzőleg azok haladtak, mégpedig úgy, hogy egész lovasságát a sereg élére rendelte. A felderítőket P. Considius vezetésével küldte előre, aki L. Sulla, majd M. Crassus seregében szolgált, és igen tapasztalt katonának ismerték.

22. Hajnaltájt Labienus már megszállva tartotta a hegytetőt, s Caesart is legfeljebb másfél mérföld választotta el az ellenséges tábortól, anélkül hogy a helvétek (mint később a foglyok vallomásaiból kiderült) akár az ő, akár Labienus előnyomulását megneszelték volna. Ekkor Considius Caesarhoz vágtatott: jelentette, hogy a hegyet, melynek elfoglalására Labienust kiküldötte, az ellenség tartja birtokában; felismerte a gall fegyvereket és hadijelvényeket. Caesar tüstént a szomszédos dombra vonult, és csatasorba állította csapatait. Labienus viszont a hegy elfoglalása után a mieink megérkezésére várt; nem indította meg a támadást, mert Caesar parancsa szerint mindaddig nem volt szabad harcba bocsátkoznia, míg az ő csapatai fel nem bukkannak az ellenség tábora előtt, hogy a helvéteket egyszerre két oldalról érje támadás. Lassanként a nap nagy része eltelt. Végre Caesar megtudta felderítőitől, hogy a hegytetőt az ő katonái tartják megszállva, a helvétek táborát bontottak, s hogy Considius félelmében olyat jelentett, amit nem látott, csak látni vélte. Aznap tehát a szokott távolságban követte az ellenséget, és három mérföldre az ő táboruktól táborozott le.

23. Már csak két nap volt hátra addig az időpontig, amikor gabonát kellett osztani a seregnek; ezért Caesar másnap elhatározta, hogy gondoskodik az utánpótlásról. Mivel Bibrax, a haeduusok legnagyobb és leggazdagabb városa alig tizenkilenc mérföldre feküdt, elkanyarodott a helvétektől, és Bibrax felé vette útját. A hadmozdulatot L. Aemiliusnak, a gall lovasok egyik decuriójának szökevény rabszolgái hírül adták az ellenségnek. A helvétek nyilván úgy vélekedtek, hogy a rómaiak félelmükben szakadnak el tőlük (ami annál is hihetőbbnek látszott, mert előző nap nem bocsátkoztak velük harcba, holott a magaslatok az ő kezükben voltak), vagy talán azt remélték, hogy elvághatják a római sereget az élelmiszer-utánpótlástól; mindenestre változtattak tervükön, visszafordultak, és üldözni, zavarni kezdték utóvédcsapatainkat.

24. Mikor Caesar észrevette, mi a szándékuk, seregével a közeli dombra vonult, lovasságát pedig hátravezényelte, hogy tartóztassa fel a támadó ellenséget. Közben a domboldal közepén hármas csatarendbe állította négy veteránlegióját, föntebb, a háta mögött viszont a legutóbb Gallia Citeriorban szervezett két legiót és a segédcsapatokat helyezte el, úgyhogy végül az egész domb megtelt katonáival. Ugyanakkor a málhát egy helyre hordatta, és parancsot adott a tetőn állomásozó csapatoknak, hogy ezt a helyet erősítsék meg. A helvétek, akik valamennyi szekerekkel követték Caesart, összes felszerelésüket egy helyen halmozták fel, s miután sűrű csatasoraik viasszorították lovasságunkat, phalanxot alkotva közeledtek első soraink felé.

25. Caesar előbb a maga paripáját vezettette el, majd a tisztjeit is, hogy valamennyien egyenlő részt vállaljanak a csata veszélyeiből, és a menekülésnek még a reményét is elvegye; aztán övéit buzdítva jelt adott az ütközet megkezdésére. Katonáink magasról lehajigált dárdái itt is, ott is könnyen rést ütöttek a phalanxon, s mihelyt a phalanx felbomlott, kivont karddal rohamra indultak ellene. A gallokat nagyon gátolta a harcban, hogy egyetlen dárda sokszor több pajzsot is átütött és egymáshoz szegezett. Ilyenkor a vashegy meggörbült, tehát nem ránthatták ki, s mozgásában akadályozott bal kezük így félig-meddig harcképtelenné vált. Többen meglegelték bal karjuk ide-oda ráncigálását, inkább eldobták a pajzsot, és fedetlen testtel küzdöttek tovább. A sebektől borított, holtfáradt ellenség végül meghátrált, lassan elkezdett visszavonulni a körülbelül egy mérföldnyi távolságban emelkedő hegy felé. Ezt el is foglalták. Katonáink mindenütt a nyomukban. Egyszer csak az ellenséges sereg utóvédje, a leghátul elhelyezett mintegy tizenötezer boius és tulingus harcos jobb felől rajtaütésszerűen megtámadta a mieinket. Ennek láttán azok a helvétek, akik a hegytetőre húzódtak vissza, ismét szembefordultak velünk, és megint felvették a harcot. A római csapattest kétfelé oszlott, más-más irányba vitték a sasokat: az első és második hadsor igyekezett elhárítani, a harmadik pedig a frissiben érkező ellenséges alakulattal szállt szembe.

26. Mindkét fronton hosszú ideig és elkeseredetten folyt a küzdelem. De a mieink rohamainak az ellenséges csapatok nem tudtak huzamosabban ellenállni: egy részük, mint korábban, a hegytetőre hátrált, a többiek a szekerekhez és a málhához húzódtak vissza; menekülő ellenséget azonban az egész idő alatt nem láthatott senki, bár a küzdelem kora délutántól szürkületig tartott. A málhát körül még jóval a sötétedés után is folyt a harc, a gallok elsáncolták magukat szekereik mögé, és a magasból hajítófegyverekkel árasztották el felfelé kapaszkodó katonáinkat: a matarákat és tragulákat sokan egyenesen a kocsikerekék közül eregették a mieinkre, s többeket közülük megsebesítettek. Hosszú tusa után a mieink elfoglalták a málhátábort, ahol Orgetorix leánya és egyik fia is fogságba esett.

Az ütközetből körülbelül százharmincezer gall menekült meg ép bőrrel. Az éjszaka hátralevő óráiban megállás nélkül meneteltek, nem szakították meg útjukat egy percre sem, s negyednapon elérték a lingók földjét. A mieink nem gondolhattak az üldözésükre, mert három napon keresztül a sebesültek ápolása és a halottak elföldelése kötötte le minden idejüket. Caesar azonban követei útján levelet juttatott el a lingókhoz, hogy ne támogassák a helvéteket, se élelmiszerekkel, se más egyébben, különben ugyanúgy bánik majd velük is. Ő maga csak három nap múlva indult el seregével a helvétek után.

27. A helvétek készletei teljesen kimerültek, kénytelenek voltak követeket küldeni Caesarhoz, hogy tárgyalásokat kezdjenek vele megadásuk ügyében. A követek úton találták őt, a lábához borultak, és könnyes szemmel, könyörögve kértek békét. Caesar megparancsolta, hogy ott várják be jövetelét, ahol vannak. A helvétek engedelmessé váltak. Mikor Caesar odaért, azt követelte tőlük, hogy adjanak túsokat, fegyvereiket és a hozzájuk átszökött rabszolgákat pedig szolgáltatassák ki neki. Másnap, míg ezek kiválasztása és összegyűjtése folyt, az úgynevezett Verbigenus körzet hatezer embere napszálltakor elhagyta a helvét tábornak, és megindult a

Rhenus folyó irányába, a germánok földje felé. Talán attól féltek, hogy fegyvereik átadása után halál vár rájuk, de lehetséges, hogy a szabadulás reménye ösztökélte őket: nyilván úgy gondolták, hogy a meghódolt helvétek tízezrei között szökésük egy ideig titokban marad, sőt egyáltalán fel sem tűnik.

28. Mikor Caesar értesült a dologról, szigorú felszólítást küldött azokhoz a törzsekhez, melyek területén a Verbigenusok áthaladtak: ha nem akarnak gyanúba keveredni, fogdossák össze, és vezessék hozzá a szökevényeket. A visszaküldött Verbigenusokkal ellenséget megillető módon bánt, a többieknél, mihelyt kiszolgáltatták a túsokat, a fegyvereket és a szökevényeket, elismerte a behódolás tényét. A helvéteknek, tulingusoknak és latobicusoknak parancsot adott, hogy térjenek vissza hazájukba, ahonnan elindultak, s mivel ott a vetések elpusztítása folytán mindannyiukat az éhhalál fenyegette, rendeletére az allobroxok megfelelő mennyiségű gabonával látták el őket; egyúttal megparancsolta, hogy építsék újjá felgyújtott városaikat és falvaikat. Elsősorban azért rendelkezett így, hogy az a terület, melyet a helvétek elhagytak, ne maradjon lakatlan; nem akarta, hogy a kitűnő termőtalaj miatt a Rhenuson túl lakó germánok saját földjükről a helvétekére költözzenek, s ezáltal Gallia provincia és az allobroxok közvetlen szomszédai legyenek. Ami a boiusokat illeti, a haeduusok e törzs közismerten kiváló katonai erényeire hivatkozva azzal a kéréssel fordultak hozzá, hogy saját földjükön adhassanak nekik letelepedési helyet. Caesar beleegyezett; engedélyével a haeduusok földet adtak a boiusoknak, sőt később ugyanazokban a jogokban és kiváltságokban is részesítették őket, melyeket maguk élveztek.

29. Caesarnak átnyújtottak egy sereg, görög nyelvű feljegyzésekkel telerótt írótablát, melyek a helvétek táborából kerültek elő. A táblákon pontosan fel volt tüntetve, hány fegyverforgató férfi, hány gyermek, aggastyán és nő hagyta el hazáját. Eszerint a kivonulásban összesen kétszázhatvanháromezer helvét, harminchatezer tulingus, tizennégyezer latobicus, huszonháromezer rauracus és harminckétezer boius vett részt, vagyis egészében háromszázhatvannyolcezer fő, közülük körülbelül kilencvenkétezer fegyverforgató férfi. Caesar utasítására megszámolták azokat is, akik visszatértek otthonukba: ezek száztízezeren voltak.

30. Miután a helvétek ellen folytatott hadjárat befejeződött, a törzsek vezető emberei személyében csaknem egész Galliából követtek sereglettek Caesarhoz, hogy jókívánságaikat tolmácsolják:

Tudják ők jól, hogy hadjáratával csak a római nép régi sérelmeiért állt bosszút a helvéteken, de a megtorlás legalább annyi hasznot hajtott Galliának, mint a római népnek; hiszen a bőségben élő helvétek olyan szándékkal hagyták el otthonukat, hogy megtámadják és leigázzák egész Galliát, aztán Gallia sok-sok vidéke közül kiválasszák maguknak a legtermékenyebbnek és letelepedésre a leginkább alkalmasnak látszó helyet, a többi törzset pedig adófizetőiké tegyék.

Végül kérték, hogy Caesar jóváhagyásával kijelölhessenek egy napot, amikor egész Galliából összegyűlhetnek tanácskozásra, mert volna néhány kívánságuk, melyet szeretnének közös megegyezéssel elébe terjeszteni. Mihelyt Caesar megadta az engedélyt, kitűzték a tanácskozás napját, és mindegyikük esküvel kötelezte magát, hogy az ott elhangzottakról nem beszél, csak ha erre közös megegyezéssel felhatalmazást kap.

31. Mikor a tanácskozás véget ért, a törzsek vezető emberei (ugyanazok, akik már korábban is jártak Caesarnál) ismét elébe járultak, és kérték, engedje meg, hogy tanúk nélkül tárgyalhassanak vele, olyan ügyben, mely számukra és mindannyiuk számára egyaránt életbe vágóan fontos. Caesar beleegyezett. Valamennyien sírva borultak a lábához: éppen annyira őszinte vágyuk és törekvésük az, hogy közlendőjük titokban maradjon, mint az, hogy Caesar teljesítse

a kívánságaikat, mert ha nem marad titokban, amit elmondanak, a legnagyobb veszélyeknek néznek elébe. Aztán a küldöttek nevében a haeduus Diviciacus kezdett beszélni:

Egész Galliában két hatalmi csoport van, egyiket a haeduusok, másikat az arvernusok irányítják. A két törzs már hosszú ideje versengett az elsőségért, mikor egyszer csak az arvernusok és a sequanusok zsoldjukba fogadták a germánokat. Először mintegy tizenötezer germán kelt át a Rhenuson, ám az idő múltával ezek a barbár vademberek nagyon megkedvelték a gall földet, a gallok jómódú életét, és egyre többen jöttek át: jelenleg Gallia területén vagy száz-húszezerre tehető a számuk. A haeduusok és clienseik nemegyszer összemérték velük a fegyvereiket, de vereséget szenvedtek, és súlyos veszteséggel hagyták el a küzdőteret: egész nemességük, egész senatusuk, összes lovasuk ottveszett. A sok balszerencsés kimenetelű ütközet megtörte az erejüket. Ők, akiket vitézségük és a római néphez fűződő baráti és szövetségi viszony mindaddig a legelső hatalommá tett Galliában, kénytelenek voltak országuk legjobbrait túsökként átadni a sequanusoknak, sőt esküvel kellett kötelezni magukat arra, hogy sem a túszokat nem követelik vissza, sem a római néphez nem folyamodnak segítségért, hanem ellenszegülés nélkül elfogadják a sequanusok uralmát és vezető szerepét. A haeduusok közül egyes-egyedül őt, Diviciacust nem lehetett rábírní, hogy letegye a hűség-
esküt, és gyermekeit túsokul szolgáltassa ki. Ezért menekült el hazájából, és mehetett Rómába is, a senatushoz, hogy segítséget kérjen, hiszen ő volt az egyetlen haeduus, akit sem eskü, sem túszok nem kötöttek... A győztes sequanusok azonban rosszabbul jártak, mint a megvert haeduusok: Ariovistus, a germánok királya megvetette a lábát földjükön, elfoglalta a sequanus földterület egyharmadát, ami Gallia legtermékenyebb része, sőt a minap kiutasította őket a másik egyharmadból is, azzal az indokkal, hogy néhány hónapja a harus törzs huszon-négyezer tagja érkezett hozzá, és a jövevények számára letelepedési helyet kell teremtenie. Egy-két év múlva eljön az idő, mikor kiűzik Galliából az összes gallt, és a germánok mind átkelnek a Rhenuson, mert a gall föld összehasonlíthatatlanul jobb a germánál, meg az itteni életmód is sokkal kellemesebb, mint az övék. Ariovistus pedig azóta, hogy az Admagetobriga mellett vívott ütközetben egyszer legyőzte a gall csapatokat, gögös és kegyetlen kényúr módjára viselkedik; a legelőkelőbb családok gyermekeit követeli túsul, s ezeket elrettentő példaképpen ezernyi gyötrő kínzásnak veti alá, mihelyt valami nem az ő akarata, nem az ő szeszélye szerint történik. Barbár, ingerlékeny, mindenre elszánt ember Ariovistus, lehetetlen tovább túrni az uralmát. Ha Caesar és a római nép nem ad segítséget, a gallok kénytelenek lesznek ugyanúgy cselekedni, mint a helvétek: el kell hagyni földjüket, hogy új otthont, új hazát keressenek, messze a germánoktól, szerencsét kell próbálniuk, bármi történjék is... Ha szavai Ariovistus fülébe kerülnek, a király minden bizonnyal véres bosszút áll a hatalmában levő valamennyi túszon. Caesar azonban megakadályozhatja, hogy még több germán keljen át a Rhenuson, egész Galliát megvédelmezheti Ariovistus erőszakoskodásaitól: erre személyes tekintélye, hadseregének nemrég kivívott győzelme és a római nép tiszteletet parancsoló neve a biztosíték.

32. Amint Diviciacus befejezte a beszédét, a jelenlevők mindannyian hangos szóval, sírva kezdtek könyörögni Caesarhoz, segítsen rajtuk. Caesar észrevette, hogy csupán a sequanus küldöttek nem követik a többiek példáját, hanem lehajtott fejjel, szomorúan a földre szegezik tekintetüket. Meglepetten tudakolta, mi az oka komorságuknak. A sequanusok azonban felelet helyett ugyanolyan szomorúan hallgattak tovább. Mikor Caesar ismételt kérdéseivel sem tudott belőlük egyetlen árva szót sem kicsikarni, megint csak Diviciacus adta meg a választ:

A sequanusok sorsa súlyosabb és szánalomraméltóbb a többiekénél, mert ők az egyedüliek, akik még titokban sem mernek panaszkodni vagy segítséget kérni: távollétében is úgy rettegnek a vérszomjas Ariovistustól, mintha jelen lenne. Van rá okuk: a többi gall előtt legalább a

menekülés útja nyitva áll, de a sequanusokra csak a legszörnyűbb szenvedések zúdulnának, hiszen befogadták a földjükre Ariovistust, és városaikat is mind Ariovistus tartja hatalmában.

33. Ezeknek a felvilágosításoknak a birtokában Caesar néhány szóval megnyugtatta a gallokat, és ígéretet tett, hogy ügyükben intézkedni fog: erősen bizakodik benne, hogy tekintélye és hajdani jóindulatának emléke rá fogja venni Ariovistust erőszakoskodásainak beszüntetésére. Beszéde után elbocsátotta a tanácskozás résztvevőit.

Caesart a hallottaktól függetlenül is számos ok készítette rá, hogy fontolóra vegye az ügyet, és személyesen foglalkozzék vele. Először is az, hogy a haeduusokról volt szó, akiknek a senatus nemegyszer a „vér szerinti testvér” címet adományozta: most megtudta, hogy germán uralom alatt, germán szolgaságban sínylődnek, sőt túszaik vannak Ariovistusnál és a sequanusoknál, és ezt a tényt a római nép világraszóló hatalmához méltatlan, önmagára és az államra nézve egyaránt rendkívül megalázó dolognak ítélte. Másrészt tisztában volt vele, milyen veszélybe kerülne a római nép, ha a germánok lassanként megszoknák a Rhenuson való átkelést, és nagy tömegekben özönlenének Galliába. Előre látta, hogy ezek a vad barbárok korántsem érnék be egész Gallia elfoglalásával, hanem - miként hajdan a cimberék és teutonok tették - betörnének a provincia területére, s onnan Italia ellen vonulnának, annál is inkább, mert a sequanusokat csak a Rhodanus választja el provinciánktól: az efféle veszélyeknek pedig a lehető leg-rövidebb időn belül elejét akarta venni. Végül: Ariovistus maga is olyan gőgös, olyan fennhéjázó lett, hogy azt Caesar egyszerűen tűrhetetlennek minősítette.

34. Ezért úgy határozott, hogy követeket küld Ariovistushoz: szólítsák fel őt, hogy jelöljön meg egy kettőjük között félúton fekvő helyet, ahol tárgyalásokat folytathatnának; szeretne vele megbeszélni néhány rendkívül fontos kérdést, mely országukat és egymást kölcsönösen érinti. Ariovistus így válaszolt a követeknek:

Ha neki lenne beszélni valója Caesarral, ő menne hozzá; ha Caesar kíván valamit tőle, Caesar-nak kell jönnie. Továbbá: sereg nélkül nem merészkedik Gallia olyan vidékeire, melyeket Caesar tart megszállva, sereget viszont csak tekintélyes élelmiszerkészlet birtokában, sok vesződséggel gyűjthetne egybe. Különben is: nagyon furcsállja, mi dolga lehet Caesarnak, és általában a rómaiaknak az ő Galliája területén, melyet háborúban igázott le.

35. Amint Caesar megkapta a választ, újabb követséget menesztett Ariovistushoz a következő üzenettel:

Ő maga és a római nép nagy jóindulatot tanúsított Ariovistus iránt, mikor a senatus éppen az ő, Caesar, consulságának évében a „király” és a „barát” címmel ruházta fel. Ezt most azzal hálálja meg neki és a római népnek, hogy vonakodik elfogadni a tárgyalásokra vonatkozó meghívást, és nem hajlandó közös ügyeikről véleménycserét folytatni? Ime, itt vannak hát a követelései: először is, a jövőben ne szállítson át több embert a Rhenuson Galliába; másodszor, adja vissza a haeduusoktól kapott túszoikat, és a sequanusoknak is engedje meg, hogy a náluk levő haeduus túszoikat - személyes jóváhagyásával - hazaküldhessék; végül szüntesse be a haeduusok jogtalan zaklatását, és se ellenük, se szövetségeseik ellen ne folytasson háborút. Ha így cselekszik, ezután is élvezheti Caesar és a római nép barátságát és jóindulatát, ha azonban követelései süket fülekre találnak, ő, Caesar, nem fogja megtorlatlanul hagyni a haeduusok sérelmeit. M. Messala és M. Piso consuli évében a senatus amúgy is elrendelte, hogy Gallia provincia helytartói, amennyiben az állam érdeke megengedi, keljenek védelmére a haeduusoknak és a római nép többi szövetségeseinek.

36. Erre Ariovistus így válaszolt:

A hadijog alapelve az, hogy a győztesek kedvük szerint bánnak a legyőzöttekkel: a római nép sem mások előírása, hanem mindig saját belátása szerint uralkodik a legyőzötteken. És ha ő

nem írja elő a római népnek, miként gyakorolja jogait, akkor a rómaiak se akadályozzák őt saját jogai érvényesítésében. A haeduusok azért lettek adófizetői, mert a hadiszerencsére bízták magukat, fegyvert fogtak, és alulmaradtak. Caesar felháborító jogtalanságot követ el, hiszen érkezésének híre csökkent az ő jövedelmeit. A haeduus túsokat nem adja vissza; jogtalan háborút viszont sem ellenük, sem szövetségeseik ellen nem kezd mindaddig, amíg azok betartják a megállapodásokat, és évente rendszeresen fizetik az adót. Ha ezt nem teszik meg, akkor vajmi kevés hasznuk lesz a „római nép testvére” címből. Ami Caesarnak azt a kijelentését illeti, hogy nem fogja megtorlatlanul hagyni a haeduusok sérelmeit, közölheti: ővele eddig még mindenki csak vesztére szállt szembe. Ám támadjon, ha akar: majd megtanulja, milyen vitézi tettekre képesek a legyőzhetetlen, ezernyi csatában edzett germánok, akiknek tizenhét éven keresztül nem volt fedél a fejük felett.

37. Alighogy meghozták Caesarnak Ariovistus válaszát, követség érkezett a haeduusoktól és a treverusoktól is. A haeduusok elpanaszolták, hogy a harusok, akik nemrég települtek át Galliába, ott garázdálkodnak az ő földjükön, s Ariovistus még túsok ellenében sem biztosította a békét. A treverusok pedig tudatták, hogy a suebusok száz körzete megszállta a Rhenus partját, és két testvér, Nasua és Cimberius vezetése alatt átkelésre készül. A hírek rendkívül nyugtalanították Caesart; belátta, hogy sürgősen cselekednie kell, mert ha a most érkezett suebusok csatlakoznak Ariovistus régi csapataihoz, sokkal nehezebb lesz megbirkózni velük. Ezért, amilyen gyorsan csak tehette, összegyűjtötte a szükséges élelmiszer mennyiséget, és erőltetett menetben megindult Ariovistus ellen.

38. Háromnapos menet után jelentették neki, hogy Ariovistus már három napja útra kelt földjéről, és egész seregével Vesontio felé tart, hogy a sequanusoknak ezt a legnagyobb városát elfoglalja. Caesar úgy gondolta, mindenáron meg kell hiúsítania Ariovistus szándékát, mert Vesontióban bőséges készleteket halmoztak fel a háborúhoz szükséges különféle eszközökből és nyersanyagokból, fekvése pedig olyan védetté tette a várost, hogy kitűnő támaszpontul szolgálhatott a megindítandó hadműveletek folyamán: Vesontiót ugyanis a Dubis folyó csaknem teljesen körülveszi, mintha körzővel mérték volna ki a medre útját, s a folyó által szabadon hagyott, mintegy ezerhatszáz lábnyi területet magas hegy foglalja el, mégpedig úgy, hogy a hegy lába mindkét oldalon a folyó partjához ér. A hegyet a köréje épített fal fellegvárrá teszi, és a várossal is összekapcsolja. Ide igyekezett Caesar. Éjjel-nappal erőltetett menetben haladt: el is foglalta a várost, aztán helyőrséget hagyott a falai közt.

39. Néhány napig Vesontio környékén időzött, hogy gabonát és egyéb élelmiszereket szerezzen be. Ezalatt a mieink kíváncsian kérdezősködtek, a gallok és a kereskedők pedig telebeszélték a fejüket: azt állították, hogy a germánok hatalmas termetű, hihetetlenül bátor, fegyverforgatásban igen-igen képzett emberek, ők gyakorta találkoznak velük, s még arckifejezésüket, villogó tekintetüket is elviselhetetlennek érzik. Az eredmény az lett, hogy hamarosan rettegés szállta meg az egész sereget: mindenki lelki nyugalma szokatlan mértékben megrendült. A rémület először a katonai tribunusok, a segédszázadosok parancsnokai és azok körében terjedt el, akik Caesart csak barátságból kísérték ide Rómából, és nem rendelkeztek valami nagy katonai tapasztalattal. Sokan ürügyekkel hozakodtak elő, kijelentették, hogy feltétlenül távoznia kell, s kérték Caesart, engedje őket elutazni. Mások csak azért maradtak, mert szégyelltek volna, ha a gyávaság gyanújába kerülnek. De ezek sem tudtak nyugalmat erőltetni az arcukra, kikibuggyantak a könnyeik; sátraikba rejtőzve hol egyéni balsorsukat siratták, hol meg a mindannyiukra váró veszedelmeken keseregtek bizalmasaikkal. A táborban boldog-boldogtalan a végrendeletét készítette. Ijedtségük és elejtett szavaik lassanként nyugtalanná tették a leg-harcedzettebb közkatonaikat, centuriákat és lovasparancsnokokat is. Akik meg akarták őrizni a rettenthetetlenség látszatát, arra hivatkoztak, hogy egyáltalán nem az ellenségtől félnek, hanem a köztük és Ariovistus között elterülő erdőrengetegektől, a rendkívül szűk utaktól,

vagy éppen attól, hogy a gabona-utánpótlás terén esetleg nehézségeik támadhatnak. Néhányan még arra is figyelmeztették Caesart, hogy amikor majd parancsot ad a táborbontásra és továbbvonulásra, a katonák meg fogják tagadni az engedelmisséget, és félelmükben nem lesznek hajlandók elindulni.

40. Caesar felfigyelt a közhangulatra, gyűlést hívott össze, és odarendelte valamennyi centuria centurióját is. Keményen megfeddte őket, főként azért, mert önfejlően úgy képzelték, hogy a sereg útirányának, a hadmozdulatok céljának kutatása és latolgatása rájuk tartozik:

Ariovistus - az ő consuli évében - buzgón kereste a baráti kapcsolatokat a római néppel; milyen alapon állíthatná bárki is, hogy most majd visszakozik, és nem teljesíti kötelességét? Neki szilárd meggyőződése, hogy Ariovistus sem az ő, sem a római nép jóindulatát nem fogja elutasítani, mihelyt elolvassa a követeléseket, és belátja, mennyire igazságos feltételeket szabott. És ha esztelen elvakultságában mégis háborút indítana, tulajdonképpen mitől félnek? Miért becsülik le saját vitézségüket és az ő körültekintő vezetését? Hajdan ugyanezzel az ellenféllel mérkőztek atyáink, és lám, C. Marius tönkrevverte a cimbereket meg a teutonokat, fényes dicsőséget szerzett magának és seregének egyaránt. Velük mérkőztünk nemrég Italiában is, a rabszolgázadások idején, bár a rabszolgákat némileg már az a katonai kiképzés és fegyelem is segítette, melyben a rómaiak jóvoltából részesültek. Ebből megítélhetik, mire képes az állhatatosság: egy ideig oktanul rettegtek a lázadóktól, holott fegyvereik sem voltak, később mégis legyőzték őket, annak ellenére, hogy azok időközben fegyverekre tettek szert, sőt néhány győzelmet is arattak. És végül: ugyanazokkal a germánokkal állnak szemben, akikkel a helvétek sokszor összemérték az erejüket, és nemcsak saját határaikon belül, de germán földön is többnyire diadalmaskodtak felettük. Márpedig a helvétek hiába próbálkoztak, nem tudtak egyenrangú ellenfelei lenni a mi seregünknek. Ha valakit netán az aggaszt, hogy a gallok csatát vesztek, és menekülni voltak kénytelenek, az gondolkozzék egy kicsit, rá fog jönni, hogy Ariovistus inkább jól kiszámított haditaktikájának, mint seregei vitézségének köszönhetette a győzelmet; hónapokig ki sem mozdult mocsarak között elterülő táborából, nem adott alkalmat, hogy megütközzenek vele, s amikor hirtelen megrohanta a gallokat, azok már belefásultak a hosszan húzódó háborúba, lemondtak a csata lehetőségéről és szétszéledtek. Ám ha taktikája eredményes lehetett is holmi tapasztalatlan barbárok ellenében, nyilván még Ariovistus maga sem tételezi fel, hogy ugyanezzel a módszerrel a mi seregeinket is törbe tudja csalni. Akik félelmük leplezésére az utánpótlás és a szűk utak miatt aggodalmaskodnak, azokban az önteltség dolgozik: látnivaló, hogy kétségbe vonják vezérük kötelességtudását, vagy egyenesen ők akarják megszabni, mit tegyen. Neki azonban mindenre gondja van: gabonát a sequanusok, leucusok és lingók szállítanak majd, a termés különben is beérett már a földeken, az utakról pedig hamarosan ők maguk mondhatnak véleményt. Az a mendemonda, hogy katonái állítólag meg fogják tagadni a parancsait, és nem lesznek hajlandók elindulni, a legkevésbé sem zavarja: meggyőződése szerint a sereg csak olyankor nem hallgat vezére szavára, ha vesztes csata miatt balszerencsésnek tartják, vagy ha kiderül, hogy valami gázsgot követett el, s ezért a kapzsiság jogos vádja éri. Az ő feddhetetlenségét azonban világosan bizonyítja egész eddigi élete, hadiszerencsáját pedig a helvétek ellen folytatott hadjárat. Következésképpen most mindjárt végrehajtja, amit eredetileg jóval későbbre tervezett: még aznap éjszaka, éjfél után táborát bont, hogy minél hamarabb megtudhassa, vajon a katonabecsület és a kötelességtudás győzedelmeskedik-e bennük, vagy a félelem. Mi több: ha senki más nem követi, akkor egyetlen legióval, a tizedikkel indul el, melynek hűségében cseppet sem kételkedik; ez a legio lesz a testőrsége. (Caesar nemcsak rendkívül kedvelte a tizedik legiót, hanem bátorsága miatt ebben is bízott meg leginkább.)

41. A beszéd után, mintegy varázsütésre, gyökeresen megváltozott a sereg hangulata: izzó lelkesedés és harcvágy fogott el mindenkit. A tizedik legio, katonai tribunusai közvetítésével,

sietett köszönetét tolmácsolni Caesarnak, amiért olyan elismerően nyilatkozott róluk, s egyben biztosította őt, hogy bármikor készen áll a harcra. Nemsokára a többi legio is megbízta katonai tribunusait és az első centuriák centurióit, hogy engeszteljék ki Caesart: Sohasem haboztak, sohasem rettentek meg, mindig is úgy gondolták, hogy a hadműveletek irányításában a döntés nem őket, hanem a vezért illeti. Caesar elfogadta a bocsánatkérésüket, s mint ígérte, éjfél tájban útnak indult. Az útvonal kiválasztására még előzőleg megkérte Diviciacust, akihez gall létére a legtöbb bizalma volt: Diviciacus azt javasolta, tegyen seregével több mint ötven mérföldes kerülőt, akkor nyílt terepen haladhat. Hétnapos szakadatlan menetelés után a felde-
ritők hírül adták neki, hogy Ariovistus csapatai huszonnégy mérföldre vannak a mieinktől.

42. Mikor Ariovistus megtudta, hogy Caesar közeledik, követeket küldött hozzá: Most már nincs kifogása a korábban javasolt tárgyalás ellen, mert Caesar közelebb jött hozzá, s így nem látja veszélyesnek a dolgot. Caesar hajlandó volt elhinni, hogy Ariovistus jobb belátásra tért, hiszen önszántából ajánlotta fel, amit előzőleg még kérésre is megtagadott. Nem is utasította vissza a javaslatát: egyre inkább remélte, hogy a germán király most meghálálja azokat a jótéteményeket, melyekkel ő és a római nép elhalmozták, s ha követeléseit tudomására hozza, felhagy hajlíthatatlan makacsságával. A megbeszélés időpontját öt nappal későbbre tűzték ki. Közben a két tábor között sűrűn jártak oda és vissza a követek. Ariovistus kikötötte, hogy Caesar ne vigyen gyalogságot a tárgyalás színhelyére: Attól tart, hogy Caesar törbe csalja; mindkettőjüket kizárólag lovasok kísérik; ő, Ariovistus, csak ilyen feltételek mellett jelenik meg a találkozón. Caesar nem akarta, hogy a tárgyalás létrejöttét valami megghiúsítsa, de másrészről nem merte személyes biztonságát a gall lovasok kezébe helyezni. Leghelyesebbnek tartotta, ha leszállítja a gall lovasokat paripáikról, s helyükbe a tizedik legio katonáit ülteti, akikben tökéletesen megbízott, hogy szükség esetén leghűségesebb emberei keljenek védelmére. Így is történt. Közben a tizedik legio egyik katonája tréfásan megjegyezte, hogy Caesar ígéreténél többet adott nekik: azt ígérte, testőrcsapatának fogja tekinteni a tizedik legiót, s íme, lovasokká léptette elő őket.

43. Széles síkság volt a közelben, s a síkságon meglehetősen magas halom. Ez a hely körülbelül egyforma távolságra esett Ariovistus és Caesar táborától. Híven az előzetes megállapodáshoz, ide jött tanácskozni a két vezér. Caesar a halomtól kétszáz lépésnyire sorakoztatta fel a lóhátra ültetett legiót. Ariovistus lovasai szintén ugyanilyen távolságban sorakoztak fel. Ariovistus követelte, hogy lóháton tárgyaljanak, s mindkét fél tíz-tíz embert vigyen magával. Mikor a kijelölt helyre érkeztek, Caesar beszédbe kezdett. Felsorolta, mennyi jóindulatot tanúsított ő és a senatus Ariovistus iránt; hogy a senatus a „király”, a „barát” címmel ruházta fel, s hogy gazdag ajándékokat küldtek neki; felhívta a figyelmét arra, hogy ilyesmi általában keveseknek, és csak kiemelkedő érdemekért jutott osztályrészül, s hogy Ariovistus egyedül a senatus és az ő jóakarata, bőkezűsége folytán részesült ebben a kitüntetésben, melyet követelni egyébként sem indoka, sem tényleges joga nem lett volna. Arra is felhívta a figyelmét, milyen régi, milyen törvényes alapokon nyugszik a rómaiak és a haeduusok baráti kapcsolata; milyen sok és milyen megtisztelő senatusi határozat született meg róluk: s végül, hogy Gallia felett ősidők óta a haeduusok uralkodtak, akkor is, amikor még nem keresték a mi barátságunkat. A római népnek hagyományos törekvése, hogy szövetségesei, barátai ne veszítsenek semmit, sőt, befolyásuk, méltóságuk és tekintélyük állandóan növekedjék; ki tűrné el, hogy még attól is megfosszák őket, amivel a római néppel kötött barátság időpontjában rendelkeztek? Befejezésül újra felsorolta követeléseit, melyeket követeivel is megüzent: Ariovistus ne folytasson háborút a haeduusok és szövetségeseik ellen; adja vissza a túszokat; és ha már nem küldhet haza egyetlen germánt sem, legalább ne engedjen többet átkelni a Rhenuson.

44. Ariovistus alig tért ki Caesar követeléseire, önnön érdemeiről azonban hosszasan szónokolt:

Nem önként jött át a Rhenuson, hanem kérésre, azért, mert a gallok hívták; a várható nagy jutalom és kecsegető remények nélkül sohasem hagyta volna ott hazáját és honfitársait; Galliában maguk a gallok juttattak neki lakóhelyet, és túszaikat is szabad elhatározásukból küldték hozzá; adót meg a háború jogán szed, hiszen a győztes mindig megadóztatja a legyőzöttet. Nem ő támadott a gallokra, hanem a gallok rá; valamennyi gall törzs őt akarta leverni, ellene szállt táborba; az egyesült gall sereget azonban egyetlen csatában legyőzte és megfutamította. Ha újra próbát akarnak tenni, ő készen áll, hogy újra megütközzék velük; ha viszont békében akarnak élni, akkor jogtalan megtagadniuk az adót, melyet mind ez ideig önkéntesen fizettek. Nem lenne helyénvaló, hogy a római nép barátsága kárt okozzon neki, ellenkezőleg, tekintélyét és biztonságát kellene emelnie, ő ebben a reményben igyekezett elnyerni. Ha a római nép kivonja fennhatósága alól gall alattvalóit, és elengedi nekik az adófizetést, ő lemond Róma barátságáról, ugyanolyan tiszta szívvel, mint ahogyan egykor kereste. Hogy seregestül hozta át a germánokat Galliába, az pusztán saját biztonsága, nem pedig Gallia lerohanása érdekében történt: tanúsítja az, hogy kérés nélkül nem is jött volna, és hogy önvédelemből vette fel a harcot, nem támadott. Különben is előbb tette be a lábát Galliába, mint a rómaiak: a római nép seregei eddig még sohasem lépték át Gallia provincia határait. Mit akar hát Caesar, miért vonul a birodalma felé? Galliának ez a része éppen úgy az övé, mint ahogyan a másik a miénk. Tőle nyilván nem tűrnénk el, hogy megtámadja a mi földünket, tehát mi is igazságtalanul cselekszünk, ha őt akadályozni próbáljuk jogainak gyakorlásában. Caesar azt mondta, hogy a haeduusok a „római nép testvérei” címet kapták; igen ám, de ő nem olyan barbár, tájékozatlan ember, hogy ne tudná: ahogyan a haeduusok nem adtak segítséget a rómaiaknak legutóbb, az allobroxok ellen vezetett hadjáratuk folyamán, ugyanúgy ők sem élvezték a római nép támogatását, amikor vele és a sequanusokkal viszályba keveredtek. Kénytelen feltételezni, hogy Caesar állítólagos barátsága merő képzmutatás, és Galliában állomásozó seregével őt, Ariovistust, szándékozik megtámadni. Ha tehát nem távozik erről a vidékről, ha nem vonja ki a csapatait, ellenségének tekinti, nem barátjának. Mellesleg ha sikerülne megölnie őt, számos római nemesnek és államférfinak tenne jó szolgálatot (az illetők követek útján biztosították efelől); halála árán megszerezhetné valamennyiük jóindulatát és barátságát. Ha viszont Caesar eltávozik, és átengedi neki a korlátlan uralmat Gallia felett, a maga részéről kész fejedelmi ajándékkal kárpótolni, és egyben megvívni mindazokat a háborúkat, melyeket tervez; a katonáélet összes fáradalmaitól és veszélyeitől mentesülhetne.

45. Caesar egész sor érvet hozott fel annak bizonyítására, hogy miért nem hagyhatja annyiban a dolgot:

Mind ő, mind a római nép felfogásával összeegyeztethetetlen, hogy cserbenhagyják legjobb, leghívebb szövetségeseiket; másfelől Galliához szerinte legalább annyi köze van a római népnek, mint Ariovistusnak. Elvégre Q. Fabius Maximus egyszer már legyőzte az arvernusokat és a rutenusokat, de a két törzs teljes bocsánatot nyert a római néptől: sem adót nem vetettek ki rájuk, se provinciát nem szerveztek országuk földjén. Ha az időbeli sorrendet veszi tekintetbe, Galliában egyedül a rómaiaknak van joguk uralkodni; ha meg a senatus álláspontját tartja szem előtt, akkor Galliát szabadnak kell elismernie, mert a senatus akarata az volt, hogy a legyőzött gallok a maguk törvényei szerint éljenek.

46. Míg a véleménycsere folyt, Caesarnak jelentették, hogy Ariovistus lovasai közelebb léptettek a halomhoz, sőt egészen a mieinkig lovagoltak, és köveket, hajítófegyvereket szórtak rájuk. Caesar nyomban megszakította a tárgyalást, visszahúzódott emberei közé, és meghagyta

nekik, hogy még dárdát se hajítsanak az ellenség felé. Legjobb legiója minden kockázat nélkül felvehette volna a küzdelmet Ariovistus lovasságával, ebben biztos volt, viszont feltétlenül el akarta kerülni, hogy a legyőzött ellenség úgy állíthassa be a dolgot, mintha a tanácskozás ürügyén szöszező módon kelepcébe csalta volna.

Később a katonák között is elterjedt a hír, hogy Ariovistus felháborítóan öntelt hangot ütött meg a tanácskozáson, egész Galliát tilos területté nyilvánította a rómaiak számára, lovassága pedig támadást intézett a mieink ellen, s emiatt a megbeszélések félbeszakadtak; a hírek hallatára még izzóbb lelkesedés, még elszántabb harcvágy lett úrrá a seregen.

47. Másnap Ariovistus követeket küldött Caesarhoz: Szeretné vele folytatni az eszmecserét, melyet megkezdtek, de nem fejeztek be; jelöljön meg újabb időpontot a tanácskozásra, vagy ha erre nem hajlandó, küldje hozzá követségbe egyik legatusát. Caesar azonban minden további megbeszélést indokolatlannak tartott, annál is inkább, mert a germánok már előző nap sem tudták megállni, hogy hajítófegyvereket ne szórjanak a mieinkre. Másrészt úgy vélte, hogy veszélyeztetné legatusai életét, prédául dobna őket a barbárok dühének, ha bármelyiküket követségbe engedné Ariovistushoz. Leghelyesebbnek látszott, ha C. Valerius Caburus fiát, a rendkívül bátor és művelt C. Valerius Procillust meneszti hozzá, akinek atyja C. Valerius Flaccustól római polgárjogot kapott; Procillus mellett szólt hűsége, gall nyelvtudása (a hosszú gyakorlat folytán már Ariovistus is jól beszélt gallul), valamint az, hogy az ő személyét illetően semmiféle ok nem készíthette a germánokat ellenséges cselekedetre. Vele együtt küldte el Caesar M. Metiust is, akit baráti viszony fűzött Ariovistushoz. Meghagyta nekik, puhatolják ki és jelentsék, mi a germán király álláspontja.

Mikor Ariovistus a követeket megpillantotta táborában, katonái füle hallatára rájuk förmedt: Miért jöttek hozzá? Talán bizony kémkedni akarnak?! És nem is engedte őket szóhoz jutni, hanem mindkettőjüket bilincsbe verette.

48. Ugyanaznap Ariovistus előrenyomult seregével, és Caesar táborától hat mérföldnyire, egy hegy lábánál telepedett meg. Másnap elvezette csapatait Caesar táboráé mellett, és két mérfölddel arrébb táborozott le, hogy elvágja Caesart a sequanusok és a haeduusok gabona- és élelmiszerküldeményeitől. Caesar a következő öt nap mindegyikén táboráé elé vezényelte, és teljes csatarendben felállította seregét, hogy Ariovistus megütközhessen vele, ha ez a szándéka. Ariovistus azonban egyetlenegyszer sem mozdult ki csapataival táborából, csupán lovasságát küldte harcba nap mint nap.

A harcmodor, amit a germánok begyakoroltak, a következő volt. Lovas haderejüket hatezer lovas és ugyanannyi rendkívül mozgékony és bátor gyalogos alkotta: a gyalogos alakulatokból ugyanis minden lovas kiválasztott segítőtársul egy-egy harcost. A csatában mindig szorosan együttműködtek velük: hozzájuk tértek vissza támadás után, ha viszont a helyzetük súlyossá vált, a gyalogosok szegődtek melléjük; azt a lovast, aki sebesülten lebukott a lováról, szintén a gyalogosok fogták védőgyűrűbe; ha pedig messze kellett előnyomulniuk, vagy sietős visszavonulásra volt szükség, a gyalogosok belekapaszkodtak, a paripák sörényébe, és lépést tudtak tartani a vágató lovasokkal is, olyan fürgévén tette őket a kitartó gyakorlatozás.

49. Ariovistus szemlátomást szándékosan nem hagyta el a táborát. Caesar észrevette ezt, s mert nem akarta, hogy továbbra is el legyen vágva az utánpótlástól, a germánok által megszállott területen túl, tőlük mintegy hatszáz lépésnyire, kiszemelt egy tábornak alkalmas helyet, és hármas csatarendben odavezette seregét. Ott aztán parancsot adott, hogy az első és második hadsor maradjon harci készenlétben, a harmadik pedig fogjon hozzá a táborveréshez. Ez a hely, mint említettem, alig hatszáz lépésnyire volt az ellenségtől. Ariovistus egész lovasságát és körülbelül tizenhatezer könnyű fegyverzetű gyalogost küldött arrafelé,

hogy csapatai zavart keltsenek a mieink között, és megakadályozzák a tábor felépítését. Caesar azonban nem változtatott korábbi rendeletén: megparancsolta, hogy az első és második hadsor üzze el az ellenséget, a harmadik fejezze be a tábor erősítési munkálatait. Mikor a tábor elkészült, két legióját és a segédcsapatok egy részét ott hagyta, a többi négyet pedig visszavezette a nagyobb táborba.

50. Másnap Caesar a szokásos módon mindkét táborból kivezényelte csapatait, és a nagyobb tábor közvetlen előterében csatarendbe állt. Megint felkínálta az ellenségnek az ütközet lehetőségét, déltájt azonban, mikor látta, hogy a germánok most sem vonulnak fel, seregével együtt visszatért a táborba. Ekkor Ariovistus végre mégiscsak kiküldte csapatai egy részét, azzal, hogy ostromolják meg a kisebb tábort. Egészen szürkületig folyt az elkeseredett harc, mindkét felet érzékeny veszteségek érték; napszállta felé Ariovistus visszavonta seregét a táborba.

Caesar megtudakolta a foglyoktól, miért halogatja Ariovistus a döntő összecsapást, s kitűnt, hogy ennek oka egy germán szokás: náluk a családanyák döntik el, sorsjelek és jóslatok segítségével, vajon érdemes-e megütközniük vagy sem, és ők úgy nyilatkoztak, hogy a végzet nem engedi a germánokat diadalmaskodni, ha újhhold előtt bocsátkoznak csatába.

51. Másnap Caesar mindkét táborban megfelelő létszámú őrséget hagyott, és összes segédcsapatát az ellenség által jól látható helyen, a kisebb tábor előtt állította fel, mert az ellenséges sereghez viszonyítva aránylag kevés legiós katonája volt, és azt akarta, hogy a segédcsapatok megtévezzék Ariovistust; ő maga hármass csatasorba rendezte legióit, és az ellenség táboráig tört előre. Most már a germánoknak is ki kellett vezetniük csapataikat a táborból. Törzsenként álltak fel, egyenlő távolságban egymástól a harusok, marcomanusok, tribocusok, vangiók, nemesek, sedusiusok, suebusok. Hogy menekülésre senki se gondolhasson, csatarendjüket hátul kocsikkal és szekerekkel zárták le. Ezekre ültették fel asszonyaikat, akit széttárt kézzel, sírva könyörögtek a csatába induló harcosokhoz: ne engedjék őket szolgasorsra jutni a rómaiak közt.

52. Caesar a legiók élére egy-egy legatusát, illetve a quaestorát állította, hadd tudja mindegyik csapattest, hogy vitézségét szemmel tartják; aztán a jobbszárnyon, ahol az ellenséges sereg a leggyengébbnek látszott, maga kezdte meg az ütközetet. Adott jelre a mieink olyan ádáz rohammal indultak az ellenség felé, s az ellenség is olyan hirtelen és hevesen tört előre, hogy katonáink - kellő távolság híján - a dárdáikat sem hajíthatták rájuk. Ledobták hát a dárdákat, előkerültek a kardok: kézítása fejlődött ki. A germánok szokásuk szerint gyorsan phalanxba tömörültek, hogy a kardcsapásokat felfogják. Jó néhány katonánk nekiugrott a phalanxnak, pusztá kézzel rántotta le a germánok pajzsait, s egy-egy lefelé irányzott döféssel végzett velük. A balszárnyon sikerült is visszavetnünk és megfutamítanunk az ellenséges arcvonalat, a jobbszárnyon viszont számbeli túlsúlyuk folytán ők szorongatták a mieinket. Szerencsére az ifjú P. Crassus, a lovasság parancsnoka, akinek jobb áttekintése volt a csataterőről, mint a közelharcban részt vevő tiszteknek, észrevette a dolgot, és a harmadik csatasort küldte veszélyeztetett csapataink segítségére.

53. Így a mieink kerekedtek felül, s most már valamennyi germán meghátrált; nem is hagyták abba a futást mindaddig, míg el nem értek a Rhenushoz, melytől a csatater körülbelül öt mérföldnyire feküdt. Itt aztán egyesek, ha bíztak az erejükben, megpróbáltak úszva átjutni, néhányan meg a fellelhető csónakokon mentették az életüket. Az utóbbiak között volt Ariovistus is: megkaparintott egy parthoz kötött ladikot, azon menekült el. A többieket lovasaink beérték, és utolsó szálig lekaszabolták.

Ariovistusnak két felesége volt: egy suebus származású, akit Germaniából hozott magával, és egy noricumi, az ottani király, Voccio nővére, akit a király küldött el hozzá, s akivel már Galliában kelt egybe. Menekülés közben mindkettő életét vesztette; két lánya közül az egyiket megölték, a másik fogságba esett.

C. Valerius Procillust őrei háromszorosan bilincsbe verve a visszavonulók között hurcolták, s épp Caesar bukkant rá, mikor lovasságával az ellenséget üldözte. Ez az esemény nem volt kevésbé örömdetes Caesar számára, mint maga a győzelem, mert Gallia provincia legelőkelőbb embere, az ő hűséges, odaadó barátja menekült meg az ellenség karmai közül; Fortuna nem akarta, hogy Procillus halála beárnyékolja a fényes diadal felett érzett örömet. Procillus elmesélte, hogy háromszor húztak sorsot jelenlétében, vajon azonnal máglyára vessék-e, vagy várjanak valameddig, s egyedül a sors jóindulatának köszönheti életét. Ugyancsak megtalálták és Caesarhoz vezették M. Metiust is.

54. Alig terjedt el a csata híre a Rhenuson túl, a suebusok, akik nemrég érkeztek a Rhenus partjára, nyomban megindultak hazafelé; mikor a Rhenus völgyének lakosai észrevették félelmüket, nyomukba eredtek, és sokakat lemészároltak közülük.

Caesar egyetlen nyár leforgása alatt két nagy hadjáratot fejezett be, s valamivel korábban vezette seregét téli táborba, a sequanusok földjére, mint az évszak megkövetelte volna. A tábor parancsnokává Labienust nevezte ki; ő maga Gallia Citeriorba utazott, hogy törvényt napokat tartson.

MÁSODIK KÖNYV

1. Míg Caesar Gallia Citeriorban időzött, s a legiók, mint az imént említettük, téli táborhelyükön tartózkodtak, Caesar egyre-másra kapta a híreket, sőt Labienus levélben is arról értesítette, hogy a belga törzsek, melyek becslésünk szerint Gallia lakosságának egyharmadát teszik ki, túszoikat cserélnék, és szövetségre lépnek a római nép ellen. A szövetkezés létrejöttében állítólag két ok játszott közre. Mindenekelőtt a félelem: attól tartottak, hogy seregünk Gallia többi részének megrendszabályozása után feljük veszi útját. Másfelől a gallok közül is sokan bujtogatták őket, részint néhány ingatag jellemű, rendzavarásra áhító kalandor, részint azok, akik ugyanúgy nem szerették volna, ha a germánok továbbra is Galliában maradnak, mint amennyire rossz szemmel nézték, hogy a római sereg megvetette lábát Gallia földjén, és ott telel; azonkívül bujtogatta őket egy sereg olyan ember is, aki rendszerint királyi hatalomra tört Galliában, mert elég befolyásos vagy elég gazdag volt ahhoz, hogy zsoldosokat toborozzon, de a mi uralmunk alatt nem nagyon érhetett célt.

2. Ezek a hírek és Labienus levele rendkívül nyugtalanították Caesart. Gyorsan felállított Gallia Citeriorban két újabb legiót, és alig köszöntött be a nyár, elküldte legatusát, Q. Pedium, hogy vezesse őket Gallia Ulteriorba. Mikor már megfelelő mennyiségű takarmány beszerzésére lehetett gondolni, maga Caesar is csatlakozott a sereghez. A senókat és a belgákkal szomszédos többi gall törzset megbízta, fűrkésszék ki, mit művelnek a belgák, és megfigyeléseikről értesítsék őt. A jelentések egybehangzóan arról számoltak be, hogy folyik a sorozás, és a csapatok egy helyen gyülekeznek. Caesar belátta, hogy késedelem nélkül támadnia kell. Gondoskodott élelmiszerről, táborát bontott, és körülbelül tizenöt nap múlva már Belgium határára ért.

3. Alighogy ilyen meglepetésszerűen, senkitől nem várt gyorsasággal ideérkezett, a Galliához legközelebb eső belga törzs, a remusok követségbe küldték hozzá vezető embereiket, Iccium és Andocumborium, azzal az üzenettel, hogy magukat és összes javaikat a római nép pártfogása és védelme alá helyezik:

Ők nem esküdtek össze a többi belga törzsszel, és nem szövetkeztek a római nép ellen; hajlandók túszoikat adni, hajlandók teljesíteni Caesar parancsait, befogadják seregét városaikba, ellátják őt gabonával és minden egyébvel; rajtuk kívül valamennyi belga törzs fegyvert ragadott, a Rhenuson innen lakó germánok is melléjük szegődtek, és olyan esztelen harci düh hatalmasodott el rajtuk, hogy még a suessiókat sem tudták lebeszélni a csatlakozásról, pedig azok testvéreik, vérrokonai, velük egyenlő jogokat élveznek, ugyanazok a törvényeik, sőt közös a hadvezetésük, és közösek a tisztségviselőik is.

4. Mikor Caesar megkérdezte tőlük, mely törzsek állanak fegyverben, mekkora a létszámuk és milyen katonai erővel rendelkeznek, a következő felvilágosítást nyerte:

A belgák jórészt germán eredetűek. Már nagyon régen átkeltek a Rhenuson: tetszett nekik a termékeny föld, úgyhogy elűzték a vidék korábbi lakóit, a gallokat, és véglegesen ott telepedtek le. Mellesleg egyedül ők tudták megvédelmezni földjüket a cimberok és teutonok ellen, akik atyáink idejében végigdúlták Galliát; innen van az, harcaik ma is élő emléke teszi, hogy hadi dolgokban olyan nagy tekintélyt, olyan nagy átütő erőt tulajdonítanak maguknak.

Ami a létszámukat illeti, a remusok kijelentették, hogy részletes értesüléseik vannak: rokoni és szomszédi kapcsolataik révén pontosan tudják, melyik törzs mekkora sereget ajánlott fel a háború céljaira a belgák közös tanácskozásán:

A belga törzsek között bátorság, tekintély és létszám dolgában egyaránt a bellovacusoké az elsőség; százezer fegyverest tudnak kiállítani, ebből hatvanezer válogatott harcost ajánlottak fel, s követelték, hogy a háborúban őket illesse meg a vezetés joga. A suessiók a remusok tőzsomszédai; ezek birtokolják a legtöbb és legtermékenyebb földet. Egykor, de már a mi időnkben, Diviciacus, egész Gallia legbefolyásosabb embere volt a királyuk, aki az egész vidék nagy részén kívül Britanniát is uralma alatt tartotta; most Galba a királyuk; bölcsessége és igazságossága miatt közmegegyezéssel rá ruházták a hadműveletek irányítását. A suessióknak tizenkét városuk van, és ötvenezer fegyverest ajánlottak fel; ugyanannyit a nerviusok, akik a legtávolabbi vidékeket lakják, s akiket valamennyiüknél messze féktelenebbnek tartanak; az atrebasok tizenötezeret ígértek, az ambianusok tízezeret, a morinusok huszonötezeret, a menapiusok hétezeret, a caletusok tízezeret, a veliocasok és a viromandusok ugyancsak tízezeret, az atuatusok tizenkilencezeret; a condrususok, eburók, caeroesusok és paemanusok, egyszóval a germánok, becslésük szerint negyvenezeret.

5. Caesar bátorította a remusokat, barátságosan elbeszélgetett velük, aztán meghagyta, hogy küldjék hozzá senatusuk összes tagját, és adják át neki túszként vezető embereik gyermekeit. Parancsát a megjelölt napra pontosan teljesítették. Ezalatt sürgető és bátorító szavak kíséretében felvilágosította a haeduus Diviciacust, milyen döntő fontosságú lenne mind a római állam, mind közös érdekeik szempontjából, ha megakadályozhatnák az ellenség fegyveres erőinek egyesülését, hogy később ne egyszerre kelljen az egész emberáradattal megküzdeniük. A cél nem elérhetetlen - tette hozzá -, ha a haeduusok betörnek a bellovacusok területére, és elkezdik pusztítani a földeket. Ezzel a feladattal bocsátotta el őt a táborból.

Mikor Caesarnak tudomására jutott, hogy a belga csapatok egyesültek, és útban vannak feléje, sőt a kiküldött felderítők és a remusok jelentései szerint már nincsenek is messze, sietve átkelt seregével az Axona folyón, mely a remusok földjét határolja, s ott táborot veretett. A hadmozdulat eredményeképpen táborát egyik oldalon folyó védte, azonkívül a mögötte elterülő vidéket sem zaklathatta az ellenség, s a remusok és a többi törzs is teljes biztonságban szállíthatták az utánpótlást. A folyón híd vezetett át. Ide Caesar őrséget rendelt, legatusát, Q. Titurius Sabinust hat cohortsszal a túlsó hídfőnél hagyta, és parancsot adott, hogy a tábor tizenkét láb magas fallal és huszonkét láb mély árokkal erősítsék meg.

6. A tábortól nyolc mérföld távolságban feküdt a remusok egyik városa, név szerint Bibrax. A belgák rajtaütésszerűen heves támadást intéztek a város ellen, melyet lakosai aznap csak nagy ügyel-bajjal tudtak megvédelmezni. A gallok és a belgák egyébként ostrom esetén azonos harcmodort alkalmaznak: először seregestül körülözlönlik az erődítményeket, köveket hajigálnak rá, s mikor már egyetlen védő sem mutatkozik, „teknősbéka”-alakzatba állnak, úgy gyűjtik fel a kapukat, úgy rombolják le a falat. Ezúttal könnyű dolguk volt, a dárdát és a követ annyi rengeteg ember hajigálta, hogy senki sem maradhatott meg az erődítmények tetején. Mihelyt az éjszaka véget vetett az ostromnak, a város akkori vezető tisztségviselője, az előkelő származású, övéi között köztiszteltben álló Iccius - egyike azoknak a remus békeköveteknek, akik Caesarnál jártak - hírnököt küldött Caesarhoz azzal az üzenettel, hogy felmentő csapatok nélkül nem tudják tovább tartani magukat.

7. Caesar már éjfélkor leküldte Bibrax alá a numidákat, a krétai íjászokat és a baleár parittyásokat, hogy nyújtsanak segítséget a városbelieknek; útikalauzul Iccius küldönceit adta melléjük. Mikor csapataink megérkeztek, a remusokba új harci kedvet öntött az a tudat, hogy most már a siker reményében védekezhetnek, az ellenséget viszont ugyanez az esemény megfosztotta a város bevételeinek lehetőségétől. Rövid ideig még ott időztek Bibrax körül, feldúlták a remusok földjeit, porrá égették a falvakat és az összes épületet, aztán egész seregükkel

megindultak Caesar tábora felé, s alig két mérföldnyire tőle táborot vertek; a füstoszlopokból és a tüzekből ítélve táboruk több mint nyolc mérföld szélességben húzódott.

8. Az ellenség hatalmas túlerőben volt, és bátorságukról is csodákat meséltek. Emiatt Caesar eleinte úgy határozott, hogy a döntő ütközetet elhalasztja: lovasságát azonban mindennap harcba küldte, mert ki akarta puhatolni, mit érnek az ellenség katonái, s hogy milyen elszántság lakozik a mieinkben. És nemsokára világosan látta, hogy a mieink semmivel sem rosszabb harcosok.

A tábor előtt elterülő térség kecsesgetően alkalmas terep volt arra, hogy csatasorba állítsa seregét; a síkságból kiemelkedő, alacsony dombhát, melyen a tábor épült, éppen olyan szélességben húzódott az ellenséggel szemközt, hogy hadrendbe állított csapataink elhelyezkedhettek rajta, két szélén meredély zárta le, s elől szelíd lejtéssel, észrevétlenül olvadt bele a síkságba. A domb két oldalán körülbelül négyszáz-négyszáz láb hosszú árkot ásatott, az árok végén tornyokat is építtetett, és mindegyikben hajítógépeket helyeztetett el, mert nem akarta úgy felállítani seregét, hogy az ellenség, mely kizárólag számbeli fölényével érvényesülhetett, harc közben esetleg bekeríthesse az övéit. Mikor a munkálatok befejeződtek, a legutóbb felállított két legiót a táborban hagyta, hogy bármely veszélyeztetett pontra azonnal segítséget küldhessen, a többi hat legiót pedig a tábor előtt csatasorba állította. Az ellenséges csapatok szintén kivonultak táborukból, és hadirendbe fejlődtek.

9. A mi seregünk és az ellenség közt kisebb mocsár terült el. Az ellenség várta, vajon átkelnek-e rajta a mieink, s a mieink is harcra készen álltak, hogy amikor amazok megkezdik az átkelést, nyomban rajtaüthessenek a nehéz tereppel küszködő támadókon. Közben a két arcvonál között összezsaptak a lovasok. Mivel egyik fél sem mozdult, hogy átláboljon a mocsáron, lovasaink pedig győzelmet arattak, Caesar visszavezette katonáit a táborba. Az ellenség rögtön elindult az Axona felé, mely, mint mondtam, táborunk mögött folyt. Itt gázlókra bukkantak, s kísérletképpen csapataik egy részét átküldték a folyón. Az volt a tervük, hogy - hacsak lehet - beveszik a Q. Titurius legatus parancsnoksága alá helyezett hídfőállást és lerombolják a hidat, vagy ha ez nem sikerül, feldúlják a remusok földjét, akik olyan sok jó szolgálatot tettek seregünknek a hadjárat folyamán, s így a mieinket minden élelmiszer-utánpótlástól elvágják.

10. Caesar, akit Titurius értesített a dologról, átvezette a hídon egész lovasságát, azonkívül a könnyű fegyverzetű numidákat, a parittyásokat és az íjászokat, és az átkelő belgák felé igyekezett. A gázlóknál heves harc fejlődött ki. A mieink lecsaptak a vízben bukdácsoló ellenséges harcosokra, és sokat megöltek közülük; a többieket, akik elszántan, az elesettek holttestén taposva iparkodtak partot érni, heves dárdázással verték vissza; csak az élcsoport jutott át, de azt lovasságunk fogta körbe, és az utolsó szálig felkoncolta.

A belgák belátták, hogy hiú reményekben ringatták magukat: sem Bibrax városát nem foglalhatják el, sem a folyón nem kelhetnek át. Mi több, már élelmiszerük is fogytán volt, s a mieink nyilvánvalóan vonakodtak előrenyomulni a nehéz, mocsaras terepre, hogy harcba bocsátkozzanak velük. Ezért gyűlést hívtak össze. Elhatározták, hogy legjobb lesz, ha mindannyian hazatérnek, s azt a törzset védelmezik meg egyesült erővel, melynek határait először lépi át a római hadsereg; akkor legalább nem idegenben, hanem saját földjükön vívhatják meg a döntő ütközetet, és bőséges hazai élelmiszerkészletekre támaszkodhatnak. Az említett okok mellett a belgákat egy másik tényező is befolyásolta a döntésben: megtudták, hogy Diviciacus és a haeduusok közelednek a bellovacusok földjéhez. A bellovacusokat pedig senki sem tudta rávenni, hogy maradjanak, ne siessenek övéik segítségére.

11. A határozat eredményeképp éjjel felé nagy zajjal, általános zűrzavar közepette elhagyták táborukat. Nem volt ott se egységes vezetés, se fegyelem, mindenki elsőnek akart útra kelni, hogy minél hamarabb hazaérhessen; elindulásuk már-már a menekülés látszatát keltette. Caesar hírszerzői révén nyomban tudomást szerzett a dologról. Kelepcét gyanított, mert még nem látta világosan, miért vonulnak vissza, s ezért gyalogos csapataival és lovasságával a táborban maradt. Pirkadatkor a felderítők jelentették, hogy az ellenség valóban visszavonul: ekkor egész lovasságát előreküldte, hogy az utóvédet zavarják. A lovasok parancsnokságát két legatusára, Q. Pediusra és L. Aurunculeius Cottára bízta, T. Labienus legatusnak pedig parancsot adott, hogy három legióval induljon utánuk. Csapataink nekirontottak az elmaradozó ellenséges katonáknak, mérföldeken keresztül üldözték őket, és sok menekültöt lekaszaboltak. Az utóvéd, melyet hamarosan beérték, szembefordult velük, és bátran állta a mieink rohamát. A derékhad katonái ellenben a csatazaj hallatára elhagyták soraikat, valamennyien a futásban kerestek menedéket: ezek nem érezték magukat közvetlen veszélyben, nem kellett védekezniük, és egységes vezetésük különben sem volt. Így aztán a mieink akadálytalanul apríthatták őket egész nap: csak napszálltakor vetettek véget az öldöklésnek, hogy parancs szerint visszatérjenek a táborba.

12. Másnap, mielőtt az ellenség felocsúdíhatott volna a fejvesztett menekülésből, Caesar a remusok tőzsomszédai, a suessiók földjére vezette seregét, és erőltetett menetben vonult Noviodunum városáig. Rajtaütésszerűen akarta bevenni a várost, mert úgy hallotta, hogy nem védelmezik; de bármilyen kevesen voltak a védők, a széles árok és a magas falak meg-
hiúsították a tervet. Caesar tábort vert, szőlőlugasokat tolatott előre, és hozzáfogott az ostrom előkészítéséhez. Közben, következő éjjel, a suessio menekültek egész hada ide, a városba érkezett. A szőlőlugasok azonban gyorsan közeledtek a falak felé, magasodott a töltés, épültek a tornyok: a rómaiak tüneményes gyorsasága, és a gall földön sosem látott, hírből sem hallott hatalmas ostromművek végül annyira megfélemlítették a város lakóit, hogy követek útján megadási szándékukról értesítették Caesart. A remusok közbenjárására Caesar megkegyelme-
zett nekik.

13. Ezután a suessiók túszként átadták a város előkelőségeit, köztük Galba király két fiát, és kiszolgáltatták a városban található valamennyi fegyvert. Caesar elismerte a meghódolásukat, és serege élén a bellovacusok ellen vonult, akik összes ingóságukkal Bratuspantium városába húzódtak. Caesar és serege körülbelül öt mérföldre volt Bratuspantiumtól, mikor odaérkeztek a város vénei, s karjukat Caesar felé nyújtva kiabálni kezdtek, hogy pártfogása és védelme alá helyezik magukat, nem fognak fegyvert a római nép ellen. Ugyanez ismétlődött később a város közelében is, ahol tábort vert: a falakon álló gyermekek és asszonyok a náluk szokásos módon, kitárt karral esengtek békéért a rómaiakhoz.

14. A város lakosai érdekében Diviciacus emelt szót, aki a belga sereg felbomlása után hazaküldte a haeduus csapatokat, és már visszatért Caesarhoz:

A bellovacusok mindig barátai és szövetségesei voltak a haeduus törzsnek. Vezetőik bujtogatták őket arra, hogy elszakadjanak a haeduusoktól, és háborút indítsanak a római nép ellen: úgy állították be a dolgot, mintha Caesar szolgáskorba taszította volna a haeduusokat, s most a legkülönbébb megaláztatásokat és jogtalanságokat kellene elviselniük. A döntés értelmi szerzői azonban belátták, milyen bajt hoztak törzsükre, és Britanniába menekültek. A bellovacusok kérik Caesart, s kérésüket a haeduusok is támogatják: bánják velük nagylelkűen és jóságosan, ahogyan megszokták tőle. Ha így tesz, öregbíti a haeduusok tekintélyét a belga törzseknél; márpedig a haeduusok háború esetén mindig a belgáktól kapnak segédcsapatokat és anyagi támogatást.

15. Annak bizonyosságául, milyen őszintén becsüli Diviciacust és a haeduusokat, Caesar kijelentette, hogy a bellovacusokat pártfogásába veszi, és biztosítja sértetlenségüket; s mivel törzsük nagy tekintélyben állt a belgák előtt és egyben a legnépesebb belga törzs volt, hatszáz túszt követelt tőlük. Mihelyt a túszokat megkapta, s a városból kihordták táborába az összes fegyvert, Bratuspantium alól az ambianusok felé indult, akik azonnal és feltétel nélkül meghódoltak neki. Az ambianusok földje a nerviusokéval határos; mikor Caesar ezek jelleméről és szokásairól érdeklődött, a következőket tudta meg:

Kereskedőket nem engednek földjükre, nem tűrik, hogy bort és egyéb fényűzési cikkeket szállítsanak hozzájuk, szerintük az ilyesmi elernyeszti őket, és bátorságukra is rombolóan hat; féktelen természetűek, kitűnő katonák, ócsárolják és vádolják a többi belga törzset, mert meghódoltak a római nép előtt, és sárba taposták ősi harci erényeiket; esküdznek, hogy követeket nem küldenek és semmiféle békefeltételt nem fogadnak el.

16. Már harmadik napja menetelt a nerviusok földjén, mikor a foglyok kihallgatása során megtudta, hogy a Sabis folyó alig tíz mérföld távolságban van a tábortól:

Túlsó partján foglaltak állást a nerviusok, ott várják a rómaiak megérkezését szomszédaikkal, az atrebasokkal és a viromanduusokkal együtt, mert ezeket szintén rábírták, hogy csatlakozzanak hozzájuk, próbáljanak ők is szerencsét a harcban; de várják az atuatusok csapatait is, és az atuatusok már útra is keltek; a nőket, a fegyverforgatásra alkalmatlan gyerekeket és öregeket mind mocsarak között, olyan vidéken helyezték el, mely egy hadsereg számára megközelíthetetlen.

17. Értesülései birtokában felderítőket és centuriókat küldött ki, hogy keressenek táborverésre alkalmas helyet. Caesart számos meghódolt belga és egyéb gall kísérte el hadjáratára, s mint később a foglyok elmondták, ezek közül néhányan aznap éjszaka átszöktek a nerviusokhoz. A szökevények eléggé kitapasztalhatták, milyen menetalakzatban halad ez idő tájt seregünk; megmagyarázták a nerviusoknak, hogy egy-egy legio között nagy málhás osztagok menetelnek, tehát mikor az első legio már beért a táborba, s a többi még messze van, nem nehéz dolog rajtaütni a csomagok alatt roskadozó katonákon; ha pedig szétverték a málhás osztagokat, és a málhá kezükbe került, a többi csapattest előreláthatólag meg sem kíséri majd a további harcot. A hírhozók tanácsát még egy körülmény támogatta. A nerviusoknak nem volt ütőképes lovasságuk (megszervezésére mind a mai napig nem fordítottak gondot, katonai erejük ma is kizárólag gyalogos csapataikban rejlik), és mert lovasságuk nem volt, már réges-régen megtalálták a módot rá, hogy minél könnyebben útját állhassák a szomszédos törzsek lovasainak, ha zsákmányra éhesen betörnek hozzájuk: megnyesték a facsemetéket, törzsüket a föld felé hajlították, s mikor az egyre terebélyesedő és sűrűsödő lombzat összefonódott a szeder- és csipkebokrok indáival, a sövény falnak is beillő erődítéssé vált, melyen nemcsak áthatolni, de még átnézni sem lehetett. A sövényrendszer a mi seregünket is akadályozta útjában, úgyhogy a nerviusok nagyon is megfontolandónak találták a javaslatot.

18. Az a terep, ahol a mieink táborhelyet szemeltek ki, a következőképpen tagolódott: volt rajta egy domb, melynek végig egyenletesen lejtő oldala az imént említett Sabis folyóig nyúlt. Vele átellenben, a folyó túlsó partján szintén domb emelkedett, hasonló lejtésű, mint az előző. Alján vagy kétszáz lábnyi széles kopár területsáv húzódott, míg fentebb sűrű, szemnek már-már áthatolhatatlan erdőrengeteg borította. Az ellenség ezekben az erdőkben rejtőzködött; a fátlan folyóparti részeken csak néhány lovas őrcsapatot lehetett látni. A folyó mélysége körülbelül három láb volt.

19. Caesar előreküldte a lovasságot, s kis távolságban valamennyi csapatával követte őket. Az alakulatok egymásutánja, a menetoszlop sorrendje másként alakult, mint ahogyan a belgák a

nerviusoknak hírül adták. Caesar, mivel közeledett az ellenség felé, szokásához híven hat, harcra kész legiót vezetett az élen; mögöttük helyezte el a sereg összes málhás osztagát; utánuk sereghajtóként a legutóbb felállított két legio jött, ez látta el a málhás osztag védelmét is. Lovasságunk, a parittyások és íjászok, a folyón átkelve harcba bocsátkoztak az ellenség lovasaival, akik hol visszavonultak övéikhez az erdőbe, hol megint kitörték a fák közül, és rajtaütöttek a mieinken. A meg-meghátráló nerviusokat csak a kopár területsáv határáig merték üldözni. Közben az elsőként érkező hat legio katonái kimérték a tábor helyét, és hozzáfogtak az erősítési munkálatokhoz. Hamarosan feltűnt seregünk málhás osztagának eleje is. Az erdő fái alatt rejtőző ellenség erre az időpontra tervezte a támadást: már előzőleg szabályos csatarendbe sorakoztak az erdőben, ami kellőképpen megerősítette önbizalmukat, s most váratlanul teljes haderejükkel előrontottak. Megrohamozták lovasságunkat, minden nagyobb nehézség nélkül szétszórták és viaszorították őket, majd hihetetlen gyorsasággal lerohantak a folyóhoz. Szinte egy pillanat műve volt, hogy megjelenjenek az erdő szélén, belegázoljanak a vízbe, s máris közvetlen közelünkben bukkannak fel. Ugyanilyen fürgén mászták meg az innenső parton emelkedő dombot is, hogy támadást intézzenek táborunk és katonáink ellen, akik az építési munkálatokkal voltak elfoglalva.

20. Caesarnak egyszerre ezernyi tennivalója akadt: kitűzteni a zászlót, mely egybehívja a katonákat, megfúvatni a kürtöt, visszahívatni a katonákat a munkából, megkerestetni azokat, akik kissé távolabb mentek, hogy anyagot hozzanak a készülő sáncokhoz; csatasorba állítani embereit, buzdító beszédet intézni hozzájuk, s végül jelt adni a támadásra. De az ellenség mind feljebb és feljebb ért, a legtöbb feladat végrehajtására nem maradt idő. Ezekben a válságos percekben Caesar helyzetét két dolog könnyítette meg: serege jól kiképzett, harcedzett katonákból állt, akik a korábbi ütközetek tapasztalatai alapján maguk is el tudták dönteni, mi a teendőjük, és nem szorultak a tisztek utasításaira; másrészt az, hogy szigorúan meghagyta valamennyi legatusának, csak akkor távozzanak el az erősítéseken dolgozó legiók mellől, ha a tábor már teljesen kész. És legatusai most, hogy az ellenség olyan gyorsan közeledett, nem várták be Caesar parancsait, hanem ki-ki a saját belátása szerint intézkedett.

21. Caesar kiadta a legszükségesebb utasításokat, és futva, csak úgy vaktában elindult, hogy buzdító beszédet intézzen katonáihoz. Történetesen a tizedik legio került az útjába. Beszéde nem tartott sokáig: csupán annyit mondott, hogy emlékezzenek régi vitézségükre, ne rettenjenek meg, bátran szálljanak szembe az ellenség rohamával. Közben a nerviusok dárdavetésnyi távolságba értek. Jelt adott az ütközet megkezdésére, aztán továbbment, hogy a másik szárnyon buzdítsa katonáit. Ott már folyt a csata. Az ellenség hevesen támadott, a mieinknek arra sem volt idejük, hogy felvegyék jelvényeiket; még a sisakjukat sem illeszthették a fejükre, pajzsukat sem húzhatták elő a védőburkolatból. Ki-ki megmaradt azon a helyen, ahol abbahagyta a munkát, s beállt annak a legiónak a jelvénye alá, melyet legelőször pillantott meg, hogy azonnal bekapcsolódhassék a küzdelembe, ne kelljen saját alakulata keresésével töltöni az időt.

22. A sereg tehát felfejlődött, de nem átgondolt haditerv szerint, a megszokott alakzatban, hanem úgy, ahogyan a terep jellege, a lejtős dombhajlat és a kényszerítő sietség megkövetelte. A legiók egymástól elszigetelve - egyik itt, másik ott - vették fel a küzdelmet az ellenséggel. Az előbb említett sűrű sövények éppen közöttük húzódtak, és elzárták a kilátást; nem volt védett hely, ahol felállíthatták volna a tartalékot, és nem lehetett tudni, melyik ponton van szükség segítségre; egyetlen ember nem is tarthatta kezében az egész sereg irányítását. A körülményeknek ez a kedvezőtlen alakulása azt eredményezte, hogy a harc nagyon váltakozó szerencséivel folyt.

23. A kilencedik és tizedik legio katonái, akik a balszárnynon álltak fel, heves dárdázásba kezdtek, és a dombhátról rövidesen a folyóhoz szorították vissza a ziháló, futástól kimerült és sebekkel borított atrebasokat, akik az ő frontszakaszukon támadtak. Az ellenség igyekezett átjutni a folyón. A mieink kivont karddal üldözésükre siettek, sokakat le is kaszaboltak a vízben evickélő ellenséges harcosok közül, aztán habozás nélkül maguk is átláboltak a folyón. Mikor kedvezőtlen terepre értek, az atrebasok ismét szembeszálltak velük. Újra fellángolt a harc, és katonáink ezúttal végleg megfutamították őket. Ugyanez játszódott le a másik szárnynon is, ahol két egymástól elszigetelt legiónk, a tizenegyedik és a nyolcadik a viromanduosokkal ütközött meg: a mieink leszorították az ellenséget a magaslatról, s a csata már közvetlenül a vízparton folyt. Így középuött és a balszárnynon majdnem az egész tábor fedezetlen maradt, csupán a jobbszárnynon állt a tizenkettedik, és bizonyos távolságban tőle a hetedik legio. Ekkor az ellenséges főparancsnok, Boduognatus vezetésével valamennyi nervius harcos sűrű sorokban megindult a tábor ellen. Egyik részük igyekezett jobb felől bekeríteni a legiókat, a másik pedig egyenesen a dombtetőnek vette útját, ahol a tábor feküdt.

24. Közben visszaözlöttek a táborba lovasaink, és az őket kísérő könnyű fegyverzetű gyalogosok, akiket az ellenség, mint említettem, támadása kezdetén megfutamított. Itt szemtől szembe találták magukat a nerviusokkal, és más irányban menekültek tovább. Rabszolgáink a dombtetőről, a porta decumana mellől csak nemrég pillantották meg, hogy győztes csapataink átkeltek a folyón, és zsákmányra éhesen indultak utánuk; most visszanéztek, s mikor a szemükbe ötlött, hogy a tábor területe nyüzsg az ellenségtől, ők is hanyatt-homlok futásnak eredtek. Ezzel egyidőben ijedt kiáltozás, zürzavaros lárma harsant fel a málhás osztag felől; a málhát kísérő katonák szintén fejvesztetten menekültek, ki merre látott. Az események a treverus lovasokat is megfélemlítették. Törzsük segédcsapatul küldte őket Caesarhoz, vitézségükről csodákat meséltek Galliában, de mikor észrevették, hogy a táborba tömegestül tódul az ellenség, hogy a legiókat szorongatják, sőt már majdnem bekerítették, s hogy a rabszolgák, a lovasok, a parittyások és a numidák szétszórva menekülnek minden irányban, reménytelennek ítélték helyzetüket, és megindultak hazafelé; elhíresztelték, hogy a rómaiak megsemmisítő vereséget szenvedtek, táboruk, felszerelésük az ellenség birtokába jutott.

25. Caesar a tizedik legióhoz intézett beszéd után a jobbszárnynon indult. A mieinket, mint kitűnt, keményen szorongatta az ellenség, ráadásul a tizenkettedik legió katonái egy helyre hordták legiójuk jelvényeit, összezsúfolódtak, és egymást akadályozták a harcban. A negyedik cohors összes centuriója elesett, meghalt a cohors jelvényhordozója is, a jelvényt pedig elvesztették. A többi cohors centuriója is majdnem mind elesett vagy megsebesült, köztük a rangidős centurio, P. Sextius Baculus is: a rettenthetetlen, bátor tisztet olyan súlyos sebek érték, hogy jártányi ereje sem maradt. A katonák ellenállása lanyhult, az utolsó sorokban sok elfáradt harcos abbahagyta a küzdelmet, és igyekezett kikerülni a dárdák hajtótávolságából. Az ellenség viszont alulról is szünet nélkül nyomult felfelé, és kétoldalt is fokozott erővel rohamozott. Caesar látta, hogy a helyzet nagyon válságos, tartalék csapata, amit bevethetett volna, nem volt. Gyorsan elvette a hátsó sorok egyik harcosától a pajzsot, mert sajátját nem hozta magával, és az élvonalba sietett: nevükön szólította a centuriókat, buzdította a katonákat, aztán parancsot adott, vonuljanak előbbre a legio hadijelvényeivel, a manipulusok pedig húzódjanak szét, hogy akadálytalanul forgathassák kardjukat. Megérkezése újult reménnyel töltötte el a harcosokat, lelkesedésük is visszatért; a fővezér jelenlétében mindegyik szeretett volna bátornak mutatkozni, akár élete kockáztatásával is. Így sikerült némiképpen megtörni az ellenség támadásának erejét.

26. Caesar észrevette, hogy a mellettük álló hetedik legiót szintén szorongatják az ellenséges csapatok. Megparancsolta a katonai tribunosoknak, hogy fokozatosan vonják össze a két legiót, fordítsák egymásnak háttal a hadijelvényeket, úgy szálljanak szembe a támadókkal. A

hadmozdulatot végrehajtották: védekező katonáink mindjárt merészebben, nagyobb lendülettel küzdöttek tovább, mert egymást fedezték, és nem kellett félniük attól, hogy az ellenséges csapatok bekerítik őket.

Közben az a két legio is hírt kapott az ütközetről, mely sereghajtóként a málhás osztagot védelmezte. Ezek most futólépésben bukkantak fel a dombtetőn az ellenség előtt. Ugyanakkor T. Labienus, aki az ellenség táborát foglalta el, a túlsó magaslatról megpillantotta, mi történik táborunkban, s a tizedik legiót küldte a mieink segítségére. És a tizedik legió katonái minden erejüket összeszedték, hogy gyorsan tegyék meg az utat: a lovasság és a rabszolgák meneküléséből megértették, milyen súlyos a helyzet, mekkora veszélyben forog a tábor, a legiók és a fővezér.

27. A három legio megérkezése gyökeresen megváltoztatta a hadihelyzetet. Sebeiktől elgyengült, földön heverő katonáink pajzsukra támaszkodva ismét harcolni kezdtek; a rabszolgák, mihelyt észrevették, hogy az ellenség soraiban zavar támad, fegyvertelenül támadtak neki a fegyvereseknek; a lovasok a legiók katonákkal versengve küzdöttek a csatatér minden pontján, hogy bátorságuk feledtesse szégyenletes menekülésüket. Az ellenség azonban továbbra is bámulatos vitézséget tanúsított, noha győzelmi esélyei teljesen szétfoszlottak. Mikor arcvonaluk harcosai elestek, a mögöttük állók bajtársaik holttetemére hágtak, úgy folytatták a harcot; s miután ezeket is sorra leterítették, a még életben maradt harcosok az immár dombnak is beillő hullahalmazról tovább hajigálták a mieinkre dárdáikat, sőt a mieink célt tévesztett dárdáit is mind visszadobták. El kellett ismernünk: ilyen bátor harcosok nem alaptalanul vállalkoztak arra, hogy átkeljenek a széles folyón, felkapaszkodjanak a meredek partra, és megközelítsenek egy számukra nagyon kedvezőtlen terepet; feladatuk nehézsége eltörpült lobogó lelkesedésük mellett.

28. A nervius törzs csaknem teljesen megsemmisült az ütközetben, jóformán hírmondó sem maradt belőle. Az öregek, mint említettük, árterületen, mocsarak között húzták meg magukat a gyermekekkel és a nőkkel együtt. Mikor a csata híre eljutott hozzájuk, úgy vélekedtek, hogy a győztes kénye-kedve szerint cselekedhet, a legyőzött kényre-kedvre ki van szolgáltatva, tehát az életben maradt harcosok egyetértésével követeket küldtek Caesarhoz és meghódoltak. S hogy fogalmat alkothasson, mekkora vérveszteség érte a törzsüket, elmondták neki: hatszáz tagú senatusuk három főre olvadt, a hatvanezer fegyverforgató férfiból pedig alig maradt meg ötszáz. Caesar gondosan ügyelt rá, hogy semmi bántódásuk se essék, hadd lássa mindenki, milyen könyörületesen bánik a bajbajutottakkal és a kegyelemért esdeklőkkel: meghagyta a nerviusokat saját földjükön, saját városaikban, és utasította szomszédaikat, hogy ne zaklassák és ne fosztogassák őket, sőt az ilyesmit szövetségeseiknek is tiltsák meg.

29. A fentebb már említett atuatusok egész haderejükkel vonultak a nerviusok segítségére, de mikor a csata híre ütközetben a fülükbe jutott, hazafordultak, kiürítették városaikat és falvaikat, s ingóságaiikkal együtt egyik, természeti adottságai folytán kitűnően védett városukba húzódtak vissza. A várost mindenünnen égbe nyúló, meredek sziklafal övezte, megközelíteni csupán egy irányból, egy alig kétszáz lábnyi széles, szelíd lejtőn át lehetett. Ezt a részt magas, kettős fallal erősítették meg, s a falakra súlyos sziklatömböket és kihegyezett fadorongokat halmoztak.

Az atuatusok a cimberék és teutonok leszármazottai. A két törzs arra az időre, míg provinciánk és Italia felé menetelt, összes nyáját és ingóságát mint fölösleges terhet, a Rhenus innenső partján helyezte el, s övéi közül hatezer főnyi őrseget hagyott mellette. Az őrseg tagjainak honfitársaik pusztulása után a szomszédos törzsek éveken át nem hagytak nyugtot; hol támadtak, hol védekeztek tehát, mígnem létrejött a béke, s ők ellenfeleik egyetértésével ezt a területet választották lakóhelyül.

30. Mikor seregünk odaérkezett, eleinte gyakran kitörtek a városból, és kisebb csatározásokba bocsátkoztak a mieinkkel; később azonban bent maradtak, nem hagyták el a tizenötezer láb területű, lépten-nyomon bástyákkal megerősített falak védőövezetét. Nemsokára észrevették, hogy katonáink előretolják a szőlőlugasokat, némi távolságban földhányást emelnek, és azon tornyot építenek. Először csak nevettek a mieinken, gúnyosan kiabálták le a falakról:

Ugyan mihez kezdenek azzal az irdatlan alkotmánnyal olyan irdatlan messze? Talán bizony azt remélik, hogy képesek lesznek a falakra emelni a súlyos tornyot? Igen ám, de van-e izmos karjuk, van-e erejük hozzá, éppen nekik, efféle incifinci emberkének? (A magas növésű gallok ugyanis alacsony természetük miatt általában lenézik a mieinket.)

31. A torony azonban hamarosan megmozdult, és közeledett a falak felé. Mikor ezt a különös és szokatlan jelenséget meglátták, félelmükben békeköveteket menesztettek Caesarhoz. A követek bevezetőül annak a meggyőződésüknek adtak kifejezést, hogy a rómaiakat az istenek támogatják harcukban, különben nem tudnának olyan bámulatos gyorsasággal előretolni ekkora ostromgépet; aztán kijelentették, hogy meghódnak, magukat és összes vagyonukat a rómaiak kezébe helyezik.

Csupán egy kívánságuk, illetve kérésük van: ha most is bizonyosságot tesz szokott nagylelkűségéről és jóindulatáról, melyet annyiszor hallottak másoktól emlegetni, és úgy határoz, hogy megkegyelmez az atuatusoknak, akkor arra kéri, ne vegye el fegyvereiket. Csaknem valamennyi szomszédjuk gyűlöli őket, vitézségüket rossz szemmel nézik: mihelyt átadják fegyvereiket, védtelenné válnak velük szemben. Ha már ilyen nehéz helyzetbe kerültek, inkább a római nép mérjen rájuk bármiféle büntetést, és ne azoknak a keze közt kelljen nyomorultul elpusztulniuk, akiken eddig uralkodtak.

32. Caesar így válaszolt:

Ha megadják magukat, mielőtt még az első faltörő kos a falakra zúdulna, akkor megkegyelmez nekik, bár ezt elsősorban az ő közismert nagylelkűségének, ne pedig saját érdemeiknek tudják be; de addig szó sem lehet megadásról, míg a fegyvereket ki nem szolgáltatták. Úgy intézkedik majd, mint a nerviusok esetében: figyelmezteti a szomszédos törzseket, hogy az atuatusok meghódoltak a római nép előtt, tehát ne merjék őket zaklatni.

A küldöttség tagjai közölték övéikkel a feltételt, és jelentették Caesarnak, hogy teljesítik követeléseit. Hamarosan rengeteg fegyvert hajigáltak a falakról a város előtt húzódó árokba; a fegyverhalmaz csaknem elérte a falak és a földhányás tetejét, pedig, mint utóbb kiderült, a fegyvereknek körülbelül egyharmadát ki sem szolgáltatták, hanem elrejtették a városban. Hamarosan a kapukat is megnyitották, és aznap nyugton maradtak.

33. Estefelé Caesar becsukatta a kapukat, s a katonákat is kiharcolta a városból, hogy a lakosok éjjel semmiféle zaklatásnak ne legyenek kitéve. Mint később megtudtuk, közben az atuatusok haditanácsot tartottak. Azt hitték, hogy a mieink a meghódolás után visszavonják az őrseget, vagy legalábbis kevésbé éberen őrködnek majd, s éjfél után teljes haderejükkel kitörtek a városból, azon a ponton, ahol ostromműveinkhez a legkönnyebben felkapaszkodhattak; fegyverzetüket részint az elrejtett, be nem szolgáltattott fegyverek alkották, részint fakéregből és vesszőfonadékból készített pajzsok, melyeket sebtében, amennyire az idő rövidege engedte, bőrrel burkoltak be. A mieink jeladásul tüzet gyújtottak, ahogyan Caesar korábban megparancsolta, s a szomszédos őrállomások katonái nyomban a fenyegetett pont-hoz rohantak. Az ellenség elkeseredetten küzdött; csak igazán bátor harcosok küzdenek így, végveszélyben, kedvezőtlen terepen, földhányásról és tornyokból dárdázó csapatok ellen, és csak olyankor, ha egyedül vitézi helytállásuk ad reményt a győzelemre. A mieink vagy négyezret megöltek közülük, a többiek pedig visszaszorították a városba. Másnap Caesar

szétzúzatta a kapukat, amelyeket már senki sem védelmezett, katonákat küldött be, és a városban szerzett zsákmányt mind eladatta. Az eladott emberek száma, mint a felvásárló kereskedők jelentették, ötvenháromezerre rúgott.

34. Ugyanebben az időben kapott jelentést P. Crassustól, akit egy legióval az óceán partvidékén lakó venetusok, unellusok, osismusok, coriosolisok, esuviusok, aulercusok és redók földjére küldött; Crassus arról értesítette, hogy valamennyi törzs meghódolt, alávetette magát a római nép uralmának.

35. Ezek a hadi vállalkozások egész Galliában békét teremtettek, s a háborúnak olyan félelmetes híre kelt még a barbárok között is, hogy a Rhenuson túl élő népek követeket küldtek Caesarhoz: megígérték, hogy túszoikat adnak, és teljesítik parancsait. Caesar azonban Italiába és Illyricumba igyekezett, s meghagyta a követségeknek, hogy következő évben, nyár elején keressék fel újra. Ő maga a carnusok, ansok, turonusok, és a hadjárata színterével szomszédos egyéb törzsek földjére vezette legióit téli táborba, aztán útra kelt Italia felé.

Caesar levelének eredményeképp a sikeres hadműveletekért tizenöt napos ünnepélyes hálaadó könyörgést rendeltek el, ami korábban senkinek sem jutott osztályrészül.

HARMADIK KÖNYV

1. Caesar, mielőtt Italiába utazott, Servius Galbát a tizenkettedik legióval és a lovasság egy részével a nantuasok, veragrusok és sedunusok földjére küldte, akik az allobroxok országától, a Lemannus-tótól és a Rhodanus folyótól az Alpok hegláncáig terjedő területen laknak. A hadjárat megindítására azért volt szükség, mert szabaddá akarta tenni az Alpokon átvezető utat, melyen a kereskedők eddig csak nagy veszélyek között, súlyos vámok lefizetése árán közlekedhettek. Felhatalmazta Galbát, hogy - ha indokoltnak tartja - ezen a területen helyezze el legióját téli táborba is. Galba néhány sikeres ütközetet vívott, számos erődítményt foglalt el; a környék törzsei követeket küldtek hozzá, túszoikat adták át neki; akkor megkötötte a békét, s úgy határozott, hogy két cohorsot a nantuasok földjén helyez el, ő maga pedig legiója többi cohorsával együtt a veragrusok Octodurus nevű falujában tölti a telet. Octodurus völgyben fekszik, egy kis síkság szélén, magas hegyóriások fogják körül. A falut folyó osztja két részre; egyik részét átengedte a galloknak téli szállásul, a másikat, melyet a lakosok kiűritettek, cohorsainak juttatta. Ezt a helyet sánccal és árokkal erősítette meg.

2. Már hosszú idő eltelt a téli táborozásból, épp parancsot adott, hogy hozzanak élelmiszert; a felderítők egyszer csak értesítették, hogy a falu galloknak átengedett részéből az éjszaka folyamán mindenki eltűnt, s a környező hegyeket hatalmas tömeg sedunus és veragrus tartja megszállva.

A gallok váratlanul arra határozták el magukat, hogy újrakezdi az ellenségeskedést, rajtaütés-szerűen lerohanják legióinkat. Ebben több ok játszott közre. Elsősorban az, hogy megvetendő csekélynek ítélték a legio létszámát, amely most különösen megcsappant; hiányoztak az élelmiszerért küldött katonák, két teljes cohors, és még nagyon sokan mások, akik külön-külön indultak el beszerzőútra. Másrészt úgy számítottak, hogy a tábor fekvése kedvezőtlen, tehát a legio az első rohamnak sem tud majd ellenállni, ha a hegyek közül leözönlenek a völgybe, és rájuk hajtják dárdáikat. Ráadásul mélyen sértette őket, hogy gyermekeiket túszyként elszakították tőlük, s meg voltak győződve: a rómaiak nemcsak az utak miatt igyekeznek elfoglalni az Alpok hegycsúcsait, hanem azért is, hogy az egész területet örökre birtokukba vegyék, és hozzácsatolják a szomszédos provinciához.

3. Mikor Galba tudomást szerzett a történetről, a téli tábor még nem állt készen, az erődítési munkálatok még nem fejeződtek be, s nem gondoskodott megfelelő mennyiségű gabonáról és egyéb élelmiszerről sem, mert a gallok meghódolása, illetve a túszyok átvétele után egyáltalán nem számított támadásra. Ezért most sürgősen haditanácsot hívott össze, és sorban megkérdezte, kinek mi a véleménye. A fenyegető veszély túlságosan hirtelen és váratlanul szakadt rájuk: már jól látszott, hogy szinte valamennyi magaslaton az ellenség fegyveres katonái nyüzsgönek, felmentő sereg és utánpótlás pedig nem érkezhettek, mert az utakat elzárták. Helyzetük csaknem reménytelennek tűnt, s így a tanácskozáson nem egy olyan vélemény hangzott el, hogy hagyják sorsára a málhát, törjenek ki ugyanazon az úton, amelyen jöttek, és mentsék a pusztát életüket. A többség azonban azon a véleményen volt, hogy ehhez a megoldáshoz csak végszükségben folyamodjanak, egyelőre várják ki, hova fejlődnek az események, és addig is védelmezzék a tábor.

4. Kisvártatva az ellenség fegyveresei adott jelre körös-körül leözönlöttek a hegyekről, és kövekkel, dárdákkal árasztották el a sánctól: jóformán alig maradt idő rá, hogy a tanácskozás határozatait parancsba adják és végrehajtsák. A mieink eleinte még bírták erővel, és keményen állták a rohamokat. Minden egyes dárda, amit a sánc tetejéről lehajítottak, célba talált, ha pedig észrevették, hogy a tábor valamelyik pontján megritkul a védősereg, és a helyzet fenyege-

tővé válik, nyomban odarohantak segíteni. Hamarosan mégis felülkerekedett az ellenfél, mert önáluk azok, akik a hosszan tartó harcban kifáradtak, visszavonultak a csatából, s helyükbe más, friss erők léptek, a mieinknek azonban, kevesen lévén, erre nem volt lehetőségük; a fáradt harcosok nem hagyhatták abba a küzdelmet, sőt a sebesültek sem távozhattak a helyükről, hogy erőt gyűjtsenek.

5. Már több mint hat órája, megszakítás nélkül folyt az ütközet. A mieinknek fogytán volt az erejük, fogytán a dárdakészletük is, az ellenség viszont mind hevesebben szorongatta őket, s mivel a mieink ellenállása meggyöngült, a gallok nekiláttak, hogy lerombolják a sáncot, és betöltsék az árkokat. A helyzet rendkívül válságosra fordult. A legio rangidős centuriója, ugyanaz a P. Sextius Baculus, aki a nerviusok ellen vívott ütközetben - mint említettük - számos sebet kapott, s vele együtt az igen eszes és bátor katonai tribunus, C. Volusenus, Galbához futottak. Közölték vele, hogy ép bőrrel csak egy módon szabadulhatnak: ha végső lehetőségként megkísérlik a kitörést. Galba összehívta a centuriókat, s gyorsan kiadatta katonáinak a parancsot: Fokozatosan hagyjanak fel a harccal, csupán a dárdák ellen védekezzenek, és gyűjtsenek erőt, aztán adott jelre rontsanak ki a táborból; egyedül a bátorságukban bízzanak, mert megmenekülésük attól függ.

6. A katonák teljesítették a parancsot, hirtelen kitörtek a tábor összes kapuján; az ellenségnek arra sem maradt ideje, hogy számot vessen a történetekkel vagy rendezze sorait. A harci szerencse megváltozott: a támadókat, akik már-már a tábor elfoglalásában reménykedtek, most mindenünnen közrefogták, halomra ölték. A tábor köré gyűlt barbárok száma, mint utóbb kiderült, meghaladta a harmincezet; ezeknek jó egyharmadát lekaszabolták, a többiek rémületükben futásnak eredtek, s a mieink még azt sem hagyták, hogy a magaslatokon végre megállapodjanak. Mihelyt az ellenséges csapatok - fegyvereiket elhajigálva - szétszóródtak, katonáink visszahúzódtak a tábor védőművei mögé.

A csata után Galba nem akarta többé kockára tenni a szerencsét, eszébe jutott, milyen más elképzelésekkel jött téli táborába, azt is látta, milyen másként alakultak a körülmények, legkivált pedig a gabona- és élelmiszerhiány miatt aggódott: ezért másnap felgyújtatta a falu valamennyi épületét, és elindult a provincia felé. Az ellenség nem igyekezett meggátolni, nem késleltette útját; sértetlenül ért legiójával a nantuasok, majd az allobroxok földjére, s ott töltötte a telet.

7. Caesar győzedelmeskedett a belgákon, elűzte a germánokat és legyőzte az Alpokban a sedunusokat. Teljes joggal hihette, hogy hadjárataival békét teremtett Galliában, ennél fogva mihelyt beállt a tél, Illyricumba utazott: annak népeihez is el akart jutni, annak tájait is meg akarta ismerni. Ekkor hirtelen háború tört ki Galliában, mégpedig a következő okból.

Az ifjabb P. Crassus a hetedik legióval az ansok földjén, közvetlenül az óceán mellett töltötte a telet. Mivel ezen a vidéken hiány mutatkozott gabonában, számos praefectust és katonai tribunust menesztett a szomszédos törzsekhez, hogy búzát és más élelmiszert kérjenek. T. Terrasidiust például az esuviusokhoz, M. Trebius Gallust a coriosolisekhez, Q. Velaniust és T. Silliust a venetusokhoz küldte.

8. Az arra elterülő vidék egész tengerparti szakaszán a venetusok törzse messze a legtekintélyesebb: nekik van a legtöbb hajójuk, ezek rendszeres forgalmat bonyolítanak le Britanniával; tengerészképzettség és tapasztalat terén is felülmúlják a többieket; végül a parton, melyet dühödten és akadálytalanul ostromol a tenger, övük a meglevő néhány kikötő, tehát a közeli vizeket járó hajósok csaknem mind vámot fizetnek nekik.

A venetusok tették meg az első lépést: maguknál fogták Silliust és Velaniust, abban a reményben, hogy velük majd kicserélhetik Crassusnak átadott túszaikat. Példájuk felbátorította a

szomszédaikat is: mint afféle megfontolatlan, hebehurgya gallok, hasonló céllal fogva tartották Trebiust és Terrasidiust, azután gyorsan követeket küldtek egymáshoz, s a törzsfők esküvel kötelezték magukat, hogy ezentúl mindent közmegegyezéssel intéznek, és közösen vállalják tettük következményeit is. A többi törzset szintén arra biztatták, éljenek inkább ősük hagyományai szerint, függetlenül, ne a római rabszolgaságot válasszák. Hamarosan az egész tengerpartot megnyerték tervüknek, s ekkor közös követséget menesztettek Crassushoz: adja ki a túszoikat, ha embereit vissza akarja kapni.

9. Caesar megtudta Crassustól, mi történt. Parancsot adott, hogy addig is, míg távol van, építsenek hadihajókat az óceánba ömlő Liger folyón, sorozzanak be evezősokeket a provinciából, és kerítsenek tengerészeket meg kormányosokat. Rendelkezéseit haladéktalanul végrehajtották; ő maga, mihelyt az évszak engedte, útra kelt a sereghez.

A venetusok - a többi törzssel együtt - rövidesen hírért vették Caesar érkezésének, s ebből mindjárt azt is megértették, hogy égbekiáltó gáztettet követtek el, mikor lefoglák és bilincsbe verték a követeket, akiknek tiszte mindig, minden népnél szent és sérthetetlen. A veszély nagy volt: elhatározták, hogy méltóképpen felkészülnek a háborúra, s elsősorban hajóik felszerelésére fordítanak gondot, annál is vérmesebb reményekkel, mert nagyon bíztak földjük terméseti adottságaiban. Tudták, hogy a szárazföldi utakat sok helyt árterületek szakítják meg, s hogy a vadidegen táj, a kevés kikötő meg fogja nehezíteni nekünk a hajózást; különben is úgy számítottak, hogy a gabonahiány miatt csapataink nem tudnak majd hosszabb időt tölteni náluk. És ha várakozásaikban csalódniuk is kellett volna, azzal tisztában voltak, hogy nekik legfőbb erejük a hajóraj, a rómaiaknak viszont egyetlen hajójuk sincsen, ráadásul annak a vidéknek, ahová hadjáratot vezetnek, nem ismerik a zátonyait, kikötőit és szigeteit; azonkívül egészen más dolog zárt tengeren hajózni, mint a nyílt, végtelen óceánon.

A tervek kidolgozása után megerősítették városaikat, a földekről a városokba hordták a termést, és nagyszámú hajót összpontosítottak Venetiába, mert Caesar hadjárata - mindenki tudta - elsősorban Venetia ellen irányult. A háborúhoz megnyerték szövetségesül az osismusokat, lexoviusokat, namneseket, ambiliatusokat, morinusokat, diablinseket és a menapiusokat, Britannia átellenben fekvő részéből pedig segédcsapatokat hívtak.

10. Az imént felsoroltuk a hadjárat nehézségeit. Caesart több ok mégis a háborúra ösztökelte: a római lovagok jogtalan fogva tartása; az a tény, hogy a lázadás, a pártütés a meghódolás után, a túszoik átadását követően tört ki; aztán az összeesküvésben részt vevő törzsek nagy száma; és főleg az, hogy amennyiben ezek tettét megtorlatlanul hagyja, esetleg a többi törzs is hasonló önkényeskedésekre vetemedhet. Caesar jól tudta, hogy a gallok csaknem kivétel nélkül született elégedetlenkedők, akiket nagyon könnyen és gyorsan bele lehet ugratni egy háborúba, de egyébként is, minden ember ösztönösen szabadságszerető, gyűlöli a szolgasorsot; ezért úgy vélte, meg kell osztania, szélesebb területre kell szétszórnia seregét, mielőtt újabb törzsek csatlakoznának az összeesküvéshez.

11. T. Labienus legatust lovas csapatok kíséretében a Rhenus völgyét lakó treverusokhoz küldte. Az ő feladata az volt, lépjen érintkezésbe a remusokkal és a többi belga törzssel: ügyeljen a hűségükre, akadályozza meg, hogy a germánok, akiket a gallok állítólag segítségül hívtak, kikényszeríthessék az átkelést hajóikkal a folyón. P. Crassusnak parancsot adott, induljon Aquitaniába tizenkét legióval és nagyszámú lovassággal, hogy az ottani törzsek ne küldhessenek segédcsapatokat Galliába, vagyis a két hatalmas nép ne támogathassa egymást. Q. Titurius Sabinus legatust három legióval az unellusok, coriosolisek és lexoviusok földjére menesztette, azzal a megbízással, hogy ne engedje őket egyesülni. Az ifjabb D. Brutust megtette a hajóraj parancsnokának, alája rendelte azokat a gall hajókat is, melyeket felszólítására a pictók, a santók, meg a többi megbékélt vidék lakosai küldtek, s utasítást adott

neki, hogy mihelyt tud, induljon el a venetusok ellen. Ő maga a gyalogos csapatokkal szintén oda igyekezett.

12. A városok általában földnyelvek végén, kiszögellő szirtfokokon épültek. Gyalogosan nem lehetett a közelükbe jutni, mert minden tizenkét órában megduzzadt a tenger, és beállt a dagály; de hajókkal sem, mert apály idején a hajók megfeneklettek a zátonyokon: ez a két körülmény rendkívül nehezítette a városok ostromát. És ha emberfeletti munka árán mégis fölényt harcoltunk ki, ha sikerült a védőket már-már reménytelen helyzetbe hozni azáltal, hogy a városfalak magasságát is elérő gátakkal és földhányásokkal visszaszorítottuk a tenger vizét, a lakosok hajókat irányítottak a parthoz, hiszen hajó bőven állott rendelkezésükre, és összes holmijukat felrakva a legközelebbi városba menekültek, ahol ugyanolyan kedvező terepen védekezhettek megint. Majdnem egész nyáron át alkalmazták ezt a módszert, annál is zavartalanabban, mert a mi hajórajunk mozgását gátolta a viharos időjárás, és mert egyébként is rendkívüli nehézségekbe ütközött a hajózás a nyílt, határtalan óceánon, a hatalmas dagályok közepette, mikor kikötőt vagy csak ritkán, vagy egyáltalában nem találhattak.

13. Ami az ellenség hajóinak formáját és felszerelését illeti: először is a fenékrészüket valamivel laposabb volt, mint a mi hajóinké, hogy könnyebben közlekedhessenek apály idején a zátonyok felett; tekintettel az erős hullámverésre és viharokra, a hajó orrát is, farát is igen magasra építették; az egész hajó tölgyfából készült, hogy minden vésszel és viszontagsággal dacolhasson; a fedélzet egy láb vastag gerendarétegből állt, melyet hüvelyk szélességű vasszögek tartottak össze; a horgony nem kötél, hanem vasláncon függött; vitorla céljára pedig finoman cserzett bőrt használtak, talán mert nem rendelkeztek vászonnal, és a vászon felhasználásának ilyenén módja ismeretlen volt előttük, talán - és ez valószínűleg közelebb van az igazsághoz - mert úgy gondolták, hogy a len vitorla nem állja az óceánon tomboló viharokat, a széllekések erejét, és csak nehezen lehet vele a súlyos hajókat irányítani. Valahányszor ezek a hajók és a mi flottánk között összecsapásra került sor, a mieink csupán az evezőik adta fürgeséggel dicsekedhettek, ellenben a vidék adottságaihoz és a viharos időjáráshoz minden más szempontból amazok alkalmazkodtak, amazok illettek inkább. A mi hajóink még léket sem tudtak verni rajtuk, annyira szilárdan voltak megépítve, továbbá magas oldalaik miatt dárdáink is nehezen érték el fedélzetüket, s ugyanezért csak nagy ügyel-bajjal lehetett őket megcsáklázni. Ráadásul, ha erős szélben vitorláztak, könnyebben álltak ellen a viharoknak; zátonyok felett is nyugodtabban vethettek horgonyt, mert ha az apály ott érte őket, nem kellett félniük a sziklától és szirtektől; a mi hajóink viszont ilyen esetben mindig komoly veszélybe kerültek.

14. Caesar sok várost elfoglalt már, de belátta, hogy minden fáradozása kárba vész: hiába veszi be a városokat, az ellenség kisiklik a kezei közül, anélkül, hogy csapást mérhetne rá. Végül úgy döntött, bevárja a hajóhadat. Mihelyt az ellenség észrevette, hogy a flotta megérkezett, hajórajuk - körülbelül kétszázhusz, teljesen harcra kész, legkülönbébb fegyverekkel felszerelt hajó - nyomban kifutott a kikötőből, és felállt a mieinkkel szemben. Sem Brutus, hajórajunk parancsnoka, sem az egyes hajókra beosztott katonai tribunusok és centuriók nem tudták, mitévők legyenek, milyen harcmódhoz folyamodjanak. Azzal tisztában voltak, hogy léktörőik nem ártanak az ellenségnek; tornyokat is hiába emeltek volna, hiszen a barbárok hajóinak magasságát még így sem érik el: letről hajított dárdáik tehát csak nehezen találhattak célba, a galloké viszont annál nagyobb erővel zúdulhatott rájuk. A mieink csupán egyetlen hadieszközüket alkalmazhatták, azt azonban igen eredményesen, mégpedig az ostromsarlókhöz meglehetősen hasonló, élesre köszörült, hosszú rudak végébe ékelt sarlókat: ezekkel megragadták és magukkal húzták azokat a köteleket, melyek az ellenséges hajó vitorlarúdait az árbochoz erősítették, s mihelyt a mi hajónk néhány gyors evezőcsapással továbbsiklott, a kötelek elszakadtak. A kötélzet átvágása után természetesen lezuhantak a

vitorlák, s nélkülük a gall hajó egyszeriben használhatatlanná vált, mert mozgását kizárólag a kötelek és a vitorlázat biztosította. A harc további szakaszában a bátorság döntött, de ezen a téren a mieink könnyen felülkerekedtek. Hogy is ne, mikor az ütközet Caesar és az egész hadsereg szeme láttára folyt le, tehát minden, csak egy kicsit is feltűnő haditettét észrevettek: seregünk megszállva tartotta az összes dombot és magaslatot, ahonnan kilátás nyílt a tenger felé.

15. A mieink - mint említettem - szétrombolták a vitorlázatot, majd két-három hajónk közrefogott egy-egy ellenséges hajót, s katonáink erejük megfeszítésével igyekeztek felhatolni a fedélzetre. A barbárok felismerték harci taktikánkat, de nem tudtak védekezni ellene, s miután több hajójukat elfoglaltuk, a futásban kerestek menedéket. Már szélirányba is fordultak, mikor hirtelen teljes szélcsend állt be, úgyhogy nem mozdulhattak helyükről. Ez a körülmény nagyszerű lehetőséget teremtett számunkra, hogy győzelmünket teljessé tegyük: a mieink egyenként támadták és ostromolták meg az ellenséges hajókat, s a hatalmas flottának mindössze elenyészően kis hányada ért partot, az is csak az éj leszállta miatt - a csata ugyanis délelőtt körülbelül tíz órától napszálltáig tartott.

16. Az ütközetet véget ért a venetusok és a partvidék lakói ellen indított hadjárat. Egész fiatalságuk idesereglett, sőt, az idősebb nemzedék tagjai közül is mindazok, akik csak valamennyire is eszes és tekintélyes embernek számítottak, s összes fellelhető hajójukat egybegyűjtötték. Ezek elvesztése után a többiek számára sem hely nem maradt, ahová visszahúzódjanak, sem városaikat nem tudták volna megvédelmezni - következésképp feltétel nélkül megadták magukat Caesarnak. Caesar igen kemény büntetést szabott ki rájuk, hogy a barbárok ezután nagyobb tiszteletben tartsák a követek jogait: senatoraikat mind kivégeztette, a többieket pedig rabszolgának adatta el.

17. Míg Venetiában így követték egymást az események, Q. Titurius Sabinus a Caesartól rábízott csapatokkal megérkezett az unellusok földjére. Az unellusok élén Viridovix állt, de ő volt a vezére a többi pártütő törzsnek is. Ezekről a törzsektől hatalmas hadsereget gyűjtött össze; sőt, alig telt el néhány nap a legatus megérkezése után, az aulercusok, az eburovixek és a lexoviusok kivégezték senatusuk összes tagját, mert nem akartak a háborúra szavazni, bezárták kapuikat, és szintén csatlakoztak hozzá; rajtuk kívül táborába gyűlt egész Gallia területéről egy sereg ingyenélő és rabló is, akiket a zsákmány reménye és a harcvágy csalogatott el a földműveséletből, a rendszeres munka mellől. Sabinus egy minden kíváncsúnak megfelelő helyen, a táborában vesztegelt; Viridovix vele szemben, tőle két mérföldre táborozott le, nap mint nap kivonult csapataival, és felkínálta az ütközetet; addig-addig, míg nemcsak az ellenség nyilatkozott már megvetően Sabinusról, hanem a mi katonáink szúrós megjegyzéseinek is céltáblájává vált. Vonakodása olyan nagy félelem látszatát keltette, hogy az ellenség hovatovább egészen a tábor sáncaihoz merészkedett. Pedig Sabinus tétlenségének más oka volt: nem tartotta helyesnek, hogy legatus létére csatába bocsátkozzék a hatalmas létszámú ellenféllel, különösen a fővezér távollétében, hacsak alkalmas hely és kedvező alkalom nem kínálkozik.

18. Mihelyt a félelméről táplált vélemény megerősödött, a vele levő segédcsapatokból kiválasztott egy talpraesett, agyafűrt gall harcost. Nagy jutalmakkal és ígéretekkel rávette emberét, hogy menjen át az ellenséghez, és tudja meg, mi a szándékuk. A gall el is ment hozzájuk, szökevénynek adva ki magát; mikor megérkezett, lefestette a rómaiak rettegettségét, elmondta, hogy Caesart is erősen szorongatják a venetusok, s hogy legkésőbb a következő éjszaka Sabinus titkon kivonul táborából, mert Caesar segítségére siet. Szavai hallatára valamennyien kiáltozni kezdtek, hogy nem szabad elmulasztaniuk a sikerrel kecsegtető alkalmat: indulniuk kell, irány a római tábor. Több körülmény ösztökélte őket: Sabinus halogató

taktikája az elmúlt napok folyamán, s a „szökevény” sejtéseiket alátámasztó szavai; az, hogy hiányt szenvedtek élelmiszerekben, melyek beszerzéséről nem gondoskodtak elég körültekintően; végül a venetus háborúval kapcsolatos, reményt keltő hírek, és az az általános emberi tulajdonság, hogy szívesen elhisszük, amire vágyunk. A hatás nem maradt el: addig nem eresztették a gyűlésről Viridovixet és a többi vezért, amíg engedélyt nem adtak nekik, hogy fegyvert ragadjanak és elinduljanak a tábor felé. Mihelyt a kért engedélyt megkapták, rőzsét és gallyakat gyűjtöttek, hogy betemethessék velük a rómaiak árkait, s aztán ujjongva, mintha már kivívták volna a győzelmet, a tábor ellen vonultak.

19. A tábor egy körülbelül ezerlábnyi magas, szelíden, egyenletesen emelkedő domboldal tetején épült. Az ellenség gyors futással igyekezett felfelé, hogy a rómaiaknak minél kevesebb idejük maradjon a védelem megszervezésére és a fegyverkezésre. Ezért zihálva, kifulladásra érkeztek a sáncok elé. Sabinus néhány buzdító szó után jelt adott harci vágytól égő katonáinak; megparancsolta, hogy két kapun keresztül hirtelen rontsanak ki a súlyos rőzsekötegek alatt görnyedező támadókra. A terep nekünk kedvezett, az ellenséges sereg fáradt és képzetlen harcosokból állt, a mieink vitézül, a korábbi csatákban megszerzett gyakorlottsággal küzdöttek: mindez azt eredményezte, hogy az ellenség első rohamunknak sem tudott ellenállni, hanem mindjárt futásnak eredt. Friss erőben levő katonáink üldözőbe vették a nehezen mozgó ellenséges harcosokat, és nagy részüket lekasabolták; a többieknek lovasságunk vágtatott a nyomába, úgyhogy csak kevesen menekülhettek meg - így történt, hogy mire a tengeri csata híre eljutott Sabinushoz, Caesar meg Sabinus győzelméről értesült. Valamennyi törzs nyomban megadta magát Tituriusnak: mert amilyen lelkesen és tetterre készen fognak fegyvert a gallok, olyan kevés lelkielő és kitartás van bennük a sorscsapások elviselésére.

20. P. Crassus körülbelül ugyanez idő tájt ért Aquitaniába, mely, mint korábban mondtam, területének nagysága és lakosainak lélekszáma tekintetében Gallia egyharmadának tekinthető. Mikor megtudta, hogy azon a földön kell hadakoznia, ahol néhány évvel előbb megverték M. Valerius Praeconinus legatus seregét, magát a legatust pedig megölték, s ahonnan L. Manlius proconsul összes málháját hátrahagyva volt kénytelen menekülni, belátta: fokozott elővigyázatosságra lesz szüksége. Gondoskodott gabonáról, segédcsapatokat és lovasságot gyűjtött, sőt Gallia provincia két városából, az Aquitaniához közel fekvő Tolosából és Narbóból név szerint is behívatott számos tapasztalt veteránt, aztán a sotiasok földjére vezette seregét. Érkezésének hírére a sotiasok erős gyalogos csapatokat és lovasságot vontak össze - egyébként lovasságuk ér a legtöbbet. Seregünk éppen menetelt, akkor támadták meg. Először csak lovasokat küldtek harcba, de mikor lovasságukat a mieink megverték, üldöző lovasaink ellen hirtelen bevetették egy völgyben lesbe állított gyalogosait is. Ezek megrohamozták szétszóródott lovasságunkat, s így a csata újra fellángolt.

21. Sokáig és elkeseredetten folyt a küzdelem. A sotiasok, hajdani győzelmeiken felbuzdulva, azt gondolták, hogy egész Aquitania üdve az ő bátorságuktól függ, a mieink viszont meg akarták mutatni, mire képesek Caesar és a többi legio nélkül, egy fiatal vezér parancsnoksága alatt. A sebekkel borított ellenséges harcosok végül futásnak eredtek. Crassus hatalmas vérfürdőt rendezett közöttük, majd meglepetésszerűen ostrom alá vette a sotiasok városát. A lakosok bátran védekeztek; Crassus tornyokat és szőlőlugasokat vitetett a falakhoz. Az ostromlottak hol kitöréssel próbálkoztak, hol föld alatti folyosókat vájtak a földhányásokig és a szőlőlugasokig. (Ebben az aquitanusok különösképpen járatosak, mert országukban sok helyen vannak ércbányák és kőfejtők.) Mikor aztán belátták, hogy a mieink éberségén minden próbálkozásuk megghiúsul, követeket küldtek Crassushoz, és kérték, fogadja el meghódolásukat. Crassus beleegyezett, s mikor megparancsolta, hogy szolgáltassák ki a fegyvereiket, engedelmeskedtek.

22. Katonáink figyelmét teljesen lekötötték ezek az események. Közben a város másik oldalán megjelent a fővezér, Adiatuanus, hatszáz hívével, azaz, mint a helybeliek mondják, solduriusával. Ennek a kapcsolatnak az a lényege, hogy a soldurius az élet minden örömét együtt élvezi pártfogójával, akinek barátjává szegődött, viszont ha pártfogóját fegyveres harcban megölik, akkor vagy vele pusztul maga is, vagy öngyilkosságot követ el; és emberemlékezet óta egyikük sem vonakodott a haláltól, ha megölték azt az embert, akinek hűséget fogadtak. Adiatuanus kitörést kísérelt meg solduriusaival. Az erődítményeknek azon a részén nagy kiáltozás támadt, katonáink fegyvert ragadtak, s heves küzdelemben viasszorították Adiatuanust a városba; a fővezér utóbb mégis kieszközölte Crassustól, hogy a többiekével egyező feltételek mellett adhassa meg magát.

23. Mihelyt Crassus megkapta a fegyvereket és a túszoikat, elindult a vocasok és a tarusások földjére. A barbárok közt nagy riadalmat keltett a hír, hogy seregünk a megérkezését követő néhány nap leforgása alatt bevett egy kedvező fekvésű, védőművekkel is megerősített várost: követeket küldöztek mindenfelé, szövetségre léptek egymással, túszoikat cseréltek, és neki-láttak sereget gyűjteni. Még Hispania innenső, Aquitaniával szomszédos részébe is elküldték követeket: sikerült is innen vezéreket és segédcsapatokat szerezniük. Mikor ezek megjöhettek, tekintélyes parancsnokok irányítása mellett, rengeteg harcossal fogtak hozzá a háborúhoz. Vezéreké azokat választották meg, akik éveken keresztül állandóan együtt harcoltak Q. Sertoriusszal, s ezért a legnagyobb tudású katonai szakembereknek számítottak. A vezérek elhatározták, hogy római módra fognak hadakozni: alkalmas táborhelyet választanak, a tábor megerősítik, és elvágnak bennünket az utánpótlástól. Crassus észrevette, hogy nem nagyon aprózhatja el csekély létszámú seregét, az ellenség viszont messze kalandozik, elzárja az utakat, a táborában is elegendő védősereget hagy, s ennek következtében ő csak nehezen szerezhet be gabonát és élelmiszereket, az ellenséges sereg meg napról napra nő: belátta, hogy nem szabad várnia a döntő összecsapással. Haditanács elé terjesztette a kérdést, s látva, hogy valamennyien egyetértenek, a következő napot jelölte ki az ütközetre.

24. Hajnalban összes katonáját kivezette a táborból; kettős arcvonalba állította őket, középre a segédcsapatokat, és várt, mire határozza el magát az ellenség. Azok túleregük és régi győzelmeik tudatában, s a mieink csekély létszáma miatt meg voltak győződve róla, hogy az ütközet számukra semmi kockázattal nem jár, de úgy vélték, még kevesebb a kockázat, ha csak az utakat tartják megszállva, elvágják utánpótlásunkat, és minden vérveszteség nélkül győzedelmeskednek; támadást csupán arra az esetre terveztek, ha a rómaiak megkezdik a visszavonulást, ha málhásan, menetoszlopban vonulnak, azaz nem képesek teljes harci erejük kifejtésére, és már a lelkesedésük is megtört. A vezérek helyeselték a tervet: mikor a római sereg csatarendbe állt, ők táborukban maradtak. Crassus átlátott a szándékukon, csak hogy az ellenség vonakodását félelemre is lehetett magyarázni, s ez feltüzelt katonáink harci kedvét; mindenütt azt kiáltozták, hogy egy pillanatig se várjanak tovább, támadják meg a gall tábor. Crassus tehát buzdító beszédet intézett övéihez, és fellelkesült seregével az ellenség táborára felé indult.

25. Ott egyesek az árkokat töltötték be, mások a védőket üzték el dárdazáporral a sáncokról és erődítményekről, a segédcsapatok pedig, melyeket Crassus nem mert harcra bocsátani, követeket és dárdákat adogattak előre, vagy gyeptéglákat hordtak össze az ostromsánc építéséhez, amivel azt a benyomást keltették, mintha ők is harcolnának. Az ellenség szintén keményen, rettenthetetlenül küzdött, fentről, a sánc tetejéről lehajított dárdái nem tévesztettek célt. Közben a lovasok megkerülték az ellenség táborát, és jelentették Crassusnak, hogy a porta decumana felől a tábor könnyen megközelíthető, azon az oldalon nem erősítették meg elég gondosan.

26. Crassus buzdította a lovassági praefectusokat, hogy nagy jutalmakkal és ígéretekkel tüzeljék fel embereik harci kedvét, aztán elmagyarázta nekik, mi a haditerve. A praefectusok végrehajtották a parancsot: kivezették a tábor őrizetére hátrahagyott, még érintetlen csapatokat, jókora kerülőt tettek velük, nehogy az ellenséges táborból megláthassák őket, s mialatt a harcoló felek minden figyelmüket a küzdelemre összpontosították, ők gyors menetben odaértek az előbb említett erődítményekhez. Ezeket lerombolták, s máris csatasorba álltak bent, az ellenség táborában, mielőtt azok észrevehették és felfoghatták volna, mi is történt. A mieink meghallották az ott felharsanó lármát, s - mint ahogy általában történni szokott, ha felcsillan a győzelem reménye - megkettőzték erőfeszítéseiket, és még hevesebb támadásba kezdtek. A mindenünnen körülfogott ellenséges katonák, helyzetüket teljesen reménytelennek ítélve, leugráltak az erődítményekről, és a futásban kerestek menedéket. Lovasságunk a sík mezőn üldözésükre indult. Csak késő este tértek vissza a táborba: alig egy negyedrészt hagyták életben annak az ötvenezerre tehető seregnek, mely Aquitaniából és a cantaberek földjéről összegyűlt.

27. Mikor a csata híre elterjedt, Aquitania tekintélyes része meghódolt Crassus előtt, és önként küldött túszoikat hozzá, többek között a tarbellusok, bigerriók, ptianiusok, vocasok, tarusások, elusasok, gasok, auscusok, garunnusok, sibuzasok és cocosasok; példájukat mindössze a legtávolabbi vidékeken lakó néhány törzs nem követte, de csak azért, mert a közelgő téli évszak miatt biztonságban érezték magukat.

28. Egész Gallia területén béke honolt, egyedül a morinusok és menapiusok álltak még fegyverben, csupán ők nem küldtek Caesarhoz egyszer sem békeköveteket. Ezért Caesar körülbelül ugyanez idő tájt a két törzs földjére vezette seregét; igaz, a nyár már vége felé közeledett, de úgy gondolta, hamarosan befejezheti a hadjáratot. A morinusok és menapiusok azonban gyökeresen más harcmódot választottak, mint a többi gall törzs: mivel észrevették, hogy a rómaiak nyílt ütközetben a leghatalmasabb népeket is legyőzik és megfutamítják, mozdítható javaikkal együtt valamennyien nagy kiterjedésű erdőségeikbe és lápvidékeikre húzódtak. Míg Caesar az erdőrengeteg széléig nem ért, és ki nem adta a parancsot a táborverésre, az ellenség nem mutatkozott, de mikor a mieink szétszóródtak az erődítési munkálatokhoz, hirtelen mindenünnen előtörtek az erdőkből, és megtámadták katonáinkat. A mieink sebtében fegyvert ragadtak. Visszaverték a támadókat a fák közé, sok harcosukat megölték, s bár egy meglehetősen kedvezőtlen terepszakaszon sokáig üldözték őket, mindössze néhány embert vesztek.

29. A következő napokban Caesar kiirtatta az erdőt, és a kivágott fákból kétoldalt, az ellenség felé valóságos falat rakatott, nehogy fegyvertelen katonáinkat valami váratlan oldaltámadás érje. A munka hihetetlen gyorsasággal haladt, Caesar egy-két nap alatt messze jutott előre: már az ellenség sok nyája, sőt holmijának a szálláshely szélén felhalmozott része is a mieink kezébe került, ők maguk meg az erdőrengeteg mélyére húzódtak vissza. Az időjárás azonban rosszra fordult: az irtást abba kellett hagyni, s mivel megállás nélkül zuhogott az eső, katonáink nem maradhattak tovább sátortáborban. Ezért Caesar végigdúlta az ellenség földjeit, felégette falvaikat és épületeiket, aztán visszavonult seregével, és téli táborba küldte a legiókat, mégpedig az aulercusok, a lexoviusok és a többi törzs közé, melyek a legutóbb háborút indítottak ellenünk.

NEGYESEDIK KÖNYV

1. A következő télen, Cn. Pompeius és M. Crassus consuli évében, a germán usipések és tenctherusok seregestül jöttek át a Rhenus innenső partjára, nem messze attól a ponttól, ahol a folyó a tengerbe ömlik. Az átkelésre az adott okot, hogy a suebusok hosszú évek óta viszálykodtak a két törzsszel, s az örökös háborúzás nemcsak súlyos terheket rótt rájuk, hanem a földművelést is teljesen megbénította.

A suebus törzs a legnagyobb és legharciasabb valamennyi germán törzs közül. Állítólag száz körzetük van, mindegyikből évenként ezer fegyveres indul el idegen földre háborúzni. A többiek, akik otthon maradnak, a táplálékot teremtik elő maguk és a harcolók számára, a következő évben viszont rájuk kerül a sor, hogy fegyvert fogjanak, és akkor amazok maradnak otthon. Így sem a földművelés, sem a katonai kiképzés és gyakorlatozás nem szünetel. Magántulajdonban levő, közösből kiszakított földjeik nincsenek, s egy esztendőnél tovább senki sem művelheti ugyanazt a földet. Nem is annyira gabonán, hanem javarészt tejen és háziállataik húsán élnek; sokat vadásznak is. A vadászat acélosra edzi, hatalmas testalkatú emberekké formálja őket, amit még inkább elősegít a táplálkozásuk, a naponta ismétlődő fegyvergyakorlatok, s a szabad és kötetlen életmód: az, hogy gyermekkoruktól fogva nem szoktak hozzá sem tekintélyhez, sem neveléshez, és cselekedeteikben kizárólag saját akaratuk parancsát követik. Amellett, bár hideg éghajlat alatt élnek, szokásukká vált, hogy folyóvízben mosakodnak, s csak bőrből készült, hiányos ruházatot viselnek, mely testüket nagyrészt fedetlenül hagyja.

2. A kereskedőket beengedik földjükre, elsősorban azért, hogy legyen kinek eladni a hadizsákmányt. Behozatalra alig van szükségük. Nem vásárolják a lovakat sem, melyeket a lovakért rajongó gallok drága pénzen szereznek be; a germánok a náluk tenyésző, apró termetű és csúnya lovakból nevelnek mindennapos gyakorlatoztatással szívós, fáradhatatlan paripákat. Lovascsaták közben gyakorta földre szállnak, és gyalogosan küzdenek, aztán, ha szükséges, gyorsan visszatérnek megint állataikhoz, melyeket úgy idomítottak, hogy ezalatt ne mozduljanak a helyükről. A nyereg használata az ő szemükben szégyenletes dolog, az elpuhultság nyilvánvaló jele, s ezért bármilyen kevesen vannak, sohasem haboznak megtámadni nyeregben ülő lovasokat, akármekkora is a számuk. A bor behozatalát egyáltalán nem engedélyezik, azt tartják, hogy az ivás csökkenti az ember munkabírást és bátorságát.

3. A törzs legfőbb dicsősége szerintük az, ha széles, lakatlan területsáv húzódik határai mentén, jelezve, hogy fegyvereik hatalmának sok nép nem tudott ellenállni. Mint mondják, a suebusok földje mellett, az egyik irányban, mintegy hatszáz mérföld kiterjedésű lakatlan vidék terül el. A másik oldalon az ubiusok a szomszédai, akik - legalábbis germán fogalmakhoz mérten - jelentékeny és virágzó államot alkottak. Az ubiusok némileg műveltebbek verokonaiknál, részint, mert a Rhenus partján lagnak, és sok kereskedő látogat hozzájuk, részint, mert átvették a szomszédos gallok szokásait. A suebusok számos csatában mérték össze velük az erejüket, de a hatalmas és tekintélyes törzset nem tudták elűzni földjéről; annyit azonban sikerült elérniük, hogy adófizetőkkel tették, alaposan meggyengítették és megalázták őket.

4. Ugyanilyen helyzetben voltak az előbb említett usipések és tenctherusok is. Hosszú éveken keresztül ellenálltak a suebusok támadásainak, végül azonban kénytelenek voltak földjeiket elhagyni, s miután három évig vándoroltak Germania legkülönbözőbb vidékein, a Rhenusig jutottak. Ezt a tájat a menapiusok lakták, szántóik, házaik és falvaik a folyó két partján húzódtak. A hatalmas embertömeg feltűnése olyan nagy riadalmat keltett közöttük, hogy elhagyták túlparti házaikat, s a Rhenuson innen őriséget állítottak fel a germánok átkelésének

megakadályozására. A germánok mindent megpróbáltak, de hajók híján nyílt, fegyveres erővel nem érhetek el célt, leplezett átkelési kísérleteiket pedig megghiúsították a menapiusok őrsegei. Úgy tettek, mintha visszatérnének régi szálláshelyükre, háromnapos út után azonban megfordultak, s lovasságuk, mely az egész távolságot egyetlen éjszaka alatt tette meg, váratlanul lerohanta a mit sem sejtő menapiusokat: a menapiusok ugyanis felderítőiktől azt a tájékoztatást kapták, hogy a germánok eltávoztak, tehát gyanútlanul újra beköltöztek túlsó falvaikba. A germánok lemészárolták őket, megkaparintották hajóikat, és mielőtt a Rhenuson innen lakó menapiusok bármiről is tudomást szerezhettek volna, már át is keltek a folyón. Ott aztán összes házukat maguknak foglalták le, s a tél hátralevő részét az ő élelmiszerkészleteikkel húzták ki.

5. Caesar értesült az eseményekről. Nem bízott az ingatag jellemű, elhatározásait könnyen változtató, általában lázadásra hajlamos galloknak, és úgy vélte, egyáltalán nem szabad rájuk építenie. Valóban, a gallok között az a szokás, hogy megállítják az utasokat, ha tetszik nekik, ha nem, és mindegyiket faggatóra fogják: ki, hol, és mit hallott vagy tapasztalt; a kereskedőket szintén tömegestül állják körül a városokban, és arra kényszerítik, mondják el, honnan jöttek, mit tudnak; aztán az így hallott mendemondák hatására gyakran nagy horderejű határozatokat hoznak. Egészen természetes, hogy ezeket szinte azonnal keservesen meg is bánják, hiszen kósza híreszteléseknek adtak hitelt; a megkérdezettek zöme nem az igazat mondta, hanem egyszerűen az ő szájuk íze szerint válaszolt.

6. Caesar, ismerve ezt a tulajdonságukat, a szokásosnál korábban utazott el a sereg táborába, nehogy a küszöbönálló háború még fenyegetőbb méreteket öltjön. Mikor megérkezett, kiderült, hogy sejtései helyesnek bizonyultak: nem egy gall törzs követséget küldött a germánokhoz, azzal a felszólítással, hogy jöjjenek el a Rhenus mellől; egyben megígérték, hogy minden követelésüket teljesítik. Csakhogy a germánok vérszemet kaptak az ígéretektől, és még messzebb kalandoztak, egészen a treverusok cliensei, az eburók és a condrususok földjéig. Caesar összehívta a gallok vezető embereit. Értesüléseit jobbnak látta elhallgatni előttük, csak megnyugtatta és bátorította az egybegyűlteket, aztán parancsot adott, állítsanak ki számára lovasságot. Elhatározta, hogy háborút indít a germánok ellen.

7. Mihelyt kellő mennyiségű élelmiszert gyűjtött, és a lovascsapatokat is felállították, megindult arra a vidékre, ahol a hírek szerint a germánok tartózkodtak. Már csak néhány napnyi út volt hátra, amikor követek érkeztek tőlük, a következő üzenettel:

A germánok nem kezdenek háborút a római nép ellen, de nem is vonakodnak a harctól, ha megtámadják őket: ősi szokás a germánoknál, hogy támadásra támadással válaszolnak, és nem rimázkodással. Azt mindenesetre leszögezik, hogy korántsem jószántukból jöttek, hanem hontalan száműzöttekként; amennyiben a rómaiak jó viszonyban akarnak élni velük, hasznos barátaik lehetnek, csak adjanak nekik földeket, vagy hagyják meg nekik azokat a területeket, amelyeket fegyvereik megszereztek számukra. Ők egyedül a suebusok előtt hajtának fejet, mert velük még a halhatatlan istenek sem mérközhetnek, rajtuk kívül azonban senki sincs a földön, akit ne tudnának legyőzni.

8. Szavaikra Caesar megadta a kellő választ; beszédének befejező része így hangzott:

Baráti kapcsolat nem jöhet létre közöttük, ha Galliában maradnak; de nem is igazságos, hogy azok, akik saját földjüket képtelenek megvédelmezni, másokét foglalják el; különben sincsenek Galliában lakatlan területek, melyeket ekkora tömeg embernek oda lehetne adni, anélkül, hogy bárkit sérelem érjen; ám ha akarnak, letelepedhetnek az ubiusok földjén, ő, Caesar, majd utasítja erre az ubiusokat; követeik amúgy is éppen nála időznek, mert panaszt emeltek a suebusok erőszakoskodásai miatt, és segítségét kérték.

9. A követek ígéretet tettek, hogy a választ hírül adják övéiknek, fontolóra veszik, és három nap múlva visszatérnek Caesarhoz; addig is arra kérik, ne vonuljon tovább a seregével. Caesar azonban kijelentette, hogy erre az engedményre sem hajlandó. Tudomására jutott, hogy a germánok néhány nappal előbb lovasságuk nagy részét zsákmány- és gabonaszerzés céljából átküldték a Mosa folyón az ambivaritusok földjére; erős volt a gyanúja, hogy csak a lovasaikat várják, azért szeretnének haladékokat nyerni.

10. A Mosa a lingók földjén, a Vosegus-hegységben ered, egyesül a Rhenus folyó Vacalus nevű ágával, vele együtt szigeteket alkot, a batavusok szigetét, majd az egyesülési ponttól alig nyolcvan mérföldre az óceánba ömlik. A Rhenus az Alpokban lakó lepontiusok földjén ered, gyors folyású habjai hosszú utat tesznek meg a nantuasok, helvétek, sequanusok, medio-matricusok, tribocusok és trevusok földjén keresztül; az óceán közelében több ágra oszolva számos hatalmas szigetet alkot (ezek nagy részét vad és barbár népek lakják, sokan közülük állítólag halon és madártojáson élnek), s végül vize több torkolaton át ömlik az óceánba.

11. Caesar alig tizenkét mérföldre volt az ellenségtől, mikor a követség megegyezés szerint visszatért hozzá. A találkozás útközben zajlott le, s a követek nagyon kérték, ne nyomuljon tovább előre. Caesar azonban hajthatatlan maradt. Most már csak azért esedeztek, küldjön valakit a menetoszlop élén haladó lovassághoz, és ne engedje őket támadni, számukra pedig tegye lehetővé, hogy követeket meneszthessenek az ubiusok földjére; mint mondták, ha az ubiusok vezető emberei és senatusa biztosítja a sértetlenségüket, készek Caesar feltételeit elfogadni, a dolog lebonyolítására viszont engedélyezzen nekik három napot. Caesar jól tudta, hogy mindez egy és ugyanazt a célt szolgálja: szeretnék, ha a háromnapos haladék ideje alatt a távollevő lovasok csatlakozhatnának hozzájuk. Mégis megígérte, hogy aznap legfeljebb négy mérföldet vonul tovább, azt is csak azért, mert vízre van szüksége: Oda gyülekezzenek másnap, minél nagyobb számban, hogy dönthessen a rájuk vonatkozó feltételekről. Közben küldöncöket szalajtott a praefectusokhoz - akik az egész lovassággal együtt előrementek -, hogy ne támadják meg az ellenséget, és ha őket éri támadás, mindössze védekezésre szorítkozzanak, míg a sereggel maga is közel nem ér.

12. Az ellenség lovasainak száma nem haladta meg a nyolcszázat, mert azok, akiket gabonaszerzés céljából a Mosa túlsó partjára küldtek, még nem tértek vissza. Mégis, mihelyt megpillantották a mi ötezer főnyi lovasságunkat, támadást intéztek ellenük. A mieink gyanútlanul közeledtek, hiszen az ellenséges követek nemrég távoztak Caesartól, és fegyverszünetet kértek erre a napra; a támadóknak sikerült is egy csapásra zavart kelteniük soraikban. Később, mikor a mieink magukhoz tértek és védekezni kezdtek, az ellenséges lovasok szokásuk szerint leugráltak a földre, s csapatunk lovait a lágyékuknál megsebezve számos katonánkat kibuktatták a nyeregből, a többieket pedig megfutamították. Olyan nagy volt a mieink fejvesztettsége és az üldöző ellenség irama, hogy lovasaink csak akkor hagytak fel a meneküléssel, amikor megpillantották a közeledő menetoszlopot. Az ütközetben lovasosztagunkból hetvennégyen estek el, köztük a rendkívül bátor, előkelő származású aquitaniai Piso, akinek nagyatyja királyi méltóságot viselt törzsében, s senatusunktól a „barát” címet érdemelte ki. Piso testvérenek sietett segítségére, akit az ellenség gyűrűbe fogott. Ki is mentette a veszélyből, lova azonban megsebesült, maga földre zuhant. Ameddig lehetett, hősieken küzdött, de körülvették, s végül számos sebből vérezve meghalt. Mikor testvére távolból, már túl a harc forgatagán, észrevette ezt, megsarkantyúzta paripáját, az ellenség sorai közé vágatott, és szintén hősi halált halt.

13. Az ütközet után Caesar teljesen feleslegesnek tartotta, hogy további követségeket fogadjon, és újabb javaslatokat hallgasson meg olyanok részéről, akik álnokul, hitszegő módon békét kértek, s ennek ellenére megkezdték az ellenségeskedést. Véleménye szerint a

legnagyobb ostobaság lett volna várni, míg az ellenséges csapatok száma növekszik, míg lovasságuk is visszatér. Azonkívül ismerte a gallok ingatag jellemét, és jól tudta, milyen félelmetes tekintélyre tett szert előttük az ellenség ezzel az egyetlen ütközettel: nem volt tanácsos időt hagyni rá, hogy valamiféle elhatározás érlelődhesse meg bennük. Mihelyt eldöntötte, mi a teendő, tudomására hozta a legatusoknak és a quaestornak, hogy egy napot sem késlekedik tovább, haladéktalanul csatát kezd. Éppen kapóra jött, hogy másnap reggel számos germán kereste fel őt a táborban, közöttük az összes vezető ember és a vének, megint csak képmutatásból, megint fondorlatos tervekkel. Azt állították, szeretnének elnézést kérni, amiért előző nap a megállapodás, sőt saját kérésük ellenére harcot kezdtek; másrészt igyekeztek túljárni az eszünkön, lehetőleg kieszközölni a fegyverszünet meghosszabbítását. Caesar nagyon megörült, hogy így kiszolgáltatták magukat, és parancsot adott, tartsák valamennyiüket fogva, ő pedig kivezette csapatait a táborból. A lovasságot utóvédül rendelte, mert attól tartott, hogy még nem heverték ki a legutóbbi ütközet megfélemlítő hatását.

14. A sereget hármas csatarendbe állította, gyors menetben megtett nyolc mérföldet, s mielőtt a germánok felmérhették volna, mi történik, máris ott termett az ellenséges tábornál. A germánok - minden úgy alakult - rögtön elvesztették a fejüket: a mieink túlságosan váratlanul érkeztek oda, vezéreik távol voltak, se tanácskozássra, se fegyverkezésre nem maradt idő. Zavarodottságukban azt sem tudták, mi lenne jobb: szembeszállni az ellenséggel, a táborot védelmezni, vagy menekülni. Míg náluk a zűrzavaros kiáltozás, a céltalan ide-oda futkosás fejvesztett rémületről tanúskodott, a mi katonáink elszántan, az előző napi szószerzésen felbőszülve rohamozták meg a tábort.

Ott azok, akik sebtében fegyvert ragadhattak, egy ideig feltartóztatták a mieinket: a szekerek és a málha között szabályos csatába ereszkedtek velük. Ami a többieket, a sok gyermeket és asszonyt illeti (mert a törzs valamennyi tagja elhagyta szálláshelyét, együtt keltek át a Rhenuson is), azok mind futásnak eredtek, ki merre látott: üldözésükre Caesar a lovasságot küldte ki.

15. Mihelyt a germánok meghallották hátuk mögött a lármát, s látták, hogy övéik egymás után esnek el, fegyvereiket, hadijelvényeiket elszórva menekültek a táborból. Mikor a Mosa és a Rhenus egybefolyásának vidékére érkeztek, a további menekülés már reménytelennek tűnt, s mivel rengetegen elpusztultak, az életben maradottak a folyóba vetették magukat, ahol a halálfélelem, a kimerültség, vagy a sebes sodrású hullámok végeztek velük. A mieink egytől egyig épen, mindössze néhány sebesülttel tértek vissza táborukba, pedig a küzdelem rendkívül kockázatosnak ígérkezett, hiszen az ellenség száma a négyszázharmincezet is elérte.

A táborban fogva tartott germánoknak Caesar engedélyt adott a távozásra. A germánok azonban féltek attól, hogy a gallok, akiknek földjeit végigdúlták, kegyetlen bosszút állnak rajtuk; kijelentették, hogy szeretnének mellette maradni. Caesar meghagyta szabadságukat.

16. A germán háború végeztével Caesar több okból is úgy döntött, hogy átkel a Rhenuson. A legfőbb ok az volt, hogy meg akarta félemlíteni a germánokat, akik látnivalóan könnyűszerrel vállalkoztak galliai portyákra: hadd reszkessenek ők is javaikért, okulva abból, hogy a római nép hadserege át tud, és át is mer kelni a Rhenuson. Ehhez járult még, hogy az usípesek és a tenctherusok lovasságának fentebb említett része, mely zsákmány- és gabonaszerzés céljából átkelt a Mosán, tehát nem vett részt az ütközetben, övéi megfutamodása után a Rhenuson túl, a sugamberek földjére vonult vissza, és szövetséget kötött velük. Caesar küldöttséget menesztett a sugamberekhez: követelte, adják ki neki azokat, akik ellene és Gallia ellen háborút indítottak. A sugamberek válaszul kijelentették: A római birodalmat a Rhenus határolja; ha Caesar nehezményezi, hogy a germánok akarata ellenére átkeltek Galliába, lehet-e joga hatalmat és tekintélyt követelni magának a Rhenuson túl? Csakhogy az ubiusok, a Rhenuson

túl lakó törzsek közül az egyedüliek, akik követeket küldtek Caesarhoz, barátságot kötöttek vele, és tűszokat adtak, most nagyon kérték, segítsen rajtuk, mert sokat szenvednek a suebusok zaklatásaitól: Ha pedig halaszthatatlan államügyek miatt nem teheti, legalább a sereget vezényelje át a Rhenuson; ez egyelőre elegendő támogatás lesz, eléggé biztosítani fogja jövőendő sorsukat: Ariovistus elűzése és az utóbbi csata óta hadseregének híre-neve olyan félelmetes Germania legeldugottabb vidékein is, hogy őket már az is megoltalmazza, ha a közvélemény előtt a római nép barátainak számítanak. Ugyanakkor megígérték, hogy a sereg átszállításához nagy mennyiségű hajót bocsátanak rendelkezésére.

17. Az említett okok késztették Caesart arra, hogy átkeljen a Rhenuson. A hajók használatát azonban nem tartotta elég biztonságosnak, s megítélése szerint az ilyesmi a római nép méltóságához sem lett volna illő. Ezért elhatározta, hogy vagy hidat ver - noha a híd megépítése a széles, gyors folyású és mély folyón eleve nehéznek mutatkozott -, vagy át sem vezeti seregét. A híd megszerkesztésénél a következő módszert alkalmazta. Parancsára először egy sereg cölöppárt erősítettek össze, egyenként másfél láb átmérőjű, alsó végén némileg kihegyezett, a folyó mélységének megfelelő hosszúságú cölöpökből, úgy, hogy a két cölöp között két láb távolság legyen. Ezeket emelők segítségével a folyó fenekére bocsátották, és mindet jó szilárdan beleverték a mederbe, de nem függőlegesen, mint a hídcölöpöket, hanem kissé ferdén, a víz folyásával egyező irányban; velük szemközt, negyven lábbal lentebb, hasonló módon összeerősített cölöppárokat helyeztek el, melyek viszont a folyó sodrával ellentétesen dőltek. A szemben álló cölöppárokat felül két láb széles gerendát fektettek, azaz pontosan ugyanolyan széleset, mint amekkora távolság az egyes cölöppárok két cölöpe között volt, és a gerendákat mindkét végükön két-két vaskapoccsal odaszegezték, hogy a cölöppárok ne hajoljanak el. Mivel az így szétfeszített cölöppárok kölcsönösen tartották egymást, egyik az egyik, másik a másik irányból, a híd szerkezete a megépítés módja következtében oly szilárdná vált, hogy minél erősebb hullámcsapások érték, annál szorosabban illeszkedett egybe. A gerendák közeit deszkákkal töltötték ki, a deszkákra pedig rőzsét és léceket terítettek. Nagyobb biztonság okából a lenti oldalon további cölöpöket vertek le, ezeket ferdén, faltörő kosokként a hídnak támasztották, és hozzáerősítették a hídszerkezethez, hogy a hullámok erejét felfogják. Más cölöpöket meg a felső oldalon vertek le, nem messze a hídtól, hogy abban az esetben, ha az ellenség fatörzseket úsztatna le a folyón, vagy hajókat küldene a híd lerombolására, a fatörzsek és a hajók beléjük ütközzenek, és ne tegyenek kárt a hídban.

18. Tíz nappal azután, hogy az építőanyag összehordását megkezdték, a híd készen állt, s a hadsereg átvonult rajta. Caesar mindkét hídfőnél erős őrséget hagyott, úgy indult el a sugamberek földjére. Közben több törzsből követek érkeztek hozzá; békét és baráti jó viszonyt kérő szavaikra Caesar biztató választ adott, meghagyva nekik, hogy küldjenek táborába tűszokat. A sugamberek viszont megfogadták a náluk tartózkodó usipesek és tenctherusok tanácsát, elhagyták földjeiket, és javaikkal egyetemben ember nem lakta erdőrengetegek közé vették be magukat: a hídépítés kezdete óta amúgy is felkészültek a menekülésre.

19. Caesar csak néhány napot időzött földjükön: felégette a falvakat és az épületeket, levágatta a termést, aztán visszavonult az ubiusok földjére. Támogatást ígért nekik arra az esetre, ha a suebusok szorongatják őket, s a következőket tudta meg tőlük:

Mihelyt a suebusok felderítőik útján értesültek a híd építéséről, szokásukhoz híven tanácskozást tartottak; utána követeket küldtek szét országuk minden részébe, hogy ürítsék ki a városokat, a gyermekeket és nőket összes ingóságukkal együtt rejtsek erdőkbe, a fegyverforgató férfiak pedig gyülekezzenek egy megadott helyen; a gyülekezőhely körülbelül a suebusok által lakott vidék közepe táján fekszik, itt szándékoznak bevárni a rómaiak érkezését, itt akarnak megütközni velük.

Caesar mindazt elérte, amiért átvezette seregét a Rhenuson: ráíjesztett a germánokra, megbüntette a sugambereket, véget vetett az ubiusok sanyargatásának. Ezért az ubiusok híreinek hallatára visszatért Galliába, és lebontotta a hidat, abban a meggyőződésben, hogy a Rhenuson túl töltött rövid tizenhét nap éppen elég eredményt és dicsőséget hozott számára.

20. Végefelé járt a nyár, s noha ezen a vidéken Gallia északi fekvése miatt korán szokott beköszönten a tél, Caesar Britanniába készült, mert tudta, hogy az ellenfeleinkkel vívott háború folyamán majd minden gall törzs onnan kapott segítséget. Az évszak előrehaladottsága esetleg megakadályozhatta a hadjárat lebonyolítását, ő azonban úgy vélte, hogy már magában az is rendkívül hasznos dolog lesz, ha a sziget földjére léphet, kitapasztalhatja, kik lakják, és megismerheti tájait, kikötőit, a partraszállási lehetőségeket, melyeket a gallok jóformán alig ismertek. A kereskedőkön kívül ugyanis ritkán merészkedik valaki Britanniáig, s ők is csupán a partvidéken, de annak is csak a Galliával szemközt fekvő részén járatosak. Így aztán Caesar hiába hívatta magához mindenünnen a kereskedőket, nem sikerült felvilágosítást kapnia tőlük, milyen nagy a sziget, hány és miféle nép lakja, hogyan harcolnak, mik a szokásaik és melyek a nagyobb hajórajok befogadására alkalmas kikötők.

21. Mielőtt még a vállalkozásba belefogott volna, tájékozódás céljából előreküldte egy hadihajóval C. Volusenust, akit erre a feladatra alkalmasnak ítélt, de lelkére kötötte, hogy mihelyt mindent alaposan kifürkészett, sietve térjen vissza hozzá. Ő maga csapataival a morinusok földjére vonult, mert onnan lehetett a legrövidebb tengeri úton átkelni Britanniába. A szomszédos vidékek lakóitól követelt hajók szintén oda gyülekeztek, s oda rendelte azt a hajórajt is, melyet előző évben szerelt fel, mikor a venetusok ellen vezetett hadjáratot. Mivel terve ismeretessé vált, s a hírt a kereskedők a britannusok között is elterjesztették, közben a sziget számos törzsetől követek járultak elébe: ezek fogadkoztak, hogy túsokat adnak, és fejet hajtanak a római nép hatalma előtt. Caesar meghallgatta a követeket, aztán nagylelkű ígéretekkkel, és azzal a buzdítással engedte őket haza, hogy tartsanak ki elhatározásuk mellett. Kísérőül velük küldte Commiust, akit az atrebasok legyőzése után a törzs királyává nevezett ki; bátorságáról és eszéről egyaránt jó véleménye volt, feltétlen hívének érezte, s különben is, ezen a vidéken Commius szavára sokat adtak. Meghagyta neki, látogasson meg minél több törzset: buzdítsa őket, hogy hódoljanak meg a római nép előtt, s egyúttal hozza tudomásukra, hogy Caesar hamarosan megérkezik. Ezalatt Volusenus végigkémlelte az egész partvidéket (már amennyire lehetett, mert óvakodott kiszállni a hajóból, esetleg összeecsapni a barbárokkal), aztán öt nap múlva visszatért Caesarhoz, és jelentette, mit tapasztalt.

22. Míg Caesar itt időzött, hogy a hajórajt felkészítse az útra, a morinusok földjének nagy részéből követek érkeztek hozzá. Elnézését kérték korábbi tetteikért, amikor barbárul, a római nép szokásait és gondolkodásmódját nem ismerve háborút indítottak ellenük, s megígérték, hogy teljesítik parancsait. Caesar úgy vélte, éppen jókor jöttek az ígérettel: nem szívesen hagyott volna ellenséget a háta mögött, hadjáratra az évszak előrehaladottsága miatt nem gondolhatott, s britanniai terveit mindenképpen előbbrevalónak ítélte az ilyesféle apró-cseprő feladatoknál. Számos túszt követelt tőlük, s mihelyt ezeket a kezébe adták, elfogadta meghódolásukat.

Mintegy nyolcvan teherhajót vont össze és látott el fedélzettel; ennyit elegendőnek vélt két legio átszállításához. A rendelkezésére álló hadihajókat szétosztotta quaestora, legatusai és praefectusai között. Az említettekhez járult még tizenhét teherhajó, melyeket a gyülekezőhelytől nyolc mérföldre feltartóztatott az ellenszél, úgyhogy nem tudtak befutni a közös kikötőbe: ezt a tizenhét hajót a lovasság számára jelölte ki. A sereg hátramaradó részét Q. Titurius Sabinus és L. Aurunculeius Cotta legatusokra bízta, azzal, hogy vezessék a menapiusok és a morinusok néhány olyan körzete ellen, ahonnan nem jöttek hozzá követek; P.

Sulpicius Rufus legatusnak pedig azt a parancsot adta, hogy megfelelő létszámú őrséggel a kikötőt tartsa megszállva.

23. Miután intézkedéseit megtette, felhasználta a hajózásra kedvező időjárást, és éjfél tájban felszedette a horgonyt. A lovasságnak parancsot adott, hogy vonuljon a másik kikötőbe, hajózzon be, és kövesse őt. A lovasok kissé késlekedve teljesítették a parancsot, ő maga azonban, kilenc óra felé, első hajóival már Britanniába ért, s ott a környező dombokon megpillantotta az ellenség készenlétben álló fegyveres alakulatait. Olyan volt a terep, a dombok olyan szorosan a tenger mellett húzódtak, hogy a magaslatokról dárdazáporral lehetett elárasztani a partot. Caesar semmiképpen sem tartotta megfelelőnek ezt a helyet a kiszállásra, tehát horgonyt vetett, és várt egészen délután két óráig, míg a többi hajó is megérkezik. Közben egybehívta a legatusokat és a katonai tribunusokat. Feltárta előttük, mit hallott Volusenustól, tudtukra adta tervét, majd figyelmeztette őket, hogy minden hadmozdulatot szigorúan a parancs szerint, percnyi pontossággal hajtsanak végre, miként azt a katonáskodás rendje megköveteli, különösképpen tengeren, ahol gyors és állandó változásokra van kilátás. Elbocsátva tisztjeit, kihasználta a dagállyal egyidőben támadt kedvező szelet, adott jelre felszedette a horgonyt, s körülbelül hét mérfölddel továbbhajózott. Ott egy sík és kopár partszakasz mentén megállította hajóit.

24. A barbárok észrevették, mi a rómaiak szándéka. Előreküldték lovasságukat és harcokciosztagukat, azt a fegyvernemet, melyet olyan szívesen alkalmaznak az ütközetekben, többi csapatuk pedig utánuk vonult. Igyekeztek megakadályozni, hogy a mieink partra szálljanak. Hadmozdulatunkat egész sor körülmény nehezítette: hajóink olyan nagyok voltak, hogy csak mély vízben állhattak meg, katonáinknak pedig nemcsak a hajókból kellett kiszállniuk, de ugyanakkor fenn kellett tartaniuk magukat a hullámok között, és küzdeniük kellett az ellenséggel is, mindezt ismeretlen terepen, teli kézzel, súlyos fegyverek terhe alatt görnyedve; a britannusok viszont számukra jól ismert vidéken, szárazföldön álltak, vagy csak néhány lépésre gázoltak bele a tengerbe, tagjaikat szabadon mozgathatták, tehát bátran hajigálták dárdaikat, sőt tengerhez szoktatott lovaikkal bevágtattak a habok közé is. A mieinket feszélyezte a furcsa helyzet, s mivel az efféle harcban egyáltalán nem voltak tapasztalataik, nem is lobogott bennük akkora hév és lelkesedés, mint a szárazföldi ütközetekben.

25. Mihelyt Caesar észrevette ezt, parancsot adott, hogy a hadihajók, melyeknek külseje meglehetősen idegen volt a barbárok előtt, és könnyebben is mozoghattak, távolodjanak el kissé a teherhajók mellől, gyors evezőcsapásokkal kerüljenek az ellenség jobbszárnyára, s onnan parittyákkal, nyílvevesszőkkel és a hajítógépek lövedékeivel üzzék el, verjék vissza az ellenséget. A hadmozdulat nagyon kapóra jött a mieinknek. A hajók formája, az evezőcsapások, a náluk nem használatos hajítógépek félelemmel töltötték el a barbárokat: megtorpantak, sőt néhány lépést hátráltak is. A mieink azonban még mindig haboztak, főleg a víz mélysége miatt. Egyszer csak az a harcos, aki a tizedik legio sasát hordozta, az istenekhez fohászkodva, hogy tette szerencsét hozzon a legióra, így kiáltott fel:

Ugorjatok le, bajtársaim, ha nem akarjátok, hogy sasunk az ellenség kezébe kerüljön! Én mindenesetre teljesítem kötelességemet, mellyel a római népnek és vezérünknek tartozom.

Ennyit mondott, messze csengő hangon, azzal levetette magát a hajóról, és megindult sasával az ellenség felé. Bajtársai most már maguk is sorra kiugráltak, egyik a másikat biztatta, hogy ne engedjenek megadni ekkora szégyent. S mikor ezt a közeli hajókon észrevették, nyomukban azok legénysége is elindult az ellenség felé.

26. Mindkét fél elkeseredetten küzdött. A mieink között teljes volt a zűrzavar, nem tudtak se sort tartani, se szilárdan megállni a lábukon, sem pedig saját hadijelvényeik mögött haladni: a

hajókat elhagyva mindenki a legközelebbi jelvényhez csatlakozott. Az ellenséges harcosok viszont jól ismerték az összes zátonyt, s mihelyt a partról megpillantották, hogy a mieink valahol egyenként szállnak ki a hajóból, sarkantyúba kapták paripáikat, és rárontottak nehezen mozgó katonáinkra; mialatt egy-egy maroknyi csoportunkat seregestül fogták közre, mások jobbszárnyunk felől még dárdazáporral is árasztottak el mindannyiunkat. Mikor Caesar felfigyelt erre, parancsot adott, hogy a hadihajókon levő csónakokat és a felderítő naszádokat rakják meg katonasággal, s ahol a mieink szorongatott helyzetben voltak, oda őket küldte segítségül. Amint a mieink a szárazföldön csatasorba fejlődhetek, és bajtársaik is felzárkóztak hozzájuk, azonnal támadásba mentek át. Meg is futamították az ellenséget, de a menekülőket nem tudták túlságosan messze üldözni, mert a lovasságot szállító hajóraj irányt tévesztett, s így nem érte el a szigetet. Ez az egy hiányzott csak Caesar hagyományos harci szerencséjéhez.

27. A britannusok vereséget szenvedtek a csatában, s mihelyt abbahagyták a menekülést, máris békeköveteket menesztettek Caesarhoz: megígérték, hogy túszoikat adnak, és teljesítik, bármit parancsol. A követekkel együtt érkezett meg az atrebas Commius is, akit Caesar, mint fentebb említettem, előreküldött Britanniába. A britannusok elfogták és bilincsbe verték őt, mikor kiszállt a hajóból, hogy élőszóban közölje velük Caesar üzenetét; később, az ütközet után visszaengedték, s a béketárgyalás folyamán elfogatásáért a tömegre hárították a felelősséget, de kérték Caesart, ne vegye rossz néven, pusztán tájékoztatlanságból történt. Caesar szemrehányást tett nekik, miért támadtak rá minden ok nélkül fegyverrel, ha előzőleg saját jószántukból követeket küldtek hozzá a kontinensre békét kérni, mégis kijelentette, hogy tájékoztatlanságukra való tekintettel megbocsát. Aztán túszoikat követelt tőlük. A britannusok azonnal kiszolgáltatták a túsok egy részét, és közölték, hogy néhány napon belül sor kerül a többiek átadására is, akiket távolabbi vidékekről hoznak. Közben hazamenesztették földjeikre a katonáikat, s innen is, onnan is mind nagyobb számban gyülekeztek a vezető emberek, hogy magukat és törzsüket Caesar jóindulatába ajánlják.

28. Így megszilárdult a béke, négy nappal azután, hogy Britanniába érkeztünk. Ugyanakkor könnyű széllel útnak indult az északi kikötőből az a fentebb említett tizenhét hajó, mely a lovasságot szállította. Már közeledtek Britanniához, sőt már a tábor látókörébe értek, mikor hirtelen tomboló vihar kerekedett. Egyik hajó sem tarthatta meg menetirányát: néhány visszatért oda, ahonnan elindult, a többi pedig súlyos veszélyek közepett a sziget délnyugati részére sodródott. Itt a vihar ellenére kivetették a horgonyt, de mivel a hullámok elnyeléssel fenyegették őket, kénytelenek voltak a leszálló éji sötétben nekivágni a nyílt tengernek a kontinens felé.

29. Véletlenül éppen aznap éjszakára esett holdtölte, mely az óceánon a legnagyobb dagályokat idézi elő. A mieink erről mit sem tudtak. A hullámok egészen elborították a szárazföldre kihúzott hadihajókat, melyeken Caesar a sereget átszállította, s a lehorgonyzott teherhajókat is erősen megtépázta a viharos ár: semmiféle lehetőség nem volt rá, hogy a mieink megfelelő ellenintézkedésekkel elháríthassák a bajt. Számos hajó széttroncsolódott, s a kötélzetétől, horgonyától és egyéb felszerelésétől megfosztott többi hajó is alkalmatlanná vált a hajózásra. Nem csoda, ha a hadsereg körében nagy fejetlenség lett úrrá: más hajók, melyeken visszautazhattak volna, nem álltak rendelkezésükre, a javításhoz szükséges eszközöknek teljesen híjával voltak, s mivel mindenki tudta, hogy a telet feltétlenül Galliában töltik, nem gondoskodtak annyi gabonáról, amennyivel a téli időszakot ezen a vidéken ki lehetett volna húzni.

30. Amint a dolog híre elterjedt, a britannus vezető emberek, akik a csata után Caesarhoz sereglettek, tanácskozássra gyűltek össze. Tudták, hogy a rómaiaknak se lovasságuk, se hajórajuk, se gabonájuk nincs, s a tábor csekély méreteiből kiszámították, milyen kis létszámú

még a gyalogság is (a tábor annál is szűkebb volt, mert Caesar málna nélkül hozta át legióit): úgy gondolták, cselekedniük kell, legjobb lesz, ha fellázadnak, elvágják a mieinket a gabona- és élelmiszer-utánpótlástól és kitartanak mindaddig, míg a tél be nem áll. Szentül hitték: ha leverik a rómaiakat, vagy legalábbis megakadályozzák őket a visszatérésben, akkor többé senki sem fog háborús szándékkal átkelni Britanniába. Ezért újra szövetségre léptek egymással, lassanként mind elhagyták a tábor, és titkon kezdték összehívni övéiket a földekről.

31. Caesar nem ismerte még a terveiket, de hajóinak sorsából, meg abból, hogy a túsok átadását beszüntették, előre sejtette, ami később bekövetkezett. Minden eshetőségre készen, megtette a szükséges óvintézkedéseket: a földekről nap mint nap hordatta táborába a gabonát; a legsúlyosabban megrongálódott hajók fa- és bronzanyagát felhasználtatta a többiek kijavításához; végül parancsot adott, hogy szállítsanak a kontinensről olyan eszközöket és felszerelést, melyre a munkálatoknál szükség volt. A katonák lázas igyekezettel dolgoztak, sikerült is tizenkét hajó feláldozásával a többi átkelésre alkalmas állapotba hozni.

32. Míg a munka folyt, az egyik, pontosabban a hetedik legio, szokás szerint gabonaszerző útra indult. Mind ez ideig semmi sem sejtette, hogy az ellenségeskedések újrakezddnek, a lakosok ott maradtak a földeken, egy részük el-ellátogatott a táborba is. Egyszer csak a tábor kapuinál álló őrök jelentették Caesarnak, hogy arrafelé, amerre a legio eltávozott, a szokásosnál nagyobb porfelhő látszik. Caesar mindjárt gyanította - és gyanúja be is igazolódott -, hogy a barbárok eszeltek ki valamit. Parancsot adott, hogy az őrszolgálatot teljesítő cohorsok induljanak el vele a porfelhő irányában, a többi cohors közül két másik vegye át helyettük az őrséget, a sereg hátramaradó része pedig álljon fegyverbe, és késedelem nélkül vonuljon utána. Mikor már meglehetősen távolságban volt a tábortól, észrevette, hogy övéit erősen szorongatja az ellenség: katonái nehezen tartják magukat, az egész legio összeszorult, és mindenünnen záporoznak rájuk a dárdák. Körös-körül már learatták a gabonát, csak ezen az egy részen nem, s az ellenség gyanította, hogy a mieink ide fognak jönni. Éjszakára az erdőkben rejtőztek el, de mihelyt a mieink letették fegyvereiket, és szétszóródva nekiláttak az aratásnak, hirtelen rájuk rontottak, néhányat megöltek közülük, a többiek között pedig iszonyú zűrzavart keltettek, hiszen legiónk nem állt szabályos csatarendben. Ugyanakkor lovasságukkal és harci szekereikkel is körülvették őket.

33. A harciszekér-alakulatok harcmódja az, hogy először dárdát hajigálva előrevágtatnak a csatátér teljes szélességében (ilyenkor többnyire már a lovaik által okozott félelem és a kerekek dübörgése is megzavarja az ellenséges hadsorokat), mikor pedig befurakodtak a lovasosztagok közé, leugrálnak a szekerekről, és gyalogosan küzdenek tovább. Közben a kocsihajtók lassanként elhagyják a közelharc színterét, és úgy helyezik el szekereiket, hogy bajtársaik könnyű szerrel visszatérhessenek hozzá, ha netán túlerőben levő ellenség szorongatná őket. Így a lovasok mozgékonyágát és a gyalogosok szívós helytállását egyesítik az ütközetekben, s mindennapos edzéssel és gyakorlatozással odáig viszik, hogy lejtős, meredek terepen is urai maradnak a száguldó lovaknak, pillanatok alatt váltanak át lépésre, vagy kanyarodnak el velük; sőt, megtanultak a kocsirúdon futni, szilárdan állni a jármon, s onnan villámgyorsan ismét a szekérben teremni.

34. A harcmód egészen új volt a mieink számára: teljesen elvesztették a fejüket, s Caesar épp kellő időben jött a segítségükre. Valóban, alig érkezett oda, az ellenség megtorpant, a mieink pedig magukhoz tértek zavarodottságukból. Mikor helyreállt az egyensúly, kis ideig még ott maradt a helyszínen, de aztán visszavezette legióit a táborba: arra, hogy megtámadja az ellenséget, vagy csatába bocsátkozzék, nem találta az időpontot alkalmasnak.

A történetek egész hadseregünk figyelmét lekötötték; közben mind eltűntek földjeikről azok a britannusok is, akik eddig még ott maradtak. Utána több napon át tartó rossz időjárás

köszöntött be, mely a mieinket is a táborhoz kötötte, s az ellenséget is megakadályozta a támadásban. A barbárok ezalatt követeket küldtek mindenfelé. Hírül adták övéiknek, milyen kevés katonánk van, és megmagyarázták nekik, hogy itt a kitűnő alkalom: ha a rómaiakat kiűzik táborukból, zsákmányt is szerezhetnek, és örökre biztosíthatják függetlenségüket. Ilyen módon hamarosan nagyszámú gyalogost és lovast csődítettek össze, aztán megindultak táborunk ellen.

35. Caesar előre látta, hogy ugyanaz fog bekövetkezni, ami néhány nappal előbb: hiába futamítja meg az ellenséget, olyan mozgékony, hogy döntő csapást nem mérhet rá. Szerencsére most már volt körülbelül harminc lovasa, akiket a fentebb említett atrebas Commius vitt magával, s ezért mégis csatasorba állította legióit a tábor előtt. Az ütközet megkezdődött. Az ellenség nem sokáig bírta a mieink rohamát, hanem futásnak eredt; a mieink addig üldözték őket, míg csak a terep és erejük engedte, többeket megöltek közülük, aztán hatalmas kiterjedésű területen mind felgyújtották a britannusok lakóházait, és visszatértek a táborba.

36. Az ellenség még aznap békeköveteket küldött Caesarhoz. Caesar kétszer annyi túszt követelt tőlük, mint korábban, s megparancsolta, hogy szállítsák át őket a kontinensre. A napéjegylenlőség ideje egészen közel volt már, nem tartotta tanácsosnak, hogy toldozott-foldozott hajóival télre halassza az utazást. A kedvező időjárást kihasználva, kevésel éjfél után felvonatta a horgonyt. Valamennyi hajó sértetlenül érte el a kontinens partjait, csak két teherhajó nem tudott befutni ugyanabba a kikötőbe, amelyikbe a többiek; ezek kissé délebbre sodródtak.

37. A két hajóból kiszálló mintegy háromszáz katona megindult a tábor felé. A zsákmányszerzés reményétől felajzott morinusok, akikkel Caesar britanniai útja előtt békét kötött, közrefogták őket, és rájuk ripakodtak, hogy tegyék le a fegyvert, ha kedves az életük. Eleinte csak kevesen voltak, de mikor a mieink körbeálltak és védekezni kezdtek, a nagy lármára vagy hatezer ember sereglett össze. Mihelyt Caesar megtudta, mi történt, egész lovasságát övéi segítségére küldte a táborból. Közben a mieink állták az ellenség rohamait, több mint négy órán keresztül hősieken küzdöttek, néhány sebesülés árán sokakat megöltek közülük. Később, amikor lovasságunk is megjelent a színen, az ellenség elhajigálta fegyvereit, és futásnak eredt; a mieink a menekülőkből is rengeteget lekaszaboltak.

38. Másnap Caesar T. Labienus legatust a pártütő morinusok ellen küldte, ugyanazokkal a legiókkal, melyeket Britanniából szállított vissza. A morinusok csaknem kivétel nélkül Labienus fogságába kerültek; ezúttal sehová sem menekülhettek el, mert az a mocsárvidék, ahol az előző év folyamán meghúzták magukat, kiszáradt. Éppen ellenkezőleg járt Q. Titurius és L. Cotta legatus, akik a menapiusok földjére vezették legióikat. Ők végigpusztították az országot, levágták a termést, és felgyújtották a házakat, aztán újra csatlakoztak Caesarhoz, mert a menapiusok egész törzse járatlan erdőrengetegben rejtőzött el. Caesar valamennyi legio számára a belgák földjén épített téli tábor; ide érkeztek a britannus túsok is, de mindössze két törzstől, a többi nem teljesítette ígéretét.

Caesar levélben számolt be hadjáratairól; ennek eredményeképp a senatus húsz napig tartó hálaadó könyörgést rendelt el.

ÖTÖDIK KÖNYV

1. L. Domitius és Ap. Claudius consulsága alatt, mint minden évben, Caesar szokásához híven Italiába utazott a téli táborból. Előzőleg meghagyta legatusainak, akiket a legiók élére állított, hogy a tél folyamán építtessenek minél több hajót, illetve javíttassák ki a régieket. Az új hajók nagyságára és formájára vonatkozóan pontos utasításokat adott: hogy a berakodás és a partra vontatás rövidebb időt vegyen igénybe, ezeket a mi tengerünkön megszokott hajókhoz képest valamivel alacsonyabbakra építtette, annál is inkább, mert - így tapasztalta - az apály és a dagály sűrű változásai miatt ezen a tájon kisebbek a hullámok; másrészt némileg szélesebbekre is a többi tengeren használatos hajóknál, hogy súlyos terheket, sok állatot is szállíthassanak. Azt is előírta, hogy a hajók könnyűek és gyors járatúak legyenek, amit a hajótest csekély magassága biztosít leginkább. A hajóépítéshez szükséges anyagot Hispaniából hozatta meg.

Ő maga befejezte bírói munkáját Gallia Citeriorban, aztán Illyricumba utazott, mert értesítettek, hogy a pirustusok be-betörnek, fosztogatnak a provincia határvidékén. Mihelyt odaért, sorozást rendelt el a törzsek között, és parancsot adott, hogy a katonák az általa megjelölt helyen gyülekezzenek. A hír hallatára a pirustusok követeket küldtek hozzá; kijelentették, hogy nem törzsi határozat alapján történt, ami történt, s késznek mutatkoztak kárpótlást nyújtani az okozott pusztításokért. Caesar elfogadta a védekezést; megparancsolta, hogy adjanak túszoikat, s azokat a kitűzött határidőig szolgáltatassák át neki, mert - jelentette ki - ha nem teszik, megtorló hadjáratot indít a törzs ellen. A túszoikat, utasításához híven, határidőre megérkeztek; akkor törzsközi döntőbírákat nevezett ki, hogy mérjék fel a károkat és állapítsák meg a kártérítés összegét.

2. Az ügy lezárása után megtartotta a törvénykezési napokat, visszatért Gallia Citeriorba, s onnan a sereghez indult. Amint odaért, bejárta a téli táborokat. Kiderült, hogy a katonák kivételes lelkesedéssel dolgoztak, s bár szükséges anyagokban nagy hiány mutatkozott, a fent leírt hajófajtából mintegy hatszázat, amellet huszonnyolc hadihajót készítettek el; egy-két nap hiányzott már csak ahhoz, hogy valamennyit vízre lehessen bocsátani. Caesar elismerését fejezte ki a harcosoknak és a munka irányítóinak, aztán feltárta előttük a haditervét, és parancsot adott, hogy gyülekezzenek Portus Itiusban. Jól tudta: innen lehet a legkényelmesebben átkelni Britanniába, itt körülbelül harminc mérföld választja el csupán a szárazföldtől. Hátrahagyott annyi katonát, amennyi elegendőnek látszott a britanniai hadjáratához, ő maga pedig négy könnyű mozgású legióval és nyolcszáz lovassal a treverusok vidékére vonult: ezek ugyanis nem jelentek meg a gallok közös tanácskozásain, nem engedelmeskedtek neki, s a hírek szerint azon voltak, hogy átsalogassák a germánokat a Rhenus túlsó partjáról.

3. Galliában a treverus törzs lovas hadereje a legerősebb, de jelentős számú gyalogos katonájuk is van, s mint fentebb említettem, közvetlenül a Rhenus partján laknak. A vezető szerepért ketten versengtek a törzsben: Indutiomarus és Cingetorix. Mihelyt elterjedt a hír, hogy Caesar és legiói közelednek, Cingetorix Caesarhoz sietett: biztosította, hogy ő és övéi megteszik a kötelességüket, nem pártolnak el barátaiktól, a rómaiaktól; egyben leleplezte, mi folyik a treverusok között. Indutiomarus ugyanis háborúra készült: fegyverbe szólította a lovasságot és a gyalogságot, a koruknál fogva fegyverforgatásra alkalmatlanokat pedig elrejtette a hatalmas kiterjedésű Arduenna erdőségben, mely a Rhenustól kezdve, a treverusok földjének középső részén át, egészen a remusok földjének határvidékéig húzódik. Később a treverusoknak még jó néhány vezető embere kereste fel Caesart, részint, mert barátai voltak Cingetorixnak, részint, mert hadseregünk közeledése félelmet keltett bennük; arra kérték őt, hogy legalább irántuk külön-külön legyen elnéző, ha már a törzsük érdekében semmit sem

tehetnek. Most már Indutiomarus is megrettent, hogy lassanként mindenki cserbenhagyja, és követeket küldött Caesarhoz:

Ő csak azért nem távozott honfitársai mellől, azért nem járult elébe, hogy annál könnyebben megőrizhesse a törzs hűségét: a nemesek egytől-egyig eltávoztak, s ő nem akarta, hogy a tájékozatlanná vált nép letérjen a helyes útról; most tehát a törzs felett övé a korlátlan hatalom, de ha Caesar megengedi, elmegy a táborába, hogy mind a maga, mind honfitársai sorsát Caesar kezébe helyezze.

4. Caesar átlátta, mi az üzenet igazi oka, miféle körülmények térítették el Indutiomarust eredeti tervétől. Ennek ellenére kétszáz túszt kíséretében magához hívatta őt, hogy ne a treverusok földjén kelljen elvesztegetnie a nyarat, mikor már minden készen áll a britanniai hadjáratra. Amint a túszok megérkeztek, köztük Indutiomarus fia és összes rokona, akiket név szerint követelt, megnyugtatta Indutiomarust, s egyúttal buzdította, hogy tartson ki hűségében. Ezzel azonban nem érte be, maga elé rendelte a treverusok vezető embereit is, és mindegyiket egyenként igyekezett Cingetorix pártjára állítani: úgy vélte, Cingetorix megérdemli a támogatását, de különben is nagyon célszerűnek látszott, hogy olyasvalakinek a tekintélye legyen döntő treverusok körében, akinek rendíthetetlen hűségéről meggyőződhetett. Indutiomarust érzékenyen érintette, hogy népszerűsége csökken az övéi között: már korábban is gyűlölt minket, s friss sérelme csak még ádázabb ellenségünké tette.

5. Caesar, miután itt rendet teremtett, legióival Portus Itiusba vonult. A kikötőben jelentették neki, hogy a meldusok földjén készített hatvan hajót feltartóztatta a vihar: nem tudták követni megszabott útirányukat, és visszatértek kiindulási pontjukhoz. A többi hajót ellenben már hajózásra kész állapotban, minden szükségességgel felszerelve találta. Portus Itiusnál gyülekezett a lovasság is Gallia különböző vidékeiről, összesen négyezer fő. A törzsek vezető emberei szintén ide sereglettek. Caesar úgy döntött, hogy azt a néhányat, akinek a hűségét volt alkalma tapasztalni, Galliában hagyja, a többieket pedig túszként magával viszi: attól tartott, hogy távolléte alatt a gallok esetleg zendülésben törnek ki.

6. A vezető emberek sorában, többekkel együtt, megjelent a haeduus Dumnorix is, akiről fentebb már szóltunk. Caesar az elsők között osztotta be őt kíséretébe, mert tudta, hogy a fennálló rend megváltoztatására vágyik, hogy hatalom után sóvárgó, nagyravágyó ember, és hogy óriási tekintélye van a haeduusok előtt. Döntését még egy másik körülmény is indokolta: Dumnorix azt állította a haeduusok gyűlésén, hogy Caesar neki ajánlotta fel a törzs felett a királyságot. A haeduusokat mélyen sértették Dumnorix szavai, de nem mertek követeket küldeni Caesarhoz, hogy tiltakozzanak, vagy ígéretének visszavonását kérik tőle: Caesar barátai útján szerzett tudomást a történekről. Dumnorix eleinte csak esengett, könyörgött, rimánkodott, hogy Galliában maradhasson: kijelentette, hogy fél a számára szokatlan tengeri úttól, s különben is vallási okok akadályozzák. Mikor aztán látta, hogy határozott elutasításra talál, és minden további kísérletezés reménytelen, megpróbált bizonytalanságot, sőt félelmet kelteni a gall vezető emberek között. Mindegyiket négy szemközt bujtogatta, hogy maradjon a szárazföldön:

Nagyon is céltudatosan fosztják meg nemeseitől Galliát: Caesarnak az a szándéka, hogy Britanniába szállítsa, és ott ölje meg mindazokat, akikhez a gallok szeme láttára nem mer hozzányúl!

Másoknak meg a szavát adta, s tőlük is esküt követelt, hogy azt, amit Gallia érdekében szükségesnek ítélnék, közmegegyezéssel hajtják végre. Csakhogy Dumnorix mesterkedéseit többen tudatták Caesarral.

7. Caesar fontos szerepet tulajdonított a haeduus törzsnek. Éppen ezért, mikor a dologról értesült, csupán annyit határozott el, hogy a rendelkezésére álló eszközökkel kordában tartja és megfélemlíti Dumnorixot. Dumnorix elvetemültsége azonban egyre nagyobb méreteket öltött. Ennek láttán Caesar megtette a szükséges óvintézkedéseket, hogy se neki, se az államnak ne árthasson. Mintegy huszonöt napig vesztegelt Portus Itiusban (az északnyugati szél, mely ezen a vidéken az év nagy részén keresztül szinte állandóan fúj, nem engedte őt tengerre szállni), ezalatt minden erővel arra törekedett, hogy megerősítse Dumnorix hűségét, de közben terveit is kiismerje. Végül beköszöntött a kedvező időjárás. Caesar megparancsolta a gyalogosoknak és a lovasoknak, hogy szálljanak hajóra. Mialatt katonáink figyelmét a behajózás foglalta le, Dumnorix a haeduus lovasok kíséretében - természetesen Caesar tudta nélkül - útnak indult a táborból hazafelé. Mihelyt erről jelentést tettek, Caesar elhalasztotta az indulást, és minden tennivalót félretéve, lovasságának zömét küldte a nyomába, azzal az utasítással, hogy hurcolják vissza. Azt is meghagyta, öljék meg Dumnorixot, ha nem hajlik a szép szóra és ellenállást tanúsít; úgy vélekedett, hogy olyasvalakitől, aki szemtől szembe megtagadja az engedelmességet, távolléte alatt semmi jót sem várhat. Az üldözők felszólították Dumnorixot, hogy térjen vissza. Ő azonban szembeszegült velük, kardot rántott, s övéi segítségével rimánkodva egyre azt hajtogatta, hogy szabad ember, szabad törzs fia. A csapat tagjai parancs szerint körülvették és végeztek vele, a haeduus lovasok pedig visszatértek Caesar táborába.

8. Az ügy ezzel befejezést nyert. Caesar három legióval és kétezer lovassal a kontinensen hagyta Labienust; megbízta, hogy védje a kikötőt, biztosítsa a gabona-utánpótlást, kísérje figyelemmel, mi történik Galliában, s az alkalomnak és a körülményeknek megfelelően intézkedjék; ő maga öt legióval és ugyanannyi lovassal, mint amennyit a kontinensen hagyott, napszálltakor tengerre szállt. Eleinte enyhe délnyugati szélben haladt előre, de éjfél tájt szélcsend állt be. Ettől fogva eltért a menetiránytól, s mivel a dagály elég messzire sodorta a hajókat, hajnalban távol, bal felől pillantotta meg Britannia partjait. Ekkorra kezdetét vette az apály; Caesar követte a megváltozott áramlás irányát, és evezéssel igyekezett eljutni a szigetnek ahhoz a pontjához, melyet előző nyáron a kiszállásra legalkalmasabbnak ítélt. A katonák lelkesedése ezúttal minden elismerést megérdemelt: olyan fáradhatatlanul eveztek, hogy a súlyos teherrel megrakott szállítóhajók sebessége elérte a hadihajókét is. A hajóraj déltájban érkezett meg Britannia partjához. Ellenség nem mutatkozott. Caesar később a foglyoktól megtudta, hogy sokan oda sereglettek ugyan, de aztán visszahúzódtak a partról, és a magaslatokon rejtőztek el, mert a rengeteg hajó megrémítette őket: valóban, a Britanniát tavaly már megjárta, és a magánhasználatra épített hajókat is beleszámítva, egyszerre több mint nyolcszáz hajó tűnt a szemükbe.

9. Caesar partra szállította seregét, és kedvező terepen táborhelyet szemelt ki. Utána megtudakolta a foglyoktól, hol tanyáznak az ellenséges csapatok, tíz cohorsot és háromszáz lovas a tengernél hagyott a hajók őrizetére, és hajnali három óra tájban elindult az ellenség felé. A hajók miatt annál is kevésbé aggódott, mert szelíden emelkedő, sziklátlan, kopár parton horgonyoztak le. A hajórajt őrző csapattest parancsnokává Q. Atriuszt nevezte ki. Ő maga tizenkét mérföldnyi éjszakai menet után végre megpillantotta az ellenséges csapatokat. A britannusok lovasai és harci szekerei előrenyomultak a folyó partjáig, s a magasabban fekvő partról igyekeztek megakadályozni a mieink átkelését. Ezzel kezdetét vette az ütközet. Mikor lovasságunk visszaszorította őket, az erdőkben rejtőztek el, egy kitűnő fekvésű, védőművekkel is megerősített helyen, melyet valószínűleg korábban, valami testvérháború folyamán építettek ki: a hozzá vezető utakat ugyanis mind sűrűn ledöntött fatörzsek torlaszolták el. Az erdőben kisebb csoportokra oszolva, itt is, ott is hajítófegyverekkel árasztották el a mieinket, így akarták megakadályozni, hogy a védőművek közé behatolhassanak. A hetedik legio katonái azonban teknősbéka-alakzatba álltak, töltést emeltek a védőművek felé, elfoglalták az

ellenség hadállását, és néhány sebesülés árán kiűzték őket az erdőből. Caesar megtiltotta, hogy nagyobb távolságra üldözzék a menekülő britannusokat: részint nem ismerte a terepet, részint az idő már erősen előrehaladt, s a nap hátralevő részét a táborverésre kívánta fordítani.

10. Másnap reggel gyalogosait és lovasságát három csoportra osztotta, s az egyes csoportokat azzal a feladattal indította útnak, hogy vegyék üldözőbe a menekülő ellenséget. A katonák már meglehetősen nagy távolságot tettek meg, hovatovább feltűntek a britannusok leghátulsó osztagai, mikor Q. Atriusztól lovasok érkeztek Caesarhoz. Hírül adták, hogy előző éjjel hatalmas vihar támadt, mely csaknem az összes hajót megrongálta és partra vetette: sem a horgonyok, sem a kötelek nem bizonyultak elégségesnek, a hajósok és a kormányosok is tehetetlenek voltak a vihar dühével szemben; a hajók egymásnak ütdtek, s ebből tetemes kár keletkezett.

11. Caesar erre kiadta a parancsot, hogy a lovasság és a gyalogosok szüntessék be az üldözést, és maradjanak ott, ahol vannak, ő maga pedig a hajókhoz sietett. Ott körülbelül ugyanaz a kép tárult a szeme elé, amit az írásos jelentés és a küldöncök lefestettek: mintegy negyven hajó tönkrement, a többi azonban - úgy látszott - nagy munkával ugyan, de ki lehet még javítani. Caesar nyomban ácsokat jelölt ki legiós katonái közül, más ácsokat meg a szárazföldről hozatott, és megírta Labienusnak, hogy a parancsnoksága alatt álló legiókkal építtessen minél több hajót. A maga részéről úgy döntött, hogy bármennyire is nehéz és terhes feladat, legjobb lesz, ha valamennyi hajót partra vontatja, és a hajókat meg a tábornok közös erődítményrendszerrel veszi körül. Mintegy tíz napot töltött ezzel. Közben a katonák éjjel-nappal, szünet nélkül dolgoztak. Mikor aztán a hajók a szárazföldön voltak, és a tábornok is alaposan megerősítették, hátrahagyta a hajóraj őrzetere ugyanazokat a csapatokat, melyek korábban is ezt a feladatot kapták, és visszatért oda, ahonnan eljött. Mire megérkezett, már nagyobb számú britannus harcos seregett össze a vidéken. A fővezérseget, a hadműveletek irányítását közmegegyezéssel Cassivellaunusra ruházták, akinek földjét a tengerparti törzsek felé a Tamesis nevű folyó határolta, körülbelül nyolcvan mérföldre a tengertől. Mind ez ideig az összes többi törzs folytonosan harcban állt vele, de partraszállásunk nyugtalanító hírére mégis őt bízták meg csapataik és a hadműveletek irányításával.

12. Britannia belső részének lakosai azt állítják, hogy őseik emberemlékezet óta a szigeten éltek, a tengerparti részekben viszont olyanok laknak, akiket a portyázás és a zsákmányszerzés vágya hozott át belga földről (most is csaknem mindannyian ugyanazoknak a törzseknek a nevét viselik, melyekhez odaérkezésük előtt tartoztak); ezek a portyázás végeztével letelepedtek, és nekiláttak megművelni a földet. A szigetet rengeteg ember lakja, egymást érik a gallokéhoz nagyon hasonló épületek, sok a nyáj. Pénzüik bronz- és aranyérme, vagy meghatározott súlyú vasrudacska. A középső vidékek cinket adnak, a tengerpart vasat, bár csak kis mennyiségben; bronzból behozatalra szorulnak. Fájuk igen sokféle van, akárcsak a galloknak, a tölgy és a fenyő kivételével. A nyulat, a tyúkot, a libát náluk tilos megenni, mégis nevelik, pusztán szórakozásból, lelkük gyönyörűségére. Az éghajlat enyhébb, mint Galliában, a hideg mérsékeltebb.

13. A sziget háromszög alakú; egyik oldala Galliával szemközt húzódik. Ennek az oldalnak Cantiumnál levő végpontja - általában itt kötnek ki a Galliából érkező hajók - kelet felé, a lentebbi dél felé néz. Ez az oldal körülbelül ötszáz mérföld hosszú. A másik oldal Hispaniával szemben húzódik, és nyugatnak fordul; ebbe az irányba esik Hibernia, mely becslések szerint feleakkora, mint Britannia, de ugyanolyan távolságra terül el tőle, amennyire Britannia Galliától. A kettő közt feleúton fekszik az úgynevezett Mona sziget, és mellette állítólag még számos kisebb szigetcske; egyesek azt írják, hogy itt a téli napforduló táján harminc álló napon keresztül éjszaka uralkodik. Mi hiába érdeklődtünk, ilyesmiről nem hallottunk semmit,

vízóráink pontos méréseiből mindössze annyit állapítottunk meg, hogy az éjszakák valamivel rövidebbek a szárazföldi éjszakáknál. Az említett szerzők véleménye az, hogy ennek az oldalnak a hossza hétszáz mérföld. A harmadik oldal északnak fordul. Vele szemközt nem terül el szárazföld, egyik végpontja azonban megközelítőleg Germania felé mutat. A harmadik oldal hosszát nyolcszáz mérföldre becsülik, tehát a sziget kerülete összesen kétezer mérföld.

14. A szigetlakók közül műveltségben Cantium lakosai járnak az élen, melynek teljes területe a tengerpart mentén húzódik: ezek életmódja alig különbözik a gallokétól. A belső vidékek lakói általában nem termelnek gabonát, tejen és húson élnek, ruháikat pedig állati bőrből készítik. Az azonban általános szokás a britannusoknál, hogy repcével kékre mázolják magukat, ami rendkívül félelmetessé teszi külsejüket a csatákban. Hajuk hosszú; testük minden részét borotválják, csak hajukat és bajuszukat hagyják meg. Tíz-tizenkét férfinak, főleg ha fivérekről, illetve apáról és fiáról van szó, közösek a feleségeik, de a tőlük született gyermekek atyjául azt tekintik, akivel az anya először kelt egybe.

15. Az ellenséges lovasok és harci szekerek keményen összezsúrtak előnyomuló lovasságunkkal, a mieink azonban minden ponton diadalmaskodtak, és visszaűzték őket az erdős dombok közé. Erősen megritkították az ellenség sorait, bár a túlságosan heves üldözés nekünk is érzékeny veszteséget okozott. Az ellenség egy ideig nyugton maradt. Később, amikor a mieink már gondtalanul építették a táborn, hirtelen előrontottak az erdőkből, és kemény támadást intéztek a tábor elé állított őrség ellen. Caesar tüstént segítségükre küldött két cohorsot, mégpedig két legio első cohorsát. A két cohors egymástól csekély távolságban fejlődött fel, de katonáinkat annyira megzavarta a britannusok számukra ismeretlen harcmódja, hogy az ellenség vakmerően áttört rajtuk, aztán veszteség nélkül vonult vissza megint. Ezen a napon esett el Q. Laberius Durus katonai tribunus is; a britannusokat csak további cohorsok kiküldésével lehetett meghátrálásra kényszeríteni.

16. A küzdelem közvetlenül a tábor előtt, mindenki szeme láttára zajlott le. Könnyen levonhattuk a britannusok harcmódjából a tanulságot: ilyesfajta ellenséggel szemben a mieink meglehetősen tehetetlenek, mert súlyos fegyverzetük miatt nem képesek üldözni a menekülőket, de különben sem volna merszük a hadijelvényektől elszakadni; lovasságunknak szintén kockázatos küzdelembe bocsátkoznia, hiszen a britannusok gyakran cselből futamodtak meg, s ha már elég messze elcsalogatták lovasainkat a legiók mellől, szekereikről leugrálva gyalogosan fordultak ellenük - vagyis a küzdelem nem azonos fegyvernemek között folyt; csupán a tisztán lovassági harc járt mind az üldözőre, mind a menekülőre nézve teljesen egyenlő esélyekkel. Ehhez járult, hogy a britannusok sohasem tömött sorokban harcoltak, hanem elszórtan, egyik csapattest nagy távolságra a másiktól; sőt, megfelelően szétosztva még tartalék osztagokat is helyeztek el, hogy folytonosan válthassák egymást, és a kifáradt harcosok helyébe mindig pihent, friss erők állhassanak.

17. Másnap az ellenség megszállta a táborunktól távolabb fekvő dombokat. Csak kis csapatokban mutatkoztak, lovasságunkat sem támadták olyan hevesen, mint az előző nap folyamán. Délben viszont, mikor Caesar három legióval és az egész lovassággal élelmiszer-beszerezésre küldte C. Trebonius legatust, hirtelen minden irányból megrohanták az élelemért vonuló katonákat, s a villámgyors roham lendületében egészen a legiókig, sőt a hadijelvényekig törtek előre. A mieink kemény ellentámadással visszavetették őket, aztán szívósan, megállás nélkül nyomultak utánuk. A lovasok, akiknek biztonságérzetét növelte, hogy a legiókat ott láthatták a hátuk mögött, vad hajszában üzték-kergették az ellenséget, és sokakat lekaszáboltak közülük; annyi nyugtot sem hagytak nekik, hogy rendezhessék soraikat, megállhassanak, vagy leszállhassanak szekereikről. A vesztes csata után a különféle vidékekről összesereglett britannus

segédc csapatok rögtön szétszéledtek, s ettől kezdve az ellenség többé nem is ereszkedett velünk csatába teljes haderejével.

18. Caesar megtudta, mit terveznek: nyomban a Tamesis folyóhoz vezette seregét, Cassivellaunus földjére. A folyón csak egy helyt lehet átgázolni, ott is nehezen. Mikor odaérkezett, észrevette, hogy a túlságon tekintélyes létszámú ellenséges sereg áll csatasorban. A partot védekezésül kihelyezett, előremeredő karókkal tűzködték teli, és a mederbe is hasonló karókat vertek, de úgy, hogy valamennyi a víz felszíne alá kerüljön. Mikor a foglyok és szökevények minderre figyelmeztették, Caesar előreküldte a lovasságot, s mindjárt utána a gyalogosoknak is kiadta a parancsot, hogy haladjanak szorosan a nyomukban. És katonáink, bár csak a fejük látszott ki a vízből, olyan lendülettel, olyan gyorsan keltek át, hogy az ellenség nem tudta feltartóztatni a legiók és a lovasság együttes támadását; visszahúzódtak a part mellől, és a futásban kerestek menedéket.

19. Cassivellaunus, mint fentebb mondtuk, arról a reményről már végképp letett, hogy nyílt ütközetben legyőzhet bennünket. Ezért csapatainak nagy részét szélnek eresztette, csak valami négyezer szekerezt tartott meg, azokkal kísérte menetelő seregünket. Mindig az általunk választott úttól némi távolságban haladt, nehezen járható terepen, erdők között húzta meg magát, s ha megtudta, merrefelé tartunk, a földekről az erdőkbe terelte a lakosokat, állataikkal együtt. Ha pedig lovasságunk kissé merészebben portyázta be a terepet, hogy zsákmányt szerezzen vagy leromboljon valamit, különféle dülőkön és ösvényeken azonnal támadásba küldte ellenük szekereseit az erdőből, és összezapott velük, ami minden esetben komoly veszélyt jelentett lovasságunk számára: ilyesfajta rajtaütésekkel akarta őket elrettenteni attól, hogy messzebb kalandozzanak. Nem maradt más hátra, Caesar szigorúan megtiltotta katonáinak, hogy a legiók menetoszlopától túlságosan eltávolodjanak. A földek végigdúlásával, az épületek felégetésével ezentúl csak olyan mértékben gyengítette az ellenséget, amennyire a menetelésben kifáradt katonák erejéből futotta.

20. A trinovasok törzse a vidék legerősebb törzsei közé tartozott. Egyik fiatal tagja, Mandubracius, Caesar híve lett, már régebben felkereste őt a kontinensen, hogy kíséretébe szegődjék; a törzs felett egyébként atyjáé volt a királyi hatalom, de Cassivellaunus meggyilkolta, s magának Mandubraciusnak is szöknie kellett, hogy életét mentse. A trinovasok seregünk előnyomulása közben követeket menesztettek Caesarhoz. Ígéretet tettek, hogy meghódolnak előtte, minden parancsát teljesítik; ugyanakkor kérték, oltalmazza Mandubraciust Cassivellaunus önkényétől és küldje közéjük, hogy uralkodójuk lehessen. Caesar megparancsolta nekik, szolgáltatassanak ki negyven túszt, adjanak gabonát a sereg számára, Mandubraciust pedig útnak indította övéihez. A trinovasok végrehajtották az utasítást, rövidesen már küldték is a kívánt számú túszt meg a gabonát.

21. A trinovasok tehát védeltséget élveztek, sőt katonáink részéről sem kellett semmiféle sérelemtől tartaniuk. Ennek láttán a cenimagnusok, segontiacusok, ancalisok, bibrocusok és cassusok követeket küldtek Caesarhoz és meghódoltak. Tőlük tudta meg, hogy tartózkodási helyétől nem messze terül el Cassivellaunus erdőktől és mocsaraktól védett városa, ahol meglehetősen nagyszámú ember és nyáj verődött egybe. (A britannusok a sánccal és árokkal megerősített, nehezen megközelíthető erdőrészeket nevezik városnak; ezekre a helyekre szoktak összegyűlni, hogy az ellenséges támadások elől menedéket találjanak.) Caesar legióival együtt arrafelé nyomult előre, s bár úgy találta, hogy a várost fekvése és erődítményei kitűnően védik, két oldalról megkezdte az ostromot. Az ellenség csak rövid ideig tartotta magát: katonáink rohama rövidesen megtörte ellenállásukat, s a túlsó oldalon át futásnak eredtek. Bent nagyszámú állat jutott a kezünkre, a menekülők közül pedig sokakat elfogtunk vagy lekaszáoltunk.

22. Míg a sziget középső vidékein így követték egymást az események, Cassivellaunus követeket menesztett Cantiumba, mely, mint fentebb említettük, a tengerparton fekszik. Megparancsolta az itteni törzseken uralkodó négy királynak, Cingetrixnak, Carviliusnak, Taximagulusnak és Segovaxnak, hogy egyesítsék teljes haderejüket, aztán rajtaütésszerűen támadják meg, és vegyék be a hajótábort. Mihelyt a tábor elé értek, a mieink kitörést hajtottak végre: sok ellenséges harcost megöltek, Lugotorix személyében foglyul ejtettek egy előkelő származású vezért is, és sértetlenül tértek vissza táborukba. Cassivellaunust amúgy is megtörték a sorozatos vereségek, országának végigdúlása, és főleg az, hogy a többi törzs cserbenhagyta: most, a csata hírére, az atrebas Commius közvetítésével követeket küldött Caesarhoz, hogy meghódolásának feltételeiről tárgyaljanak vele. Caesar a forró fejű gallok esetleges zendülései miatt Galliában szándékozott tölteni a telet. Mivel a nyárból már csak rövid idő volt hátra, s tudta, hogy ezt az ellenség könnyen átvészélheti, túsokat követelt a küldöttektől, megszabta, Britannia mennyi évi adót tartozik fizetni a római népnek, egyúttal pedig szigorúan ráparancsolt Cassivellaunusra, hogy ne merje zaklatni Mandubraciust és a trinovasokat.

23. Amint a túsokat megkapta, Caesar a tengerhez vezette seregét. A hajókat már mind kijavították. Minthogy számos foglya volt, s a vihar jó néhány hajóját tönkretette, a vízre bocsátást követően úgy határozott, hogy két csoportban szállítja vissza seregét. Különös véletlen folytán annyi sok hajó közül, annyi hajóút ellenére egyetlenegy sem akadt, sem most, sem az előző évben, amelyikkel bármi baj történt volna, mialatt katonáinkat szállította: viszont a partra szálló első csoport hajóit, és Labienus utólag épített hatvan hajóját üresen küldték hozzá a kontinensről, mégis csak részben érték el rendeltetési helyüket, legtöbbjük kénytelen volt kiindulási pontjára visszatérni. Caesar egy ideig várt rájuk, de hiába. Az őszi napéjegyenlőség ideje veszedelmesen közeledett; Caesar nem szerette volna, ha a viharos évszak végképp meggátolja őt abban, hogy hajóra szálljon, ezért kénytelen-kelletlen szűkebb helyre zsúfolta a katonákat. Mihelyt egészen nyugodttá vált a tenger, éjféltajt felvonatta a horgonyt, és hajnalhasadáskor már valamennyi hajójával sértetlenül partot ért.

24. Ott szárazra húzatta a hajókat, Samarobrivában megtartotta a gallok gyűlését, aztán téli táborba vezényelte a sereget. Abban az évben az aszály miatt csak kevés gabona termett Gallia földjén, ami arra kényszerítette, hogy a legiókat az előző esztendőktől eltérően több törzsnél, szétszórtan helyezze el. Így az egyik legiót C. Fabius legatus, a másikat Q. Cicero, a harmadikat L. Roscius vezetésével a morinusokhoz, a nerviusokhoz, illetőleg az esuviusokhoz küldte; T. Labienusnak megparancsolta, hogy a negyedik legio téli táborát a remusok között, a treverusok szomszédságában rendezze be; hármat pedig a belgáknál helyezett el, s ezek élére két legatusát, L. Munatius Plancust és C. Treboniust, valamint M. Crassus quaestort nevezte ki. A Paduson túl legutóbb felállított legiót öt másik cohortsszal együtt az eburók földjére vezényelte, akik nagyrészt a Mosa és a Rhenus közt, Ambiorix és Catuvolcus uralma alatt éltek; a csapatok parancsnokságát két legatusra, Q. Titurius Sabinusra és L. Aurunculeius Cottára ruházta. Úgy gondolta, hogy a gabonaszerzés nehézségeit a legiók illetén szétosztásával orvosolhatja a legkönnyebben. Azonkívül a legiók téli táborai nem is feküdtek egymástól száz mérföldnél távolabb, kivéve L. Rosciusét, de Rosciust teljesen nyugodt, békés vidékre vezényelte. Maga Caesar mindaddig Galliában szándékozott maradni, míg be nem futnak a jelentések, hogy az összes legio elfoglalta és megerősítette táborhelyét.

25. Élt a carnosok között egy igen előkelő származású férfi, Tasgetius, akinek ősei hajdan a törzs királyi méltóságát viselték. Caesar lelkes segítőtársra lelt benne valamennyi hadjárata során, ezért derék magatartása és az iránta tanúsított jóakarát viszonzául visszaadta neki ősei rangját. Tasgetius már három éve uralkodott, mikor ellenségei, akiket a törzs számos tagja nyíltan támogatott, orvul meggyilkolták. A gaztettet tudomására hozták Caesarnak. Sokan

belekeveredtek az ügybe, s Caesar attól tartott, hogy befolyásuk esetleg elpártolásra bírhatja az egész törzset: L. Plancust tehát belga földről gyorsan útnak indította a carnusok földje felé. Meghagyta neki, hogy teleljen ott, s akiket Tasgetius megölésében bűnrészeseknek talál, azokat fogja el, és küldje hozzá. Közben egymás után értesült a legiók élére állított vezérektől, hogy megérkeztek a téli táborba, az erősítési munkálatok is befejeződtek.

26. Körülbelül tizenöt nappal azután, hogy csapataink téli táborba vonultak, Ambiorix és Catuvolcus kezdeményezésére hirtelen lázadás tört ki. A két király országa határán időzött, fogadták Sabinust és Cottát, s éppen gabonát szállítottak a téli táborba, mikor a treverus Indutiomarus üzenete rájuk talált: az üzenet hatására mozgósították övéiket, rajtaütöttek fát szállító katonáinkon, és nagy sereggel a tábor ellen vonultak, hogy ostrom alá vegyék. A mieink tüstént fegyvert ragadtak, megszállták a sáncokat, a hispán lovasok pedig kimentek a tábor egyik kapuján. A lovasszatában a mieink felülkerekedtek; a reményét vesztett ellenség feladta az ostromot, és meghátrált. Kisvártatva szokásuk szerint hangos kiáltozással adták tudtul, hogy a mieink közül valaki bocsátkozzék velük tárgyalásokba, mert közérdekű mondanivalójuk lenne, mely remélhetőleg elsimítja a nézeteltéréseket.

27. A tárgyalásra a lovagrendű C. Arpineiust, Q. Titurius barátját küldték ki, s vele egy hispaniai férfit, Q. Iuniust, aki Caesar küldöttjeként már többször járt Ambiorixnál. Ambiorix a következő szavakat intézte hozzájuk:

Őszintén bevallja, végtelenül le van kötelezve Caesarnak, oly sok jótéteményben részesült tőle: Caesar közreműködésével szabadult meg attól az adótól, melyet szomszédainak, az atuatucusoknak rendszeresen fizetett, de Caesar adatta vissza neki fiát is, unokaöccsét is, akiket túszként küldött az atuatucusokhoz, és ott szolgáskorban, bilincsbe verve éltek; amit tehát a tábor ostromával tett, nem saját jószántából, nem is szánt szándékkal tette, hanem a törzs kényszerítette rá, lévén hatalma olyan természetű, hogy éppen annyi jogot ad a népnek vele, mint neki a néppel szemben. Mármint a nép fegyvert fogott, mert egyik pillanatról a másikra fellázadt egész Gallia, s honfitársai nem tudták megtagadni a részvételüket. Hogy így történt a dolog, arra az ő tehetetlensége a legjobb bizonyíték, hiszen neki van valamelyes tapasztalata az erőviszonyokról, ő sohasem ringatná magát abban a reményben, hogy saját csapataival győzedelmeskedhet a római nép felett. De hát a gallok egyhangú határozatot hoztak: ezen a napon Caesar valamennyi téli táborát megtámadják, mégpedig egyszerre, nehogy a legiók egymás segítségére siethessenek. És az egyik gall nehezen tagad meg valamit a másik galltól, különösen ha úgy látja, hogy az illetőnek közös szabadságuk visszaszerzésén jár az esze. Mint hazafi, eleget tett a nép kívánságának, most az a szándéka, hogy teljesítse jótevője, Caesar iránt való köteletségét is. Barátságuk nevében figyelmezteti, kéri Tituriust, gondoskodjék a maga és katonái biztonságáról: nagyszámú germán zsoldos kelt át a Rhenuson, csapataik két nap múlva megérkeznek. Az ő feladatuk eldönteni, nem lenne-e jobb, ha kivezetnék téli táborukból a katonákat, hogy mielőtt a szomszédos törzsek észbe kapnának, csatlakozhassanak Ciceróhoz vagy Labienushoz, végtére az egyik alig ötven mérföldnyire, s a másik sem sokkal messzebb állomásozik. Ő, Ambiorix, szent esküvel ígéri, hogy szabad utat enged nekik a földjén keresztül. Ha ezt megteszi, részint a népen is segít, mert megszabadítja őket a téli tábortól, másrészt Caesarnak is lerója háláját a tőle kapott jótéteményekért.

Beszéde végeztével Ambiorix eltávozott.

28. Arpineius és Iunius rendre beszámoltak a hallottakról. A meglepő híradás erősen elgondolkoztatta a legatusokat, s bár az ellenségtől származott, nem tartották volna helyesnek, ha nem veszik fontolóra. Különösképpen egy dolog keltette fel aggodalmukat: alig volt elképzelhető, hogy olyan jelentéktelen, gyenge törzs, mint az eburók, önszántukból háborút mernének indítani a római nép ellen! Éppen ezért haditanács elé vitték a kérdést, ahol heves

vita alakult ki. L. Aurunculeius, több katonai tribunus és az első cohorsok jó néhány centuriója úgy vélekedett, ne tegyenek egyetlen elhamarkodott lépést se, Caesar engedélye nélkül ne hagyják el a téli tábor. Arra hivatkoztak, hogy a védett téli tábor feltétlenül kiállja a germánok ostromát, bármennyien vannak is: bizonyoság rá az a tény, hogy az ellenség első támadását keményen visszaverték, sőt, érzékeny veszteségeket is okoztak nekik; másrészt élelmiszerhiány sem fenyeget, s időközben majd csak érkeznek felmentő csapatok a közeli táborokból vagy Caesartól; végül, igen könnyelmű és megalázó dolog volna, ha ilyen létfontosságú ügyben az ellenség tanácsai szerint döntenének.

29. Titurius más véleményen volt:

Késő lesz, ha csak akkor szánják el magukat cselekvésre, mikor az ellenség száma a germánok csatlakozásával megsokszorozódik, vagy a közeli téli táborokat valami balszerencse éri. Nincs vesztegetni való idő, azonnal határozniuk kell. Neki az a gyanúja, hogy Caesar Italiába utazott; a carnusoknak eszük ágába se jutott volna, hogy megöljék Tasgetiust, s az eburók sem támadtak volna olyan arcátlanul a táborukra, ha még Galliában tartózkodnék. Ő nem az ellenség tanácsát, hanem a tényleges helyzetet veszi figyelembe: a Rhenus egészen közel folyik; a germánokat módfelett felingerelte Ariovistus halála és a mi korábbi győzelmeink; Galliát meg a bosszúvágy fűti, hogy annyi megaláztatás után a római nép igája alá kényszerültek, és régi harci dicsőségük homályba borult. Végezetül pedig ugyan ki tételezheti fel, hogy Ambiorix ilyesfajta elhatározásra adja a fejét, ha nem biztos a dolgában?! Az ő javaslata két szempontból is veszélytelen: ha csupán vaklármáról van szó, minden baj nélkül eljuthatnak a legközelebbi legióig; ha ellenben Gallia törzsei egyezsége jutottak a germánokkal, az ő életük a gyors cselekvésen áll vagy bukik. De mire vezetne Cotta terve és azoké, akik osztják a véleményét? Ha pillanatnyilag nem tenné is ki veszélynek a sereget, kétségkívül azt eredményezné, hogy hosszabb ostrom esetén az éhínség rémével kellene szembenézniük.

30. Cotta és az első cohorsok centuriói azonban a két vélemény elhangzása után is makacsul ragaszkodtak álláspontjukhoz. Ekkor Sabinus, emelt hangon, hogy a katonák nagy része is hallhassa, egyszer csak kifakadt:

Legyen hát nektek igazatok, ha annyira akarjátok! Nem én vagyok itt az - fűzte hozzá -, aki leginkább reszket az életéért! De a katonák okosabbak lesznek, s bármi baj történik, téged vonnak majd felelősségre! Ha nem tiltakoznál, holnapután már csatlakozhatnánk a közeli tábor katonáihoz, és a többiekkel együtt vészeltethetnénk át a háború minden zivatarát, így meg, elhagyatva, messze bajtársaiktól, vagy az ellenség fegyvere, vagy az éhhalál végez majd velük!

31. A gyűlés résztvevői felugráltak helyükről, körülvették a két legatust, és könyörögtek nekik, ne marakodjanak, ne legyenek csökönyösek, az végzetes következményekkel járhat; nincs félnivalójuk, akár maradnak, akár elindulnak, csak jussanak megegyezésre és egyhangúan döntsenek, mert a széthúzásból - ezt világosan látják - nem származhat semmi jó. A vitát éjfélig folytatták. Végül Cotta engedett, bár nagyon nehéz szívvel. Így Sabinus javaslata mellett döntöttek, s kihírdették, hogy pirkadatkor útra kelnek. Az éjszaka hátralevő részét az egész tábor ébren töltötte. A katonák közül ki-ki a holmijával bíbelődött: mit vihet magával, mit kell hátrahagynia téli felszereléséből. Minden elképzelhető megtettek, hogy reggel lehetőleg ne indulhassanak el veszély nélkül, sőt katonáink fáradtsága és kialvatlansága még csak fokozza a veszélyt! Hajnaltájt aztán kivonultak a táborból, hosszan kígyózó menetoszlopban, rengeteg málhával agyonterhelve. Mint akiknek szent meggyőződésük, hogy Ambiorix, a terv értelmi szerzője, nem ellenségük, hanem leghívebb barátjuk...

32. Az ellenség az éjszakai mozgolódásból, katonáink ébrenlétéből megsejtette, hogy indulásra készülnek. Azonnal kettéosztották seregüket, alkalmas, erdővel borított helyen, táborunktól vagy két mérföldnyire lesbe álltak, és várták a rómaiakat. Mikor a menetoszlop túlnyomó része leereszkedett egy hatalmas völgybe, hirtelen felbukkantak a völgy mindkét oldala felől, megrohanták az utóvédet, visszavetették az éppen felkapaszkodó élcsapatokat: számunkra rendkívül kedvezőtlen terepen kezdetét vette az ütközet.

33. Titurius annak idején nem volt előrelátó, s most izgatottan rohangált összevissza. Felállította ugyan a cohorsokat, de kellő határozottság nélkül, lerítt róla, hogy teljesen elveszítette a fejét: közös sorsa ez az olyan embereknek, akik az események sodrában kénytelenek határozni. Éppen ellenkezőleg Cotta. Ő számolt azzal, hogy az úton rajtuk üthetnek, hiszen az indulást is ezért nem helyeselte, s így most minden lehető megtett a sereg érdekében: hol hadvezérhez illően lelkesítette, buzdította a harcosokat, hol meg küzdött, akár egy közkatona. Mivel a menetoszlop túl hosszúvá nyúlt, a két legatus nem járhatta be személyesen az egész csatateret, nem intézkedhettek az egyes pontokon végrehajtandó hadmozdulatok felől. Kihirdették, hogy a katonák tegyék le a málhát, és álljanak fel kör alakban. A parancs az adott körülmények között kétségkívül nem volt kifogásolható. Mégis hátrányos következményei támadtak, mert látszólag félelemből és kétségbeesésből fakadt, csökkentette a mieink önbizalmát, az ellenségbe viszont még több harci kedvet öntött. Ráadásul katonáink - nem is történhetett másként - csapatostul széledtek el a hadijelvények mellől: ki-ki odarohant a csomagjához, hogy megkeresse és összekapkodja legföltettebb holmijait, s a levegő az ő kiáltásaik, jajveszékelésük kusza hangjaitól visszhangzott.

34. A barbárok ellenben okosan jártak el. Vezéreik az arcvonal teljes hosszában parancsot adtak, hogy senki se mozduljon a helyéről, mert amit a rómaiak hátrahagynak, az amúgy is rájuk vár, az ő zsákmányuk lesz; csak a győzelemre gondoljanak, attól függ minden. Hanem vitészség és lelkesedés dolgában a mieink felvehették a versenyt az ellenséggel: Fortuna ugyan elfordult tőlük, vezérükre sem számíhattak, mégis rendületlenül hitték, hogy kikerülhetnek a csávából, minden a bátorságukon múlik. S valóban, ahol egy-egy cohors előrerontott, ott seregestül hullottak az ellenséges harcosok. Mikor Ambiorix észrevette a dolgot, utasítást adott embereinek: ne kezdjenek közelharcot, hanem maradjanak távol, s csak a dárdáikat használják, ha pedig a rómaiak valahol támadásba mennének át, hátráljanak meg, könnyű fegyverzetük és a nap mint nap gyakorolt harcmód így is lehetővé teszi számukra, hogy érzékeny veszteséget okozzanak nekik; aztán ha megindulnak vissza, a hadijelvények felé, akkor vegyék őket üldözőbe.

35. A parancsot pontosan teljesítették, s bármelyik cohors indult támadásra a körből, az ellenség hanyatt-homlok futásnak eredt. Az előnyomuló csapat tagjait azonban nem védték a többiek, jobb kéz felől a hajítófegyverek is szabadon érthették valamennyiüket, s amint kezdtek visszavonulni, rögtön körülvették őket az ellenséges katonák, nemcsak azok, akik kétoldalt álltak, hanem azok is, akik az imént még hátráltak előlük. Viszont ha netán eltökélik, hogy nem mozdulnak a helyükről, nem csillogtathatták volna harci erényeiket, másrészt összezsúfolódva aligha védekezhettek volna hathatósan az ezer és ezer kézből záporozó dárdák ellen. A körülmények tehát egyáltalán nem kedveztek nekik, súlyosak voltak veszteségeik is, mégis kitartottak, s bár a nap nagy része eltelt már (hajnaltól egészen délután két óráig tombolt a harc), semmi olyan nem fordult elő, amiért szégyenkezniük kellett volna. Ekkor az első cohors előző évi vezetője, a vitéz és igen tekintélyes T. Balventius mindkét combját dárda fúrta át, tisztvársa, Q. Lucanius, aki szorongatott fiának sietett segítségére, hősies harcban elesett, L. Cotta legatust pedig parittyalövés érte az arcán, miközben a cohorsokat és centuriókat bátorította.

36. Q. Tituriust mélyen megrendítették az események. Mihelyt messziről meglátta Ambiorixot, aki éppen buzdító beszédet tartott övéinek, elküldte hozzá tolmácsát, Cn. Pompeiust, azzal a kéréssel, hogy kímélje meg őt és katonáit. A követ szavaira Ambiorix így válaszolt: Semmi akadály, hogy Titurius tárgyaljon vele, ha ez a kívánsága; valószínű, hogy a katonáknak kegyelmet tud kieszközölni a néptől; hogy Tituriusnak nem esik bántódása, arra viszont a szavát adja.

Titurius most azt javasolta a sebesült Cottának, váljanak ki a harcból, és közösen kezdjenek tárgyalásokat Ambiorixszal; a maga részéről reméli, hogy kérésükre Ambiorix megkíméli a maguk és katonáik életét. Cotta azonban kijelentette, hogy nem hajlandó a fegyveres ellenség elé járulni, s makacsul megmaradt elhatározása mellett.

37. Sabinus most meghagyta az éppen körülötte tartózkodó katonai tribunusoknak, és az első cohorsok centurióinak, hogy kövessék; s mikor Ambiorixhoz közeledve az ellenség felszólította, dobja el a fegyverét, teljesítette a parancsot, övéi pedig utasítására ugyanúgy cselekedtek. Megkezdődött a tárgyalás a feltételekről; Ambiorix azonban céltudatosan hosszúra nyújtotta a beszélgetést, mígnem katonái lassanként közrefogták és lemészárolták a legatust. A barbárok a maguk módján tüstént harsogó diadalüvöltésben törtek ki, megrohanták és szétzilálták hadsorainkat. Itt esett el fegyverrel a kézben L. Cotta, s vele együtt a katonák nagy része. A többiek visszavonultak a táborba, ahonnan elindultak. L. Petrosidius, a legio sasának hordozója, akit hatalmas ellenséges túlerő szorongatott, behajította a sást a sáncok mögé, ő maga ellenben utolsó leheletéig hőiesen küzdött a tábor előtt. Az odahátrált katonák szürkületig nagy nehezen állták az ostromot, de helyzetüket annyira kétségbeesítőnek találták, hogy éjszaka egytől egyig öngyilkosságot követtek el. Az ütközetből csupán maroknyi harcosunk menekült meg; ezek hosszú bolyongás után, az erdőkön keresztül vergődtek el T. Labienus legatushoz, és tudomására hozták a történeteket.

38. A győzelemtől mámoros Ambiorix azonnal elindult lovasságával a szomszédos atuatusokhoz; éjjel-nappal, egyfolytában haladt előre, s parancsot adott, hogy a gyalogság is vonuljon utánuk. Tájékoztatta a helyzetről az atuatusokat, mire azok is fellázadtak, másnap pedig már a nerviusokhoz érkezett. Buzdította őket, ne tétovázzanak, itt az alkalom, most örökre kivívhatják szabadságukat, bosszút állhatnak a rómaiakon az elszenvedett megaláztatásokért; elébük tárta, hogy két legatus halott, a sereg zöme elpusztult, gyerekjáték lerohanni és felkoncolni a Cicero parancsnoksága alatt telelő legiót; végül megígérte, hogy ebben segítségükre lesz. És érveivel sikerült is minden nehézség nélkül megnyernie a nerviusokat.

39. A nerviusok tehát sürgősen követeket küldtek az uralmuk alá tartozó ceutrókhoz, grudiusokhoz, levacusokhoz, pleumoxiusokhoz és geidumnusokhoz, hogy mozgósítsanak minél több harcost, aztán sietve rajtaütöttek Cicero téli táborán, még mielőtt Titurius halálhíre a legatus fülébe jutott volna: nem csoda, ha Cicero seregénél is megesett, hogy jó néhány katonát, aki tűzifáért vagy különféle erődítési anyagokért elszéledt az erdőben, lerohantak a váratlanul felbukkanó ellenséges lovasosztagok. Miután körülkerítették a tábort, a nagy sereg eburo, nervius és atuatus összes szövetségesével és cliensével egyetemben hozzáfogott a legio ostromához. A mieink nyomban fegyvert ragadtak, és megszállták a sáncokat. Aznap súlyos nyomás nehezedett rájuk; az ellenség minden reményét a gyorsaságba vetette, abban a meggyőződésben, hogy ha itt diadalmaskodik, többé már sohasem pártol el tőle a hadiszerencse.

40. Cicero mindjárt a kezdet kezdetén levelet küldött Caesarnak. Busás jutalmat helyezett kilátásba, ha jelentését eljuttatják hozzá, de az utakat mindenütt az ellenség tartotta megszállva, s így összes küldöncét elfogták. Az éjszaka folyamán katonáink hihetetlenül gyors

iramban nem kevesebb, mint százhusz tornyot ácsoltak össze abból a faanyagból, melyet a készülő védőművek számára halmoztak fel, s azokon a pontokon, ahol az erősítések hiányosnak mutatkoztak, befejezték az építés munkáját. Másnap az ellenség még nagyobb erővel rohanta meg a tábort: sikerült is az árkokat betemetniük. A mieink ugyanolyan nehéz körülmények között védekeztek, mint előző nap, s a helyzet a következő napon sem változott. Éjszakánként percnyi szünet nélkül folyt a munka a táborban. Sem a betegek, sem a sebesültek nem pihenhettek. Mindazt, amire a másnapi ostromnál szükségük volt, éjszaka készítették elő: tömegestül gyártották az égetett végű karókat meg a hosszú ostromdárdákat, felépítették a tornyokon az emeleteket, mellvédeket fontak vesszőből a tornyokra és a falakra. Cicero, ez a gyenge szervezetű ember, még éjnek idején sem tért nyugovóra, míg végül maguk a katonák sereglettek köré, és kérésükkel szinte kényszerítették, hogy kímélje magát.

41. A nerviusok parancsnokai és vezető emberei, akik bizonyos fokú ismeretségben, sőt, baráti viszonyban álltak Ciceróval, tudomására hozták, hogy szeretnének beszélni vele. Mikor Cicero megadta rá a lehetőséget, rendre felsorolták neki mindazt, amit Ambiorix Tituriusnak mondott: hogy fegyvert fogott egész Gallia; hogy a germánok átkeltek a Rhenuson; s hogy Caesar és a többi parancsnok téli táborait ostrom alá vették. Beszélték Sabinus haláláról is, és hogy Cicero higgyen szavaiknak, büszkén utaltak Ambiorix jelenlétére. Tévedés azt hinni - jelentették ki -, hogy bármi segítség is érkezhetsz olyan csapatoktól, melyeknek maguknak is válságos a helyzetük, de hát ők nem is viseltetnek barátiatlan érzülettel Cicero és a római nép iránt, csupán a téli tábor ellen van kifogásuk, nem szeretnék, ha a rómaiak állandósítanák náluk ezt a szokást; megengedik, hogy a legio épen és sértetlenül elhagyja téli táborát, bántatlanul vonuljon oda, ahová neki tetszik. Szavaikra Cicero csak annyit válaszolt, hogy a római népnek nem szokása fegyveres ellenségtől feltételeket elfogadni; ha békés megoldást kívánnak, küldjenek követeket Caesarhoz, ő maga is szószólójuk lesz; és Caesar igazságságát ismerve, bizton reméli, hogy kieszközölhetik tőle, amit kérnek.

42. A reményükben csalódott nerviusok tíz láb magas sáncot és tizenöt láb széles árkot húztak a tábor körül. Az ostromműveknek ezt a fajtáját az előző években, a velünk való gyakori találkozások során ismerték meg, de felhasználták a seregükből foglyul ejtett katonák tanácsait is. Az ilyesféle munkához alkalmas vasszerszámok nem álltak rendelkezésükre, s így kardjukkal hasították ki a gyeptéglákat, a földet pedig tenyérben vagy a köpenyükben hordták el. Épp ebből derült ki, milyen sokan vannak: nem egészen három óra alatt tizenötezer láb kerületű ostromvonalat építettek meg. A következő napokon sáncunkkal egyenlő magas tornyok, valamint teknősbékák és ostromhorgok készítésébe fogtak, ugyancsak a foglyok útmutatása szerint.

43. Az ostrom hetedik napján dühöngő szélvihar támadt. A nerviusok agyagból gyúrt, izzó parittyalövedékeket és áttüzesített lándzsákat szórtak a kunyhókra, melyek tetejét katonáink gall szokás szerint szalmával fedték be. A szalma hamar tüzet fogott, a lángokat a tomboló szél a tábor egész területén széthordta. Az ellenséges harcosok tüstént előrevontatták a tornyokat meg a teknősbékákat, s ostromlétraik segítségével igyekeztek felhágni sáncainkra: mindezt harsány diadalüvöltések közepett, mintha máris megszerezték, kivívták volna a győzelmet. Csakhogy katonáink bátran, hidegvérrel küzdöttek. Bár innen is, onnan is perzseltek őket a lángok, záporoztak rájuk az ellenséges lövedékek, és tudták, hogy felszerelésük, összes holmijuk a tűz martaléka lesz, egyikük sem húzódott vissza a sánctól, senki sem keresett menedéket, sőt jóformán a fejüket sem fordították hátra: valamennyien éppen most harcoltak a leghősiesebben. Ez volt a mieink messze legmelegebb napja, de végül is megérte: ezen a napon sebesült meg, illetve esett el a legnagyobb számú ellenséges harcos, mert összetorlódtak a sánc előtt, és a hátsó sorok nem adtak teret az elöl küzdőknek, hogy visszavonulhassanak. Mikor a tűzvész ereje némileg alábbhagyott, a tábor egyik pontján tornyot

toltak a sánc mellé. A harmadik cohors centuriói elhagyták helyüket, övéiket is visszakoztatták, aztán szóval és taglejtésekkel hívogatták az ellenséget, hogy jöjjenek csak, ha akarnak - de egyikük sem mert közeledni. Ekkor katonáink minden oldalról kőzáport zúdítottak feléjük, elűzték őket, és lángba borították a tornyot.

44. Volt a legióban két rendkívül bátor centurio, T. Pullo és L. Vorenius, akik már nem álltak messze attól, hogy a rangidős centuriók közé kerüljenek. Örökké vetélkedtek, melyikük tesz túl a másikon, versengve törtek évről évre mind magasabb rang felé. Mialatt a védőműveknél elkecseregett a küzdelem folyt, Pullo egyszer csak felkiáltott:

Mire vársz még, Vorenius? Hát találhatsz vitézséged bizonyítására jobb alkalmat? Ma dőljön el a verseny kettőnk között!

E szavakkal kiugrott a védőművek elé, s odarontott, ahol az ellenség sorai a legsűrűbbnek látszottak. Most már Vorenius sem maradt a sánc mögött, hanem követte Pullót, nehogy a sereg gyávának tartsa. Közben Pullo közepes távolságba ért, az ellenségre hajította dárdáját, s a tömött sorokból előrefutó egyik harcost el is találta vele. A többiek siettek pajzsukkal fedezni halálra sebzett bajtársukat, lándzsájukkal pedig mind Pullót vették célba; nem engedték, hogy tovább nyomulhasson. Az egyik lándzsa, Pullo pajzsán átfúródva, a kardja markolatában akadt meg. A lökés ereje a hüvelyt hátrataszította, időbe telt, míg Pullo kitapogatta a helyét jobb kezével, hogy kardot ránthasson; ezalatt harc képtelenné vált és körülfogta az ellenség. Vetélytársa, Vorenius rohant oda, hogy segítsen neki. Pullo támadói abban a hitben, hogy előbbi ellenfelük testét amúgy is átjárta már a lándzsa, tüstént ellene fordultak. Közelharc fejlődött ki, melyben Vorenius a kardját használta. Egy harcost már leterítet, a többieket némileg hátraszorította, de a küzdelem hevében gödörbe lépett, és elterült a földön. Most őt vették körül, neki meg Pullo sietett a segítségére. Még számos ellenséges harcost terítettek le, s a dicső haditett után mindketten sértetlenül tértek vissza a védőművek mögé. Fortuna szélsőséges játékot űzött a két versengő harcossal: vetélytársak voltak, mégis egymást támogatták, egymás életét mentették meg, igazán nem lehetett eldönteni, melyikük bátrabb a másikkal.

45. Az ostrom napról napra nyomasztóbbá és súlyosabbá vált, elsősorban azért, mert legtöbb katonánk megsebesült, a védők száma maroknyira olvadt. Cicero mind sűrűbben küldte el hírnökeit írásos jelentéssel Caesarhoz. Csakhogy legtöbb küldöncét elfogták, s katonáink szeme láttára kínozták halálra. A táborban mindössze egyetlen nervius tartózkodott, egy Vertico nevű, jó családból származó férfi, aki már az ostrom kezdetén Cicerónál keresett menedéket, és többször bebizonyította, milyen odaadó hűséggel viseltetik iránta. Ez a Vertico rávette a szolgáját, hogy juttasson el egy levelet Caesar kezébe. Megígérte, hogy viszonzásul felszabadítja, és nagy jutalmat ad neki. A szolga lándzsájába rejtette az írást, úgy távozott a táborból. Maga is gall lévén, nem keltette fel a gallok gyanakvását, mikor áthaladt közöttük, s meg is érkezett Caesarhoz. Neki végül sikerült megvinnie a hírt, milyen veszélyben forog Cicero és legiója.

46. Caesar délután öt óra tájban kapta meg a levelet. Azonnal hírnököt küldött a bellovacusok földjére M. Crassus quaestorhoz, akinek téli tábora tőle huszonöt mérföldnyi távolságban terült el. Megparancsolta neki, hogy éjfélkor kerekedjen fel legiójával, és sürgősen csatlakozzék hozzá. Crassus az üzenet hallatára nyomban útnak indult. Egy másik küldöncöt C. Fabius legatushoz menesztett, azzal a parancssal, hogy vezesse legióját az atrebasok földjére, melyen, mint tudta, neki is keresztül kell vonulnia. Ugyancsak írt Labienusnak is: jöjjön legiójával a nerviusok földjére, ha az állam érdekeit nem veszélyezteti. Hogy a sereg többi, kissé távolabb táborozó részére várjon, azt Caesar nem tartotta szükségesnek. Lovasokat a szomszédos táborokból hívatott, szám szerint körülbelül négyszázat.

47. Kilenc óra felé az elővéd katonái jelentették, hogy Crassus közeledik. Mivel Samarobriában hagyta a sereg málháját, a különféle törzsek túszeit, a hivatalos okmányokat meg a télire összegyűjtött teljes gabonakészletet, kinevezte Crassust a város parancsnokává, és melléje adta a legióját is, ő maga pedig aznap húsz mérföldet haladt előre. Fabius és legiója parancs szerint útközben csatlakozott hozzá, bár némi késéssel. Labienus már tudott Sabinus haláláról és cohorsainak felkoncolásáról, de épp akkor ellene vonult az egész treverus hadsereg: attól tartott, hogy menekülésnek hatna, ha téli táborát elhagyná, s nem tudná visszaverni az ellenség támadását, különösképpen olyan ellenségét, melyet legutóbbi győzelme - jól tudta - határtalanul fellelkesített. Ezért válaszul megírta Caesarnak, mekkora veszélyekkel járna, ha kivezetné katonáit a téli táborból, jelentette neki, mi játszódott le az eburók földjén, végül tudomására hozta, hogy a treverusok valamennyi gyalogos és lovas csapata táborától három mérföldnyi távolságban helyezkedett el.

48. Caesar helyeselte Labienus döntését, s bár a remélt három legio helyett kettővel kellett beérnie, a sereg megmentésének egyetlen eszközét továbbra is a gyors cselekvésben látta. Erőltetett menetben jutott el a nerviusok földjére. Ott a foglyok elbeszéléseiből megtudta, mi történik Cicero táboránál, milyen szorongatott helyzetben van a legatus. Ekkor nagy jutalommal rábírta az egyik gall lovast, juttasson el egy levelet Ciceróhoz. A levél görög nyelven íródott, hogy az ellenség, ha netán kezébe kerül, ne ismerhesse meg belőle terveinket. Lelkére kötötte emberének, ha nem tud Cicero elé jutni, erősítse a levelet lándzsája hajítósíjához, és dobja be fegyverét a tábor védőművei mögé. A levélben megírta, hogy legióival útban van, hamarosan odaér: buzdította a legatust, küzdjön ugyanolyan bátran, mint eddig. A gall félt a kockázattól, parancs szerint csak a lándzsáját hajította be. A lándzsa véletlenül egy tornyot talált el; a mieink két napig észre sem vették. Harmadnap megakadt rajta valamelyik harcos szeme, kihúzta, és átadta Cicerónak. A legatus átfutotta az üzenetet, utána felolvasta a katonák előtt is, akiket a levél tartalma ujjongó örömmel töltött el. Közben gyújtogatásból eredő füstoszlopok tűntek fel a távolban, ami végleg eloszlatozott minden kétséget: a legiók közelednek!

49. Mihelyt a gallok felderítőik útján értesültek a dologról, abbahagytak az ostromot, és teljes haderejükkel megindultak Caesar ellen. Körülbelül hatvanezren lehettek. Cicero élt a jó alkalommal: arra kérte a fentebb már említett Verticót, kerítsen számára megint egy gallt, aki hajlandó levelet vinni Caesarhoz. Figyelmeztette emberét, legyen óvatos, de gyorsan járja meg az utat. A levélben megírta Caesarnak, hogy az ellenség elvonult a tábor környékéről, teljes seregük feléje tart. Caesar éjfél tájt kapta meg a jelentést, s mindjárt ismertette övéi előtt is, hogy lélekben felvértezze őket a küzdelemre. Másnap hajnalhasadáskor táborát bontott. Mintegy négy mérföldnyi menet után feltűntek az ellenséges csapatok, túl egy völgyön, melyben patak folydogált. Caesar nagy veszélynek tette volna ki maroknyi seregét, ha ilyen kedvezőtlen terepen harcba bocsátkozik velük, másrészt tudta, hogy Cicero már felszabadult az ostrom alól; úgy vélekedett, hogy nyugodt lélekkel csökkentheti az iramot. Megállította seregét, és a viszonylag legmegfelelőbb helyen táborát ütött. A tábor eleve kicsi volt: mindössze hétezer ember számára készült, akiket ráadásul még málhások sem kísérték. Caesar azonban szűkebbre építtette meg az utakat is, hogy lehetőleg még kisebb legyen a tábor: azt szerette volna, ha a tábor méretei mélységes lekicsinylést váltanak ki az ellenségből. Közben járőröket küldött szerteszét, kutassák ki, milyen úton kelhet át legkönnyebben a völgyön.

50. Aznap csak jelentéktelen lovascsatározások folytak a patak partján, egyik fél sem mozdult a helyéről. A gallok újabb csapatokat vártak, melyek mindeddig nem érkeztek meg, Caesar pedig arra gondolt, talán látszólagos félelmével sikerül a maga terepszakaszára csalogatnia az ellenséget, hogy az útközet a völgy innenső oldalán, táborát előtt bontakozzék ki, vagy ha ezt nem éri el, közben legalább az utakat kikémlelheti, s így veszélytelenebbül kelhet majd át a

patakon a völgy másik oldalára. Pirkadatkor az ellenséges lovasság táborunk elé vágatott, és megütközött a mi lovasságunkkal. Caesar megparancsolta a lovasoknak, hogy tervszerűen hátráljanak, végül térjenek vissza a táborba. Ugyanakkor utasította katonáit, magasítsák köröskörül a tábor sáncait, torlaszolják el a kapukat, s közben minél többet rohángásszanak ide-oda, mutassák azt, hogy fejevesztett rémülettel végzik a munkájukat.

51. Az ellenség lépre ment: átvezette csapatait, s a számára kedvezőtlen terepen csatarendbe állt. Mikor a mieink még a sáncoktól is visszahúzódtak, továbbnyomultak előre, mindenünnen lándzsákat hajigáltak a védőművek mögé, hirdetőiknek pedig meghagyták, harsogják el a tábor körül, hogy annak, aki kilenc óráig hozzájuk szökik, akár gall, akár római, nem esik bántódása, de kilenc óra után nem lesznek többé ilyen engedékenyek. Harcosaik annyira lebecsülték a mieink erejét, hogy a kapuknál emelt, egy-egy sornyi gyeptéglából álló látszattorlaszt áttörhetetlennek ítélve, egyesek pusztá kézzel kezdték rombolni a sáncot, mások ugyancsak pusztá kézzel fogtak hozzá az árkok betemetéséhez. Ekkor, Caesar parancsára, az összes kapun keresztül kitörték a legiók, előrontott a lovasság. Egykettőre megfutamították a támadókat; senki nem kísérelte meg az ellenállást. Lovasaink sokakat lekasaboltak közülük, a többiek fegyverüket eldobálva menekültek.

52. Caesar nem merte túlságosan messze üldözni őket az erdőtől borított, mocsaras vidéken, meg különben is látta, hogy most már a legcsekélyebb kárt sem teheti bennük; sértetlen csapataival még aznap csatlakozott Ciceróhoz. Ámulva nézte végig a tornyokat, teknősbékákat és egyéb ostromműveket, aztán megsejmelte a legiót. Kiderült, hogy a katonák egytizede sem úszta meg sebesülés nélkül! A látottakból értette meg Caesar igazán, milyen veszélyes helyzetben, milyen hősieken küzdhettek a legiók. Cicerót és legióját egyetemlegesen megdicsérte bátor helytállásáért; azokat a centuriókat és katonai tribunusokat pedig, akik Cicero elbeszélése szerint különösképpen kiemelkedő hőstetteket vittek véghez, személyes megszólításával tüntette ki. Aztán tüzetesen faggatóra fogta a foglyokat, hogyan pusztult el Sabinus és Cotta. Másnap gyűlést tartott, beszámolt a velük történekről, de vigasztalásul, bátorításul elmondta a katonáknak, hogy a vereséget egyedül a legatus bűnös könnyelműsége idézte elő, nyugodjanak meg, ne vegyék a lelkükre; annál is kevésbé - magyarázta -, mert a halhatatlan istenek jóindulata és az ő bátorságuk már kiköszörülte a csorbát, az ellenség sem örvendezhetett sokáig, nekik sincs okuk tovább búslakodni.

53. Közben Caesar győzelmének híre, a remusok földjén keresztül, hihetetlenül rövid idő alatt eljutott Labienushoz is. Cicero táborát mintegy hatvan mérföldnyire volt az övétől, s Caesar délután három óra tájban érkezett oda, az ő táborának kapuinál pedig már éjfél előtt nagy örömrivalgás támadt: ez az örömrivalgás jelezte Labienusnak, hogy Caesar győzött, azt ünneplik a remusok. Mikor a hír eljutott a treverusok fülébe, Indutiomarus, aki előző nap még úgy döntött, hogy ostrom alá veszi Labienus táborát, most az éjszaka leple alatt elvonult, valamennyi csapatát hazavezette a treverusok földjére.

Caesar Fabiust legiójával együtt téli táborába küldte vissza, ő maga pedig arra az elhatározásra jutott, hogy a három legiót Samarobriva környékén, három téli táborban helyezi el, s a Galliaszerte fellángolt lázadások miatt az egész telet a hadseregnél tölti. Valóban, mióta Sabinus veresége és halála közismertté vált, csaknem valamennyi gall törzs háborús terveket forgatott a fejében. Hírnököket, követségeket küldözgettek szerteszét, puhatolták, milyen álláspontot foglalnak el a többiek, melyik törzs fog legelőször fegyvert, s éjszakánként elhagyatott helyeken tanácskozásra gyűltek össze. Ezen a télen Caesarnak szinte egy napig sem volt nyugta, egyre-másra érkeztek a hírnökök, hogy a gallok terveiről, mozgolódásáról tudósítsák. L. Roscius például, akit a tizenharmadik legio vezetésével bízott meg, hírül adta neki, hogy az úgynevezett aremoricus törzsek jelentékeny haderőt gyűjtöttek egybe, meg akarták támadni

téli táborát, s már csak nyolc mérföldnyire voltak tőle, de mihelyt hírt kaptak Caesar győzelméről, tüstént elmentek onnan, olyan sietős menetben, ami akár menekülésnek is beillett volna.

54. Caesar magához hívatta az egyes törzsek vezető embereit. Némelyekre ráijesztett, közölte velük, hogy pontosan tudja, mit forralnak, másokkal szemben meg a meggyőzés fegyverét alkalmazta: így sikerült Gallia tetemes részét féken tartania. Az egyik legerősebb törzs, a gallok között nagy tekintélynek örvendő senók viszont elhatározták, hogy megölik Cavarinust, akit Caesar tett meg királyukká. (Amikor Caesar Galliába érkezett, a királyi vérből származó Moritasgus ült a trónon, Cavarinus fivére.) Cavarinus megneszelte a dolgot, elmenekült; a senók nyomon követték földjük határáig, megfosztották őt királyságától és száműzték. Később követeket menesztettek ugyan Caesarhoz, hogy cselekedetükért elégtételt adjanak, de mikor Caesar azt követelte, álljon elébe az egész seno senatus, rá sem hederítettek a parancsra.

Ilyen óriási hatása volt a barbárok közt annak, hogy akadt néhány ember, aki háborút kezdett ellenünk, ilyen hatalmas változás következett be valamennyiük érzelmeiben! Hovatovább egyetlen törzsre sem gondolhattunk gyanakvás nélkül, kivéve a haeduusokat és a remusokat - egyiket a római nép iránt tanúsított régi és töretlen hűsége, másikat a gall hadjárat folyamán legutóbb tett szolgálatai miatt Caesar változatlanul nagyra becsülte. Ez azonban, azt hiszem, nem is túlságosan meglepő. Egyéb okoktól eltekintve elsősorban azért nem, mert a gallokat katonai érdemeikért tartották kiválóbbnak a többi népnél, következésképp éppen az ejthette rajtuk a legfájóbb sebet, hogy régi hírnevük a múlté; hogy a római uralom alatt kell élniük.

55. A treverusok és Indutiomarus még tovább mentek. Egész télen szüntelenül küldözgették a követeket a Rhenus túlsó partjára, bujtogatták a törzseket, pénzt ígértek, azt híresztelték, hogy seregünk nagy része elpusztult, csak elenyészően csekély töredéke maradt épen. Ennek ellenére egyetlen germán törzset sem tudtak rávenni arra, hogy átkeljen a Rhenuson.

Mind kijelentették, hogy már kétszer kísérleteztek, Ariovistus hadjárata, és a tenctherusok átkelése idején; többször nem hajlandók szerencsét próbálni. Bár ebbeli reményei füstbe mentek, Indutiomarus lankadatlanul készülődött: csapatokat vont össze, kiképezte harcosait, a szomszédos törzsektől lovakat vásárolt, s nagy jutalmakkal igyekezett magához csalogatni mindazokat, akiket Gallia-szerte valamiért megbüntettek, vagy számkivetésre ítélték. Rövidesen már ily módon is akkora tekintélyre tett szert Galliában, hogy innen is, onnan is követségeket menesztettek hozzá, törzsek és magánemberek egyaránt az ő kegyeit és barátságát keresték.

56. Mikor Indutiomarus észrevette, hogy hívás nélkül is jönnek hozzá, s hogy egyfelől a senókat és a carnosokat lázadásra ösztökéli a büntudat, másrészt a nerviusok és az atuatusok is a rómaiak ellen fegyverkeznek, tehát bőven lesznek önkéntes segédcapatai, ha átlépi földje határát, fegyveres gyűlést hirdetett meg. Gall szokás szerint ez a háború kezdete, ilyenkor a hagyományhoz híven Gallia-szerte összegyűlnek a serdült korú férfiak, s aki legutoljára ér oda, azt a sokaság szeme láttára, különféle kínzásokkal megölik. A gyűlésen Indutiomarus ellenséggé nyilvánította, és megfosztotta vagyonától vejét, Cingetorixot - ő volt a másik párt vezetője, aki, mint fentebb említettük, Caesar híve lett, és nem is tántorodott el tőle. Amint ezzel végzett, bejelentette a gyűlésnek, hogy a senók, a carnosok és több más gall törzs hívására elindul: a remusok országán fog átvágni, elpusztítja földjeiket, de még mielőtt erre sor kerülne, ostrom alá veszi Labienus táborát is. Azután kiadta parancsait.

57. Mivel Labienus kitűnő helyen fekvő, erős védőművekkel körülvett táborban állomásozott, sem a maga, sem legiói helyzetét nem érezte veszélyeztetettnak, s mindig csak a kedvező alkalmat leste, amikor a tettek mezejére léphet. Mihelyt Cingetorix és rokonai értesítették, mit

mondott Indutiomarus a gyűlésen, követeket küldött a szomszédos törzsekhez. Mindegyiktől lovasokat követelt, s megszabta az időpontot is, mikorra gyűljenek össze. Közben Indutiomarus csaknem nap mint nap ott vágtatott egész lovasságával a tábor előterében fel s alá, hol azért, hogy a tábor fekvését kifürkéssze, hol meg azért, hogy tárgyalásokba bocsátkozzék, vagy riadalmat keltsen, sőt lovasai többnyire dárdákat is hajigáltak a sánc mögé. Labienus nem engedte ki övéit a védőművek közül, és minden eszközzel igyekezett az ellenségben azt a hiedelmet kelteni, hogy fél.

58. Míg Indutiomarus napról napra megvetőbben és vakmerőbben közeledett a táborhoz, Labienus egy éjjel beeresztette a szomszédos törzsektől követelt lovasokat. Az őrség éberen ügyelt, nehogy övéik közül bárki is távozhasson, s így a dolgot senki sem árulhatta el a treverusoknak. Közben Indutiomarus, mindennapos szokásához híven, a tábor közelébe vonult. A nap tekintélyes részét ott töltötte; katonái dárdát dárda után hajítottak, s gunyoros megjegyzésekkel igyekeztek katonáinkat harcra ingerelni. A mieink nem válaszoltak. Végül is a treverusok megelégtették a dolgot: alkonytájt szétszóródva, rendezetlen sorokban elindultak vissza. Ekkor Labienus két kapun át hirtelen rohamra küldte lovasságát. Szigorúan rájuk parancsolt, hogy mihelyt a meglepett ellenség futásnak ered (Labienus számított erre, és valóban be is következett), Indutiomarust keressék mindannyian; senki se fordítsa a fegyverét más ellen, míg őt holtan nem látják. Így akarta meggátolni, hogy mialatt a többiek üldözésével töltik az időt, Indutiomarus egérutat nyerhessen; azok számára viszont, akik Indutiomarust megölik, nagy jutalmat helyezett kilátásba. A cohorsokat szintén kiküldte, hogy támogassák a lovasságot. Körültekintő tervre Fortuna is áldását adja: mind egyetlen embert hajszoltak, Indutiomarust tehát kézre kerítették és megölték, amikor éppen a folyón gázolt át; fejét valaki a táborba vitte, s lovasaink visszatértek, üldözőbe véve és lekaszabolva, akit még lehetett.

Amint elterjedt az eset híre, az összegyűlt eburo és nervius csapatok mind szétszéledtek; ez után Gallia valamivel kevesebb fejtörést okozott Caesarnak.

HATODIK KÖNYV

1. Caesar, több okból is, komolyabb zendülésre számított Galliában. Ezért megbízta M. Silanus, C. Antistius Reginus és T. Sextius legatusokat, tartsanak sorozást, Cn. Pompeius proconsul pedig arra kérte, mozgósítsa és küldje el hozzá azokat a csapatokat, melyeket consuli minőségben az Innenső Gallia területén esketett fel, hiszen őt, Pompeiust, a római néptől ráruházott nagyobb jogkör gyakorlása és az államérdek amúgy is Róma környékéhez köti: véleménye szerint hathatósan és hosszú évekre befolyásolta volna a gall közvéleményt, ha azt látják, hogy Italia a maga hatalmas erőforrásaiból rövid idő alatt pótolja a háború folyamán elszenvedett veszteségeket, sőt növelni is képes csapatainak létszámát. Pompeius hallgatott a közérdek és a barátság szavára, övéi is hamarosan befejezték a sorozást, Caesar tehát még a télen három legiót állított fel, illetve kapott, vagyis kétszer annyi cohorsot, mint amennyit Tituriusszal elveszített, s így a létszám emelése, de a gyorsaság terén is bebizonyította, mi mindenre telik a római nép szervezőerejéből és tartalékaiból.

2. Indutiomarus fentebb elbeszélt halála után a treverusok rokonaira ruházták a hatalmat. Azok nem szüntek meg bujtogatni a germán törzseket, továbbra is pénzt ígérgettek nekik, s mikor a közeli törzsek nem álltak kötélnek, a távolabb lakóknál kísérleteztek. Néhány törzs hajlott is a szavukra. Ezekkel aztán esküvel megpecsételt szerződést kötöttek, s a kifizetendő pénzösszeg biztosítékaul túszoikat küldték hozzájuk: szövetségestársul megnyerték Ambiorixot is. Caesar tudomást szerzett a fejleményekről. Azonnal látta, hogy mindenütt háborúra készülnek: a nerviusok, atuaticusok és menapiusok fegyvert fogtak, s a Rhenuson innen lakó összes germán törzset sikerült csatlakozásra bírniuk; a senók parancsa ellenére nem jelentek meg előtte, hanem a carnusokkal és más szomszédos törzsekkel tanácskoznak; s a treverusok sűrűn küldözgetik a germánokhoz bujtogató követségeiket. Úgy gondolta, ilyen körülmények között haladéktalanul harcba kell szállnia.

3. Bár a tél még nem múlt el, összevonta a legközelebb állomásozó négy legiót, és rajtaütésszerűen a nerviusok földjén termett. A nerviusoknak arra sem maradt idejük, hogy egyesüljenek vagy elmeneküljenek, s mivel Caesar egyrészt rengeteg nyájukat elhajtotta, és sokat foglyul ejtett közülük, másrészt a zsákmányt teljes egészében katonáinak engedte át, földjeiket pedig feldúlta, kénytelenek voltak meghódolni, és túszoikat adni. A vállalkozás rövid idő alatt véget ért; utána Caesar újra téli táboraikba vezényelte vissza a legiókat.

Kora tavaszra, szokásához híven, egybehívta a gallok gyűlését. Meg is jelentek valamennyien, csak a senók, a carnusok és a treverusok hiányoztak. Távolmaradásukat nyílt lázadásnak, hadüzenetnek fogta fel, s hogy lássák, mennyire komolyan veszi a dolgot, a tanácskozás színhelyét a parisiusok városába, Lutetiába tette át. (A parisiusok a senók szomszédságában éltek, sőt, hagyomány szerint hajdan egy törzset is alkottak velük, de a legutóbbi összeesküvéshez valószínűleg semmi közük sem volt.) Ebbeli szándékát a vezéri szószékről jelentette be, s még aznap elindult legióival a senók földje felé, ahová erőltetett menetben érkezett meg.

4. Mihelyt Acco, az összeesküvés kezdeményezője, értesült jöveteléről, megparancsolta, hogy a nép húzódjon be a városokba. Parancsának igyekeztek eleget tenni, de mielőtt végrehajthatták volna, jelentés érkezett, hogy Caesar már ott is van. Kénytelen-kelletlen lemondtak hát tervükről, és törzsük régi pártfogói, a haeduusok közvetítésével engesztelő követeket menesztettek Caesarhoz. A haeduusok kérésére Caesar szívesen megbocsátott nekik, mentegetőzésüket is elfogadta: arra gondolt, hogy a nyarat úgysem tárgyalásokkal, hanem a küszöbönálló hadjáratokkal kell töltenie. Csupán száz túszt követelt tőlük, akiket a haeduusoknak adott át

megőrzésre. A carnusok ugyancsak elküldték hozzá követeket és túszaikat, mégpedig a remusok közvetítésével, mert ők meg a remusok cliensei voltak. Caesar nekik is hasonlóképpen válaszolt, aztán befejezte a gallok gyűlését, és parancsot adott a törzseknek, hogy bocsássanak rendelkezésére lovasokat.

5. Galliának ezen a részén helyreállt a nyugalom. Caesar teljes figyelmét a treverusok és Ambiorix ellen indítandó hadműveletekre fordíthatta. Mindenekelőtt utasítást adott Cavarinusnak, csatlakozzék hozzá a seno lovassággal, nehogy lobbanékony természete, vagy az iránta táplált jogos gyűlölet esetleg a törzs lázadását idézze elő. Mikor ez megtörtént, igyekezett kikövetkeztetni, mi lehet Ambiorix szándéka, akiről biztosan tudta, hogy csatába bocsátkozni nem fog. Az eburók szomszédságában összefüggő mocsarak és erdőségek védővonala mögött laktak a menapiusok, az egyetlen törzs, mely még sohasem küldött Caesarhoz békeköveteket: Caesar előtt ismeretes volt, hogy Ambiorix és közöttük baráti kapcsolat áll fenn, valamint az, hogy Ambiorix a treverusok útján jó viszonyba került a germánokkal is. Azt tervezte, hogy először két lehetséges támaszától fosztja meg Ambiorixot, csak aztán indít ellene háborút, különben végveszély esetén Ambiorix beveszi magát a menapiusok földjére, vagy egyesül a Rhenuson túl lakó törzsekkel. Mihelyt a terv megszületett, az egész hadsereg málháját Labienushoz szállíttatta, a treverusok földjére, megparancsolta, hogy két legio induljon el hozzá, ő pedig máhánál maradt öt legióját a menapiusok ellen vezette. A menapiusok nem szerveztek sereget, hanem bízva földjük természetes védettségében, a mocsarak és erdőségek közé menekültek. Ugyanoda vitték ingóságait is.

6. Caesar megosztotta seregét C. Fabius legatusszal és M. Crassus quaestorral, gyorsan hidakat veretett, s három irányból tört be a menapiusok földjére. Felégette a falvakat, a tanyákat, rengeteg nyájra tett szert, sok foglyot ejtett. Mindez arra kényszerítette a menapiusokat, hogy békeköveteket küldjenek hozzá. Caesar átvette túszaikat, és kijelentette, hogy ellenségnek tekinti őket, ha Ambiorixot vagy a követeket beengedik a földjükre. Miután megszilárdította helyzetét, a lovasságot, az atrebas Commiusszal az élen, ott hagyta őrsgül a menapiusok között, maga pedig a treverusok ellen vonult.

7. Míg Caesar a menapiusoknál tevékenykedett, a treverusok nagyszámú lovas és gyalogos csapatot vontak össze. Arra készültek, hogy megtámadják Labienust és egyetlen legióját, mely az ő földjükön telelt. Kétnapi járásra voltak tőle, mikor megtudták, hogy Caesar két legiót küldött Labienushoz, s mindkettő már oda is érkezett. Ekkor tizenöt mérföldre tőle táborot vertek: elhatározták, hogy bevárják a germán segédcsapatokat. Labienus átlátott a szándékukon, de remélte, hogy ellenfelei meg gondolatlansága majd csak ad valami alkalmat az összecsapásra; ezért öt cohorsot a máhánál mellett hagyott őrsgül, maga pedig huszonöt cohorsszal és erős lovassággal megindult az ellenség irányában. Tőlük egy mérföldre ütött táborot. Labienust és az ellenséget meredek partoktól szegélyezett folyó választotta el, melyen az átkelés nagy nehézségekbe ütközött volna. Labienus maga sem gondolt arra, hogy átkeljen, s az ellenségről sem tételezte fel, hogy megkísérli. Ahogy múltak a napok, a treverusok egyre jobban reménykedtek a segédcsapatok érkezésében. Labienus tehát a haditanács előtt, katonái füle hallatára kijelentette, hogy állítólag közelednek a germánok, s mivel ő nem akarja sem magát, sem seregét kockázatos helyzetbe sodorni, másnap hajnalban sátrát bont. Szavai hamarosan eljutottak az ellenség fülébe is, mert nagyszámú gall lovasa közül szíve szerint nem egy a gallokhoz húzott. Labienus éjjel összehívta a katonai tribunusokat, és az első cohorsok centurióit. Elmagyarázta nekik, mi a terve, s hogy az ellenség szemében még inkább a félelem látszatát kelthesse, megparancsolta, ne római módon, hanem nagy zaj és mozgolódás közepette bontsák le a táborot - vagyis indulását menekülésnek álcázta. A két tábor között olyan csekély volt a távolság, hogy az ellenség felderítői útján még hajnal előtt tudomást szerzett erről is.

8. Alig hagyta el az utóvéd a tábor erősítéseit, a gallok egymást kezdték biztatni: Ne eresszék ki kezükből az áhított zsákmányt: ha egyszer a rómaiakat rémület szállta meg, időpocsékolás lenne bevárni a germánok segédcapatait; büszkeségük is tiltja, hogy ilyen nagy túlerővel ne merjenek megtámadni egy maroknyi sereget, mely ráadásul málhák terhe alatt görnyedve menekül. Nem is haboztak átkelni a folyón, hogy akár kedvezőtlen terepen is csatába bocsátkozzanak. Labienus mindezt előre látta, de hogy mindannyiukat átcsalogatta a folyón, folytatta a színlelt menekülést: lassan vonult tovább. Aztán valamivel távolabb küldte a málhát, elhelyeztette egy dombon, és így kiáltott:

Katonák, itt az alkalom, melyre vágytatok! Elöttetek az ellenség, nehéz, kedvezőtlen terepen! Küzdjetek ugyanolyan vitézül most, az én vezetésemmel, ahogyan annyiszor küzdöttetek a fővezér parancsnoksága alatt! Vegyétek úgy, mintha ő is jelen lenne, mintha maga is látná az ütközetet!

Azzal megparancsolta, fordítsák a hadijelvényeket az ellenség felé, és álljanak csatasorba. Néhány lovasosztagot elküldött, hogy őrizzék a málhát, a többit pedig a két szárnyon helyezte el. Kisvártatva a mieink harsogó csatakiáltások közben dárdazáport zúdítottak az ellenségre. A treverusok eddig szentül azt hitték, hogy a rómaiak valóban menekülnek; teljes volt meglepetésük, mikor észrevették, hogy szembefordulnak velük, sőt támadásba mennek át. Nem is tudták feltartóztatni a rohamot, mindjárt az ütközet kezdetén futásnak eredtek a közeli erdők felé. Labienus a lovassággal üldözésükre indult, sokakat lekaszabolt közülük, és jó néhány foglyot ejtett. Egy-két nap múlva a törzs ismét meghódolt előtte, mert a segítségükre siető germánok, mielőtt hírt kaptak a treverusok vereségéről, rögtön hazavonultak. Indutiomarus rokonai, a lázadás értelmi szerzői, csatlakoztak hozzájuk, és elhagyták törzsüket. A legfőbb hatalmat és a fővezérséget Cingetorix kapta meg, aki - mint említettük - kezdettől fogva tántoríthatatlan hívünk volt.

9. Caesar a menapiusok földjéről a treverusok földjére ért, és elhatározta, hogy átkel a Rhenuson. Ez két szempontból is szükségesnek látszott: egyfelől, mert a germánok segédcapákat küldtek a treverusoknak, másfelől, hogy Ambiorix ne találhasson náluk menedéket. Elhatározását tett követte: valamivel feljebb, mint ahol korábban vezette át seregét, hidat veretett. A módszer ismerős volt, annak idején alkalmazták már, amellet katonáink nagy lelkesedéssel dolgoztak: a híd néhány nap alatt elkészült. Caesar erős őrséget hagyott a treverusok oldalán levő hídfőnél, nehogy váratlanul lázadás törjön ki, a többi csapatot és a lovasságot pedig a túlpartra vezette. Az ubiusok, akik nemrég túszoikat adták neki és meghódoltak, most követeket menesztettek hozzá, hogy tisztázzák magukat. Megüzenték, hogy törzsük nem küldött segédcapákat a treverusokhoz, sem szerződészegést nem követett el; kérve kérték, kímélje meg őket, s ha neheztel is valamennyi germán törzssre, ne az ártatlanokat büntesse a vétkesek helyett; végül kijelentették, hogy kívánságára hajlandók még több túszt adni. Caesar alaposan megvizsgálta az ügyet; azt találta, hogy a segédcapákat a suebusok küldték. Elfogadta hát az ubiusok magyarázkodását, s máris azt latolgatta, milyen úton-módon juthat el a suebusok földjére.

10. Néhány nap telt el. Közben az ubiusok értesítették, hogy a suebusok teljes haderejüket összevonják, és a tőlük függő törzseknek utasítást adtak, küldjenek nekik lovas és gyalogos segédcapákat. Caesar gabonát szerzett be, megfelelő terepen táborhelyet választott, az ubiusoknak pedig megparancsolta, hogy hajtsák el a legelőkről nyájait, összes ingóságukkal költözzenek a városokba; arra számított, hogy ezek a barbár, tapasztalatlan emberek az élelmiszerhiány hatására még kedvezőtlen körülmények között is csatát kezdeményeznek. Azt is meghagyta, hogy sűrűn küldjenek felderítőket a suebusok földjére, tudják meg, mit terveznek. Az ubiusok végrehajtották parancsait, s néhány nap múlva jelentették, hogy a suebusok,

mihelyt biztos híreket kaptak a római seregről, saját haderejükkel és a szövetségeseiktől összegyűjtött csapatokkal együtt földjük legtávolabbi sarkába húzódtak vissza: Ezen a vidéken végeláthatatlan erdőség terül el, melynek neve Bacenis; az erdőség messze terjed befele, természetes falként védelmezi a cheruscusokat a suebusok, a suebusokat a cheruscusok portyázásai és rajtaütései ellen; a suebusok elhatározták, hogy az erdőség szélén várják be a rómaiak érkezését.

11. Idáig jutva elbeszélésünkben, talán helyénvaló lesz, ha vázoljuk a gallok és a germánok szokásait, s azt, hogy miben különbözik egymástól a két nép.

Galliában minden törzsön, körzeten és alkörzeten belül, sőt jóformán minden egyes családban pártok vannak. A pártoknak azok a vezetői, akiket a közvélemény a legtöbb tekintéllyel ruház fel, akiknek szavát és ítéletét tanácsban-közügyekben döntőnek tartják. Ősi szokás ez, valószínűleg azt célozza, hogy az egyszerű embereknek legyen valami támaszuk a hatalmasokkal szemben: a vezetők ugyanis nem engedik, hogy övéiket sanyargassák és kisemmizzék, másként nem lenne közöttük tekintélyük. Ugyanez jellemzi Galliát egészben véve is: a törzsek összessége szintén két pártot alkot.

12. Mikor Caesar Galliába érkezett, egyik pártban a haeduusoké, másikban a sequanusoké volt a vezető szerep. A sequanusok mindaddig alulmaradtak a versengésben, míg pusztán saját erejükre támaszkodtak: a legnagyobb tekintélyt már hosszabb ideje a haeduusok élvezték, és igen sok törzs állott velük cliensi viszonyban is. A sequanusok tehát Ariovistushoz és a germánokhoz fordultak, jelentős anyagi áldozatokkal, csábító ígéretekkel megnyerték őket szövetségeseül. Sikerült is több csatában győzniük, a haeduusok egész nemessége odaveszett, s így hatalom dolgában a sequanusok kerekedtek felül: maguk oldalára hódították a haeduusok clienstörzseinek zömét, a haeduusoktól túsökként kikényszerítették a vezető emberek fiait, és ünnepélyes esküt vettek tőlük, hogy semmiféle tervet nem forralnak a sequanusok elleni; ráadásul birtokukba vették az erőszakkal elfoglalt szomszédos földterületek egy részét is. Végül ők lettek egész Gallia vezető hatalmassága. Ebben a sanyarú helyzetben utazott Rómába Diviciacus, hogy segítséget kérjen a senatustól, de dolgavégezetlenül tért haza. Caesar odaérkezéssel viszont gyökeresen megváltoztak az erőviszonyok. A haeduus túsok hazatértek, a törzs visszakapta régi clienseit, sőt a régiekhez Caesar jóvoltából még néhány új is járult, mert akik barátságot kötöttek velük, mind belátták, hogy a haeduusok kormányzása alatt jobban, szabadabban élhetnek, becsületük, népszerűségük is növekszik. A sequanusok elvesztették vezető szerepüket, helyükbe a remusok léptek. Mihelyt kitűnt, hogy szintén kegyben állnak Caesar előtt, azok a törzsek, melyek valami régi ellentét miatt semmi áron nem akartak a haeduusokhoz csatlakozni, most a remusok cliensévé szegődtek. A remusok lelkiismeretesen örködték clienseik érdekei felett, s meg tudták tartani új keletű, hamar megszerzett tekintélyüket. Ez idő tájt tehát úgy alakult a helyzet, hogy a haeduusok tekintélye volt a legnagyobb, de mindjárt utánuk a remusok következtek.

13. A lakosságnak Gallia-szerte két olyan rétege van, melynek tagjai bizonyos befolyással, ranggal rendelkeznek. A népet csaknem szolgaszámba veszik: nem kezdeményezhetnek semmit, nem kéri ki a véleményüket, s mivel vagy adósság, vagy súlyos adóterhek, vagy a hatalmasok önkényeskedése alatt nyögnek, többnyire beállnak egy-egy nemes szolgálatába, akinek ugyanolyan jogai vannak vele, mint az úrnak rabszolgájával szemben. Az említett két réteg közül egyik a druidák, másik a lovagok rendje.

A druidák a vallási ügyekkel foglalkoznak, ők mutatják be a közösség és az egyének áldozatait, ők adnak felvilágosítást vallási kérdésekben; de a tanulni vágyó fiatalok is seregestül özönlenek hozzájuk, és általában nagy a becsületük a nép előtt. Innen van, hogy ők bíraskodnak csaknem minden vitás kérdésben, ami törzsek vagy magánemberek között felmerült;

ha valami gaztettet követtek el, ha gyilkosság történt, ha hagyatéki vagy határsértési perre kerül sor, ugyancsak ők határoznak, ők szabják meg a kártérítés és a büntetés összegét, és annak a peres félnek vagy közösségnek, mely határozatukat nem fogadja el, megtiltják az áldozatokon való részvételt. Ez a gallok szemében a legsúlyosabb büntetés. Akit ilyen tilalommal sújtanak, azt istentől-embertől elrugaszkodott bűnösnek tekintik: mindenki kitér az útjából, senki sem közeledik hozzá, senki sem áll szóba vele, hogy az érintkezés kárhozatos hatása alól ment maradjon; panaszait nem orvosolják, ha mégoly jogosak is, és semmiféle hivatalt nem ruháznak rá. A druidák testületét egy ember vezeti: tekintélyének mindannyian alávetik magukat. Halála után a többiek közül az foglalja el a helyét, akit különösképpen tisztelnek; ha többnek van egyenlő esélye, a druidák szavazata dönt, de sokszor fegyverrel küzdenek meg az elsőségért. Az év meghatározott időszakában, szent helyen gyűlést tartanak; ez a hely a carnosok földjén van, mert gall felfogás szerint a carnos föld egész Gallia közepe. Ide sereglenek össze mindenünnen a pereskedők, és zokszó nélkül alávetik magukat a druidák ítéletének vagy döntésének. Tanításuk és életmódjuk állítólag Britanniában alakult ki, onnét került át Galliába; akik közelebbről meg akarják ismerni, javarészt manapság is oda utaznak, hogy tanulmányozzák.

14. A druidák általában nem mennek háborúba, és nem fizetnek adót; honfitársaiktól eltérően, fel vannak mentve a katonáskodás és egyéb kötelezettségek alól. A nagy kiváltságok csábítására sokan önként szegődnek el a druidákhoz tanítványnak, másokat szüleik és rokonaik küldenek hozzájuk. Állítólag tekintélyes számú verset kell megtanulniuk kívülről, s ezért jó néhányan húsz éven keresztül folytatják tanulmányaikat. A tananyag írásba foglalását bűnnek tekintik, míg minden más dologban, például a magán- és közszámadásoknál a görög nyelvet alkalmazzák. Ezt a szokást szerintem két okból honosították meg: nem akarták, hogy tanításuk a nép között is elterjedjen, s hogy a tanulók írott szövegek birtokában elhanyagolják emlékezőtehetségüket; mert csaknem általános jelenség, hogy az írásra hagyatkozásnak tanuláznál az emlékezet és a szorgalom látja kárát. Tanításuk fő tétele az, hogy a lélek nem pusztul el, hanem a halál után egyik emberből a másikba költözik, s ez a tanítás - hittel vallják - a bátorság leghatásosabb serkentője: megszünteti a halálfélelmet. Számos elméletük van még a csillagokról, azok mozgásáról, a világ és a föld nagyságáról, a természetről, a halhatatlan istenek hatalmáról és sajátos képességeiről; ezeket mind továbbadják az ifjúságnak.

15. A másik réteg a lovagoké. Ha szükséges, ha háború tör ki (márpedig Caesar odaérkezése előtt ilyesmi csaknem évente előfordult: vagy a gallok ütöttek rajta más törzseken, vagy amazok támadása ellen kellett védekezniök), a lovagok mind részt vesznek a harcban, s minél előkelőbb származású, minél gazdagabb a lovag, annál több ambactus, azaz cliens veszi körül. A befolyásnak és a hatalomnak ez az egyetlen ismérve náluk.

16. Gallia összes törzse szinte babonásan vallásos. Aki például súlyosan beteg, vagy csatában és más veszélyes körülmények között életét kockáztatja, az emberáldozatot mutat be, illetve emberáldozat bemutatására tesz fogadalmat (melyet aztán a druidákkal végeztet el): azt hiszik, hogy a halhatatlan isteneket csak úgy lehet kiengesztelni, ha emberéletért emberéletet adnak cserébe. Hasonló jellegű áldozatokat mutatnak be nagyobb közösségek is. Mások óriási méretű bábukat készítenek rőzsefonadékból, a belsejét telezsúfolják élő emberekkel, utána az egész alkotmányt meggyújtják, s a benne levők a lobogó lángok martalékává válnak. Azt tartják, kedvesebb isteneik előtt, ha bűnöst, tolvajlason, rabláson vagy egyéb gaztetten rajtakapott embert áldoznak fel nekik: ha azonban ilyen nem akad, attól sem riadnak vissza, hogy ártatlanokat áldozzanak fel.

17. Az istenek közül elsősorban Mercuriust tisztelik, neki állítják a legtöbb szobrot is. Őt tekintik minden mesterség feltalálójának, az utasok és vándorok vezérének; felfogásuk szerint

ő az, aki a leghathatósabban támogatja a pénzszerzést és a kereskedelmet. Apollo, Mars, Iuppiter és Minerva náluk csak Mercurius után következnek. Róluk körülbelül ugyanolyan elképzeléseik vannak, mint a többi népnek: hogy Apollo elűzi a betegségeket, Minerva tanítja meg a kézművesség és a művészet elemeit, Iuppiter uralkodik az istenek felett, Mars pedig a háborúk ügyeit intézi. Csata előtt általában neki ajánlják fel a várható hadizsákmányt; ha aztán győznek, a kezükre került állatokat feláldozzák, és minden mást egy helyre hordanak össze. Nem egy törzs földjén, szent helyeken látni is lehet efféle zsákmányból emelt dombokat. Nagyon ritka eset, hogy egy-egy ember dacolni mer a vallás parancsaival, és magánál rejtegeti a zsákmányt, vagy az összehordottból elemel valamit: ezt a bűnt a legszörnyűbb kínhalállal büntetik.

18. A gallok mind azt állítják, hogy Dis Patertől erednek, ami - mint mondják - druida hagyomány. Ez az oka annak, hogy az idő múlását nem a napok, hanem az éjszakák számával mérik, s ha a születési évfordulókat, a hónapok és évek kezdetét adják meg, mindig az éjszaka a kiindulópont, a nappal csak utána következik. Életük egyéb megnyilvánulásaiban főként egy ponton különböznek a többi néptől: mindaddig nem engedik fiaikat a nyilvánosság elé, míg olyan életkorba nem jutnak, mikor már alkalmasak a fegyverforgatásra; szégyenletes dolognak tartják, ha egy gyerek atyja jelenlétében nyilvános helyen mutatkozik.

19. A nősülő férfiak számba veszik vagyonukat, s egy részét, mely értékben megfelel a feleségüktől hozományként kapott pénzösszegnek, a hozományhoz csapják. Ezt a pénzösszeget közösen kezelik, a belőle folyó hasznat félrerakják, aztán az özvegyen maradó fél az évek folyamán felgyűlt haszonnal együtt mindkettőjük részét megkapja. A férfi élet és halál ura felesége és gyermekei felett; mikor egy előkelőbb származású családfő meghal, rokonai összegyűlnek, s ha gyanús körülmények között érte a vég, feleségét ugyanolyan vallatásnak vetik alá, mint a rabszolgákat, ha pedig a gyanú beigazolódik, tűzben pörkölve, iszonyatos kínzásokkal gyötrik halálra. A temetések a gallok műveltségi színvonalához képest pompásak és költségesek: amiről feltételezik, hogy a halottnak életében kedves volt, azt mind a máglyára hordják, így az állatait is, sőt, az igazán nagyszabású temetéseken nem is olyan régen még legkedveltebb szolgálkat és clienseiket is a halottal együtt égették el.

20. Egyes törzsek - és általában ezeket tartják a legszervezettebbeknek - olyan törvényt hoztak, mely előírja, hogy aki közérdekű hírt vagy szóbeszédet hall a szomszédos törzsektől, azt köteles jelenteni a tisztségviselőknek, de senki mással nem közölheti; mindezt azért, mert felismerték, hogy a hebehurgya, tapasztalatlan emberek vaklárma hatására sokszor elvesztik fejüket, felelőtlen cselekedetekre ragadtatják magukat, és a legfontosabb törzsi ügyekben is önhatalmúlag akarnak határozni. A tisztségviselők bizonyos híreket belátásuk szerint eltitkolnak, s csak azokat tárják a nép elé, melyek közlését hasznosnak ítélik. Közügyekről egyébként csak tanácskozásokon lehet beszélni.

21. A germánok szokásai egészen mások. Nincsenek például druidáik, akik a vallási ügyeket irányítják, és kevesebb súlyt fektetnek az áldozatokra is. Istennek csak azokat fogadják el, akiket látnak, vagy akik segítségét kézzelfoghatóan tapasztalják, így Solt, Vulcanust meg Lunát, a többit még hírből sem ismerik. Egész életüket vadászatok és katonai gyakorlatok töltik be: már gyermekkoruktól fogva kemény, fáradságos életmódra készülnek. A legnagyobb dicsőséget az aratja övéi között, aki leghosszabb ideig megtartóztatja magát a szerelemtől, mert úgy vélik, hogy ezáltal az ember magasabbra nő, erősebb és inasabb lesz; azt viszont a legszégyenletesebb dolgok közé sorolják, ha valakinek húszéves kora előtt dolga volt nővel, holott korántsem szégyenlős természetűek: a férfiak és a nők együtt fürdenek a folyókban, ruhájuk is csak bőr vagy rövidre szabott prém, mely testük nagy részét fedetlenül hagyja.

22. A földművelésre nem sok gondot fordítanak, táplálékuk javarészt tej, sajt és hús. Senkinek sincs meghatározott nagyságú földterülete vagy magánbirtoka; a tisztségviselők és vezető emberek a szorosabb közösségben élő családoknak, illetve nemzetségeknek évről évre annyi földet jelölnek ki, és ott, ahol és amennyit jónak látnak, de kötelezik őket, hogy egy év múlva máshová költözzenek. Ennek - mint mondják - több célja van: hogy ne válhassanak a megszokás rabjaivá, és ne cseréljék fel a katonáskodást a földműveléssel; hogy ne növelhessék birtokaikat, s a hatalmasok ne űzhessék el a szegényebbeket földjükről; hogy a hideg és a meleg ellen ne építhessenek kényelmes házakat; hogy ne fejlődhessen ki bennük a kapzsiság, mely a pártoskodás és széthúzás melegágya; végül, hogy a nép nyugodt és elégedett legyen; mindenki lássa, hogy kinek-kinek éppen annyi jut osztályrészül, mint a leghatalmasabbaknak.

23. Az egyes törzsek számára az a legnagyobb dicsőség, ha a körülöttük elterülő vidéket széles sávon ember nem lakta pusztasággá változtatják. Szerintük a vitézség legbiztosabb jele, hogy a földjükről elűzött szomszédos törzsek más vidékre vándorolnak, s a közelükben senki nem mer lakni; egyúttal nagyobb biztonságban is érzik magukat így, mert nem kell tartaniuk meglepetésszerű támadásoktól. Valahányszor hadjáratot vezetnek, vagy ellenséges betörést vernek vissza, vezéreket jelölnek ki; ezek a háború ideje alatt élet és halál urai. Békében nincsenek közös tisztségviselőik: az egyes vidékek és körzetek vezető emberei szolgáltatnak igazságot, ők simítják el a vitákat övéik között. A rablás, ha a törzs határán kívül történik, egyáltalán nem szégyenletes dolog; azt állítják, hogy ezzel edzik a fiatalokat, ezt használják eszközülni a tunyaság ellen. Mi több, ha a törzsi gyűlésen az egyik vezető ember bejelenti, hogy portyára indul, jelentkezzék, aki csatlakozni akar hozzá, akkor azok, akik bíznak benne és jónak látják a tervét, mind felállnak, és a nép lelkes szerencsekívánatai közt ígérnek meg támogatásukat; aki pedig ígérete ellenére nem csatlakozik, azt árulónak, szökevénynek tekintik, és többé soha, semmiben nem adnak a szavára. Vendéget megsérteni az ő szemükben becstelenség; bárki legyen is az, és bármilyen okból jöjjön hozzájuk, nem engedik bántani, féltő gonddal vigyáznak rá; ajtájuk mindig nyitva előtte, ételüket-italukat megosztják vele.

24. Hajdan a gallok jóval harciasabbak voltak, mint a germánok, ők támadták meg amazokat, s mivel szűkös földterületükön sokan zsúfolódtak össze, telepéseket küldtek a Rhenus túlsópartjára. Ez az oka, hogy a tectosas volcák hatalmukba kerítették Germania legtermékenyebb tájait, a hercyniai erdőség vidékét, melyet - úgy látom - hírből Eratosthenes és néhány más görög szerző is ismert, és Orcyniának nevezett; az egész törzs itt telepedett le, mind a mai napig itt lakik; szigorúan igazságos emberek, kitűnő katonák hírében állnak. Most más a helyzet. A germánok kitartottak egyszerű, szegényes és igénytelen életmódjuk mellett, mit sem változtattak táplálékukon és ruházódásukon, a galloknak viszont provinciánk közelsége és kiterjedt tengeri kereskedelmük tág lehetőséget biztosított a bőséges, kényelmes életre. Lassanként hozzászoktak, hogy ők a gyengébbek, többször vereséget is szenvedtek: már ők maguk is elismerik, hogy katonai téren nem vetekedhetnek a germánokkal.

25. Az imént említett hercyniai erdőn szélteben kilenc nap alatt vághat át egy könnyű felszerelésű gyalogos; másként nem lehet meghatározni a szélességét, mert a germánok előtt ismeretlenek az útmértékek. Az erdőség a helvétek, nemesek és rauracusok földjénél kezdődik, aztán a Danubius vonalát követi egészen a dacusok és az anarsok földjéig; innen balra fordul, elhagyja a folyó vidékét, és még nagyon messze terjed, számos más törzs földjét is érinti. Az itt lakó germánok azt állítják, hogy hatvannapi gyaloglással sem jutott el senki az elejéig, sőt még csak nem is hallotta senki, hol a kezdete. Az erdőségben - úgy hírlik - sok olyan vadállat él, melyet más helyütt nem láthat az ember. A különösképpen feltűnő és említésre méltó állatok a következők.

26. Először is egy marhafajta: ez a szarvasra hasonlít, viszont csak egyetlen szarva van, mely fülei között, a homloka közepéből nő, de hosszabb és egyenesebb az előttünk ismeretes szarvnál, és felül szélesen, ujjszerűen szétágazik. A nőstény és a hím külseje között nincs különbség: szarvuk nagysága és formája azonos.

27. Másik az úgynevezett jávorszarvas. Alakja és tarka szőre a kecskére emlékeztet, csak valamivel nagyobb, a szarva csonka, lábszárán pedig nincsenek ízületsomók. Nem is leheveredve alszik, s ha véletlenül földre zuhan, sem talpra állni, sem feltámaszkodni nem tud. Nyughelye egy-egy fatörzs; ahhoz támaszkodik, és így némileg dőlt testtartásban alszik el. A vadászok nyomáról fedezik fel, hová szokott éjszakára visszahúzódni; ott aztán átvágják a fákat, vagy a gyökereiket metszik el, de csak annyira, hogy látszólag még szilárdan álljanak. Ha aztán az állatok szokott módon nekidőlnek a fáknak, súlyuk ledönti az ingatag fatörzset, s ők ezzel együtt zuhannak a földre.

28. A harmadik fajta az úgynevezett bölényeké. Nagyságuk csak kevéssel marad el az elefántétól, színük, formájuk és egész külsejük tekintetében a bikákhoz hasonlatosak. Erejük óriási, rendkívül gyorsak, és ha ember, vagy valami más vad kerül a szemük elé, kíméletlenül végeznek vele. Álcázott vermekben fogják el, ott is ölik meg őket. Fáradtságos vadászati mód ez, ezzel edzik, ebben gyakorolják magukat az ifjak, és nagy elismerés jut osztályrészül annak, aki a legtöbb bölényt ejti el, és a szarvakat bizonyosságul megmutatja a közösségnek. Nem szelídíthető, még akkor sem szokik hozzá az emberhez, ha fiatalon fogják el. Szarvának formája, terjedelme és külseje erősen eltér a mi bikáinktól. Nagyon keresett cikk: ezüsttel vonják be, s fényűző lakomákon ivópohárként használják.

29. Mikor Caesar az ubius felderítők jelentéseiből megtudta, hogy a suebusok az erdőségekbe húzódtak, elvetette a további előnyomulás gondolatát. Attól tartott, nem lesz gabonája, mert a germánok - fentebb említettük - nem nagyon törődnek a földműveléssel. Arra azonban gondja volt, hogy a visszatérésétől való félelem mégse szűnhessen meg egészen a barbárok között, és hogy segédcsapataikat is késleltesse: átvezette seregét, a híd ubius part felé eső részét kétszáz lábnyi hosszúságban leromboltatta, de a hídfőnél négyemeletes tornyot állíttatott fel, tizenkét cohorsot vezényelt ki a híd őrizetére, és az egész helyet hatalmas védőművekkel erősítette meg. A helyőrség parancsnokságát az ifjú C. Volcacius Tullusra ruházta, maga pedig, mikor érni kezdett a gabona, megindult Ambiorix ellen az Arduenna erdőségén át. Ez egész Gallia legterjedelmesebb erdősége: a Rhenus partjától, a treverusok földjétől kezdve a nerviusok földjéig húzódik, több mint ötszáz mérföld hosszúságban. L. Minucius Basilust teljes lovas hadereje élén előreküldte, hátha a gyorsan mozgó lovasok számára adódik valami kedvező alkalom, amiből hasznot húzhatnak. Figyelmeztette Basilust, tiltsa meg táborában a tűzgyújtást, nehogy jövetelét már messziről észrevehessék; ő, fűzte hozzá, közvetlenül utána szintén útra kel.

30. Basilus parancs szerint cselekedett. Gyorsan megjárta az utat, gyorsabban, mint bárki gondolta volna, úgyhogy sok, mit sem sejtő gallt a földeken, munka közben ért. A foglyoktól tájékozódva elindult Ambiorix szálláshelye felé, ahol a vezér állítólag maroknyi lovassal időzött.

Fortuna szerepe mindenütt nagy, kivált a háborúban. Szerencsés véletlen volt, hogy Basilus meglepetésszerűen, váratlanul rohanhatta le Ambiorixot, s hogy közeledtét előbb látták meg, mintsem küldöncök vagy a kósza hír jelezte volna. De nagy szerencse volt az is, hogy Ambiorix elkerülhette a halált, ha ott levő teljes harci felszerelése, szekerei és lovai oda is veszték. A dolog a következőképpen történt.

Ambiorix házát erdő vette körül, mint a gall lakóhelyeket általában; a gallok ugyanis, védelmül a hőség ellen, erdőkbe és folyók mellé húzódnak. Kísérői és barátai rövid ideig feltartóztatták a mieink rohamát egy szűk ösvényen, s míg folyt a harc, övéi közül valaki lóra segítette: az erdő fái aztán fedezték menekülését. Fortuna tehát nagyban hozzájárult ahhoz, hogy veszélybe kerüljön, de ki is lábalhasson belőle.

31. Ambiorix nem vonta össze csapatait. Eldöntetlen kérdés, vajon szándékosan cselekedett-e így, azért, mert nem tartotta célszerűnek csatába bocsátkozni, vagy mert lovasaink hirtelen támadása miatt nem maradt ideje rá, és mert arra gyanakodott, hogy a lovasok nyomában ott a gyalogság is. Egy bizonyos: hírnököket küldött szerteszét a földekre, hogy mindenki gondoskodjék saját védelméről. A lakosok részint az Arduenna erdőségbe menekültek, részint egy nagy kiterjedésű lápvidékre. Akik az óceán mellett laktak, azok dagály idején képződő szigeteken húzódtak meg, sokan pedig, otthonukat elhagyva, idegen törzsek jóindulatára bízták magukat összes ingóságukkal együtt. Catuvolcus, az eburó törzs egyik felének királya, aki különben társa volt Ambiorixnek az összeesküvésben, de törődött aggastyán lévén, sem a háború, sem a menekülés fáradalmait nem bírta volna, átkok özönét szórta Ambiorixra, az összeesküvés értelmi szerzőjére, és a Galliában is, Germaniában is bőven tenyésző tiszafa nedvével öngyilkosságot követett el.

32. A germán eredetű, Germaniából származó segnusok és condrususok, akik az eburók és a treverusok földje között laknak, követeket küldtek Caesarhoz. Kérték, ne tekintse őket ellenségnek, ne gondolja, hogy a Rhenuson innen élő germánok mind egy követ fűjnek: ők például nem terveztek háborút, nem küldtek segédcsapatokat Ambiorixnak. Caesar a foglyok kihallgatása során meggyőződött szavaik igazságáról, és rájuk parancsolt, adják át neki azokat az eburókat, akik netán hozzájuk menekültek. Megígérte, hogy ez esetben földjüknek nem esik bántódása. Azután három részre osztotta csapatait, a legiók máháját pedig Atuatucaba szállíttatta. Atuatuca erődje az eburók földjének közepe táján fekszik, ott, ahol Titurius és Aurunculeius téli tábora volt. A helyet több szempontból is, de főként azért találta megfelelőnek, mert az előző évben emelt védőművek sértetlenül megmaradtak, tehát könnyíthetett a katonák munkáján. A máhák őrzésére a tizennegyedik legiót hagyta vissza, egyikét annak a háromnak, melyet legutóbb sorozott be Italiában, s onnan hozott át Galliába. A tábor és a legio parancsnokává Q. Tullius Cicerót nevezte ki; az ő parancsnoksága alá rendelt kétszáz lovas is.

33. Megosztotta a seregét: T. Labienusnak parancsot adott, menjen három legióval az óceán irányába, addig a területig, mely a menapiusok földjével határos; C. Treboniust ugyanannyi legio élén arra a vidékre küldte, mely az atuatucusok földje mellett terül el, és meghagyta neki, hogy dülje fel; ő maga úgy határozott, hogy a maradék három legióval a Mosa egyik mellékfolyója, a Scaldis és az Arduenna végső nyúlványai felé vonul, mert Ambiorix - úgy hallotta - néhány lovas kíséretében oda indult. Mielőtt útra kelt volna, ígéretet tett, hogy hét nap múlva visszatér: tudta jól, hogy akkor kell kiosztania az erdőben hagyott legiónak az esedékes gabonafejadagot. Labienust és Treboniust megkérte: ha az állam érdeke engedi, ugyanarra az időre ők is térjenek vissza, hogy aztán haditanácsot tarthassanak, és az ellenség terveinek ismeretében újabb hadműveleteket készíthessenek elő.

34. Ahogyan fentebb már említettem, nem volt szervezett gall sereg, nem volt város és erő, mely fegyveres ellenállást tanúsított volna, a lakosság szétszóródott. Ki-ki ott húzta meg magát, ahol egy félreeső völgy, erdővel borított területsáv vagy nehezen járható mocsárvidék a hathatós védekezés, illetve a végleges menekülés valamelyes reményét nyújtotta. Ezeket a helyeket azonban csak a környék lakói ismerték, a hadjárat tehát nagy óvatosságot követelt. A hadsereg egészének biztonságára ugyan nem kellett különösképpen vigyázni, hiszen a

megfélemlített, szétszóródott ellenség egész seregünket nem sodorhatta veszélyes helyzetbe, de gondoskodni kellett az egyes katonák biztonságáról, ami bizonyos fokig mégiscsak befolyásolja az egész sereg sorsát. Sokakat messze csalogatott a zsákmányéhség, a szűk, alig észrevehető erdei ösvények pedig megakadályozták, hogy tömött sorokban haladjanak. Ha a vezérek hiánytalanul végre akarták hajtani a feladatot, vagyis az írmagját is ki akarták pusztítani ennek az elvetemült népségnek, akkor több csoportra osztva kellett szétküldeniük a katonákat, ha viszont az összes manipulust együtt akarták tartani a hadijelvények mellett, miként a római hadseregben kialakult és megszokott gyakorlat követelte, akkor a terep önmagában is elég védelmet nyújtott a barbároknak: egyébként egyikükből sem hiányzott a merészség ahhoz, hogy szétszóródott alakulatainkat törbe csalják és bekerítsék. Olyan körülmények között jártak el, amennyire az adott nehézségek között lehetett, s bár mindenkinben magasan lobogott a megtorlás vágya, nemegyszer inkább vonakodtak lecsapni az ellenségre, nehogy katonáink az összecsapásban csak egyszer is a rövidebbet húzzák.

Caesar követeket küldött a szomszédos törzsekhez; megcsillagatta előttük a zsákmányszerzés reményét, és valamennyiüket az eburók kifosztásának jelszával hívta táborába, hogy inkább a gallok kockáztassák életüket az erdőkben, mint a legiós katonák, s hogy az odaözönlő hatalmas tömeg egyúttal írmagostul kipusztítsa, az utolsó szálig kiirtsa az eburókat gáztettükért. Felszólítására hamarosan nagyszámú gall sereglett össze.

35. Míg az eburók földjén szélteben-hosszában folyt a fosztogatás, elérkezett a hetedik nap, amikor Caesar vissza akart térni a málhát őrző legióhoz. Most derült csak ki, micsoda hatalom a háborúban Fortuna, milyen válságos helyzeteket teremthet! A megrettent ellenség - említettük - szétszóródott, egyetlen csapata sem volt, mely a legcsekélyebb aggodalomra is okot szolgáltatott volna. Csakhogy a Rhenuson túl, a germánokhoz is eljutott a hír, hogy fosztogatják az eburókat, sőt: egyenesen odahívnak mindenkit a föld feldúlására. A Rhenus partvidékén lakó sugamberek (ugyanazok, akikről fentebb elmondtuk, hogy befogadták a menekülő tenctherusokat és usipesekeket) gyorsan összetoboroztak kétezer lovas, aztán bárkákra meg tutajokra átkeltek a Rhenus innenső partjára, harminc mérfölddel feljebb attól a ponttól, ahol Caesar hidat építtetett és őrséget hagyott hátra. Onnan behatoltak az eburók föld határvidékére, foglyul ejtettek számos szétszór, menekülő eburót, és sok marhát zsákmányoltak - mint afféle barbárok, leginkább erre fájt a foguk. A prédaszerzés vágya azonban még tovább csalogatta őket. Háborúskodás és rablóvállalkozás közepett nőttek fel, sem a mocsár, sem az erdők nem jelentettek számukra akadályt, s különben is, mikor foglyaiktól Caesar holléte felől kérdezősködtek, azt a felvilágosítást kapták, hogy messze jár, az egész sereg eltávozott. Az egyik fogoly még meg is toldotta:

Miért futtok ilyen silány, nyomorúságos zsákmány után, mikor előttetek a kínálkozó alkalom, hogy dúsgazdagok legyetek? Három órán belül elérhetitek Atuatucát. A római hadsereg oda hordta minden értékét, az őrség egészen csekély, a falakra se jut belőlük elég, nemhogy valaki is ki merne lépni a védőművek mögül!

A lehetőség nagyon csábító volt. A germánok egy rejtekhelyen hagyták prédájukat, ők maguk pedig elindultak Atuatuca felé. Útikalauzukká ugyanazt a foglyot tették meg, akitől a felvilágosítás származott.

36. Cicero az előző napokban szigorúan végrehajtotta Caesar parancsát: minden katonát a táborban tartott, még a szolgáltnak sem engedte meg, hogy eltávozzanak a védőművek közül. A hét nap azonban eltelt, s ő nem bízott többé abban, hogy Caesar be fogja tartani az ígért határidőt, mert úgy hallotta, tovább nyomul előre, visszafordulásáról pedig semmi hírt sem kapott; másrészt túlságosan hatottak rá azok megjegyzései, akik kijelentették, hogy türelmes várakozása ostromállapotnak is beillik, végtére moccanniuk sem szabad a táborból; azt meg

fel sem tételezte, hogy három mérföld körzetben rajtaütés érheti, ha a szétszórt és jóformán megsemmisített ellenség kilenc legióval és jelentős lovassággal áll szemben. Ezért kiküldött öt cohorsot gabonáért a közeli szántóföldekre, melyeket mindössze egy domb választott el a tábortól. A legiók számos gyengélkedőt hagytak hátra, akik közül az elmúlt napokban vagy háromszáz felgyógyult. Ezeket külön csapatként hozzácsatolta a cohorsokhoz, s rajtuk kívül még egy sereg szolgának is engedélyt adott, hogy a táborban levő nagyszámú málhás állattal elkísérhessék őket.

37. Véletlenül ugyanekkor jelentek meg a germán lovasok. Teljes vágtában, ahogyan jöttek, mindjárt megkíséreltek betörni a táborba a porta decumana felől. Ezen az oldalon erdő húzódott, csak akkor vették észre őket, mikor már egészen közel értek a táborhoz, olyan közel, hogy a falak mentén tanyázó árusok menedéket sem kereshettek maguknak. A váratlan támadás teljesen megzavarta gyanútlan katonáinkat. Az őrségen álló cohors alig tudta visszaverni az első rohamot. Az ellenséges lovasok most a többi oldalról is körülözönlötték a tábort, hátha másutt bejuthatnak. A mieink nagy ügyel-bajjal védelmezték a kapukat, a tábor egyéb pontjait ellenben csak szerencsés fekvésük és a védőművek óvták. Tábornszerte rémült lőtás-futás keletkezett. Mindenki a másiktól kérdezte, mi a zűrzavar oka, s közben késett az intézkedés, hová vigyék a hadijelvényeket, ki-ki melyik oldalon helyezkedjék el. Az egyik kijelentette: már el is foglalták a tábort; a másik azon erősködött, hogy a barbárok bizonyára győzelmet arattak a sereg felett, megölték a fővezért, és úgy érkeztek hozzájuk; jó néhánynak pedig egyszerre babonás gondolatokat sugallt a hely, Cotta és Titurius balsorsa rémlett fel előttük, akik ugyanannál az erődnél pusztultak el. A nagy riadalom, az általános kapkodás miatt megerősödött a barbárok véleménye, hogy a foglyok igazat mondtak: a tábor üres. Megkíséreltek betörni, és közben kölcsönösen buzdították egymást: itt a kedvező alkalom, ne engedjék ki a kezükből.

38. Az erődben maradt betegen P. Sextius Baculus is, Caesar első manipulusának vezetője, akiről a korábbi csaták leírása során már említést tettünk, s aki idestova ötödik napja koplalt. Maga és bajtársai sorsán érzett aggodalmában Sextius kijött a sátrából. Fegyverei nem voltak vele. Észrevette, hogy a helyzet rendkívül válságos, az ellenség erősen szorongatja a mieinket; kiragadta hát a fegyvert az egyik mellette álló katona kezéből, és elhelyezkedett a kapu torkában. Az őrséget ellátó cohors centuriói követték példáját; egy ideig sikerült közös erővel feltartóztatniuk az ellenség rohamait. Végül Sextius több súlyos sebet kapott, elvesztette az eszméletét, és csak nagy nehezen, kézről kézre adva mentették meg. Ez a kis idő azonban elég volt a többieknek ahhoz, hogy visszanyerjék önuralmukat, bátran megvessék lábukat a védőműveken, és - legalább látszólag - szabályos védekezésbe kezdjenek.

39. Katonáink éppen végeztek az aratással, mikor meghallották a távoli lármát. A lovasok előrevágtattak; azonnal a szemükbe ötlött, hogy nagyon veszélyes helyzetbe kerültek. Csakhogy ott nem voltak védőművek, melyek mögé ijedtségükben visszavonulhattak volna. A nemrég besorozott, háborús tapasztalatokkal még nem rendelkező újoncok mind a katonai tribunusok és centuriók arcára függesztették tekintetüket, és várták, milyen parancsot kapnak. Nincs az a bátor ember, akit meg ne zavarja a váratlan fordulat: mihelyt a barbárok messziről megpillantották a hadijelvényeket, tüstént felhagytak az ostrommal. Első pillanatban azt hitték, hogy visszatértek a legiók, melyek a foglyok vallomása szerint távolibb vidékek felé vették útjukat. Csak bizonyos idő múltán lendültek ismét támadásba körös-körül, mit sem törődve a maroknyi csapattal.

40. A szolgák előrefutottak a közeli dombra. Innen hamarosan leűzték őket; akkor a hadijelvények és a manipulusok közé rohantak, ami a különben is ijedt katonákat még inkább megrémítette. Egyesek azt javasolták, alkossanak ék alakzatot, és gyorsan törjenek át az

ellenség; a tábor egészen közel van, s ha egy részüket körül is fogják és megölik, legalább a többiek biztosan megmenekülnek; mások ellenben úgy vélték, inkább álljanak körbe a dombon, nézzenek szembe közösen azzal, ami rájuk vár. A régi katonák, akik - említettük - külön csoportban, de velük együtt indultak el, nem helyeselték a tervet. Ezek tehát, kölcsönösen buzdítva egymást, a parancsnokká kinevezett római lovag, C. Trebonius vezetésével áttörtek az ellenség sűrűjén, és egytől egyig sértetlenül érkeztek meg a táborba. A rohamhoz azonnal csatlakoztak a szolgák és a lovasok: a gyalogosok vitézsége őket is megmentette. Másként jártak azok, akik a dombon álltak fel. Mind az ideig semmiféle katonai tapasztalatra nem tettek szert, ennél fogva nem tartottak ki következetesen a saját, helyesnek tartott tervük mellett, hogy majd a magaslaton védekeznek, viszont nem tudták megismételni bajtársaik elszánt és gyors hadmozdulatát sem, mely szemük láttára járt sikerrel: próbáltak ugyan visszatérni a táborba, de közben mélyebben fekvő, kedvezőtlen terepre jutottak. Centurióik közül jó néhányan alacsonyabb rendfokozatot viseltek a többi legióban és bátor magatartásukért kerültek át magasabb ranggal ebbe a legióba: ők küzdöttek a leghősiesebben, hogy katonai hírnevüket meg ne hazudtolják, s egy szálig elesetek. Bátor helytállásuk azonban kissé viaszosította az ellenséget, úgyhogy katonáik egy része, minden várakozás ellenére, épen jutott el a táborig, míg másik részüket a barbárok körülzárták és lekaszabták.

41. Mikor a germánok látták, hogy a mieink immár szilárdan tartják a védőműveket, lemondtak a tábor elfoglalásának reményéről, és az erdőbe rejtett zsákmánnyal visszavonultak a Rhenus túlsó partjára. Katonáink az ellenség távozása után is rettegetek; a lovasság élén előrelküldött C. Volusenus, aki éppen aznap este ért a táborhoz, hiába is mondta, hogy hamarosan megjön Caesar, ép és sértetlen seregével egyetemben, nem adtak hitelt szavainak.

Mindannyiuk lelkén teljesen úrrá lett a félelem, szinte eszelősen hajtogatták, hogy a lovasoknak nyilván sikerült elmenekülniük, mikor a legiókat tönkrevették, s most bizonyára csak visszavonulóban vannak, meg hogy a germánok nem mertek volna nekikezdeni a tábor ostromának, ha a sereg nem pusztul el. Félelmüket csak Caesar megérkezése oszlatta szét.

42. A visszatérő Caesar nagyon jól tudta, mennyi váratlan fordulat adódhat a háborúban, tehát csak egyet kifogásolt: azt, hogy kiküldték a cohorsokat őrhelyükről, a nekik kiosztott falszakaszokról, holott a legcsekélyebb alkalmat is el kellett volna kerülni, amiből baj származhat; egyébként - mondta összegezésként - főleg Fortunának köszönheték, hogy az ellenség oly gyorsan ott termett a tábornál, de még inkább azt, hogy odébbállt, mikor már csaknem elfoglalta a falat és a kapukat. Az egész eseménysorozatban egy dolog volt igazán meglepő: a germánok azért keltek át a Rhenuson, hogy végigdúlják Ambiorix földjét, mégis a római tábornál kötöttek ki, vagyis éppen Ambiorixnak tettek kitűnő szolgálatot.

43. Caesar újra elindult, hogy folytassa megtorló hadjáratát a barbárok ellen, minden irányban szétküldte a szomszédos törzsektől összehívott nagyszámú lovast. A katonák felgyújtották a falvakat, lángot vetettek az útjukba eső összes tanyára, leöldösték a jószágot, mindenünnen elhordták-elhajtották a zsákmányt; a gabonát a hatalmas tömeg ember és hátaállat régen felélte már, egy része az esőzések és az előrehaladott évszak következtében amúgy is a földön hevert, tehát azokra, akik pillanatnyilag rejtekhelyen húzták meg magukat, a sereg elvonulása után nyilvánvalóan teljes élelmiszerhiány, következésképpen halál várt. A rengeteg lovas hatalmas területen szóródott szét, nem csoda, ha gyakran kerültek olyan helyekre, ahol a foglyok meg-megpillantották a menekülő Ambiorixot, nyomon követték őt tekintetükkel, és azon erősködtek, hogy nem is vesztették egészen szem elől. Ha ilyen alkalom kínálkozott kézre kerítésére, a katonák semmiféle fáradtságtól nem riadtak vissza, s azok, akik ezzel Caesar különleges jóindulatát remélték elnyerni, szinte emberfeletti erőfeszítéseket tettek. Valószínűleg minden esetben csak egy hajszálon múlt, de az áhított célt mégsem érték el:

Ambiorix rejtekhelyekre, erdőrengetegekbe tűnt előlük, az éjszaka leple alatt pedig földjének más részei felé szökött tovább. Mindössze négy lovasból álló testőrsége kísérte, egyedüli hívei, akikre az életét rá merte bízni.

44. Így dűlta végig Caesar az egész vidéket; végűl, két cohorsot veszítve, a remusok földjén fekvő Durocortorumba vonult vissza seregével. Ide, Durocortorumba hívta össze a gallok gyűlését, és eltökélte, hogy a senók és carnusok zendülésének ügyében vizsgálatot tart. Accót, az összeeskűvés kezdeményezőjét, a halálos ítélet kimondása után ősi római szokás szerint végeztette ki; sokan féltek a büntetéstől és elmenekűltek. Caesar valamennyit vagyon-elkobzásra és számkivetésre ítélte, majd két legióját a treverusok, kettőt a lingók földjén, a többi hatot pedig a senók között, Agedincumnál helyezte el téli táborban, gondoskodott a hadsereg számára gabonáról, és szokásához híven Italiába utazott, hogy megtartsa a törvénynapokat.

HETEDIK KÖNYV

1. Mikor Gallia-szerte elcsitult a harci zaj, Caesar, szokásához híven, Italiába utazott, hogy megtartsa a törvényt napokat. Itt értesült P. Clodius felkoncolásáról, s megtudva, hogy egy senatusi határozat Italia összes fiatalabb korosztályát mozgósítja, provinciája területén mindenütt sorozást rendelt el. Az Alpokon túli Galliában is hamarosan elterjedt az esemény híre. Ezekhez a gallok hozzáfűzték a maguk alaptalan találgatásait is, melyek látszólag szükségszerűen következtek a történelemből: azt híresztelték, hogy a Rómában uralkodó zavaros helyzet leköti Caesart, ilyen heves pártharcok közepette nem kelhet útra a sereghez. A kedvező alkalom felajzotta a gallokat. Már előzőleg is azon keseregtek, hogy leigázva, római uralom alatt kell élniük, most tehát, egyre nyíltabban és merészebben, háborús terveket kezdtek szőni. Gallia vezető emberei megállapodtak egymással, hogy tanácskozásokat tartanak: az erdőkben és eldugott helyeken aztán felpanaszolták Acco halálát; utaltak arra, hogy hasonló vég érheti őket is; keseregtek a gallok közös balsorsán; és különféle ígéretekkel, jutalmakkal kecsegtették azokat, akik elsőnek ragadnak fegyvert, hogy életük kockáztatásával is kivívják Gallia szabadságát. Elsősorban arra kell ügyelniük - mondták -, hogy Caesart elvágják seregétől, mielőtt a titkos tanácskozások kitudódnának; ami nem is lesz nehéz, mert a fővezér távollétében a legiók nyilván nem merik elhagyni téli táborukat, márpedig a fővezér fedezet nélkül nem csatlakozhat a sereghez; és végső soron: inkább essenek el csatában, ha régi harci dicsőségüket és az őseiktől örökölt szabadságot már nem tudják visszaszerezni.

2. Szenvedélyes viták után a carnusok bejelentették, hogy a közös ügy érdekében bármilyen áldozatra készek, hajlandók mindjüket közül elsőként megkezdni az ellenségeskedéseket. Volt azonban a többiekhez egy kérésük: mivel titoktartásukat pillanatnyilag amúgy sem biztosíthatják túszok cseréjével, legalább tegyenek ígéretet, esküdjenek meg az összehordott hadijelvények előtt (ez náluk minden igazán fontos szertartás elengedhetetlen tartozéka), hogy nem hagyják őket cserben, ha megkezdődik a háború. A carnusok szavait egyhangú helyeslés fogadta: a jelenlevők mind letették az esküt, aztán kitűzték a felkelés napját és távoztak a gyűlésről.

3. Mikor a megbeszélte nap elérkezett, a carnusok két gazember, Cotuatus és Conconnetodumnus vezetésével adott jelre megrohanták Cenabumot, lemészárolták a kereskedelmi okokból ott tartózkodó római polgárokat, vagyonukat pedig felprédálták; az áldozatok között volt egy tekintélyes római lovag, C. Fufius Cita is, akit Caesar parancsa az élelmezésügy élére állított. Az eset híre hamarosan eljutott valamennyi gall törzshöz. Ahányszor valami nagyobb szabású, fontosabb dolog történik, azt a gallok messze hangzó kiáltásokkal tudatják faluról falura, egyik vidéktől a másikig: az üzenetet mindenki átveszi, és sorban továbbadja szomszédainak. Így történt most is: arról, ami Cenabumban napkeltekor lejátszódott, az arvernusok földjén már este nyolc óra felé értesültek, holott a távolság mintegy százhatvan mérföld.

4. Hasonló szellemben tevékenykedett itt egy igen befolyásos fiatalember, az arvernus Vercingetorix, akinek atyja, Celtillus, hajdan egész Gallia legelső embere volt, de mert királyi hatalomra tört, honfításai megölték. Vercingetorix összehívta clienseit, s különösebb fáradság nélkül sikerült őket tűzbe hoznia: mihelyt megtudták, mi a szándéka, mindegyikük fegyvert ragadott. Nagybátyja, Gobannitio, és a többi vezető ember nem helyeselte, hogy ilyen kockázatos vállalkozásba kezd, akadályokat gördítettek az útjába, sőt kiűzték Gergovia városából, Vercingetorix azonban nem tágitott: kint, a falvakban tartott sorozást, holmi éhenkórászok és egyéb semmirekellő, alja nép között. Mihelyt csapata együtt volt, egymás

után kereste fel, igyekezett saját pártjára hódítani a törzsbelieket, s azzal a lelkesítő jelszóval, hogy közös szabadságukért kell fegyvert fogniuk, lassanként hatalmas sereget gyűjtött össze; végül száműzte törzse területéről ellenlábasait, akik kevéssel előbb még őt üldözték el. Párthívei akkor kikiáltották királynak. Másfelől Vercingetorix követeket küldött szét Galliaszerte: kérte a törzseket, hogy maradjanak hívek adott szavukhoz. Hamarosan maga mellé állította a senókat, parisiusokat, pictókat, cadurcusokat, turonusokat, aulercusokat, lemovixeket, ansokat, és az óceán partján lakó többi törzset. A fővezérséget közmegegyezéssel rá ruházták. A vezéri hatalom birtokában aztán mindegyik törzstől túszoikat követelt, elrendelte, hogy küldjenek hozzá sürgősen bizonyos számú katonát, és megszabta, melyik törzs mennyi fegyvert, és milyen határidőre tartozik otthon elkészíteni; de főleg a lovasság megszervezésével törődött sokat. A lankadatlan buzgalom kemény szigorral párosult benne: a vonakodókat súlyos büntetéssel kényszerítette parancsai végrehajtására. A nagyobb bűnösöket például gyötrelmes kínzásoknak vetette alá, és máglyahalálra ítélte, a kisebb hibák elkövetőit pedig levágott füllel vagy kiszúrt fél szemmel küldte haza, hadd okuljanak a többiek, hadd legyen bűnhődésük elrettentő példa mások számára is.

5. Efféle megtorlásokkal sikerült hamarosan szervezett hadseregbe szert tennie. Ekkor a vakmerőségről híres cadurcus Lucterius csapatai egy részével a rutenusok földjére küldte, ő maga meg a biturixek ellen indult. Közeledésének hírére a biturixek követeket menesztettek pártfogóikhoz, a haeduusokhoz: katonai támogatást kértek, hogy könnyebben feltartóztathassák az ellenség támadását. Azoknak a legatusoknak a tanácsára, akiket Caesar a seregnél hagyott, a haeduusok lovas és gyalogos csapatokat küldtek a biturixeknek segítségül. A segédcsapatok meg is érkeztek a biturixek és haeduusok földjét elválasztó Liger folyóhoz, néhány napig ott vesztegeltek, de nem lévén merszük átkelni, hazatértek: jelentették legatusainknak, hogy azért fordultak meg, mert csapdától kellett tartaniuk; a biturixek - tudomásukra jutott - azt tervezték, hogy mihelyt átkelnek a folyón, nyomban közrefogják őket, egyfelől a biturixek, másfelől az arvernusok. Semmi biztos adatunk nincs, vajon a segédcsapatokat valóban a legatusoknak említett ok készítette-e hazatérésre, vagy árulásból cselekedtek-e így; sem az egyiket, sem a másikat nem állíthatjuk határozottan. Mindenesetre távozásuk után a biturixek csatlakoztak az arvernusokhoz.

6. Az eseményeket hírül vitték Caesarnak Italiába. Caesar úgy értesült, hogy Rómában Pompeius erélyes intézkedései némileg helyreállították a rendet, s ezért útra kelt Gallia Ulterior felé. Odaérkezése után súlyos gondok szakadtak rá: miképpen juthatna el a sereghez? Jól tudta: ha legiókat hív a provinciába, katonái kénytelenek lesznek útközben harcba bocsátkozni, mégpedig nélküle; ha viszont egyedül indul el seregéhez, világos, hogy az adott körülmények között még a látszólag békés gallokra sem bízhatja nyugodtan az életét.

7. Közben a cadurcus Lucterius, akit Vercingetorix a rutenusokhoz küldött, ezt a törzset az arvernusok mellé állította, aztán továbbvonult a nitiobroxok és a gabalusok földjére, túszoikat szedett tőlük, és nagyra növekedett seregével Narbo ellen indult, hogy megtámadja a provinciát. Caesar a hír hallatára úgy vélte, minden más tervénél fontosabb, hogy Narbóba utazzék. Mikor odaért, megnyugtatta a rémült lakosokat, nyomban katonai alakulatokat vezényelt a provincia területén élő rutenusok, az arecomicus volcák és a tolosasok földjére meg Narbo környékére, vagyis az ellenséggel határos vidékekre, és parancsot adott, hogy a provinciában állomásozó csapatok egy része, továbbá az erősítésül Italiából magával hozott egységek egyesüljenek a helviusok földjén, az arvernusok szomszédságában.

8. Intézkedéseit végrehajtották, Lucterius megtorpant, sőt vissza is fordult: kockázatosnak tartotta, hogy csapataink között próbáljon betörni a provinciába. Caesar azonnal a helviusok ellen indult. A Cevenna hegységet, mely a helviusok földjét az arvernusokétól elválasztja, ez

idő tájt, a tél kellős közepén, magas hóréteg tette járhatatlanná, a katonák azonban emberfeletti munkával széthányták a hat láb vastag hótakarót, és megnyitották az utakat: Caesar benyomulhatott az arvernusok földjére. Rajtaütésszerűen ért oda, az arvernusok nem számítottak rá; azt hitték, hogy a Cevenna bástyaként oltalmazza őket, s különben is, ebben az évszakban soha senki, még magányos utas sem járt a hegyi ösvényeken. Caesar meghagyta lovasainak, portyázzanak lehetőleg minél messzebb, és igyekezzenek minél nagyobb félelmet kelteni az ellenség között. A támadásról szóbeszédből, majd hírnökök útján hamarosan Vercingetorix is értesült. A megrettent arvernusok mind köréje sereglettek; könyörögtek neki, gondoskodjék vagyonuk védelméről, ne engedje, hogy az ellenség szabadon fosztogasson, különösen most, mikor a háború súlypontja szemmel láthatólag az ő földjükre tolódott át. Vercingetorix engedett a kérésnek, táborát bontott, elhagyta a biturixek földjét, és megindult az arvernusok felé.

9. Caesar előre sejtette, hogy Vercingetorix így fog cselekedni, tehát mindössze két napig maradt ezen a vidéken, utána azzal az ürüggyel, hogy erősítést, újabb lovas csapatokat gyűjt, eltávozott a seregtől. Az alakulat parancsnokává az ifjabb Brutust nevezte ki. Lelkére kötötte, engedje a lovasokat minden irányban és minél szélesebb területen portyázni: neki, Caesarnak, gondja lesz arra, hogy három napnál tovább ne maradjon távol. Ámde mihelyt parancsait kiadta, övéi meglepetésére Viennába sietett. Itt pihent lovasság várta, melyet jó néhány nappal előbb küldött a városba: ezzel a haeduusok földjén keresztül elindult a lingók felé, ahol két legiója töltötte a telet. Útját se éjjel, se nappal nem szakította meg, hogy gyors előrehaladásával megelőzhesse a haeduusokat, ha netán ellene személy szerint is terveznének valamit. Amint célhoz ért, elküldött a többi legióért, s mielőtt érkezése tudomására jutott volna az arvernusoknak, sikerült valamennyi csapatát egy helyen összpontosítani. Vercingetorix, értesülve a dologról, ismét a biturixek földjére vezette a seregét, majd továbbindult: elhatározta, hogy megostromolja Gorgobinát, a boiusok városát - azokét a boiusokét, akiket Caesar a helvétek ellen vezetett hadjáratában legyőzött, itt telepített le és a haeduusok alá rendelt.

10. A hadmozdulat nehéz választás elé állította Caesart: ha a tél hátralevő részében egy helyet tartja a legióit, az ellenség lerohanhatja a haeduusoknak adót fizető törzsek egyikét, s akkor a gallok mind elpártolnak tőle, az lesz a véleményük, hogy Caesar semmiféle támogatást nem nyújt a barátainak; ha viszont a szokottnál korábban vezeti ki csapatait a téli táborból, akkor a gabonaellátás okozhat súlyos gondokat. Ennek ellenére, úgy döntött, hogy inkább bármilyen nehézséggel szembenéz, de nem hagyja, hogy csúfosan megszégyenítsék, s híveinek a bizalma elforduljon tőle. Felszólította a haeduusokat, szállítsanak gabonát, a boiusokhoz pedig követeket küldött: adják tudtul nekik, hogy már útban van; buzdítsák őket, tartsanak ki hűségükben, állják hősieken az ellenség rohamait. Aztán két legiót, és az egész hadsereg málháját Agedincumban hagyva, maga is megindult a boiusok földjére.

11. Másnap elérte Vellaunodunumot, a senók városát. Hogy a hátában ne maradjon ellenség, és a gabonaútánpótlást se gátolja semmi, hozzáfogott Vellaunodunum ostromához. Két nap alatt töltéssel vette körül a várost, harmadnap a védők követeket küldtek hozzá, hogy a megadás feltételeiről tárgyaljanak. Caesar megparancsolta: hordják össze fegyvereiket, hajtsák ki a jószágot, és adjanak hatszáz túszt. A tennivalók végrehajtására ott hagyta C. Trebonius legatust, ő maga pedig, hogy minél gyorsabban megjárhassa az utat, a carnusok városa, Cenabum felé ment tovább. A carnusok még csak Vellaunodunum ostromáról értesültek, s abban a hitben, hogy a dolog hosszabb időt vesz majd igénybe, Cenabum védelmére éppen csapatokat vontak össze. Csakhogy Caesar két nap alatt odaért. Fel is verte táborát a város előtt, de mert az idő már későre járt, másnapra halasztotta az ostromot; addig is előkészíttetett katonáival mindent, ami ilyenkor szükséges. A városból híd vezetett át a Liger folyón. Caesar

attól tartott, hogy az ellenség éjszaka esetleg elmenekül, tehát parancsba adta, hogy két legio teljes fegyverzetben virrasszon. A cenabumiak valamivel éjfél előtt csendben elhagyták a várost, és megindultak a hídon keresztül. Mihelyt Caesar a felderítők útján tudomást szerzett szándékukról, nyomban felgyújtatta a kapukat, rohamra vezényelte a készenlétben tartott két legiót: a város elesett, az ellenség pedig kis híján az utolsó emberig fogságba került, mert a keskeny híd, a szűk utak legtöbbjük elől elzárták a menekülés lehetőségét. Caesar kifosztotta és felgyújtotta a várost, a zsákmányt szétosztotta a katonák között, átvezette seregét a Ligeren - megérkezett a biturixek földjére.

12. Vercingetorix értesült Caesar közeledéséről; abbahagyta az ostromot, és Caesar ellen indult, aki ez idő tájt az egyik útjába eső biturix város, Noviodunum bevételére készült. A városból követek érkeztek hozzá: kérték, legyen elnéző irántuk, kímélje meg életüket. Hogy a hátralevő feladatokkal gyorsan végezhesen - eddig is a gyorsaság volt sikereinek fő forrása - Caesar meghagyta nekik, hordják össze a fegyvereiket, hajtsák ki a lóállományt, és adjanak túszoikat. A túsok egy részét ki is szolgáltatták. A városba beküldött centuriók és néhány katonájuk a feltételek többi pontjának megfelelően éppen a lovakat és a fegyvereket gyűjtötték egybe. Egyszer csak távol felbukkant az ellenséges lovasság, mely Vercingetorix menetszlopának az élén haladt. Alig látták meg őket a város lakosai, egyszeriben reménykedni kezdtek, hogy itt a felmentő sereg: nagy kiáltozással fegyvert ragadtak, bezárták a kapukat, seregestül özönlöttek a falakra. Mikor a városban tartózkodó centuriók a gallok viselkedéséből megértették, hogy valami új elhatározás érlelődött meg bennük, kivont karddal hatalmukba kerítették a kapukat; sikerült is összes katonájukat sértetlenül visszavezetniük.

13. Caesar parancsára a lovasság kivonult a táborból, megkezdődött a lovasscata. Amikor a mieink már szorongatott helyzetbe kerültek, segítségükre küldte azt a mintegy négyszáz germán lovast, akiket a hadjárat elejétől fogva állandóan maga mellett tartott. Az ő rohamuknak a gallok nem tudtak ellenállni, megfutamodtak, és súlyos veszteségekkel vonultak vissza a menetszlophoz. Menekülésük láttára a város lakói ismét félelem vett erőt: akikről úgy gondolták, hogy szerepük volt a nép felbujtásában, azokat összefogdosták, Caesar elé hurcolták, és meghódoltak. Caesar pedig, miután végzett az üggyel, elindult Avaricum felé, mely a biturix föld legnagyobb, legerősebb városa volt, igen termékeny vidék közepén. Azt remélte, hogy a város elfoglalásával a biturixek egész törzsét hatalma alá kényszerítheti.

14. Vercingetorix a Vellaunodunumnál, Cenabumnál és Noviodunumnál elszenvedett sorozatos vereségek hatására gyűlésbe hívta övéit. Kifejtette előttük, hogy gyökeresen változtatniuk kell eddigi harcmódjukon:

Elsősorban arra kell törekedniük, hogy a rómaiakat elvágják a takarmány- és élelmiszer-utánpótlástól. Ez könnyű feladat, mert igen erős a lovasságuk, s az évszak is nekik kedvez: lábon álló takarmány, amit az ellenség levághatna, nincs; a rómaiak kénytelenek lesznek szétszóródni, hogy a tanyákban kutassanak élelem után, az efféle egységeket pedig lovasaik nap mint nap megsemmisíthetik. Másrészt a közjó érdekében nem szabad törődniük családi vagyonukkal: fel kell gyújtaniuk a falvakat és a tanyákat, nemcsak az utak mentén, de távolabb is, olyan szélességben, ameddig csak a római takarmánybeszerzők eljuthatnak. Nekik mindenük bőségesen meglesz, mert állandóan meríthetnek azoknak a készleteiből, akiknek a földjén a háború folyik: a rómaiakat viszont vagy tönkretesz az éhség vagy messze kell kalandozniuk táboruktól, s az komoly veszéllyel jár majd számukra; és végeredményben egyre megy, vajon felkoncolják-e őket, vagy a málhájukat kerítik hatalmukba, ami nélkül lehetetlen a hadviselés. Városaikat, melyeket fekvésük, illetve védőműveik nem tesznek bevehetetlenné, szintén fel kell gyújtaniuk, hogy ne szolgáljanak menedékhelyül a katonaszökevényeknek, és a rómaiakat se csábítsák a felhalmozott élelmiszer és ingóságok megkaparintására. Ezek a

rendszabályok talán súlyosaknak, fájdalmasaknak tűnnek, de meg kell gondolniuk, mennyivel fájdalmasabb lenne, ha gyermekeiket, asszonyaikat szolgaságba hurcolnák, őket magukat meg az életüktől fosztaná meg: márpedig a legyőzöttnek ez a sorsa.

15. Vercingetorix tervét közmegegyezéssel jóváhagyták. Egyetlen nap leforgása alatt több mint húsz biturix város égett porrá. És ugyanez ment végbe a többi törzs földjén: itt is, ott is tűzvészek fénye látszott. A lakosok nehéz szívvel törődtek bele a veszteségbe, de azzal vigasztalták magukat, hogy győzelmük már csaknem biztos, és utána újra visszaszerezhetik, ami odaveszett. Egyik tanácskozásukon Avaricumról is vita folyt: vajon védeni helyesebb-e vagy felgyújtani. A biturixek leborultak a különböző gall törzsek kiküldöttei elé, úgy kérték, ne kötelezzék őket arra, hogy Gallia egyik legszebb városát, törzsük mentsvárát és büszkeségét, saját kezükkel borítsák lángokba; kijelentették, hogy könnyen megvédelmezhetik, mert kitűnő a fekvése, majdnem minden oldalról folyók és mocsarak veszik körül, s csak egy meglehetősen szűk területsávon át közelíthető meg. Kérésükre megkímélték a várost; Vercingetorix ugyan eleinte ellenezte ezt, de könyörgéseik és az irántuk megnyilvánuló általános szánakozás később engedékenységre bírta. Alkalmas harcosokból mindjárt össze is állították a védősereget.

16. Vercingetorix lassú menetben követte Caesart, és Avaricumtól tizenhat mérföldre, erdőségek és mocsarak által védett terepen választott táborhelyet. Rendszeres futárszolgálat útján óráról órára tájékozódott, mi történik Avaricumnál, s közölte hadműveleti parancsait. Valamennyi takarmány- és gabonabeszerező egységünket figyelemmel kísérte: ha kénytelenek voltak valamivel messzebb menni, megtámadta őket, és jelentős veszteségeket okozott nekik, bár a mieink minden ésszerű óvintézkedést megtettek, például sohasem indultak el egyforma időközökben, és nem haladtak ugyanazon az úton.

17. Caesar azon az oldalon vert táborát, ahonnan, mint fentebb említettük, a várost a folyók és mocsarak közé beékelődő, keskeny területsávon keresztül meg lehetett közelíteni. Aztán elkezdte az ostromot: töltést emeltetett, előretolta a szőlőlugasokat, két tornyot építtetett. A falak teljes körülsáncolására a terepjellege miatt nem volt lehetőség. A gabonaszállítmányok érdekében egymás után küldte felszólításait a boiusokhoz és a haedusokhoz: az utóbbiak azonban nem nagyon törték magukat, és vajmi kevés támogatást nyújtottak; az előbbieket pedig hamar felélték a termést, mert kicsi és gyenge törzs lévén, nem is rendelkeztek nagyobb készletekkel. Mivel a boiusok szegények, a haedusok hanyagok voltak, a házakat meg felgyújtották, a sereg komoly gabonahiányban szenvedett: a katonák hosszú napokon keresztül egy falat kenyérhez sem jutottak, s a fenyegető éhhalált csak úgy kerültek el, hogy távoli falvakból háziállatokat hajtottak a táborba. Mégsem ejtettek egyetlen zokszót sem: méltatlan lett volna a római nép dicsőségéhez és korábbi győzelmeikhez. Sőt, amikor Caesar sorba látogatta az ostromműveknél foglalatoskodó legiókat, és kijelentette, hogy lemond az ostromról, ha a nélkülözéseket túlságosan keservesnek érzik, valamennyien arra kérték, ne tegye ezt: jó néhány évet végigszolgáltak már az ő parancsnoksága alatt anélkül, hogy valaha is szegyenben maradtak volna, és soha sehonnan sem távoztak dolguk végezetlenül; szégyenletesnek tartanák, ha most abbahagynák a megkezdett ostromot: százszor inkább dacolnak minden viszontagsággal, semhogy ne állhassanak bosszút azokért a római polgárokért, akiket a hitszegő gallok Cenabumban lemészároltak. Ugyanígy beszéltek a centuriók és a katonai tribunusok előtt is, kérve, hogy közvetítsék véleményüket Caesarhoz.

18. A tornyokat már közvetlenül a városfal mellé gördítették, amikor Caesar megtudta a foglyoktól, hogy Vercingetorix előretolta táborát Avaricum felé, mert elfogyott a takarmánya: Lovassága és könnyű fegyverzetű gyalogosai, akik mindig a lovasok sorai között küzdenek, személyes vezetésével arra a vidékre vonultak, ahová számítása szerint a mi másnap induló

takarmánybeszerzőink útja vezet: azokat szeretné a gall vezér törbe csalni. A hírek hallatára Caesar éjfél tájt teljes csendben elindult az ellenség táborra felé. Reggel már ott is volt. Amazok hamarosan megtudták felderítőiktől, hogy Caesar közeledik: elrejtették szekereiket és málhájukat az erdő sűrűjében, és összes csapatukkal csatarendbe álltak egy kopár magaslaton. Mihelyt Caesar értesült erről, megparancsolta katonáinak, hordják együvé az úti felszerelést, készítsék elő a fegyvereiket.

19. Szelíd lejtő vezetett fel a magaslatra, melyet majdnem minden oldalról mintegy ötven láb széles, de nehezen átlátható, sűrűn benőtt mocsár vett körül. A gallok lerombolták a pallókat, és előnyös hadállásukban bízva, ott vesztegeltek a dombon: a törzsek különváltak egymástól, megszállták a mocsár valamennyi gázlóját és ösvényét, készen arra, hogy a magaslatról rárontsanak a vízben bukdácsoló rómaiakra, mihelyt megkísérlik az átkelést. Aki csak a csekély távolságot nézte, azt gondolhatta, hogy a gallok mindjárt csatába kezdenek, mégpedig csaknem egyenlő feltételek mellett; aki viszont átlátta, mennyire különbözik a két sereg helyzete, az nyomban ráeszmélt, hogy látványos hadmozdulatuk csupán üres színjáték. A katonák méltatlankodtak, hogy az ellenség még ilyen közélről is nyugodtan nézhet velük farkasszemet, és követelték, adjanak jelt a támadásra. Caesar azonban megmagyarázta nekik, szükségképpen mekkora veszteséggel járna, hány derék harcos életébe kerülne a győzelem: látja jól, hogy ég bennük a harci vágy, és semmi veszélytől nem riadnak vissza az ő hírneve érdekében; csak hogy méltán sújtanák a galád önzés vádjával, ha nem becsülné többre katonái életét a sajátjánál is. Miután lecsillapította a sereget, még aznap ismét a táborba vonult, és elrendelte, hogy fejezzék be a város megostromlásához szükséges munkálatokat.

20. Alig tért vissza Vercingetorix, övéi a szemére lobbantották, hogy áruló, mert a tábor elöretolta a rómaiak felé, meg mert az egész lovassággal távozott, és tekintélyes létszámú sereget parancsnok nélkül hagyott hátra, s mert elmenetele után a rómaiak olyan gyorsan kaptak a kínálkozó alkalmon; ez nem lehet véletlen, nem történhetett szándékosság híján: bizonyára inkább Caesar engedélyével, mint az ő jóvoltukból akar király lenni Galliában. A vádakra Vercingetorix így felelt:

Hogy tábor bontott, azt a takarmányhiány indokolta, de ők maguk is unszolták rá; hogy közelebb vigye a rómaiak felé, ahhoz az új táborhely kitűnő fekvése szolgáltatott meggyőző érvet, mert eleve védett volt, nem kellett megerősíteni; ami pedig a lovasokat illeti, mocsaras vidéken nem hiányozhattak, ott viszont, ahová vonultak, igen jól hasznukat vehette. A főparancsnokságot szántszándékkal nem ruházta senkire, amikor elindult, nehogy az illető a közhangulat nyomására esetleg csatát kezdjen: előre tudta, hogy ez a szíve vágya mindegyiküknek, mert gyenge akaratúak, és nem képesek hosszabb időn keresztül túrni a katonai élet fáradságait. Ha a rómaiakat a véletlen vezette, akkor Fortunának adjanak hálát, ha meg pontos tájékoztatást kaptak, és az csábította őket, akkor az ismeretlen adatszolgáltatónak; legalább felmérhették a dombot, milyen kevesen vannak, legalább saját szemükkel láthatták, milyen hitvány katonák, hogy nem mertek támadni, hanem szégyenszemre visszakotródtak táborukba. Végül, nem vágyik rá, hogy Caesartól árulás útján nyerjen el bármiféle hatalmat, mikor ugyanazt győzelemmel is megszerezheti, amit egyébként ő és egész Gallia már-már kivívott; de különben is, ha úgy gondolják, hogy az, amit a közös ügyért tett, nem áll arányban a belé vetett bizalommal, hatalmát inkább leteszi a kezükbe.

Hogy megértsétek, mennyire a színtiszta igazságot mondom - fűzte hozzá -, ám hallgassátok meg a római katonákat!

Azzal szolgálakat vezettetett elő, akiket néhány napja, takarmánybeszerzés közben ejtett foglyul, és azóta éheztetett, súlyos bilincsekkel gyötört. Már előzőleg kioktatták őket, mit mondjanak, s most azt állították magukról, hogy legiós katonák: az éhség és nélkülözés

hatására titkon elillantak a táborból, hátha a földeken valami gabonát vagy jószágot lelnek: az egész hadsereget hasonló nélkülözés terhe nyomasztja, minden katona ereje fogytán van már, képtelenek az ostromműveken dolgozni. A fővezér el is határozta: ha nem ér el eredményt a város ostromában, három nap múlva továbbvonul a sereggel.

Íme - kiáltott fel Vercingetorix -, ennyi mindent köszönhetek nekem, akit árulással vádoltatok meg! Mert az én érdemem, ha most ezt a nagy, diadalmas hadsereget szemetek láttára roppantja össze az éhség, anélkül hogy egy csepp véretekbe került volna! És én már arról is gondoskodtam, hogy ne fogadja be őket semmiféle törzs, mikor majd szégyenszemre a futásban keresnek menedéket!

21. A tömeg kiáltozni kezdett, s közben gall szokás szerint összeverték a fegyvereiket, mint mindig, amikor helyeslik a szónok szavait: Vercingetorix nagyszerű vezér, semmi kétség nem fér becsületességéhez, nem is lehetne ügyesebben irányítani a hadműveleteket. Aztán elhatározták, hogy a seregből tízezer válogatott harcost küldenek a városba. Úgy vélték, nem engedhetik, hogy egyedül a biturixektől függjön a közös ügy sikere, mert - ekként okoskodtak - ha a lakosok védik meg a várost, övék a döntő győzelem dicsősége is.

22. A mieink kivételes katonai erényeivel a gallok mindenféle ötletes védőintézkedést szegeztek szembe. Nem csoda: népük gyors felfogású, rendkívül ügyesen utánozza és valósítja meg mindazt, amit bárki mástól tanul. Ostromsarlóinkat például hurkokkal félrerántottak, utána megszorították a kötelet, s emelőgépeik valamennyit behúzták a városba: a töltést meg úgy omlasztották össze, hogy föld alatti folyosót fúrtak alája, annál is nagyobb szakértelemmel, mert hatalmas vashányaiuk vannak, ismerik és alkalmazzák a föld alatti alagutak legkülönbözőbb fajtáit. A városfalak mentén minden oldalon emeletes, bőrrel fedett tornyokat helyeztek el, s közben nappal is, éjszaka is gyakran kitörtek, hogy lángba borítsák töltésünket vagy rajtaüssenek az ostromműveknél foglalatostkodó katonáinkon. Mégis napról napra emelkedett a töltés, magasabbra kerültek a tornyai. Ők válaszul ugyanolyan mértékben magasították a maguk tornyait: új emeleteket ácsoltak a sarokgerendák közé. Fel-felnyitották föld alatti folyosóinkat is, súlyos köveket, kihegyezett, tüzes fadarabokat dobáltak bele, forró szurokkal öntözték, hogy a munka ne haladjon, a folyosók ne érjenek el a városfalig.

23. A gall falakat egyébként általában úgy építik, hogy egyenes vonalban hosszú sor gerendát helyeznek merőlegesen a földre, kétlábnyira egymástól. A gerendákat belül összeerősítik, és alaposan megrakják földdel, a közökbe pedig a homlokzati oldalon hatalmas köveket illesztenek. Ha az egyik réteget már lerakták, és kellőképpen szilárdra tették, ráfektetik a következő sort, de úgy, hogy a köz ugyan változatlan maradjon, a két gerendaréteg azonban ne érintkezzék, hanem az egyforma távolságban sorakozó gerendák mind jó erősen a közökbe helyezett szikladarabok közé szoruljanak. Ekként folytatják tovább a munkát, míg a fal el nem éri a kívánt magasságot. A több réteges, tagolt külsejű építmény egyenes vonalban, szabályos közökben váltakozó köveivel és gerendáival egyfelől a szemnek is tetszetős, másfelől óriási gyakorlati előnyei vannak a város védelménél: a kő elszigeteli a tüzet, a faltörő kos ütéseit viszont a faszerkezet védi ki, melyet általában negyven láb hosszú, belül összeerősített szálgerendák alkotnak, s éppen ezért se meglazítani, se áttörni nem lehet.

24. Sok körülmény nehezítette tehát az ostromot, de katonáink, akiket még a hideg és a szüntelen esőzés is mindvégig hátráltatott, szakadatlan munkával legyőzték minden akadályt: huszonöt nap leforgása alatt háromszázharminc láb hosszú, nyolcvan láb magas töltést emeltek. A töltés már csaknem érintette az ellenséges falakat. Caesar most is az ostromműveknél virrasztott, és buzdította katonáit, hogy pillanatra se szakítsák félbe a munkát. Éjfél felé észrevették, hogy füstöl a töltés: az ellenségnek sikerült egy föld alatti aknából meggyújtania. Ugyanakkor nagy kiáltozás támadt végig a falakon. A védők két kapun át, tornyaiunktól jobbra

és balra kirendelték, mások fentről, a falakról fáklyákat és száraz fát hajigáltak a töltésre, és szurkot meg egyéb gyújtóanyagokat öntöttek rá. Alig volt eldönthető, kivel szemben kell védekezni, mit kell menteni legelőször! Szerencsére Caesar parancsához híven két legio mindig ott virrasztott a tábor előtt, az ostromműveknél egymást felváltó csoportokban még annál is többen dolgoztak, úgyhogy hamarosan megszerveződött a védelem: egyesek a kitörő ellenséget tartóztatták fel, mások hátragurították a tornyokat, és árkokat vájtak a töltésbe, a táborban tartózkodó nagy sereg ember pedig a tűz megfékezésére sietett.

25. Lassan eltelt az éjszaka, de még mindenütt folyt a harc. Az ellenség előtt újra és újra felcsillant a győzelem reménye, annál is inkább, mert látták, hogy tornyaik mellvédje leégett, fedezéküktől megfosztott katonáink észrevehetően csak nagy ügyel-bajjal nyújthatnak segítséget bajtársaiknak, viszont az ő kifáradt csapataikat állandóan friss, pihent egységek váltják fel. Valamennyien úgy gondolták, hogy ezek a pillanatok döntenek egész Gallia sorsáról. Közben játszódott le előttünk az az emlékezetes jelenet, melyet semmiképpen sem szeretnénk hallgatással mellőzni. A városkapu előterében egy gall harcos kézzől kézre adogatott szurok- és faggyúdarabokat dobált a lángoló toronyra, aztán, jobb oldalán valamelyik „skorpión” lövedékétől átfúrva, holtan rogyott össze. Egyik szomszédja azonnal átlépte a testét, hogy folytassa, amit a társa megkezdett, s alig terítette le őt is a skorpió lövedéke, helyébe állt a harmadik, a harmadik helyébe meg a negyedik. S a védők csak akkor hagyták el végleg ezt a pontot, amikor sikerült az égő töltést eloltanunk, az egész csatatéren viaszosítottuk az ellenséget, vagyis a harcnak vége szakadt.

26. A gallok minden próbálkozása kudarcot vallott: másnap elhatározták, hogy feladják a várost, miként Vercingetorix javasolta, sőt később parancsolta is. Azt remélték, hogy a vállalkozást nagyobb veszteség nélkül végrehajthatják, ha éjszaka kísérelik meg, a harc szünetében, hiszen Vercingetorix táborra nem esett messze a várostól, s a középüti húzódo, összefüggő lángrészek hátráltatták a rómaiakat az üldözésben. Leszállt az éj. Már hozzáláttak az előkészületekhez, mikor a családanyák egyszer csak kirohantak az utcára, sírva leborultak a férfiak lába elé, és könyörögtek, rimázkodtak nekik, hogy ne szolgáltatassák ki az ellenség durva önkényének se őket, se közös gyermekeiket, akik nemük vagy életkoruk miatt gyengék a menekülésre. Mikor észrevették, hogy a harcosok nem tángítanak elhatározásuktól - a végveszélyben levő embert többnyire könyörtelenné teszi a rettegés -, kiáltozni kezdtek, úgy jelezték a rómaiaknak a tervezett menekülést. Ez hatott, a gallok lemondtak szándékukról, mert attól féltek, hogy a rómaiak lovassága elvágja útjukat.

27. Másnap Caesar előregurított egy tornyot, és az eredeti tervek szerint befejeztette az ostromműveket. Közben zuhogni kezdett az eső. Caesar ezt az időpontot nagyon alkalmasnak találta a támadásra, mert jól látta, hogy a falakon az örök ébersége némileg alábbhagyott. Meg is parancsolta a mieinknek, lassítsák munkájuk ütemét, és elmagyarázta, mit akar. Aztán buzdító szavakat intézett a szőlőlugasok rejtekében álló, harcra kész legiókhoz: szakítsák le sok-sok fáradozásuk gyümölcsét, vívják ki valahára a győzelmet; végül jutalmat tűzött ki azoknak, akik elsőként másszák meg a falat, és jelt adott a rohamra. A katonák minden oldalról hirtelen előrontottak; egykettőre fent is voltak körös-körül a falakon.

28. A váratlan támadástól megrettent ellenséges harcosok, miután a tornyokból és a falról lekergették őket, ék alakban felálltak a fórumon, és más, tágasabb terekeken, készen arra, hogy - bármely oldalról törjenek is rájuk - szabályos csatarendben vegyék fel a harcot. Csakhogy senki sem ereszkedett le az egyenlő esélyeket jelentő sík küzdőterre, pusztán a falakat özönlötték el körülöttük mindenütt. A gallok hamarosan észbe kaptak, s attól való félelmükben, hogy a menekülés utolsó reménye is szertefoszlik, fegyvereiket elhajigálva, hanyatt-homlok rohantak a túlsó városnegyed felé. Egyesek megrekedtek a szűk kaputorko-

latban: ezeket a gyalogosok koncolták fel; azokkal pedig, akik túljutottak a kapun, a lovasság végzett. Senki sem gondolt zsákmányszerzésre: a cenabumi mészárlástól és az ostrommunkák fáradságaitól felfingerelt katonák se az élemedett korúaknak, se az asszonyoknak, se a csecsemőknek nem kegyelmeztek. Végeredményben a mintegy negyvenezer főnyi seregből alig nyolcszázán jutottak el Vercingetorixhoz, csupán azok, akik az első kiáltások hallatára sebtében elhagyták a várost. Már késő éjszaka volt, mikor Vercingetorix teljes csendben fogadta a menekülőket. Mivel attól tartott, hogy tömeges megjelenésük, és a nép irántuk feltámadó szánakozása zendülést eredményez, saját híveit és törzse vezető embereit felállította az útvonal különböző pontjain, messze a tábortól: meghagyta nekik, vigyenek mindenkit az övéihez, a tábornak abba a részébe, melyet a törzsek számára kezdettől fogva kijelöltek.

29. Másnap gyűlést hívott össze. Vigasztalta és bátorította a jelenlevőket, hogy ne keseredjenek el túlságosan, ne essenek kétségbe a vereség miatt:

Nem bátorsággal, nem is nyílt csatában győztek a rómaiak, csak fortélyt alkalmaztak, és értenek a városok ostromához, melyben ők járatlanok. Tévíton jár az, aki a háborúban csupa kedvező kimenetelű eseményre számít. A maga részéről sohasem helyeselte, hogy Avaricumot védelmezzék, a gyűlés összes résztvevője tanú lehet rá; a biturixek ostobasága, és a többiek túlzott engedékenysége az oka, ha most vereséget szenvedtek. A vereséget azonban rövidesen fényes győzelmekkel teszi majd jóvá: gondoskodni fog, hogy azok a törzsek is csatlakozzanak hozzájuk, melyek pillanatnyilag a többi galltól eltérő véleményen vannak, megvalósítja egész Gallia egységét, s ha Gallia egyszer összefog, a világ összes népe sem állhat neki ellen - ezt pedig már csaknem elérte. Addig is jó lenne, ha hajlanának a szavára, és hozzáfognának a tábor megerősítéséhez, hogy annál könnyebben háríthassák el az ellenség váratlan támadásait.

30. A beszéd meglehetősen kedvező fogadtatásra talált a galloknál, főleg azért, mert Vercingetorix nem esett kétségbe a vereség miatt, nem rejtőzött el, nem félt megjelenni a tömeg előtt; azt hitték, rendkívüli előrelátásnak és megérzésnek kell lakoznia benne, ha egyszer már a kezdet kezdetén, kecsegtető helyzetben is Avaricum kiürítése, később pedig felgyújtása mellett kardoskodott. Más hadvezérek tekintélyét általában megtépázza a balsiker, az övé, éppen ellenkezőleg, napról napra növekedett a vereség után. Ráadásul ígéretei reményt ébresztettek, hogy a többi törzs is csatlakozik hozzájuk, s különben is, a gallok most első ízben készültek táborukat védőművekkel körülvenni: mindez olyan lelkierőt öntött munkához nem szokott katonáiba, hogy minden parancsának köteleességtudóan alávetették magukat.

31. Vercingetorix megtartotta, amit ígért. Csakugyan buzgón ügyködött, hogy a többi törzset csatlakozásra bírja, s ennek érdekében ajándékokkal, ígéretésekkel igyekezett lekenyerezni a törzsek vezető embereit. Hogy célt érjen, mindig a megfelelő alanyt választotta ki: csupa olyan embert, akiket vagy agyafűrt rábeszéléssel, vagy kettőjük baráti kapcsolatai révén a legkönnyebben nyerhetett meg. Arról is gondoskodott, hogy a bevett Avaricum menekültejének ruhát és fegyvereket juttasson; másrészt - hogy megfogyatkozott csapatait feltölthesse -, katonákat követelt az egyes törzsektől, pontosan kiróta, milyen időpontig hány embert küldjenek táborába, továbbá parancsot adott, toborozzák össze, és vezessék hozzá a Gallia területén élő rengeteg íjászt. Ilyen módon hamarosan pótolta az Avaricumnál elszenvedett veszteségeket. Közben hatalmas lovas sereg élén megérkezett Teutomatus, Ollovico fia, a nitiobroxok királya (atyját a mi senatusunk a „barát” címmel tüntette ki): seregét részint saját alattvalói, részint Aquitaniából felfogadott zsoldosok alkották.

32. Caesar jó néhány napig időzött Avaricumban. Tekintélyes mennyiségű gabonát és egyéb élelmiszert talált, és engedte, hogy csapatai a sok fáradság és nélkülözés után újból erőre kapjanak. Már végéhez közeledett a tél, szinte az évszak maga is harcra buzdított. Caesar elhatározta, hogy megindul az ellenség földjére, hátha ostrom alá veheti, vagy kicsalogathatja

az erdők és mocsarak közül. Ekkor a haeduus nemesek küldöttei járultak elébe, és arra kérték, nyújtson segítséget törzsüknek, a dolog égetően sürgős:

Törzsük léte forog kockán: ősi szokás szerint mindig egy főtisztviselőt választanak, aki aztán egy éven át a királyi hatalmat gyakorolja, de most ketten viselik ezt a méltóságot, és mindkettő egybehangzóan állítja, hogy törvényesen választották meg. Egyikük a gazdag és előkelő származású ifjú, Convictolitavis; a másik Cotus, igen régi család sarja, neki magának is hatalmas befolyása, kiterjedt rokonsága van, s testvére, Valetiacus, az előző évben ugyanezt a méltóságot viselte. Az egész törzs fegyvert fogott, két pártra szakadt a senatus, két pártra a nép és a két fél clienseinek tábora. Ha az ellentétek tovább élesednek, a törzs két fele egymás vérért fogja ontani: Caesar közbelépése és tekintélye szükséges ahhoz, hogy erre ne kerülhessen sor.

33. Caesar világosan látta ugyan, hogy veszélyes dolog elfordulni az ellenségtől, és félbeszakítani a hadműveleteket, viszont azzal is tisztában volt, mekkora bajok kútfeje lehet a viszálykodás: mivel nem akarta, hogy ez a hatalmas, Rómához olyan közel álló törzs, melyet ő is mindig támogatott, és kedvezményekkel halmozott el, polgárháborúba süllyedjen, aztán a maga erejében kevésbé bizakodó fél Vercingetorixhoz forduljon segítségért, helyesebbnek vélte, ha előbb a viszályt számolja fel. A haeduus törvények szerint a legfőbb hatalom birtokosa nem távozhatsz a törzs földjéről: éppen ezért Caesar személyesen készült a haeduusokhoz utazni, hadd lássák, hogy jogaikat és törvényeiket szigorúan tiszteletben tartja. A senatus összes tagját és a két vetélkedő felet Decetiába idézte. Csaknem az egész törzs oda sereglett. Caesar megtudta, hogy Cotust maroknyi, titkon összehívott ember választotta meg, szabálytalan időben és helyen, s a választás eredményét fivére hirdette ki, holott a törvények értelmében nem szabad egy családból másik tisztviselőt választani addig, míg az első tisztséget viselt családtag él, sőt még a senatusban is tilos egy családból kettőnek ülni egyszerre. Caesar tehát lemondatta méltóságáról Cotust, és felszólította Convictolitavist, vegye kezébe a hatalmat. Convictolitavist amúgy is a szokásokhoz híven, papok jelenlétében iktatták méltóságába, miután a főtisztviselői hivatal megürült.

34. Amint döntésének érvényt szerzett, Caesar buzdította a haeduusokat, borítsanak fátyolt az ellentétekre, a viszálykodásra, és félretéve minden mást, szenteljék magukat a háború ügyének, úgy biztosan számíthatnak arra, hogy Gallia legyőzése után elnyerik tőle megérdemelt jutalmukat; küldjék el hozzá minél hamarabb teljes lovas haderejüket és tízezer gyalogost; ezeket különböző pontokon állítja majd fel, hogy az utánpótlás zavartalanságát biztosítsák. Aztán kettéosztotta seregét: négy legiót Labienus parancsnoksága alá rendelt azzal, hogy vezesse őket a senók és a parisiusok ellen, hatot pedig személyesen irányított az Elaver folyó mellett az arvernusok földjére, Gergovia városa felé; a lovasság egy részét Labienushoz osztotta be, másik részét magánál tartotta. Mikor Vercingetorix értesült a dologról, leromboltatta a folyó valamennyi hídját, és megindult a túlsó parton.

35. A két hadsereg jól láthatta egymást, csaknem mindig szemtől szembe verték fel táborukat, sőt Vercingetorix felderítőket küldött szét, nehogy a rómaiak valahol hidat építhessenek és átvezethessék csapataikat. Caesart komolyan fenyegette a veszély, hogy hadműveleteinek a nyár tekintélyes részében gátat vet a folyó: az Elaver gázlóin ugyanis általában csak ősszel lehet átkelni. Hogy ez be ne következzen, Caesar erdős vidéken ütött tábort, szemközt az egyik híddal, melyet Vercingetorix leromboltatott. Másnap két legio kíséretében titkon ott maradt, a többi csapatot pedig szokás szerint előreküldte az összes málhával, de néhány cohorsot kisebb egységekre bontott, hogy a legiók száma változatlanak tűnjék, s megparancsolta nekik, vonuljanak lehetőleg minél messzebb: mikor a napszaktól kiszámította, hogy már valószínűleg elérkeztek a táborhelyre, az alatt sértetlenül maradt cölöpöket fel-

használva, hozzáfogott a híd újjáépítéséhez. A munka gyorsan befejeződött, Caesar átvezette legióit, alkalmas terepen táborhelyet szemelt ki, aztán visszahívta a többi csapattestet. Mikor Vercingetorix tudomást szerzett a történekről, erőltetett menetben igyekezett Caesart megelőzni, nehogy akarata ellenére ütközetre kényszerüljön.

36. Caesar innen öt nap alatt jutott el Gergovia alá, ahol kisebb jelentőségű lovascsatát vívott, s alaposan szemügyre vette a város fekvését. Mivel Gergovia rendkívül magas hegy tetején épült, és csak nagyon nehezen lehetett megközelíteni, feladta a reményt, hogy ostrommal beveheti, a város körülrészt pedig - elhatározta - addig nem is gondol, míg a gabona utánpótlást nem biztosítja. Vercingetorix a város közelében emelkedő egyik hegyen ült tábor. Körös-körül, egymástól csekély távolságra helyezte el a különböző törzsek csapatait, melyek így, amerre csak a szem ellátott, a hegyvonulat minden kimagasló pontját megszállva tartották. A kép félelmetes volt. Vercingetorix nap mint nap, kora hajnalban magához rendelte a törzsek vezető embereit, akiket tanácsosaivá választott, hogy esetleges intézkedéseit vagy közlendőit tudassa velük; közben, jóformán szünet nélkül, naponta küldte harcra íjászokkal vegyített lovas csapatait, hogy próbát tegyen, kiben mekkora lelkesedés lobog, milyen katonai erények lakoznak.

A várossal szemközt, a hegy lábánál, kitűnően védhető, magányos domb emelkedett. Nyilvánvaló volt: ha a mieink birtokukba veszik, elvághatják az ellenséget vízforrásainak jelentős részétől, és azt is meggátolhatják, hogy zavartalanul szerezze be takarmányszükségleteit. Csakhogy a dombot meglehetősen erős ellenséges csapattest védte. Caesar az éjszaka csendjében mégis kivonult a táborból, lekergette a védőket, mielőtt a város falai közül segítségükre siethettek volna, és elfoglalta a dombot. Két legiót helyezett el rajta, s aztán a nagyobb táborból a kisebbikig tizenkét láb széles kettős árkot ásott, hogy katonái, akár egyenként is, nyugodtan közlekedhessenek, védve legyenek az ellenség rajtaütésszerű támadásaitól.

37. Míg Gergovianál így követték egymást az események, az arvernusoknak sikerült pénzzel megvesztegetniük Convictolitavist, akinek Caesar - fentebb említettük - a főhatalmat odaítélte. Convictolitavis kapcsolatba lépett néhány fiatalemberrel: ezeknek igen tekintélyes családból származó ifjak, Litaviccus és testvérei voltak a vezérek. A kapott pénzt megosztotta velük, és buzdította őket, ne felejtsek el, hogy szabad emberek, vezetésre születtek:

Egyedül a haeduusokon múlik, hogy Gallia eddig elesett a biztos győzelemtől: a haeduusok tekintélye tartja vissza a többi törzset; ha ők is elpártolnak, a rómaiaknak többé nem lesz maradásuk Gallia földjén. Caesar ugyan tagadhatatlanul a pártján állt, de csak azért, mert ügyét teljesen igazságosnak ítélte - ám az ő számára Gallia szabadsága mindennél fontosabb. Elvégre miért kérjék fel a haeduusok döntőbírául Caesart, mikor saját jogaikról, saját törvényeikről van szó? Hát fordultak hozzájuk a rómaiak valaha is hasonló esetben?

Legfőbb tisztségviselőjük beszéde és a pénz megtette hatását: az ifjak kijelentették, hogy akár vezető szerepet is vállalnak a zendülésben. Aztán alaposan fontolóra vették, milyen úton-módon valósíthatnák meg szándékukat, mert abban vajmi kevéssé bíztak, hogy a törzset minden további nélkül rábírhassák a háborúra. Végül elhatározták, kinevezik Litaviccust annak a tízezer harcosnak parancsnokává, akiket Caesarhoz kell küldeniük; a háborúban ő vezesse a sereget, testvérei meg siessenek előre Caesar táborába. Ugyancsak megállapodtak a terv végrehajtásának többi részletében is.

38. Litaviccus tehát átvette a sereg parancsnokságát. Mikor körülbelül harminc mérföldre volt Gergoviatól, egyszer csak összehívatta a katonákat, és könnyekkel a szemében felkiáltott:

Hová megyünk, katonák? Egész lovasságunk, összes nemesünk odaveszett! Törzsünk két vezető emberét, Eporedorixot és Viridomarust a rómaiak árulással vádolták meg és kivégezték, még csak nem is védekezhettek! De számoljanak be az eseményekről a menekültek, a mészárlás szemtanúi! Nekem felkoncolták testvéreimet és valamennyi rokonomat, én fájdalommban nem is tudom elmondani, mi történt.

Azzal elővezettetett néhány embert. Már korábban a szájukba rágta, mit mondjanak, s azok most részletesen elmondták a tömegnek, amire Litaviccus utalt: a haeduus lovasokat felkoncolták, mert állítólag tárgyalásokba bocsátkoztak az arvernusokkal; ők maguk elrejtőztek a katonák sűrű sorai között, úgy menekültek meg a vérfürdőből. A haeduusok hangos kiáltásokban törtek ki, könyörögtek Litaviccusnak, segítsen rajtuk, adjon tanácsot.

Mintha bizony még tanácsra lenne szükség - válaszolt Litaviccus -, és nem lenne egyszerűen kötelességünk, hogy Gergovia alá vonuljunk, hogy egyesüljünk az arvernusokkal! Vagy kétséges lehet-e előttünk, hogy a rómaiak gyalázatos gonosztettük után most már ellenünk törnek, és bennünket fognak kardélre hányni?! Rajta hát, ha helyén van a szívünk, álljunk bosszút azoknak a halálért, akik olyan méltatlanul pusztultak el: kaszaboljuk le ezeket a gazfickókat!

És néhány római polgárra mutatott, akik védelmében bizakodva vele tartottak: a náluk levő nagy mennyiségű gabonát és élelmiszert elkobozta, őket pedig iszonyatos kínzásokkal halálra gyötörte. Azután követeket küldött szét a haeduusok földjén, és ugyanazzal a rémhírrrel, hogy lovasságukat és vezető embereiket lemészárolták, mélységes felháborodást keltett mindenfelé; egyúttal buzdította honfitársait, hogy hozzá hasonlóan torolják meg a rajtuk esett sérelmeket.

39. Eporedorix, az igen előkelő születésű, hazájában óriási tekintélyt élvező haeduus ifjú, és a vele egyidős, hasonlóképp közkedvelt, de egyszerű szülőktől származó Viridomarus, akit Caesar Diviciacus ajánlására alacsony sorból a legmagasabb méltóságra emelt, annak idején a többi lovassal együtt érkeztek. Caesar külön, név szerint rendelte magához őket. Eporedorix és Viridomarus folyton az elsőbségért versengett, s a főtisztviselői hivatal körül támadt vitában emez Convictolitavist, amaz Cotust támogatta. Egyikük, Eporedorix, mihelyt értesült Litaviccus tervéről, éjfél tájt részletesen tájékoztatta Caesart; könyörgött neki, ne engedje, hogy egy-két ifjonc aljas mesterkedései miatt törzse elpártoljon a baráti római néptől; márpedig ő előre látja, hogy ez fog bekövetkezni, ha oly sok ezer honfitársa egyesül az ellenséggel, hiszen sem a hozzátartozók számára nem lehet közömbös, sem a törzs nem tarthatja lényegtelennek, mi lesz a sorsuk.

40. A hír mélységes aggodalmat keltett Caesarban, mert mindig nagyon kedvelte a haeduus törzset. Egy pillanatig sem habozott: kivezette a táborból - málha nélkül - négy legióját és összes lovasát. Ilyen sürgető körülmények között nem volt idő a tábor szűkítésére, a hadművelet sikere a gyorsaságtól függött: őrsegül ott hagyott két legiót C. Fabius legatus parancsnoksága alatt. Megparancsolta azt is, fogják el Litaviccus testvéreit, de jelentették neki, hogy kevéssel előbb átszöktek az ellenséghez. Végül buzdította katonáit, ne méltatlankodjanak a fárasztó út miatt, melyet a válságos helyzet kényszerít rájuk, és fellelkesített serege élén elindult. Huszonöt mérföldnyi előnyomulás után feltűnt a haeduusok menetoszlopa. Caesar a lovasságot küldte ki, zavarta, akadályozta őket a továbbjutásban, de szigorúan megtiltotta katonáinak, hogy bárkit is megöljenek. Eporedorixot és Viridomarust, akiket a haeduusok már halottnak gondoltak, utasította: elegyedjenek a lovasok közé, szóljanak néhány szót honfitársaikhoz. Mihelyt a két ifjút felismerték, a haeduusok előtt egyszeriben világossá vált Litaviccus család terve: széttárt karral jelezték, hogy megadják magukat, és fegyvereiket elhajigálva könyörögtek az életükért. Litaviccus Gergoviába menekült, vele együtt a cliensei, akiknek gall szokás szerint végveszély esetén sem szabad elhagyniuk pártfogójukat.

41. Caesar követeket küldött a haeduusokhoz, azzal az üzenettel, hogy a hadijog értelmében megölhette volna honfitársaikat, de az ő jóvoltából nem esett bántódásuk; aztán háromórás éjszakai pihenőt engedélyezett seregének, úgy kerekedett fel táborhelyéről Gergovia felé. Félúton lehetett már, mikor Fabius lovas küldöncei hírül hozták, hogy helyzetük rendkívül válságosra fordult. Beszámoltak arról, hogy jelentékeny ellenséges haderő vette ostrom alá a táborát, s míg azok sűrűn váltogatták fáradt csapataikat friss alakulatokkal, a mieinket teljesen kimerítette a küzdelem, hiszen nekik a tábor hatalmas méretei folytán szünet nélkül helyt kellett állniuk a sáncokon. Az ellenség nyílzápora és különféle dobófegyverei számos bajtársukat megsebesítették: a támadást mégis sikerült visszaverniük, és ebben fontos szerep jutott hajítógépeiknek. Fabius egyébként, mielőtt az ellenség meghátrált, kettő kivételével az összes kaput eltorlaszoltatta, a sáncokon pedig mellvédeket szereltetett fel, tehát előkészületeket tett, hátha másnap hasonló támadás éri. A történetek híre emberfeletti erőfeszítésre sarkallta katonáinkat: így Caesar már napfelkelte előtt megérkezett a táborba.

42. Míg Gergoviánál ekként zajlottak az események, a haeduusok megkapták Litaviccus első üzenetét, de nem vettek maguknak annyi fáradságot, hogy meggyőződjenek állításai igazáról. Egyiket a kapzsiság hajtotta, másikat a harag és a könnyelműség - ez olyan mélyen gyökerezik ebben a népben, hogy képesek már a kósza hírt is biztos ténynek elfogadni. Felprédálták a római polgárok vagyonát, őket magukat lemészárolták, szolgaságba hurcolták. Convictolitavis támogatta a kibontakozó zendülést, sőt egyre szította a nép dühét, hogy vétkes tettük elkövetése után a szégyen ne engedje őket kijózanodni. M. Aristius katonai tribunusnak, aki éppen legiójához tartott, szavatolta ugyan biztonságát, mégis arra kényszerítették, hogy távozzék Cavillonum városából: ugyancsak kiűzték azokat is, akik kereskedelmi ügyekben időztek ott. Alig keltek útra, rájuk rontottak, összes málhájukat elrabolták tőlük; amikor pedig ellenállást kíséreltek meg, valóságos ostromot intéztek ellenük, mely egy teljes napon és éjszakán keresztül tartott. S mivel mindkét részről sokan estek el, még több embert szólítottak fegyverbe.

43. Közben megérkezett a hír, hogy valamennyi katonájuk Caesar hatalmában van. A vezető emberek sietve felkeresték Aristiust, és bizonygatták, hogy bármi történt, nem a törzs adott rá utasítást: nyomban vizsgálatot rendeltek el a máharablás ügyében, elkobozták Litaviccus és testvérei vagyonát, követeket küldtek Caesarhoz, hogy tisztázzák magukat; mindezt azzal a céllal, hogy csapataikat visszaszerezhessék. Csakhogy kezükhöz vér tapadt, ragaszkodtak összeharácsolt értékeikhez (a fosztogatásokban ugyanis sokan vettek részt), félték a várható büntetéstől is; ezért alattomban háborúról kezdtek tanácskozni, sőt követeik útján a többi törzset is csatlakozásra bujtogatták. Caesar tudta, miben mesterkednek, mégis igen nyájasan válaszolt a követeknek: a csöcselék ostobasága és elvakultsága miatt nem foganatosít semmiféle megtorló rendszabályt a haeduus törzs ellen, nem csökkenti irántuk érzett jóindulatát. Mindamellett nagyobb arányú gall lázadástól tartott, s azt fontolgatta, miként kerülhetné el, hogy a gall törzsek körülzárják, mi módon távozhatna Gergovia alól és egyesíthetné újra egész seregét úgy, hogy indulása, melyre csupán a fenyegető lázadás bírja rá, ne csúfos menekülésnek tünjék.

44. Míg ezen töprengett, a véletlen szeszélyéből sikerrel kecsegtető hadműveletre nyílt lehetősége. Mikor ugyanis a kisebb táborba ment megsejlelni az erődítési munkálatokat, észrevette, hogy az ellenség birtokában levő egyik domb teljesen üres, nincs ott senki, holott az előző napokban jóformán minden talpalatnyi darabján ellenséges harcosok voltak láthatók. Caesar elcsodálkozott, és a szökevényektől kért felvilágosítást, akik seregestül menekültek át hozzá nap mint nap. A szökevények egybehangzóan azt állították (ami különben a felderítők jelentéseiből már Caesar előtt is ismeretes volt), hogy a hegyvonulat gerince majdnem lapos, de azon a ponton, ahol a város túlsó része megközelíthető, keskeny, és erdő borítja: az ellenség rettentően vigyáz erre a terepszakaszra, érzi jól, hogy miután a rómaiak egy dombot

már elfoglaltak, egy újabb domb elvesztésével kis híján bezárul körülötte az ostromgyűrű, nem lesz kiútja, lehetetlenné válik a takarmánybeszerzés: Vercingetorix tehát ennek a terepszakasznak a megerősítésére hívta vissza összes emberét.

45. Az értesülések birtokában Caesar éjféltájt több lovasosztagot küldött arrafelé. Meghagyta nekik, portyázzák be keresztül-kasul az egész vidéket, s közben csapjanak zajt. Pirkadatkor nagyszámú málhás lovat és öszvért vezetett ki a táborból, levétette róluk a teherhordó nyergeket, és megparancsolta a hajcsároknak, hogy lovassági sisakkal a fejükön, szemre úgy, mintha valóban lovasok volnának, vonuljanak a dombokon körbe. Melléjük rendelt néhány lovas katonát is, akiknek tüntetően jó széles területsávot kellett bekalandozniuk. Valamennyi csapattestnek megparancsolta, hogy hosszú kerülővel induljon meg az említett terepszakas felé. A város lakói messziről figyelemmel kísérték ugyan a hadmozdulatokat, hiszen Gergoviából leláttak a táborra, csakhogy a tekintélyes távolság miatt nem állapíthatták meg pontosan, mi történik. Ugyanazon a dombvonulaton meneteltette végig Caesar az egyik legiót is, majd rövid előnyomulás után valamivel lejjebb, erdőktől fedezett vidéken helyezte el. A gallok gyanakvása mindinkább növekedett: összes csapatukat a védőműveknek erre az oldalára csoportosították át. Caesar hamarosan észrevette, hogy az ellenség táborra üres. Ekkor betakart sisakkal, a hadijelvényeket sem mutatva és apránként, tehát úgy, hogy a városból ne láthassák meg, átvezette katonáit a nagyobb táborból a kisebbikbe. Haditervét ismertette az egyes legiók élére állított legatusokkal: különösképpen a lelkükre kötötte, tartsák erősen kézben a katonáikat, ne engedjék, hogy a harci hev vagy a zsákmányéhség túlságosan messze ragadja őket előre. Megmagyarázta nekik, milyen veszélyeket rejt magában a nehéz terep; hogy ezeket csak gyors cselekvéssel kerülhetik el, és hogy rajtaütésről van szó, nem pedig szabályos ütközetről. Miután közlendőivel végzett, jelt adott a támadásra, s ugyanakkor jobb felől, egy másik domboldalon harcba küldte a haedusokat is.

46. A város fala a síkságtól, pontosabban a hegy lábától egyenes vonalban csak ezerkétszáz lépésre lett volna, ha semmiféle kerülő nem jön közbe. A sok kacskaringó azonban, amit a felkapaszkodás könnyítése érdekében meg kellett tenniük, természetesen növelte az út hosszát. A dombhát közepe táján, hosszanti irányban, a hegy természeti adottságaihoz alkalmazkodva, a gallok hatalmas sziklából hat láb magas falat húztak, hogy gátat vethessenek a mieink rohamának: a lejjebb eső területet üresen hagyták, s a tetőn, a városfalig terjedő részen zsúfolták össze táborukat. Nem sokkal azután, hogy felharsant a jel, katonáink ott termettek a falnál, áthatoltak rajta, és három táborot elfoglaltak. A táborok elfoglalása olyan gyorsan zajlott le, hogy Teutomatus, a nitiobrixek királya, akit délutáni pihenője közben, a sátorában leptek meg, csak nagy nehezen, csupasz felsőtesttel, sebzett paripán tudott kisiklani zsákmányra vadászó harcosaink keze közül.

47. Caesar elérte célját, visszavonulót fúvatott, és rövid beszéd után megálljt parancsolt a tizedik legiónak, melynél éppen tartózkodott. A többi legio katonái a közbeeső, meglehetősen széles völgyön át nem hallották ugyan a kürtszót, de a katonai tribunusok és a legatusok, Caesar utasításához híven, igyekeztek megállítani őket. Csakhogy a gyors győzelembe vetett remény, az ellenség hátrálása és korábbi dicsőséges ütközeteik emléke szárnyakat adott a katonáknak. El sem tudták képzelni, hogy lehet olyan nehézség, amelyen kellő bátorsággal ne diadalmaskodhatnának: nem is hagyták abba az üldözést, míg csak a városfalhoz és a kapukhoz nem értek. Ekkor a városban itt is, ott is zűrzavaros kiáltozás keletkezett. Akik távolabb álltak, a felharsanó lárma hallatára félelmükben hanyatt-homlok futásnak eredtek: elhagyták a várost, mert azt hitték, hogy az ellenség már a kapukon belül van. A családanyák ruhákat meg ezüsthalmot hajigáltak le a falakról, és előrehajolva, meztelen kebellet, széttárt karokkal esedeztek a rómaiakhoz, könyörüljenek rajtuk, ne tegyék azt, amit Avaricumban, hogy még a nőket és a gyerekeket sem kímélik; nem egy közülük, a többiek kezébe fogódzkodva,

leereszkedett a földre, megadta magát a katonáknak. Elterjedt a hír, hogy L. Fabius, a nyolcadik legió centuriója aznap kijelentette övéi előtt: nagyon csábítja az Avaricumnál kitűzött jutalom, nem engedi, hogy bárki is előbb mássza meg a falat: valóban, fogott három közkatonát, s mikor azok a magasba emelték, felkapaszkodott a falra, aztán egyenként felhúzta embereit is.

48. Közben tudomást szereztek a dologról a város másik oldalán összesereglett gall csapatok, melyek, mint - fentebb említettük - a védőműveknél dolgoztak. Miután előbb a lárma hangjai, utóbb az egyre sűrűbben érkező hírnökök figyelmeztették őket, hogy a rómaiak elfoglalták a várost, lovasságukat előre küldve, futólépésben indultak meg a fenyegetett pont irányába. Amelyikük odaérkezett, megállt a falnál, és csatlakozott harcoló társaihoz. Mikor már elég sokan gyűltek össze, a családanyák, akik nem sokkal előbb a rómaiak felé tárták ki kezüket a falakról, egyszeriben az övéikhez kezdtek könyörögni, gall szokás szerint szertezilált hajukra mutattak, előhozták gyermekeiket. A rómaiak sem a terep, sem a számarányuk miatt nem küzdhettek egyenlő esélyekkel; külön nehézséget jelentett, hogy a rohamtól és a hosszú harctól kifáradt katonáknak újabb és újabb, friss erőben levő csapatok támadását kellett visszaverniük.

49. Caesar észrevette, hogy övéi kedvezőtlen terepen harcolnak, hogy az ellenséges csapatok száma folyton nő, s katonái sorsáért aggódva, üzenetet küldött T. Sextius legatusnak, akit a kisebb tábor őrizetével bízott meg. Meghagyta neki, vezesse ki sürgősen a táborból cohorsait, állítsa fel őket a domb lábánál, az ellenség jobb oldalán, hogy amikor a mieink hátrálni látja a hegyről, megzavarhassa az ellenséget, csökkenthesse az üldözés iramát. Maga Caesar, legiójával együtt, kissé előre vonult, és várta, hogy eldőljön a csata.

50. Ádáz közelharc tombolt, az ellenség a terepbe és számbeli fölényébe, a mieink bátorságukba vetették bizalmukat. Egyszer csak a mieink jobbszárnyán feltűntek a haedusok, akiket Caesar jobb felől, egy másik kapaszkodón át küldött fel, hogy az ellenséges csapatokat megossza. A haedusoknak a gallokéhoz hasonlatos fegyverzete nagy ijedelmet keltett katonáink között, s bár jobb vállukat szemmel láthatóan nem fedte semmi (általában ez volt a megbeszélte ismertetőjel), a mieink mégis arra gyanakodtak, hogy az ellenség megtévesztő fogása az egész. Ezzel egyidőben körülvették, felkoncolták és letaszították a falról L. Fabius centuriót és társait, akik vele együtt mászták meg a sáncot. M. Petronius, a legió centuriója, ki akart törni a kapun, de a nagy túlerő viaszosította. Mivel már több sebet kapott, lemondott életéről, és odakiáltotta a nyomában haladó közkatonáknak:

Nem menekülhetek veletek együtt, de gondom lesz rá, hogy legalább ti életben maradjatok - ti, akiket dicsszomjtól sarkallva veszélybe sodortam. Szabad az út, mentsétek magatokat!

Azzal nekiment az ellenség sűrű sorainak, két gallt leterített, a többiek pedig kissé hátrább szorította a kaputól. Mikor övéi segítségére akartak sietni, rájuk szólt:

Hiába is akarjátok, úgysem menthetitek meg az életemet. Túlságosan sok vért vesztettem, fogytán már az erőm. Menjetek hát innét, amíg lehet, és csatlakozzatok legiótokhoz!

Így esett el nem sokkal később, fegyverrel a kézben, így lett embereinek megmentője.

51. A mieink, akiket minden oldalról szorongatott az ellenség, negyvenhat centuriójuk elvesztése után végül megfutamodtak a hegyről. Szerencsére a dühödten üldöző gallokat egy ideig feltartóztatta a tartalékul hagyott tizedik legió, mely valamivel kedvezőbb terepen állt csatasorba. A tizedik legió szerepét viszont hamarosan átvették a tizenharmadik legió cohorsai, melyek a kisebbik táborból vonultak ki, T. Sextius legatusszal az élen, és egy magasabb ponton foglaltak állást. Mihelyt a legiók leérkeztek a síkságra, azonnal megálltak, szembe-

fordultak az ellenséggel, Vercingetorix azonban a hegy lábától visszavezette csapatait a védőművek mögé. Aznap kis híján hétszáz katonánk esett el.

52. Másnap Caesar gyűlést hívott össze. Kemény szavakkal elítélte katonái meggondolatlanságát és mohóságát: hogy önhatalmúlag döntöttek el, mi a teendőjük és meddig kell előnyomulniuk, meg hogy nem álltak meg a visszavonulást jelző kürtszóra, sőt, a katonai tribunusok és legatusok sem tudták őket visszatartani. Elmagyarázta nekik, milyen sokat jelent, ha a terep kedvezőtlen; mit érzett ő maga is Avaricumnál, mikor vezére és lovassága távollétében lepte meg az ellenséget, s mégis le kellett mondania a biztos győzelemről, hogy a kedvezőtlen terep miatt a legcsekélyebb veszteség se érhesse az ütközetben:

Csodálja a hősiességüket, melyet sem a tábor védőműve, sem a meredek lejtő, sem a városfal nem tudott megtörni, de elítéli azt, hogy fegyelmetlenek és önteltek voltak, hogy úgy képzelték, helyesebb véleményt formálhatnak a győzelemről és a csata kimeneteléről, mint a fővezér; ő a katonától éppen annyi engedelmisséget és önuralmat követel, mint amennyi bátorságot és elszántságot.

53. Befejezésül vigasztalta katonáit, hogy ne keseredjenek el a történetek miatt, ne az ellenség katonai kiválóságának tulajdonítsák, amit a kedvezőtlen terepviszonyok idéztek elő, aztán - bár az elvonulásról még mindig ugyanaz volt a véleménye, mint korábban - kivezette csapatait a táborból, és alkalmas helyen csatarendbe állt. Vercingetorix azonban továbbra is maradt a védőművek mögött, nem ereszkedett le a síkságra; Caesar kisebb, számára sikeres kimenetelű lovascsetepaté után megint táborába vezényelte vissza seregét. Hasonlóképpen cselekedett másnap is, végül abban a meggyőződésben, hogy eléggé kijózanította a diadalittas gallokat, katonái önbizalmát pedig sikerült némileg megszilárdítania, elindult a haeduusok földje felé. Az ellenség még most sem merte üldözni: így három nap múlva elérte az Elaver folyót, helyreállította az egyik hidat, és átvezette rajta seregét.

54. Ott a haeduus Eporedorix és Viridomarus kihallgatást kért tőle; tudomására hozták, hogy Litaviccus egész lovasságával útra kelt, mert lázadást akar szítani a haeduusok között; nekik kettőjüknek előre kellene menniük, hogy a törzs hűségét biztosítsák. Caesar már sok és világos bizonyítékát látta a haeduusok kétszínűségének, s azzal is tisztában volt, hogy Eporedorix és Viridomarus távozása csak siettetni a törzs elpártolását. Mégsem szándékozott visszatartani őket, nehogy eljárása jogtalannak tűnjék, vagy azt a gyanút ébressze, hogy fél. Mielőtt elindultak, röviden felsorolta nekik, mi minden jót tett a haeduusokkal: mikor a pártjukat fogta, nyomorúságos körülmények között, városaikba összezsúfolódva éltek, földjeiket feldúlták, erőforrásaik kimerültek, adót kellett fizetniök, és legfőbb megaláztatás-ként túszoikat csikartak ki tőlük; az ő segítségével pedig a törzs gazdag lett, felvirágzott, olyannyira, hogy nemcsak régi helyzetüket nyerték vissza, hanem szemlátomást több tekintélyt és megbecsülést élveznek, mint valaha. Ezzel az üzenettel bocsátotta őket útnak.

55. A haeduusok egyik városa Noviodunum volt, mely a Liger partján, kedvező fekvésű helyen épült. Ide összpontosította Caesar a gall túszoikat, saját és a hadsereg málhájának tetemes részét, és gabonakészletet, állami pénzeket is felhalmozott a városban, sőt ide küldött számos lovast is, akiket Italia és Hispania földjén fogadott fel a hadjárat céljaira. Mikor Eporedorix és Viridomarus megérkezett Noviodunumba, törzsük helyzetéről azt az értesülést kapták, hogy Bibracte, a haeduusok legtekintélyesebb városa befogadta Litaviccust; főtisztviselőjük, Convictolitavis és a senatus zöme csatlakozott hozzá; Vercingetorixhoz pedig a béke megerősítése és a baráti kapcsolatok felvétele céljából közös elhatározással követeket menesztettek. Úgy gondolták, nem szabad kihasználatlanul hagyniuk a kecsegtető alkalmat: lemeszároltatták hát Noviodunum helyőrségét meg az ott tartózkodó kereskedőket, s utána megosztottak a zsákmányolt pénzeket és lovakon; gondoskodtak arról, hogy a különböző

törzsek túszeit főtisztviselőjükhöz vezessék Bibractéba; a várost, melyet megítélésünk szerint úgysem védhettek volna, porig égették, hogy a rómaiak ne használhassák támaszpontul; hajókon sebtében elszállítottak annyi gabonát, amennyit csak bírtak, a többi a folyóba öntötték, illetve elégették. Azután személyesen láttak hozzá, hogy a szomszédos vidékről sereget toborozzanak, egymás után helyezték el a csapattesteket és kisebb őrségeket a Liger partja mentén, és megfélemlítésül tüntetően ide-oda vonultatták lovasságukat, hátha a rómaiakat elvághatják gabona utánpótlásuktól, vagy az így előidézett élelemhiány folytán egyenesen visszatérésre kényszeríthetik a provinciába. Reményeikben erősen támogatta őket az a körülmény, hogy az olvadó hó megduzzasztotta a Ligert: fel sem lehetett tétélezni, hogy gázlóin valaki is átlábolhasson.

56. Mihelyt Caesar tudomást szerzett az eseményekről, a gyors előnyomulás mellett döntött, hogy abban az esetben, ha hídverésre kerülne sor, és ezalatt támadás érné, olyankor erezkedhessek csatába, amikor még nem seregett oda számottevő ellenséges haderő. Tervét nem változtathatta meg, nem fordulhatott vissza a provinciába, hiszen egyelőre senki sem tartotta szükségesnek, és különben is több akadálya volt: szégyenletes is lett volna, megvetést is keltett volna a gallok között; gátolta a közelben fekvő Cevenna hegység, meg a nehezen járható utak, de főleg az, hogy nagyon féltette a seregtől távol szakadt Labienust, és a vele elküldött legiókat. Így történt, hogy hosszabbnál hosszabb éjszakai és nappali menetelések után, általános meglepetésre, a Liger folyóhoz érkezett. Itt lovasai felfedeztek egy gázlót, mely az adott kényszerhelyzetben megfelelt a célnak, noha a fegyvereket felemelt kézzel vagy vállon kellett áthordani, mert csak az emelkedett ki a vízből. Caesar sorba állította a lovasait, hogy a sodrás erejét megtörjék, s mivel az ellenséget zavarba ejtette a rómaiak hirtelen felbukkanása, minden veszteség nélkül átkelt seregével. A földeken gabonára és nagyszámú háziállatra akadt; a zsákmánnyal kiegészítette csapatai élelmiszerkészletét, utána elindult a senók földje felé.

57. Míg Caesar hadseregcsoportjánál így követték egymást az események, Labienus a málha őrzésére Agedincumban hagyta azokat az alakulatokat, melyek nemrég érkeztek erősítésül Italiából, maga pedig négy legióval útnak indult Lutetia irányában. Lutetia a parisiusok városa, és a Sequana folyó egyik szigetén épült. Amint az ellenség megtudta, hogy Labienus közeledik, a szomszédos törzsek földjéről jelentékeny csapategységek sereglettek egybe. A főparancsnoksággal az aulercus Camulogenust bízták meg, aki szinte magatehetetlen aggastyán volt már, de kimagasló katonai tudása miatt mégis őt szemelték ki erre a méltóságra. Camulogenus felfedezett egy összefüggő mocsárvidéket, melynek vizei a Sequanába ömlenek, s amely az egész környéket jóformán járhatatlanná tette. Ott helyezkedett el, azzal a szándékkal, hogy nem engedi a mieinket átjutni a mocsár túlsó oldalára.

58. Labienus eleinte úgy próbálkozott, hogy előretolatta a szőlőlugasokat, földdel és venyigenyalábokkal töltette fel a lápot, utat építtetett. Később, mikor észrevette, milyen nehezen halad előre a munka, éjfél tájt csendben kivonult táborából, és ugyanazon az útvonalon, melyen jött, Metlosedumig menetelt.

Metlosedum a senók városa; szintén a Sequana szigetén épült, akár az imént említett Lutetia. Labienus mintegy ötven bárkát zsákmányolt, ezeket gyorsan egymáshoz köttette, beleültette katonáit, s mivel a váratlan támadás dermesztő félelmet keltett a lakosok között, akiknek zömét különben is elszólitotta a háború, sikerült egyetlen kardcsapás nélkül hatalmába kerítenie a várost. Helyreállította azt a hidat, amelyet az ellenség alig néhány napja lerombolt, átvezette rajta seregét, és a folyó folyásával egyező irányban elindult Lutetia felé. A gallok a metlosedumi menekültektől megtudták, mi történt: tüstént parancsot adtak, hogy gyűjtsák fel

Lutetiát, és rombolják le a város hídjait, ők maguk pedig kivonultak a lápvidékről: Lutetia mellett, a Sequana partján, Labienus táborával átellenben telepedtek le.

59. Már rebesgették, hogy Caesar eltávozott Gergovia alól, már egyre-másra jöttek a hírek a haeduusok pártütéséről, és a gallok határozottan azt állították, hogy Caesar nem folytathatta az útját, nem kelhetett át a Ligeren, sőt a gabonahiány miatt kénytelen volt visszafordulni a provinciába. Amint a haeduusok pártütése kitudódott, a bellocusok csapatokat kezdtek toborozni, és nyíltan készülődtek a háborúra, hiszen már korábban, minden külső ösztönzés nélkül is folytonosan áskálódtak ellenünk. A helyzet gyökeresen megváltozott; Labienus tudta, hogy merőben új haditervet kell kidolgoznia. Nem gondolt már újabb területek meghódítására, vagy hogy harcot kezdjen az ellenséggel, hanem egyedül azon töprengett, miképpen vezethetné seregét épségben Agedincumig. Volt oka rá: egyik oldalról a bellocusok fenyegették, az a törzs, amely Gallia-szerte a legvitézebb törzs hírében állt, a másik oldalt viszont Camulogenus tartotta megszállva, harcra kész, jól felfegyverzett csapataival; másrészt legióit széles folyó választotta el támaszpontjuktól és málháiktól. Labienus belátta, hogy a váratlanul felmerült súlyos nehézségek közepett csak a vakmerő, határozott cselekvés segíthet.

60. Estefelé haditanácsot tartott. Lelkükre kötötte a résztvevőknek, hajtsák végre pontosan és gyorsan utasításait, aztán a Metlosedumból elhozott bárkákat egy-egy római lovagnak osztotta ki, azzal a paranccsal, hogy tíz óra tájt teljes csendben úsztassanak le négy mérföldnyire a folyón, és ott várjanak rá. Öt cohorsot, melyet tapasztalatlanságuk miatt a legkevésbé mert ütközetbe engedni, a táborban hagyott őrségül; a legio másik öt cohorsát utasította, hogy éjfélkor lármázva, kiabálva induljanak el a folyó mentén felfelé, mégpedig a sereg összes málhájával. Összehordatott jó néhány ladikot is: azokat szintén ugyanabba az irányba küldte, zajos evezőcsapások közepett. Ő maga kis idő múltán csendben elvonult táborából, s három legiójával arrafelé tartott, ahol parancsa szerint a bárkáknak ki kellett kötniük.

61. Mihelyt eljutott a kikötőhelyig, a mieink lerohanták a folyó partján sűrűn felállított ellenséges felderítőket; ezeket a hirtelen kerekedő hatalmas vihar miatt teljesen váratlanul érte a támadás. Közben lovasaink és gyalogosaink azoknak a római lovagoknak a közreműködésével, akiket Labienus a feladat végrehajtására kijelölt, gyorsan átkeltek a folyón. Hajnaltájt körülbelül egyszerre jelentették az ellenségnek, hogy a rómaiak táborában szokatlanul élénk mozgolódás észlelhető, hogy hosszú menetoszlop halad felfelé a folyó mentén, evezőcsapások is hallatszanak, meg hogy kissé lejjebb bárkákon szállítják át a katonákat. A hírekből arra következtettek, hogy a rómaiak három ponton kelnek át, és nyilván általános visszavonulást terveznek, úgy megfélemlítette őket a haeduusok elpártolása. Saját seregüket tehát szintén három részre osztották: a táborral szemben őrséget hagytak, egy kisebb csapattestet elküldtek Metlosedum irányába, de meghagyták nekik, hogy csak addig nyomuljanak előre, ameddig a ladikosok feleveznek, többi csapatukat pedig Labienus ellen vezették.

62. Mire felkelt a nap, a mieink is mind átkeltek, s ezzel egyidőben megjelentek az ellenséges csatasorok is. Labienus buzdította katonáit, idézzék emlékezetükbe régi hőstetteiket, a sok dicsőséges csatát, és vegyék úgy, mintha ott lenne maga Caesar is, akinek a parancsnoksága alatt olyan gyakran diadalmaskodtak az ellenségen. Ezután jelt adott az ütközet megkezdésére. A jobbszárnyon, ahol a hetedik legio állt, mindjárt az első összecsapásnál visszaverték és megfutamították az ellenséget; baloldalt, amerre a tizenkettedik legio helyezkedett el, az első ellenséges hadsorokat ugyan egymás után terítették le a dárdák, de a többiek keményen kitartottak, egyikükről sem lehetett azt gyanítani, hogy menekülésre gondol. Camulogenus, az ellenség vezére, maga is itt tartózkodott, és személyesen bátorította katonáit. A győzelem még korántsem látszott biztosnak, mikor a hetedik legio tribunusai, akiknek jelentették, mi történik a balszárnyon, legiójukkal egyszer csak felbukkantak az ellenség háta mögött, onnan indultak

rohamra. Még most sem hagyta el egyikük sem a helyét: így mindannyiukat körülfogták és lekaszabolták. Ugyanez a sors jutott osztályrészül Camulogenusnak is. Azok a gallok, akik őrsegül ott maradtak Labienus táborával szemközt, meghallották, hogy kezdetét vette a harc. Nyomban övéik segítségére siettek, el is foglaltak egy dombot, győzelemittas katonáink rohamát azonban nem tudták feltartóztatni. Ők is menekülő bajtársaik közé sodródtak, s akik nem találtak fedezékre az erdőkben vagy a dombhajlatokban, azokat lovasságunk mind felkoncolta.

Feladata végeztével Labienus visszatért Agedincumba, ahol az egész hadsereg málháját hagyta, azután valamennyi csapatával csatlakozott Caesarhoz.

63. Alig vált köztudomásúvá a haeduusok elpártolása, máris nagyobb méreteket öltött a háború. A haeduusok követségeket küldözgettek mindenfelé; teljes tekintélyüket és hatalmukat, összes anyagi erőforrásukat latba vetették, hogy lázadásra bírják a törzseket, s mivel kezükben voltak azok a gall túsok, akiket Caesar náluk helyezett el, azzal fenyegetőztek, hogy a vonakodó törzsek túszeit kivégzik. Vercingetorixot felszólították, jöjjön el hozzájuk, beszéljék meg együttesen a részletes haditervet. Mihelyt kívánságuk teljesült, azon kezdtek mesterkedni, hogy adják át nekik a főparancsnokságot is. A dologból parázs vita kerekedett, olyannyira, hogy közös gall tanácskozást hívtak egybe Bibractéba. Mindenünnen számos küldött sereglett össze. Úgy határoztak, hogy a jelenlevők szavazata döntsön: s a szavazatok egytől egyig megerősítették Vercingetorixot a főparancsnokságban. A remusok, a lingók és a treverusok nem vettek részt a gyűlésen: az előbbieket változatlanul fenntartották barátságukat Rómával, az utóbbiak pedig túlságosan messze éltek, meg a germánok is örökösen zaklatták törzsüket (ez volt a magyarázata annak is, hogy az egész hadjárat folyamán nem avatkoztak be a harcokba, nem bocsátottak egyik fél rendelkezésére sem segédcsapatokat). A haeduusoknak súlyos csalódást okozott, hogy elűtötték őket az elsősegtől; szerencsájuk megváltozásáról panaszkodtak, visszasírták Caesar irántuk tanúsított jóindulatát, de azért most, miután már belevágtak a háborúba, nem mertek szakítani a többiekkel, nem merték megmásítani terveiket. A két becsvágyó fiatalember, Eporedorix és Viridomarus, fogcsikorgatva ugyan, szintén fejet hajtott Vercingetorix előtt.

64. Vercingetorix túsokat követelt a többi törzstől, és megszabta a napot, ameddig követelését teljesíteniük kell. Sürgősen egybehívta valamennyi, szám szerint tizenötezer főnyi lovasát is. Gyalogosokból - mondta - csak annyira lesz szüksége, amennyivel már előzőleg is rendelkezett, úgysem szándéka, hogy kockázatos összecsapásokba bocsátkozzék vagy csatát vívjon, végtére elég tekintélyes lovassága van, könnyűszerrel megakadályozhatja a rómaiakat a gabona és a takarmány beszerzésében; ők csak tegyék tönkre nyugodtan a saját gabonájukat, vessenek lángot házaikra, lássák be, hogy családi vagyonuk feláldozásával szabadságukat nyerhetik el, örök időkre biztosíthatják a gallok uralmát. Mikor ezzel végzett, megparancsolta, hogy a haeduusok és a provincia közelében lakó segusiavusok állítsanak ki tízezer gyalogost; a gyalogosokon kívül nyolcszáz lovast rendelt. A sereg vezérévé Eporedorix fivérét nevezte ki, azzal, hogy vezessen hadjáratot az allobroxok földjére. A másik oldalon, a helviusok ellen, a velük szomszédos arvernus települések lakóival és a gabalusokkal indított támadást, a rutenusokat és a cadurcusokat pedig az arecomicus volcákhhoz menesztette, hogy dúlják fel a törzs földjét. Közben titkos küldöncök és követségek útján továbbra sem szűnt meg lázadásra bujtogatni az allobroxokat, mert remélte, hogy a legutóbbi háború emlékei még nem merültek teljesen feledésbe köztük. Vezető embereiknek pénzt ígért, a törzsnek meg azt, hogy az egész provincia az ő birtokuk lesz.

65. A többszörös veszély elhárítására még időben gondoskodtak egy huszonkét cohorsnyi védőseregről. A csapatokat L. Caesar legatus a provincia területén sorozta be, és most szét-

küldte minden irányba, hogy útját állják a támadóknak. A helviusok külön parancs nélkül is megindultak szomszédaik ellen, de vereséget szenvedtek, s miután sok más harcosuk mellett a törzs vezére, C. Valerius Domnotaurus, Caburus fia is elesett, városaik védőfalai mögé szorultak. Az allobroxok számos őrséget helyeztek el a Rhodanus mentén, és lelkesen, körültekintően védelmezték földjüket. Caesar tudta, hogy ami a lovasságot illeti, az ellenség van fölényben, másrészt az utak el voltak vágva, tehát semmiféle erősítést nem kaphatott, se a provincia felől, se Italiából; elküldött hát a Rhenuson túl, Germaniába, azokhoz a törzsekhez, amelyek mozgólódását az előző években verte le. Tőlük hozatott lovasokat és könnyű fegyverzetű gyalogos katonákat, akik a lovasság sorai között szoktak részt venni a küzdelemben. Mivel meglehetősen silány lovakon jöttek, megérkezésük után Caesar a katonai tribunusok, a többi római lovag és a továbbszolgálók paripáit mind elvette, és nekik osztotta ki.

66. Mialatt így követték egymást az események, összegyűltek az ellenséges csapatok is: az arvernusok földjéről útra kelt haderő, és azok a lovasosztagok, melyeket parancs szerint a gall törzseknek kellett kiállítaniuk. Caesar éppen a lingo föld határvidékén át menetelt a sequanusok felé, hogy minél gyorsabban segítséget nyújthasson a provinciának, mikor Vercingetorix, nemrég egyesített hatalmas serege élén, mintegy tíz mérföldnyire a rómaiaktól hármastábornak vert. Ott tanácskozásba hívta a lovasosztagok vezetőit, s kijelentette, hogy elérkezett a győzelem pillanata:

A rómaiak a provincia irányában menekülnek, tehát kitakarodnak Galliából; ez pillanatnyilag elég is lenne ahhoz, hogy szabadságukat elnyerjék, viszont vajmi kevésbé biztosítja jövőbő békéjüket és háborítatlanságukat; nyilván nagyobb csapatokkal térnek majd vissza, s akkor vége-hossza nem lesz a harcoknak. Éppen ezért támadják meg őket most, amikor felmálházva, menetoszlopban vonulnak! Ha a gyalogosok azzal vesztegetik az időt, hogy bajtársaik segítségére sietnek, nem juthatnak tovább; ha meg elszórják málhájukat, és egyedül saját életük megmentésén jár az eszük, ami hite szerint sokkal valószínűbb, akkor létfontosságú felszerelésük, de azzal együtt a becsületük is odavész. Az pedig az ő számukra nem lehet kétséges, hogy egyetlen ellenséges lovas sem mer majd elmozdulni a menetoszlop mellől. És hogy a támadást minél izzóbb lelkesedéssel hajtsák végre, összes csapatát a tábor előtt állítja fel; ez egyben az ellenséget is megfélemlíti.

A lovasok hangosan követelték: erősítsék meg szent esküvel, hogy nem fogadják be hajlékukba, nem engedik gyermekeihez, szüleikhez, feleségéhez azt, aki nem tör át kétszer az ellenséges menetoszlopon.

67. Vercingetorix javaslatát elfogadták, s az esküt is mindenki letette. Másnap a lovasok három csoportra oszlottak: két csapat a menetoszlop két oldalán bukkant fel, a harmadik az elővédet igyekezett akadályozni a továbbjutásban. Caesar, mikor a jelentésekből megtudta, mi történt, maga is három részre osztotta lovasságát, és parancsot adott, hogy külön-külön támadják meg a gallokat. Egyszerre tombolt a harc itt is, ott is. A menetoszlop megállt: a legiók közrefogták a málhát. Ha úgy tűnt, hogy lovasainkat egyik-másik ponton veszély környékezi, vagy erősebben szorongatják, Caesar nyomban csatasorba szólította gyalogosait, és a veszélyeztetett pontra rohamot rendelt el: ez a hadmozdulat megtörte az ellenséges üldözés iramát, és a mieink önbizalma is mindjárt helyrebillent, mihelyt azt remélhették, hogy támogatást kapnak. Végül a germánok elfoglaltak egy hegyhátat a jobbszárnyon. Lekergették róla az ellenséget, a menekülőket nyomon követték egészen addig a folyóig, ahol Vercingetorix elhelyezkedett gyalogos csapataival, és sokakat lekaszáboltak közülük. Alighogy ezt a többiek észrevették, a bekerítéstől való félelmükben szintén futásnak eredtek. Mindenütt iszonyú mészárlás kezdődött. Közben három foglyul ejtett haeduus nemest vezettek Caesar elé: Cotust, a lovasság parancsnokát, aki a legutóbbi választásokon viszályba bonyolódott

Convictolitavisszal, Cavarillust, akit Litaviccus árulása után a gyalogos csapatok élére állítottak, és Eporedorixot, aki annak idején, Caesar Galliába érkezése előtt, a sequanusok ellen vívott háborúban vezette a haeduusokat.

68. Mikor már egész lovassága megfutamodott, Vercingetorix is visszavonult csapataival, melyeket a tábor előtt helyezett el; megparancsolta, hogy a málhát gyorsan hordják ki a táborból, és szállítsák utána, aztán sietve elindult a mandubiusok városa, Alesia felé. Caesar egy közeli dombra vitette a málhát, két legiót mellette hagyott őrségül, ő maga pedig - az est beálltaig - követte Vercingetorixot; közben vagy háromezret lekaszabolt az ellenség utóvéd harcosai közül, és másnap már Alesiánál vert tábornak. Miután szemügyre vette a város fekvését, katonáit munkára serkentve, hozzáfogott Alesia körülsáncolásához, annál is inkább, mert sikerült a gallokat alaposan megfélemlítenie: éppen lovasaikat szórta szét, seregüknek azt a fegyvernemét, melyben olyan vakon bíztak.

69. Alesia városa dombtetőn épült, meglehetősen magasan, úgy, hogy szemlátomást nem is lehetett bevenni másként, mint ostrommal. A domb lábát kétoldalt két folyó mossa. A város előtt körülbelül három mérföld hosszú lapály terül el; egyebütt, nem messze, azonos magasságú dombok övezik. A domb kelet felé néző oldalát, közvetlenül a városfal alatt, a gall csapatok foglalták el, s ugyanott árkot és hat láb magas vályogfalat húztak. Annak az ostromvonalnak a kerülete, melyen a rómaiak dolgoztak, tíz mérföldet tett ki. A rómaiaknak nyolc táboruk volt; ezeket előnyös terepen állították fel, és huszonhárom tornyot is emeltek. A tornyokat nappal őrszemekkel rakták meg, hogy a sereget sehol se érhesse váratlanul támadás a városból; éjszaka viszont mindegyiket erős egységek védelme alá helyezték, s mindegyikben állandó őrszolgálatot tartottak.

70. A munka javában folyt, amikor lovascsatára került sor azon a síkságon, mely - fentebb volt róla szó - három mérföld hosszúságban nyúlt el a dombok között. Mindkét fél elkeseredetten harcolt. Mivel a mieink meginogtak, Caesar segítségükre küldte a germánokat, gyalogosaival pedig a tábor előterében állt fel, nehogy az ellenséges gyalogság hirtelen kitörjön a városból. A legióknak ez a támogatása erőt öntött a mieinkbe: hamarosan megfutamították az ellenséget. A menekülők oly sokan voltak, hogy egymást akadályozták, s a túlságosan szűkre szabott bejárároknál vad tolongás támadt. A germánok szívósan üldözték őket egészen a védőművekig. Ott iszonyú vérfürdőt rendeztek: nem egy gall leugrott a lováról, megpróbálta, hogy áthatoljon az árkon, és a vályogfalon keresztül másszon be. Caesar parancsot adott a tábor sáncai előtt felállított legióinak, hogy kissé nyomuljanak előre. Most már a védőművek között levő gallokon is rettegés lett úrrá: abban a hiszemben, hogy mindjárt őket is megtámadják, rémülten riadót kiabáltak; sőt a félelem jó néhányat a városba üzött. Vercingetorix bezáratta a kapukat, hogy a tábor ne néptelenedjék el teljesen. A germánok számos ellenséges harcost megöltek, rengeteg lovat zsákmányoltak, úgy tértek vissza.

71. Vercingetorix elhatározta, hogy éjszaka, mielőtt még a rómaiak befejeznék az ostromműveket, egész lovasságát kiküldi a városból. Távozó embereinek meghagyta, menjenek el törzsükhöz, és szólítsanak harcba mindenkit, aki életkoránál fogva fegyverforgatásra képes. Felsorolta, mennyi jót tett velük, könyörgött, viseljék szívükön a sorsát, ne engedjék, hogy ő, aki oly sokat fáradozott közös szabadságukért, a vérszomjas ellenség kezére kerüljön. Ha feladatukat nem végzik gyorsan és kellő ügybuzgalommal - bizonygatta -, vele együtt nyolcvanezer válogatott harcos pusztul el; becslése szerint épp hogy harmincnapi gabonájuk van, bár szűkmarkúan adagolva kissé tovább is húzhatják. Miután utasításait kiadta, éjfél előtt csendben útnak indította a lovasságot azon a terepszakaszon át, ahol az ostromvonal még nem zárult be. Aztán magához hordatta az összes gabonát; halálbüntetést helyezett kilátásba azok számára, akik a parancsot megszegik; szétosztotta katonái között a sok jószágot, melyet a

mandubiusok tereltek össze; elrendelte, hogy a gabonát csak apránként és szűkös adagokban mérjék; a város falainál elhelyezett csapatokat pedig mind visszavonta a városba. Ezeknek a rendszabályoknak kellett biztosítaniuk, hogy bevárhatja a gall törzsek segédcsapatait, és folytathatja a háborút.

72. Caesar a szökevényektől és a foglyoktól megtudta, hogyan intézkedett Vercingetorix, ezért a következő ostrommű-rendszer kiépítését határozta el. Mindenekelőtt húsz láb széles árkot ásott, függőleges falakkal, hogy a fenéke ugyanolyan széles legyen, mint fent a szája. Az összes többi ostromművet az ároktól négyszáz lábnyira vonatta vissza, mégpedig azért, mert túlságosan is nagy területet kellett átfognia, nemigen állíthatott katonákat az ostromvonal minden pontjára, s így akarta elejét venni, hogy erősebb ellenséges alakulatok éjszaka meglepetésszerűen előnyomulhassanak az ostromművekig, vagy napközben dárdazáporral árasztthassák el a munkálatokhoz kivezényelt egységeket. A négyszáz lábnyi köz után két tizenöt láb széles, egyforma mély árkot ásott: közülük a belsőt, ott, ahol alacsonyan fekvő, lapályos vidéken haladt keresztül, a folyóból oda vezetett vízzel töltötte meg. Mögötte földhányást, rajta falat húzatott; magasságuk elérte a tizenkét lábat.

Az építményhez mellvédet és párkányt is csatolt, a földhányás és a mellvédek találkozásánál pedig hatalmas, előremeredő „szarvas”-okat helyezett el, hogy az ellenség ne mászhassa meg egyikönnyen; végül a töltés egész hosszában, egymástól nyolcvan láb távolságra, tornyokat emelt.

73. Egyszerre kellett építőanyagot beszerezni, gabonáról gondoskodni, és ugyanakkor még a nagy kiterjedésű ostromműveken is dolgozni, mindezt csökkent létszámú csapatokkal, mert egyes alakulatok beszerző útjukon időnként messze vetődtek a tábortól; ráadásul a gallok néha megkísérelték zavarni is a munkát, nemegyszer több kapun át rohammal kitörték a városból. Caesar tehát az eddigi védőművek kibővítésére gondolt, hogy kevesebb katona is megvédelmezhesse az ostromműveket. Először erős ágazatú fákat vágtak ki, lehántották róluk a kérget, csúcsukat pedig hegyesre nyesték. Aztán hosszú, öt láb mély árkokat húztak. Ezekbe bocsátották le a fatörzseket, s alant mindegyiket gondosan beleágyazták az árokfenékbe, hogy ne lehessen kidönteni. Az ágak csúcsa magasán az árok fölé nyúlt. Öt ilyen fatörzssor volt, az ágak egymáshoz erősítve, összekötve: ha valaki közéjük hatolt, menthetetlenül fennakadt a kihegyezett ágú törzseken. Ezeknek a „síroszlop” nevet adták. Előjük ötösével, X alakban, egy sor három láb mély, lefelé szűkülő gödör került. A gödrökbe sima, combnyi vastag, hegyes és égetett végű karókat bocsátottak le, úgy, hogy csak négyhüvelyknyire látszódjanak ki a földből; a karók rögzítése, megszilárdítása érdekében egy láb vastag földréteget szórtak a gödör aljára, s azt jól ledöngölték; a gödör többi részét pedig rózsével és gallyakkal fedték be, hogy a csapda ne legyen feltűnő. Ebből nyolc sor készült, mindegyik sor három láb távolságra a másiktól; a liliumvirághoz való hasonlósága miatt a „liliom” nevet kapta. Előttük egylábnyi, tetejükön vashorgokkal teleszőgezett cölöpöket vertek teljes hosszukban a talajba. Kisebb térközöktől eltekintve, mindenütt helyeztek el ilyenfajta cölöpöket, melyek az „ösztoke” nevet kapták.

74. A munka végeztével Caesar a vidék viszonylag legalkalmasabb tereppontjain át hasonló, tizennégy mérföld területű erődítményvonalat épített, de fordított irányba, a kintről várható támadások ellen. Ez azt célozta, hogy nagyobb ellenséges haderő se keríthesse be az ostromművek védőegységeit, ha neki valamilyen oknál fogva el kell távoznia, s hogy ne forogjon veszélyben, ha kivonul táborából. Végül parancsot adott katonáinak, hogy ki-kiszerezzen be harminc napra való gabonát és takarmányt.

75. Míg Alesianál így követték egymást az események, a gallok a vezető emberek gyűlésén úgy döntöttek, hogy nem hívnak egybe valamennyi fegyverforgatásra képes férfit, mint

Vercingetorix javasolta, hanem mindegyik törzstől meghatározott számú katonát követelnek, mert - gondolták - nem tarthatnának fegyelmet, nem különíthetnék el övéiket a többiektől, és nem gondoskodhatnak megfelelő mennyiségű gabonáról sem, ha túlságosan nagy tömeg verődne össze. Megparancsolták, hogy a haeduusok és clienseik, a segusiavusok, ambivaretusok, aulercus brannovixek és a blannoviusok küldjenek harmincötezer harcost; ugyanannyit az arvernusok, hozzájuk számítva az eleutetusokat, cadurcusokat, gabalusokat és vellaviusokat, akik általában az arvernusok hatalma alatt álltak; a sequanusok, senók, biturixek, santók, rutenusok és carnosok egyenként tizenkétezret; a bellovacusok tízezret; nyolc-nyolcezeret a pictók, a turonusok, parisiusok és helvétek; az ambianusok, mediomatricusok, petrocoriusok, nerviusok, morinusok és nitiobroxok öt-ötezret; az aulercus cenomanusok ugyanannyit, az atrebasok négyezret, a veliocassusok, lexoviusok és aulercus eburovixek három-háromezret; a rauracusok és a boiusok ezret-ezret; az óceán mellékén lakó törzsek pedig, melyeket a gallok aremoricusoknak neveznek, vagyis a coriosolisok, a redók, ambibariusok, calesek, osismusok, lemovixek és unellusok összesen húszezret. A bellovacusok nem küldtek annyi katonát, amennyit követeltek tőlük. Kijelentették, hogy ők teljesen függetlenül, saját elképzeléseik szerint veszik fel a harcot a rómaiakkal, senki parancsainak sem hajlandók engedelmeskedni; csak Commius kérésére, kölcsönös barátságuk kedvéért indítottak útnak mégis kétezer harcost.

76. Ez a Commius, ahogyan korábban már utaltunk rá, az előző évek folyamán Britanniában hűséges és hasznos segítőtársa volt Caesarnak; érdemeire való tekintettel Caesar mentesítette törzsét az adófizetéstől, visszaadta nekik függetlenségüket, önrendelkezésüket, őt magát pedig a morinus törzs vezetésével bízta meg. Ez idő tájt azonban, amikor Gallia-szerte az az egyetlen vágy hevítette az embereket, hogy szabadok legyenek, és harci dicsőségük megint a régi fényben ragyogjon, sem a jótétemények, sem a barátság emléke nem hatott már, valamennyi gall szívvel-lélekkel, minden áldozatra készen a háborún munkálkodott. Nyolcezer lovast, és körülbelül kétszáznegyvenezer gyalogost gyűjtöttek egybe. Ezeket a haeduusok földjén alapos vizsgálatnak vetették alá, megállapították a létszámot, kinevezték a tiszteket. A főparancsnokságot az atrebas Commiusra, a haeduus Viridomarusra és Eporedorixra, s rajtuk kívül az arvernus Vercassivellaunusra, Vercingetorix unokafivérére ruházták. Az egyes törzsekből megbízottakat rendeltek melléjük, hogy az ő tanácsaikra támaszkodva irányítsák a hadműveleteket. Valamennyien lelkesen, tele önbizalommal indultak Alesia irányába. Egyhangúan úgy vélekedtek, hogy ilyen óriási hadseregnek már a pusztta látványa is ellenállhatatlan, különösképpen, ha kettős csatára kerül sor, azaz, ha a városból is kitörnek, s ugyanakkor az ostromgyűrűn kívül felbukkannak ők is, hatalmas lovas és gyalogos csapataikkal.

77. Elmúlt az a nap, amikorra az Alesiában ostromolt gallok a felmentő sereget várták. Egy szem gabonájuk sem volt már, és nem tudták, mi történik a haeduusok földjén: gyűlést hívtak hát össze, hogy véglegesen döntsenek a sorsukról. Sok ellentétes vélemény hangzott el, egyik a megadást javasolta, a másik azt, hogy törjenek ki, míg az erejükből futja; Critognatus beszédét azonban külön is ki kell emelnünk, olyan hallatlan, vérlázító kegyetlenség jellemezte. Ez az előkelő származású, igen tekintélyes arvernus így szónokolt:

Válaszra sem méltatom azoknak a véleményét, akik a legocsmányabb szolgálókat a megadás névvel illetik; szerintem az ilyeneket nem tekinthetjük polgároknak, és még a tanácskozássra sem lenne szabad idehívnunk. Én azok pártján állok, akik a kitörést javasolták, akiknek a terve - valamennyien elismerhetitek - régi hősiességünkre emlékeztet. Mert gyáva ember az, nem hős, akinek még a rövid ideig tartó nélkülözés is elviselhetetlen teher! Könnyebben találtok olyanokra, akik készségesen belerohannak a halálba is, mint olyanokra, akik türelmesen viselik a szenvedést! És mégis elfogadnám az ellenpárt javaslatát - akkora hatással van rám a tekintélyük -, ha belátnám, hogy pusztán saját életünket dobjuk oda, senki másét. Csakhogy

döntésünknek egész Galliát tekintetbe kell vennie, a honfitársainkat, akiket segítségül hívunk! Mit gondoltok, vajon lelkesítően hat majd rájuk, ha a rómaiak egy helyen lemészárolnak nyolcvanezer embert, csupa hozzátartozójukat és vérrokonukat, s azután nekik úgyszólván amazok holttestei felett kell harcolniuk? Ne akarjátok megfosztani támogatásotoktól azokat, akik a mi megmentésünk érdekében a maguk életét teszik kockára, ne akarjátok, hogy a ti ostobaságotok, a ti elhamarkodottságotok vagy gyávaságotok miatt a közös ügy bukjon el, és Galliára az örökös szolgaság járma nehezedjék! Talán kétségbe vonjátok hűségüket és eltökéltségüket, mert nem érkeztek meg határidőre? Akkor vajon miért dolgoznak a rómaiak nap mint nap a külső erődítmény vonalon? Talán bizony szórakozásból?! A mieink nem küldhetnek híreket, hiszen a városba vezető utakat elvágták, de fordulatok csak a rómaiakhoz, ők bizonyítják, hogy hamarosan itt lesznek! Ők érzik a fenyegető veszélyt, és félelmükben szorgoskodnak éjjel-nappal a védőműveknél! Hogy mi az én tanácsom? Cselekedjünk úgy, ahogyan őseink hajdan, a cimberekkel és teutonokkal vívott háborúban, pedig azt a háborút nem is lehet egy napon említeni a mostanival! Őseinket is városokba üzték, őseinket is szorongatta az éhínség, akárcsak minket, de inkább a harcképtelen vének húsán tengették életüket, semhogy behódoljanak az ellenségnek. És ha példájuk nem is lebegne szemünk előtt, én akkor is azt tartanám, hogy dicső dolog a szabadság érdekében ilyen szokást bevezetni, és az utódokra hagyományozni. Mert hát ugyan miben hasonlított az a háború ehhez? Igaz, a cimberék végigdúlták Galliát, rengeteg kárt okoztak, de legalább egy idő múltán kitakarodtak országunkból, és más vidékek felé vették útjukat; jogainkat, törvényeinket, földünket és szabadságunkat meghagyták. Ezzel szemben mire törekszenek, mit szeretnének az irigy rómaiak? Mihelyt tudomást szereznek egy népről, mely hírnévre tett szert, melynek fegyvereit győzelem kíséri, mindjárt az a szándékuk, hogy letelepedjenek földjein és városaiban, hogy örökös rabságba döntsék őket! Sohasem viseltek háborút más céllal! És ha nem tudnátok, mi megy végbe a távoli népeknél, vessetek egy pillantást a szomszédos Galliára: provinciává süllyedt, felforgatták jogait és törvényeit, consuli bárdoknak vetették alá, soha nem enyhülő szolgaság terhe alatt görnyed!

78. A javaslatok elhangzása után döntést hoztak: azokat, akik egészségi állapotuk vagy koruk miatt nem vehetnek részt a harcokban, eltávolítják a városból, és minden lehetőt megtesznek, hogy ne kelljen Critognatus tervéhez folyamodniuk; ha viszont a szükség úgy hozza, ha a segédcsapatok késnek, mégis inkább az ő tanácsát fogadják meg, de nem hódolnak be, semmilyen feltétel mellett nem kötnek békét. A mandubiusokat, akik városukat megnyitották előttük, arra kényszerítették, hogy gyermekeikkel és feleségeikkel együtt vonuljanak ki. Mikor a távozók az erődítményekig értek, sírva esedeztek a rómaiakhoz, könyörögve kérték, fogadják be őket, akár rabszolgaként, csak adjanak nekik egy falat ételt. Caesar azonban öröket állított a falakra, megtiltotta, hogy bárkit is áteresszenek.

79. Közben Commius és a többi vezér, akikre a főparancsnokságot ruházták, valamennyi csapattestükkel eljutottak Alesia alá, birtokukba vették az ostromgyűrűn kívül emelkedő egyik dombot, és erődítményvonalunktól alig egy mérföldre telepedtek le. Másnap kivezényelték a táborból lovasaikat, akik előzőnlőtték a már említett három mérföld hosszú lapályt, gyalogságukat pedig ettől kissé hátrább, magasabban fekvő terepen állították fel. Alesia felől kilátás nyílt a mezőre. Mikor a segédcsapatok feltűntek, nagy csődület támadt a városban: az ostromlottak szerencsét kívántak egymásnak, mindannyiuk lelkét egyszeriben boldog öröm töltötte el. A város elé vezették csapataikat, ott táborot vertek, és rózsával meg földdel tömték be a legközelebbi árokrészt, készen arra, hogy kitörjenek, megragadjanak minden kedvező alkalmat, amit a véletlen felkínál.

80. Caesar a két erődítményvonalhoz rendelte teljes gyalogságát, hogy szükség esetén ki-ki a neki kijelölt, és már ismerős helyen védekezhessék; lovasainak pedig megparancsolta, hagyják

el a tábor, támadjanak. A táborokból jó kilátás nyílt, mert mindegyiket dombtetőre építették: így katonáink feszült figyelemmel lesték az ütközet alakulását. A gallok ritkásan íjászokat és egyéb könnyű fegyverzetű gyalogosokat szórtak el lovasságuk sorai között, részben, hogy segítséget nyújthassanak övéiknek, ha hátrálniuk kellene, részben, hogy lovasságunk rohamát feltartóztassák. Több lovasunkat, akik nem számítottak ilyesmire, sikerült is megsebesíteniük: ezek mindjárt ki is váltak a harcból. A gallok biztosra vették, hogy az övéik kerekedtek felül, azt is látták, mennyire szorongatja lovasainkat a túlerő: ostromgyűrűnkön belül álló csapataik csakúgy, mint a felmentő sereg katonái, innen is, onnan is harsány hangon, vad üvöltésekkel kezdték biztatni bajtársaikat. Mivel a csata mindenki szeme láttára folyt, és sem a bátor, sem a gyáva tettek nem maradhattak rejtve, mindkét felet hősi helytállásra ösztökölte a dicsvágy, vagy a közmegvetéstől való félelem. Dél óta tartott az ütközet, lassanként lenyugodott a nap, de még mindig nem lehetett tudni, ki lesz a győztes. Ekkor a germánok az egyik ponton tömött sorokban megrohamozták és viasszorították az ellenséget, aztán, mikor a lovasok futásnak eredtek, körülvették az íjászokat, és mindet lekasabolták. Most már a harctér többi részén is hátrált az ellenség: a mieink egészen a táborukig üldözték a menekülőket, nem engedték, hogy soraikat rendezhessék. Azok a gall csapatok pedig, melyek kimerészkedtek Alesia falai közül, majdhogynem vert hadként, csüggedten vonultak be megint a városba.

81. Mindössze egy nap telt el nyugalomban, de a gallok ilyen rövid idő alatt is hatalmas mennyiségű rőzsenyalábot, létrát és ostromkampót készítettek. Másnap éjjel csendben kivonultak táborukból a síkságon levő erődítményeinkhez. Ott egyszerre hatalmas zajt csaptak, hogy a városban ostromolt bajtársaiknak jelezzék közeledésüket, aztán az árkokba dobálták a rőzsenyalábokat, parittyákkal, kövekkel, nyílvevesszőkkel igyekeztek lekergetni a mieinket a falakról, és pontosan végrehajtották mindazt, amit az ostrom előkészítésénél szokás. Ugyanabban az időpontban, amikor a láрма felharsant, Vercingetorix is megfűvatta a kürtöket, kivezette csapatait. A mieink közül ki-ki nyomban az erődítménynek arra a pontjára sietett, melyet az előző napokban kijelöltek neki: sikerült is az erődítményeknél készenlétben álló követő gépekkel és dorongokkal visszaverniük a gallokat. Bár a sötétben nem lehetett látni, mégis sokan megsebesültek mindkét oldalon. A hajítógépekből csak úgy záporozott a rengeteg lövedék, de M. Antonius és C. Trebonius legatusok, akik ennek a vonalszakasznak a védelmét kapták feladatul, szintén éberem vigyáztak: ha a mieinket valahol szorongatták, a fenyegetett pontra nyomban erősítést küldtek a hátrább fekvő őrtornyok katonái közül.

82. Míg a gallok távol voltak az erődítményektől, tengernyi hajítófegyverük segítségével fölényt harcoltak ki; később azonban, mikor közelebb értek, vagy az östökéken akadtak fenn, melyekre nem számítottak, vagy beleléptek a gödrökbe, és a karók nyársalták fel őket, vagy pedig a falról és a tornyokból szórt ostromdárdák végeztek velük. Mindenütt súlyos veszteséget szenvedtek, mégsem sikerült sehol sem áttörniük az erődítményvonalat. Hajnaltájt, attól való félelmükben, hogy jobb felől, a fentebb elterülő táborból esetleg kitörnek és bekerítik őket, visszavonultak övéikhez. Közben az ostromlottak előhordták azokat az eszközöket, melyeket Vercingetorix a kitöréshez készenlétbe helyezett, sőt betöltötték az elől húzódo árkokat is, de túlságosan sok időt vesztegettek ezekre a munkálatokra, s mielőtt elérhettek volna az erődítményekig, már meghallották, hogy a felmentő sereg alakulatai hátrahúzódtak. Így aztán minden eredmény nélkül tértek vissza a városba.

83. A gallok, akik érzékeny vérveszteségük miatt két ízben is hátrálni kényszerültek, most azon kezdtek tanácskozni, mitévők legyenek. A tanácskozásba bevonták a vidéket jól ismerő embereket is, tőlük tájékozódtak a fenti tábor fekvéséről és erődítményeiről. Észak felé egy domb emelkedett, melynek olyan nagy volt a kerülete, hogy a mieink nem vehették körül védőművekkel, s ezért kénytelen-kelletlen enyhén lejtős, meglehetősen kedvezőtlen helyen vertek tábor; ezt a tábor C. Antistius Reginus és C. Caninius Rebilus legatusok tartották

megszállva két legióval. Miután az ellenséges vezérek felderítők útján tájékozódtak a terepviszonyok felől, a legvitézebbnek tartott törzsek egyesített haderejéből kiválasztottak hatvanezer katonát; titokban megállapodtak a hadművelet céljában és a végrehajtás módozataiban; a támadás időpontját délre tűzték ki. A csapatok parancsnokává a négy vezér egyikét, az arvernus Vercassivellaunust tették meg, Vercingetorix rokonát. Vercassivellaunus éjjél előtt kivonult a táborból, s mire hajnalodott, már csaknem az egész utat megtette; ekkor elrejtőzött a hegy mögött, és az éjszakai fáradalmak után pihenőt engedélyezett katonáinak. Dél közeledtével megindult a fentebb említett tábor felé; ugyanakkor a lovasság a mezőn épült erődítményekhez vágatott, s lassanként a többi csapat is megjelent táboruk előterében.

84. Alighogy Vercingetorix Alesia fellegvárából észrevette az övéit, nyomban kivonult a város elé; előhordatta a sok vesszőnyalábót, rudat, egerecskét, ostromsarlót és egyéb eszközt is, amit készenlétbe helyezett a kitöréshez. Mindenütt egyszerre lángolt fel a harc, a gallok minden vonalszakaszon ostrom alá vették az erődítményeket: oda sereglettek, ahol a védelem a leggyengébbnek tűnt. A római csapatok, melyeket apró egységekre forgácsolt a hosszú erődítményrendszer, csak nagy nehezen állhattak helyt a több ponton indított támadással szemben. Ráadásul katonáinkat megrémítette a hátuk mögül felharsanó láрма: úgy látták, hogy életük-haláluk mások sorsától függ, márpedig a világosan fel nem mérhető veszély általában fokozott ijedelmet kelt az emberben.

85. Caesar alkalmas helyet talált, ahonnan figyelemmel kísérhette, mi történik a csatatér valamennyi szakaszán; a fenyegetett pontokra segítséget küldött. Mindkét félnek az az érzése támadt, hogy kivételes pillanat érkezett el, meg kell feszíteniük minden erejüket: a gallok tudták, hogy elvesztek, ha nem sikerül áttörniük az erődítményeken; a rómaiak viszont tisztában voltak azzal, hogy minden megpróbáltatásuknak egy csapásra vége szakad, csak ezt az ütközetet megnyerjék. A legveszélyesebb helyzet a felső tábor erődítményeinél alakult ki, ahová, mint említettük, Vercassivellaunust küldték. Ebben jelentős szerepet játszott a kedvezőtlen, lejtős terep. A gallok részint dárdákat hajigáltak a tábor felé, részint teknősbékát alkottak, úgy közelítették meg; közben fáradt csapataikat rendre újak váltották fel. A támadók közös munkával földhányást emeltek az erődítmények elé, melyekre felkapaszkodhattak, s amelyek ugyanakkor befedték a rómaiaknak a talajban elrejtett csapdáit is. A mieinknek már mind a fegyverkészletük, mind az erejük fogytán volt.

86. Mikor Caesar észrevette, mi történt, Labienust hat cohorsszal szorongatott katonái segítségére küldte. Parancsot adott neki, hogy amennyiben nem tudja visszaverni az ellenség ostromát, vonja össze cohorsait, és törjön ki; ehhez a megoldáshoz azonban csak végszükség esetén folyamodjék. Ő maga sorra járta a többi csapattestet: lelkükre kötötte, állják bátran a nyomást, figyelmeztette őket, hogy ez a nap, ez az óra hozza meg számukra korábbi harcaik gyümölcsét. Közben a városbeliek, akik hiába próbálkoztak a síkságon felépített hatalmas erődítményeknél, a magaslatokra próbáltak felkapaszkodni: oda hordták előkészített ostromeszközeiket is, dárdazáport zúdítottak az őrtornyokra, kiűzték a védőket, földdel meg rözsényalábokkal temették be az árkokat, és ostromsarlóikkal már rést ütöttek a falon és a mellvéden.

87. Caesar először az ifjabb Brutust küldte erre a pontra néhány cohorsszal, utóbb C. Fabius legatust újabb cohorsok élén; végül, mikor a harc hevesebbé vált, személyesen vitt erősítésül pihent csapatokat. Mihelyt a veszély elmúlt, és az ellenséget megfutamították, útnak indult arrafelé, amerre Labienust küldte: a legközelebbi őrtornyból magához vett négy cohorsot, a lovasságnak pedig utasítást adott, hogy egy része kövesse őt, a másik része kerülje meg a külső erődítményvonalat, és hátulról támadjon rá az ellenségre. Ezalatt Labienus a szomszédos őrtornyokra vezényelt negyven cohors közül az összes, hirtelenében elérhető cohorsot

egyesítette, mert többé sem a falak, sem az árkok nem tudtak gátat vetni az ellenség támadásának, aztán küldöncök útján értesítette Caesart, hogyan igyekszik megbirkózni a nehézségekkel.

88. Caesar sietett, hogy részt vehessen az ütközetben. A magaslatokon elhelyezkedett ellenséges csapatok jól láthatták a lejtős, ereszkedő terepet, ahol útja keresztül vitt: mihelyt bíborszínű öltönyéről, a csatákban viselt szokásos hadvezéri díszruhájáról észrevették, hogy közeledik, s ugyanakkor megpillantották azokat a lovasosztásokat és cohorsokat is, melyek parancs szerint követték őt, nyomban megkezdték az ütközetet. Mindkét oldalon egetverő kiáltás támadt, amire a fal és az összes erődítmény felől hasonló kiáltások válaszoltak. A mieink nem nyúltak dárdáikhoz, hanem karddal a kézben küzdöttek. Egyszer csak az ellenség hátában felbukkant lovasságunk. Újabb cohorsok is közeledtek: az ellenség futásnak eredt. A menekülőket lovasaink fogadták. Iszonyú öldöklés kezdődött. Sedullust, az aremoricusok közé tartozó lemovix törzs fejét és főparancsnokát megölték, az arvernus Vercassivellaunust futás közben, élve fogták el; hetvennégy hadijelvényt hordtak Caesar elé; a hatalmas seregből csak kevesen jutottak el épségben a táborig. Mikor az ostromlottak a városból meglátták honfitársaik tömeges pusztulását és menekülését, reményvesztetten vonták vissza csapataikat az erődítmények alól. Alighogy visszavonulásuk híre elterjedt, a gallok menekülésszerűen otthagyták a táborát. Ha katonáinkat nem fárasztja ki az egész napos kemény harc, ha nem kell annyiszor segítséget vinniük hol ide, hol oda, most valamennyi ellenséges csapattestet megsemmisíthették volna. Az éjfélkor üldözésükre küldött lovasság mindenesetre beérte az utóvédet: az utóvéd katonái közül sokat elfogtak vagy lekaszaboltak; a többiek, akiknek sikerült megmenekülniük, mind szétszóródtak, ki-ki törzsének földje felé.

89. Másnap Vercingetorix gyűlést hívott össze. Kijelentette, hogy a háborút nem egyéni érdekekből, hanem közös szabadságukért indította meg, s mivel fejet kell hajtaniuk a sors előtt, hát rendelkezzenek vele tetszésük szerint; vagy engeszteljék ki halálával a rómaiakat, vagy adják át őt élve nekik. Ebben az ügyben követeket küldtek Caesarhoz. Caesar megparancsolta, szolgáltatassák ki fegyvereiket, vezessék hozzá a vezető embereket. Ő maga a tábor előtt húzódó erődítményszakasznál telepedett le: oda hozták a vezéreket; Vercingetorixot kiszolgáltatták neki, fegyvereiket a lába elé szórták. A foglyokat hadizsákmányként szétosztotta katonái között, mindegyik katonának egyet-egyet; csak a haeduus és arvernus foglyokkal tett kivételt, remélve, hogy általuk meghódolásra bírhatja a két törzset.

90. Teendői végeztével a haeduusok földjére indult: a törzs meghódolt előtte. Itt érték utol az arvernusok küldöttei, akik bejelentették, hogy minden parancsát teljesítik. Caesar nagyszámú túszt követelt tőlük. A legiókat téli táborba irányította. A haeduusoknak és arvernusoknak visszaadta a fogságban levő mintegy húszezer honfitársukat. T. Labienusnak meghagyta, hogy két legióval és a lovassággal induljon útnak a sequanusok földjére; hozzá osztotta be M. Sempronius Rutilust is. C. Fabius legatust és L. Minucius Basilust két legióval a remusok földjén helyezte el, hogy a törzset a szomszédos bellovacusok részéről semmi bántódás ne érhesse. C. Antistius Reginust az ambivaretusok, T. Sextiust a biturixek, C. Caninius Rebilust a rutenusok földjére küldte egy-egy legio élén. Q. Tullius Cicerót és P. Sulpiciust a haeduusok közé, Cavillonum, illetve Matisco városába, az Arar mellé vezényelte, azzal, hogy gondoskodjanak gabonáról. Ő maga Bibractében szándékozott tölteni a telet.

Az eseményekről Caesar levélben tett jelentést; ennek hatására Rómában húsznapos hálaadó könyörgést rendeltek el.

NYOLCADIK KÖNYV

(*A. Hirtius kiegészítése*)

Engedtem meg-megismételt kérésednek, Balbusom: folytonos húzódozásom még azt a látszatot keltené, hogy nem nehézsége miatt vonakodom a munkától, csak a restség beszél belőlem. Vállaltam a nehéz, igen nehéz feladatot, kiegészítettem Caesarunknak a galliai hadjáratokról szóló feljegyzéseit a még hiányzó eseményekkel, hozzákapcsoltam következő művéhez, sőt, ez utóbbi, félbehagyott művét is befejeztem; az alexandriai háborútól ugyan csak Caesar haláláig jutottam el, nem a polgárháborúk végéig, de hát egyelőre semmi jel sem mutat arra, hogy a polgárháborúk véget érjenek. Bárcsak tudnák az olvasóim, milyen kelletlenül vállaltam az írást, könnyebben mentesülnék a dőreség és felfuvalkodottság vádjától, hogy írásaimmal Caesar írásai közé tolakodtam! Hiszen köztudomású, hogy a „Feljegyzések” választékos stílus és előadásmód tekintetében messze megelőzi a többi író alkotásait, bármilyen műgonddal készültek is! Caesar pusztán azért bocsátotta a nyilvánosság elé, mert adatokat akart szolgáltatni az íróknak a nagy jelentőségű galliai eseményekről: mégis utolérhetetlennek tartják, mégis mindenki úgy látja, hogy nem elősegíti, hanem egyszerűen lehetetlenné teszi a téma új feldolgozását! És mi sokkal inkább csodálhatjuk a mű értékét, mint utódaink fogják, mert ők csak azt vehetik észre, hogy hibátlan, tökéletes alkotás, mi azonban azt is tudjuk, milyen könnyen és gyorsan írta meg Caesar. Másrészt Caesarban a legmagasabb rendű írói készségen és a választékos stíluson kívül még az a képesség is megvolt, hogy terveit és szándékait a valósághoz híven, ugyanakkor pedig világosan fejezze ki. Nekem nem jutott osztályrészül a szerencse, hogy részt vehessek az alexandriai és az afrikai háborúban, s bár ezek a háborúk bizonyos mértékig ismeretesek előttem Caesar elbeszéléséből, kétségkívül másként hallgatunk valamit olyankor, ha csupán átadjuk magunkat a felelevenített események újdonságának és varázsának, s ismét másként, ha a hallottakra támaszkodva hiteles tudósítást szándékozunk írni. Ámde, miközben minden lehető érvet és kifogást összehordok, hogy engem ne hasonlítsanak Caesarhoz, bizonyára éppen ezáltal hívom ki az önteltség vádját: mintha csak azt tételezném fel, hogy akadhat ember, aki engem Caesar mellé helyez... Minden jót!

1. Caesar egész Galliát legyőzte. Az előző nyár óta szüntelenül harcolt, s most azt szerette volna, ha katonái a téli táborokban nyugodtan kipihenhetik sok-sok fáradalmukat, de híre érkezett, hogy egyszerre több törzs is felújította a háború gondolatát, és összeesküvést sző. Az, amit a mozgolódás okáról mondtak, nagyon valószínűnek látszott: a gallok valamennyien rájöttek arra, hogy bármilyen hatalmas sereget vonnak is össze, nem mérkőzhetnek meg a rómaiakkal, ha viszont több törzs, ugyanabban az időben, különböző pontokon intéz ellenük támadást, akkor a római nép hadseregének sem elegendő anyagi erőforrása, sem ideje, sem embere nem lesz, hogy mindenütt sikerrel vehesse fel a harcot; és egyetlen törzsnek sem szabad elzárkóznia a rá váró esetleges megpróbáltatások elől, ha a rómaiakat lekötheti, s ezáltal a többi törzs kivívhatja szabadságát.

2. Hogy ez a vélemény gyökeret ne verhessen a gallokban, Caesar kinevezte téli tábora parancsnokává M. Antonius quaestort, ő maga pedig december harmincegyedikén egy lovas csapat fedezete alatt elindult Bibracte városából a tizenharmadik legióhoz, melyet nem messze a haeduusok földjétől, a biturixek földjén helyezett el. Ehhez csatolta a közelben állomásozó tizenegyedik legiót, mindkettőnek két-két cohorsát hátrahagyta a málha védelmére, a sereg többi részét pedig a biturix föld legtermékenyebb vidékeire vezette, minthogy a biturixeket,

akik hatalmas területet birtokoltak, és számos városuk volt, a náluk telelő egyetlen legio sem a háborús előkészületekben, sem az összeesküvésben nem tudta megakadályozni.

3. Caesar váratlan megjelenése elérte azt a hatást, amit a felkészületlen és szétszórta lakó biturixek között szükségképpen el kellett érnie: gyanútlanul művelték földjeiket, s amikor rajtuk ütött a lovasság, nem tudtak bemenekülni városaikba. Annál is kevésbé, mert felgyújtott épületek füstje sem mutatkozott, pedig az a legszokványosabb jel, amiből az ellenséges betörést fel lehet ismerni: Caesar szigorúan megtiltotta minden gyújtogatást, részint, hogy ne szenvedjen hiányt se takarmányban, se gabonában, ha további előnyomulást látna jónak, részint, hogy a füstoszlopok ne riasszák fel az ellenséget. Sok ezer lakos esett fogságba; azok a biturixek, akiknek sikerült kisiklaniuk a hirtelen felbukkanó rómaiak kezéből, rémülten menekültek a szomszédos törzsek földjére, bízva személyes baráti kapcsolataikban és abban a szövetségi viszonyban, mely törzsüket az illető törzshöz fűzte. De hiába: Caesar erőltetett menetben mindenütt elébük vágott, és egyetlen törzsnek sem hagyott időt arra, hogy a maga biztonsága helyett mások megmentésére gondoljon. Gyors hadmozdulataival megszilárdította a baráti törzsek hűségét, az ingadozóknak pedig félelmet keltett, és rábírta őket, hogy békefeltételeit elfogadják. Mikor a biturixek észrevették, hogy Caesar kegyelméből nyitva számukra a barátságához visszavezető út, hogy a szomszédos törzseknek is csak túszoikat kellett adniuk, egyébként minden különös megtorlás nélkül hódolhattak be ismét, ők is követték a többiek példáját.

4. A katonák türelmesen viselték a hadjárat gyötrő fáradalmait; a tél kellős közepén, alig járható utakon, szinte elviselhetetlen hidegben is lelkesen teljesítették feladatukat. Jutulmul Caesar a közkatonáknak fejenként kétszáz, a centurióknak ezer sestertiust ígért zsákmány gyanánt. Aztán visszaküldte a két legiót téli táborába, ő maga pedig negyvennapos távollét után ismét Bibractéba ment. Éppen igazságot szolgáltatott a városban, mikor a biturixek követeket menesztettek hozzá, hogy segítségét kérjék a carnosok ellen, akik, mint panaszuikból kiderült, haddal törtek rájuk. Bár Caesar alig tizenhét napot töltött téli táborában, a hír hallatára nyomban kivezényelte téli táborukból, az Arar mellől, a tizennegyedik és a hatodik legiót, melyeket a gabonaellátás biztosítására helyezett ide, ahogyan a „Feljegyzések” előző könyve említi. Így két legióval indult el, hogy a carnosokat megbüntesse.

5. Mikor az ellenség tudomást szerzett seregünk közeledéséről, a carnosok - más törzsek balsorsán okulva - elhagyták falvaikat és városaikat, ahol szükségből nagy hirtelen apró kalyibákat tákoltak össze, hogy a telet kihúzhassák (nemrég, a vesztes háborúban sok városuk tönkrement), és szanaszét futottak. A tél éppen ez idő tájt igen szigorúra fordult, s Caesar, aki nem akarta katonáit kitenni az időjárás viszontagságainak, Cenabumban, a carnosok városában vert tábor. Katonáit részint a gallok viskóiba, részint a mellettük sebtében emelt, szalmával fedett sátrakba zsúfolta. A lovasságot és a gyalogos segédcsoportokat azonban kiküldte minden olyan vidék felé, amerre értesülései szerint ellenséges csoportok menekültek, és nem is hiába, mert a mieink általában zsákmánnyal megrakodva tértek vissza. A fenyegető veszély félelemmel töltötte el a carnosokat, a kemény tél súlyos megpróbáltatásokat rótt rájuk; ráadásul azóta, hogy kénytelen-kelletlen elhagyták viskóikat, nem mertek huzamosabb ideig megállapodni egy helyen, s ilyen zord időjárási viszonyok között az erdők sem nyújthattak menedéket számukra: így aztán, miután övéik nagy részét elvesztették, mind szétszóródtak, ki az egyik, ki a másik szomszédos törzs területére menekült.

6. Ebben a kedvezőtlen évszakban Caesar teljesen elegendőnek tartotta, ha szétszórja az imitt-amott összeverődő csapatokat, és ezzel megakadályozza a háborús tűzfészkek kialakulását: tapasztalatból tudta, hogy méreteiben igazán jelentős háború, emberi számítás szerint, úgysem törhet ki nyár beállta előtt. A vele levő két legiót tehát C. Trebonius vezetésével Cenabum

falai között helyezte el téli táborban, ő maga meg ismét kivezényelte téli táborából a tizenegyedik legiót, ugyanakkor levelet küldött C. Fabiusnak, hogy vezesse két legióját a suessiók földjére, és Labienus két legiója közül is magához hívta az egyiket. Mindezt azért, mert a remus küldöttség már többször tudtára adta, hogy a bellovacusok - egész Gallia és a belga terület legnagyobb katonai hírnévnek örvendő törzse - és a szomszédságukban lakó törzsek a bellovacus Correus és az atrebas Commius parancsnoksága alatt sereget szerveznek, csapataikat összpontosítják, és teljes haderejükkel meg akarják rohanni a suessiókat, akiket Caesar régebben a remusok fennhatósága alá rendelt. Márpedig ő nemcsak tekintélye, hanem személyes biztonsága szempontjából is lényegesnek tartotta, hogy a római állam jelentős érdemeket szerzett szövetségeseit semmiféle bántódás ne érje. Ilyen módon Caesar, akit a háború gondjai örökösen lefoglaltak, felváltva rótta a különféle harci vállalkozások terhére legióira, már amennyire a téli táborok fekvése és a haditerv engedte.

7. Miután legióit egyesítette, megindult a bellovacusok ellen, tábort vert a földjükön, és lovasosztagokat küldött szét minden irányba, azzal a paranccsal, hogy szerezzenek foglyokat, akikről felvilágosítást nyerhet az ellenség tervei felől. A lovasok végrehajtották a parancsot. Jelentették, hogy találtak néhány embert a házakban, mégpedig olyanokat, akik korántsem földművelés céljából maradtak ott (mert az ellenség minden települést gondosan kiürített), hanem a kémkedést kapták feladatul, azért tértek vissza. Mikor Caesar kivallatta őket, hol tartózkodik a bellovacus sereg és mi a szándéka, a következőket tudta meg:

Valamennyi fegyverforgatásra képes bellovacus férfi egybegyűlt, úgyszintén az ambionusok, aulercusok, caletusok, veliocassiosok és az atrebasok; magasan fekvő, erdős, mocsártól védett terepen választottak táborhelyet, és málhájukat a távolabbi erdőkbe hordták. A háborúnak sok és nagy tekintélyű kezdeményezője van, de a nép leginkább Correushoz húz, mert tudják, hogy benne ég a legizőbb gyűlölet Róma ellen. Az atrebas Commius néhány napja elhagyta a táborát, hogy segédcsapatokat hozzon a germánoktól, akik egészen közel élnek, és lélekszámuk is megszámlálhatatlanul nagy. Ami pedig a haditervet illeti, a bellovacusok vezetőik egyhangú jóváhagyásával és a nép lelkes helyeslése közepett elhatározták: ha Caesar, mint hírlik, valóban három legio élén jön, felkínálják az ütközetet, hogy ne legyenek kénytelenek később, nehezebb és kedvezőtlenebb körülmények között az egész római sereggel megütközni; ha viszont nagyobb csapatokat hoz, akkor kiszemelt táborhelyükön maradnak, és pusztán lesből, rejtékhelyekről támadnak, így gátolják meg, hogy a rómaiak gabonát és egyéb élelmiszereket szerezzenek be, vagy takarmányhoz jussanak, mely ebben az évszakban amúgy is csak imitt-amott, szűkösen található.

8. Mikor Caesar több fogoly egybehangzó vallomásából megtudta ezeket az adatokat, nyomban belátta, hogy a terv, melyet ismertettek előtte, kitűnően átgondolt terv, nyoma sincs benne a barbárok szokásos hebehurgyaságának. Éppen ezért úgy döntött, minden eszközzel arra fog törekedni, hogy az ellenség lebecsülje csekély létszámú seregét, és ütközetet kezdeményezzen. Annál is inkább, mert három legkiválóbb és legrégibb legiója volt a keze alatt, a hetedik, nyolcadik meg a kilencedik, és rajtuk kívül a jó emberanyagból válogatott, szép reményekre jogosító tizenegyedik, bár ennek katonái a többiekkel összehasonlítva nyolcévi szolgálatuk ellenére sem számítottak igazán tapasztalt és rettenthetetlen harcosoknak. Caesar tehát gyűlést hívott egybe, részletesen tájékoztatta a jelenlevőket a tudomására jutott hírekről, és még nagyobb bátorságra tüzelte katonáit. Hogy próbát tegyen, vajon harcot kezd-e az ellenség, ha csak három legiót vesz észre, következőképpen állította össze a menetoszlopot: a málhá előtt haladt a hetedik, nyolcadik és a kilencedik legio, mögöttük egy csoportban a málhás osztagok, melyek száma, mint a harci vállalkozásoknál általában, ezúttal is aránylag csekély volt, a tizenegyedik legio pedig sereghajtónak maradt, hogy az ellenség ne láthasson

több csapatot, csak annyit, amennyit maga is kívánt. Ilyen módon Caesar majdnem négyszögű menetoszlopba rendezte seregét, és előbb ért vele az ellenség közelébe, mintsem azok várták.

9. A gallok tervei, melyek Caesarnak is tudomására jutottak, ugyancsak dagadó önbizalmat árultak el. Mégis, mikor egyszerre megpillantották, hogy a legiók ütemes léptekkel, úgyszólván csatarendben közelednek, csak táboruk előtt állították fel a csapataikat, és nem mozdultak a magaslatról: vagy azért, mert a csata gondolata aggodalmat keltett bennük, vagy mert túlságosan is meglepetésszerűen érkezünk, vagy mert meg akarták várni, mit teszünk mi. Caesar ugyan az ütközet mellett volt, de jól látta, milyen megdöbbenően nagy a gall sereg, s ezért táborát vert, mégpedig szemben az ellenséggel, melytől csupán egy inkább mély, mint széles völgy választotta el. Kiadta a parancsot, építsenek erősítésül tizenkét láb magas falat, arra magasságának megfelelő, alacsony mellvédet, ássanak két, tizenöt láb széles, függőleges falú árkot, továbbá emeljenek egymástól kis távolságra háromemeletes tornyokat, mindegyiket kössék össze deszkahidakkal, s a hidakra elöl szereljenek vesszőből font mellvédet, így két árok védelmezte táborát az ellenséggel szemben, és két sor harcos, mégpedig azért, hogy az egyik sor fentről, a hidakról, ahol a magasság miatt nagyobb biztonságban volt, annál zavartalanabban és messzebb dobhassa dárdáit, a másik sort meg, mely az ellenséghez közelebb, a falakon helyezkedett el, a hidak oltalmazzák a rájuk zúduló hajítófegyverektől. A bejáratoknál Caesar kaput, mellé a többenél magasabb tornyokat építtetett.

10. Az erősítérendszer kettős célt szolgált: Caesar remélte, hogy a hatalmas védőművek a félelem látszatát keltik, és önbizalmat öntenek a barbárokba; másfelől az lebegett a szeme előtt, hogy ilyen erősítésekkel akkor is megvédelmezhesse a táborát, ha gabonáért és takarmányért messzire kell menni, tehát csapatai létszáma csökken. Közben mindkét részről gyakorta kitértek és harcba bocsátkoztak, de csak kisebb alakulatok, mert középtű mocsaras vidék terült el; mégis, nemegyszer megesett, hogy a mi gall és germán segédcsapataink, ha belemelegedtek az ellenség üldözésébe, át is keltek a mocsáron, vagy fordítva, az ellenség hatolt keresztül, és jócskán viaszosította a mieinket. Mivel csapataink nap mint nap kivonultak takarmányért, az is előfordult, hogy az ellenség törbe csalta beszerzőcsoportjainkat, melyek a terep nehézségei miatt szétszóródtak. Ez azonban nem is lehetett másként, hiszen a takarmányt egymástól távol eső épületekből kellett elhozniuk. Az efféle esetek málféle állapotban és szolgálkban viszonylag csekély veszteséget okoztak a mieinknek, az ostoba barbárokat viszont vérmes reményekkel töltötték el. Annál is inkább, mert egy lovascsapat kíséretében megjött Commius, aki - már említettem - azért kelt útra, hogy segédcsapatokat szerezzen a germánoktól. A germán lovasok száma az ötszázat sem haladta meg, érkezésük mégis elbizakodottá tette a barbárokat.

11. Több nap telt el. Az ellenség nem mozdult kitűnő fekvésű, mocsár által is védelmezett táborából; bevenni legfeljebb jelentékeny áldozatok árán lehetett volna, erősítésekkel pedig csak nagyobb sereg zárhatta volna körül a vidéket. Caesar mindezt fontolóra vette; levelet küldött Treboniusnak, hogy sürgősen szólítsa fel csatlakozásra a tizenharmadik legiót, mely T. Sextius parancsnoksága alatt, a biturixek földjén telelt, s így, három legióval, erőltetett menetben induljon el hozzá; ő maga a takarmánybeszerző csapatok fedezésére addig is felváltva kiküldte a remusoktól, lingóktól és a többi törzstől összehívott tekintélyes számú lovas, hogy tegyék ártalmatlanná az ellenség rajtaütéseit.

12. Ez nap mint nap szabályszerűen ismétlődött, úgyhogy a megszokás következtében már lanyhulni kezdett katonáink ébersége, ami az idő múlásával egyébként is majdnem mindig bekövetkezik. Ezalatt a bellocusok kipuhultak, hol állnak őrséget lovasaink, s most válogatott gyalogs csapatot állítottak lesbe az erdőben. Másnap lovasokat is küldtek oda, csalogassák maguk után a mieinket, hogy aztán a gyalogosok körülfogják és megtámadják őket. A

balsors a remusokat sújtotta, akik éppen aznap voltak szolgálatban: mikor váratlanul felbukkantak az ellenséges lovasok, számbeli fölényük tudatában lekicsinylően szemlélték a maroknyi csapatot, üldözésére indultak, de a heves hajsza közben egyszer csak minden oldalról körülvette őket az ellenséges gyalogság. A meglepetésszerű támadás nagy zűrzavart okozott közöttük: sietve visszavonultak, gyorsabban, semmint lovassági ütközeteknél szokásos. Ott esett el törzsük feje, a lovasság parancsnoka, Vertiscus is, aki élemedett kora miatt már alig tudta megülni a lovat, de azért gall szokás szerint mégsem hivatkozott évei számára, hanem vállalta a parancsnokságot, sőt a fegyveres összetűzésekből sem akart kimaradni. A szerencsés kimenetelű ütközet, meg a remus törzsfő és lovassági parancsnok halála mámoros lelkesedéssel és elbizakodottsággal töltötte el a barbárokat; a mieink számára intő jel volt a vereség, hogy máskor csak alaposan felderített terepen álljanak őrséget, körültekintően vegyék a hátráló ellenséget üldözőbe.

13. Közben egyetlen nap sem telt el anélkül, hogy összecsapásokra ne került volna sor a két tábor előtt, a mocsár gázlóinál és átjáróinál. Egyik ilyen csetepatéban a germánok, akiket Caesar azért hozatott ide a Rhenus túlsópartjáról, hogy a lovasok közé vegyülve harcoljanak, lendületes rohammal áttörtek a mocsáron, lekaszaboltak néhány továbbra is ellenálló bellovacus harcost, és a csapat zöme után vetették magukat. A megrettent ellenséges harcosok gyáván futásnak eredtek, nemcsak azok, akiket közvetlen közelből szorongattak a germánok, vagy távolról, hajítófegyvereikkel sebesítettek meg, hanem a szokás szerint jókora távolságban elhelyezett tartalék egységek is. A menekülők gyakran még a magasabban fekvő tereprészeket is feladták, s csak akkor hagytak fel végleg a meneküléssel, mikor már elérték táborukat, illetve - mint szegényében nem egy közülük - már a táboron is messze túljutottak. A balsikerű vállalkozás nagyon lesújtotta a bellovacusokat. Nehéz lett volna eldönteni, mi nagyobb bennük: a jelentéktelen sikereket is követő fellángolás, vagy az apró kudarcok által kiváltott félelem.

14. A bellovacusok már jó néhány napot töltöttek táborukban mozdulatlanul, amikor tudomásukra jutott, hogy Trebonius legatus és legiói közelednek. Vezéreik az alesiaihoz hasonló ostromtól tartottak, s ezért az éjszaka folyamán elengedték idősebb harcosaikat, a gyengélkedőket, és azokat, akik nem rendelkeztek fegyverrel. Velük együtt útnak indították a málhát is. Javában rendezték az összefordult, egymás hegyén-hátán álló málhás osztagokat (mert a gallok még rövidebb harci vállalkozásaikra is mindig nagy tömeg szekérrel vonulnak), mikor rájuk virradt. Ekkor összes fegyveresüket kivezényelték a tábor elé, hogy a rómaiak mindaddig ne üldözhesék őket, amíg málhás osztagaik jókora távolságot meg nem tettek. Caesar úgy vélte, nem lenne helyes, ha a meredek kaptatón keresztül megtámadná a harcra kész ellenséget, viszont valamelyest mégiscsak elő kellene nyomulnia, legalább annyira, hogy az ellenség katonáink közelsége és az ebből fakadó veszély miatt ne mozdulhasson a helyéről. Világosan látta, hogy a két tábor között húzódó mocsár szinte átláthatatlan, a nehézkes átkelés tehát jelentős mértékben csökkentené az esetleges üldözés iramát. Túl a mocsáron azonban, közvetlenül a bellovacus tábor mellett, emelkedett egy domb, és Caesarnak szemébe ötlött, hogy ezt a dombot csupán keskeny völgy választja el az ellenség táborától. Nyomban pallókat fektetett le a mocsárban, átvezette rajtuk a seregét, s hamarosan fel is jutott a lapos gerincre, melyet kétoldalt meredek lejtő védett. Itt rendbe szedte legióit, előrevonult a dombhát széléig, aztán csatasorba állt, olyan ponton, ahonnan a hajítógépek lövedékei már elérhették az ék alakban elhelyezkedett ellenséges csapatokat.

15. A kedvező terepben bizakodó barbárok nem vonakodtak volna a harctól, ha a rómaiak kísérletet tesznek rá, hogy megmásszak a dombot, de különben sem vonhatták vissza csapataikat apránként, kisebb egységekben, mert erőik megosztása csak zavart idézett volna elő; így továbbra is harci alakzatban maradtak. Eltökéltségük láttán Caesar húsz cohorsát csatasorban

hagyta, aztán kiadta a parancsot, hogy ugyanott, az általa kiszemelt terepszakaszon verjenek tábor. Mikor a munkálatok befejeződtek, a tábor előtt csatasorba rendezte legióit, és a lovaságot is felszerszámozott paripákkal, teljesen harcra kész állapotban tartotta. A bellovacusok észrevették ugyan, hogy a rómaiak felkészültek az üldözésre, mégis a visszavonulás mellett döntöttek: túlságosan komoly veszélyekkel járt volna, ha huzamosabb ideig nem mozdulnak a helyükről. A visszavonulást úgy oldották meg, hogy kézről kézre adogatva, csatasoraik elé halmozták a táborban található hatalmas mennyiségű rőzse- és szalmaköteget, melyeket ülőalkalmatosságul használtak (a „Feljegyzések” korábbi könyveiben Caesar is utalt rá, hogy a gallok ilyen rőzse-és szalmanyalábokon ülnek), napszállta felé pedig a megbeszélte jel elhangzása után valamennyit egyszerre felgyújtották. Az összefüggő lángfal rögtön eltakarta csapataikat a rómaiak szeme elől, s mihelyt ez megtörtént, a barbárok a legnagyobb sietséggel futásnak eredtek.

16. Caesar a közből lobogó lángok miatt nem vehette észre az ellenség távozását, de mivel sejtette, hogy visszavonulásukat fedezik a tűzzel, megindította legióit, és lovasosztagokat küldött az ellenség üldözésére. Ő maga csak igen óvatosan haladt előre, mert attól tartott, hogy az ellenség csapdát állított neki: talán nem is vonult el, csupán kedvezőtlen terepre igyekszik csalogatni a mieinket. A lovasoknak nem volt merszük, hogy áttörjenek a füst- és lángtengeren. Az a néhány, aki vakmerően bele vágatott, jóformán a lova fejét sem láthatta, félt, hogy kelepcebe kerül, és engedte a bellovacusokat bántatlanul elvonulni. A gyáván, bár igen fortélyosan megfutamodó ellenség így minden veszteség nélkül haladt az útján, de nem több, csak tíz mérföldet, aztán egy rendkívül védett helyen tábort vert. Innen küldte ki egyre-másra lovas és gyalogos egységeit, melyek rajtaütéseikkel érzékeny veszteséget okoztak a rómaiaknak takarmánybeszerző portyáikon.

17. A rajtaütések mind sűrűbbekké váltak, mikor Caesar megtudta az egyik fogolytól, hogy Correus, a bellovacusok vezére a sereg hatezer válogatott gyalogosát és ezer lovasát lesbe állította egy gabonában és takarmányban bővelkedő vidéken, ahová gyanítása szerint a rómaiak beszerzőket szándékoztak küldeni. A terv ismeretében Caesar a szokásosnál több legiót vezetett ki a táborából, és ahogyan a beszerzők védelmére mindig lovasokat rendelt, úgy most is lovas csapatot küldött előre. A lovasok mellé még könnyű fegyverzetű gyalogosokat is beosztott, ő maga pedig a lehető legcsekélyebb távolságban követte őket legióival.

18. A lesbe állított ellenséges csapatok egy alig mérföldnyi kiterjedésű mezőt szemeltek ki, melyet körös-körül erdőség és átláthatatlan folyó védett. Ezt vették körül, elrejtőzködve, mint hajtóvadászaton a vadászok. Lovasaink tudtak az ellenség tervéről, lelkileg már felkészültek az összecsapásra, fegyvereiket is a kezük ügyében tartották, s mivel hátuk mögött ott meneteltek a legiók, semmiféle harctól nem riadtak vissza. Így hatoltak el a mezőig, egyik alakulat a másik után. Mikor kiértek, Correus elérkezettnek látta az időt, hogy rajtuk üssön. Eleinte csak kevés emberével tört elő rejtekhelyéről, mindössze a legközelebbi lovasosztagokat rohanta meg. A mieink szilárdan állták a lesbe állított ellenség támadását, és sehol sem tömörültek egyhelyt többen, mert ha egy lovas csapat ütközet során félelmében ilyesmit tesz, akkor rendszerint bajba kerül, mégpedig éppen túlságosan tömött sorai miatt.

19. Lovasosztagaink tehát egymástól bizonyos távolságban helyezkedtek el, csak kisebb egységeket küldtek harcba, azokat is felváltva, és nem engedték, hogy övéiket oldalról bekerítsék. Correus eddig csupán néhány alakulatával harcolt; egyszer csak lovasságának többi része is előrontott az erdőből. A mező különböző pontjain heves küzdelem bontakozott ki. Már hosszabb ideje tombolt az ütközet, anélkül hogy bármelyik fél fölénybe került volna, mikor lassanként az ellenséges különítmény zöme, a harcra készen álló gyalogság is kivonult a fák közül. Lovasaink kénytelenek voltak hátrálni, de nem sokáig, mert hamarosan segít-

ségükre siettek könnyű fegyverzetű gyalogosaink, akiket Caesar - előbb említettem - a legiók előtt indított el, s akik most hősiiesen küzdöttek a lovasosztatok között. Egy ideig egyenlő esélyekkel folyt a harc, aztán, a csaták örök törvényszerűsége szerint, a lesből megtámadott fél kerekedett felül, annál az egyszerű oknál fogva, hogy az ellenség támadása nem érte váratlanul, s így nem is sodorhatta bajba. Közben a legiók is mindinkább közeledtek a mieinkhez, s ugyanakkor egyre-másra érkeztek a jelentések, hogy harcra kész csapatai élén rövidesen itt a fővezér. Mivel a mieink biztonságérzetét növelte a cohorsok fedezete, a hír hallatára még elszántabban folytatták a harcot, hogy a győzelem dicsőségében, pusztán azért, mert belőlük hiányzik a szükséges lendület, ne kelljen a legiókkal osztozniuk. Az ellenség lendülete megtört, több ponton is kísérletet tett arra, hogy elmeneküljön. Sikertelenül: a nehéz terep, ahol a rómaiakat akarták körülzárni, most az ő mozgásukat akadályozta. Végül már mindenütt kudarcot vallottak, felőrlődtek; nagyobb részük elesett, a többiek kétségbeesetten rohantak az erdők vagy a folyó felé. A mieink azonban szívósan a nyomukban maradtak, és ezeket is lekaszabolták. Correust nem ingatta meg a sorozatos balszerencse, nem lehetett rávenni, hogy hagyja abba a harcot, és meneküljön az erdőbe, illetve engedjen a mieink felszólításának, és adja meg magát: hősiiesen küzdött tovább, sokakat meg is sebesített - szinte kényszerítette a felingerelt győzőket, hogy dárdazáporral borítsák el.

20. Ekként zajlott le az ütközet. Mikor Caesar a nemrég még tomboló harc színhelyére ért, valószínűnek tartotta, hogy mihelyt az ellenség tudomást szerez az elszenvedett súlyos vereségről, nyomban otthagyja táborát, mely egyébként a csatamezőtől állítólag csak nyolc mérföldnyire feküdt. Ezért - noha az átkelés meglehetősen nehéznek ígérkezett - átvezette seregét a folyón, és tovább nyomult előre. A bellovacusok és a többi törzsbeliek döbbséggel fogadták azt a néhány, egytől egyig sebesült menekült, akinek az erdős terep jóvoltából sikerült megmentenie az életét. Minden ellenük esküdt: vereséget szenvedtek, Correus meghalt, lovasságuk s gyalogságuk színe-java odaveszett; a hírek hatására, és abban a hiszemben, hogy a rómaiak már nem lehetnek messze, kürtszóval gyorsan összehívták a haditanácsot. A tanácskozáson az az egybehangzó vélemény alakult ki, hogy követeket és tűszokat kell küldeniük Caesarhoz.

21. Minthogy a tervet valamennyien helyeselték, az atrebas Commius kereket oldott, annál a germán törzsnél keresett menedéket, melytől segédcsapatokat kölcsönzött a háború céljára. A többiek nyomban elküldték követeiket Caesarhoz. Kérték, elégedjék meg akkora büntetéssel, amekkorát - jóindulatú és emberséges férfi lévén - nyilván ép és sértetlen ellenfeleire sem róna ki, akkor se, ha harc nélkül megtehetné:

A bellovacusok lovas hadereje felmorzsolódott az ütközet folyamán; több ezer válogatott gyalogosukat veszítették el; jóformán hírmondó sem menekült meg a mészárlásból. De azért a bellovacusoknak mégis hasznára vált az ütközet, ha ugyan döntő vereségről szólván egyáltalán lehet haszonról beszélni; elesett Correus, a háború kezdeményezője, aki örökösen bujtogatta a tömeget. Amíg ő élt, a tudatlan népnek mindig több szava volt a törzsükben, mint a senatusnak.

22. Miután a követek előadták kérésüket, Caesar emlékezetükbe idézte, hogy az elmúlt évben - ugyanakkor, amikor Gallia más törzsei - a bellovacusok is fegyvert ragadtak ellene, sőt éppen a bellovacusok tartottak ki a legnyakasabban felforgató szándékaik mellett, még a többiek behódolása sem térítette őket jobb belátásra:

Nagyon jól tudja, hogy a hibákért milyen szívesen hárítják a halottakra a felelősséget. De valójában senkinek sincs akkora hatalma, hogy pusztán a befolyással nem rendelkező néptömegre támaszkodva lángra lobbanthasson és megvívthasson egy háborút, ha a vezetők

nem akarják, a senatus tiltakozik, és a becsületes felfogású emberek ellenszegülnek; mindettől függetlenül megelégszik azzal a büntetéssel, amit önnönmaguk zúdítottak magukra.

23. Válaszát a követek másnap éjjel megvitték övéiknek: a kellő számú túszt összegyűjtötték. Most már gyors egymásutánban érkeztek követek a többi törzstől is, melyek azt lesték, vajon eredménnyel jár-e a bellocusok küldöttsége. Mind kiszolgáltatták a kért túszoikat, mind eleget tettek Caesar utasításainak, kivéve Commiust, akit a félelem visszatartott attól, hogy bárkire is rábízza az életét. Az előző évben ugyanis, mialatt Caesar az innenső Galliában törvénykezett, T. Labienus hírére vette, hogy Commius bujtogatja a gall törzseket, és összeesküvést szervez Caesar ellen. Labienus úgy vélekedett, nem követ el semmiféle hitszegést, ha ártalmatlanná teszi a lázadót. Azzal azonban tisztában volt, hogy hiába is hívná Commiust, nem jönne el a táborába. Meg sem kísérelte, mert nem akart gyanakvást kelteni benne, hanem elküldte hozzá C. Volusenus Quadratum, hogy tanácskozás ürügyén ölesse meg. Erre a feladatra néhány rátermett centuriót szemelt ki és rendelt melléje. Miután a tanácskozás színhelyére érkeztek, Volusenus úgy is cselekedett, ahogyan korábban megbeszélték, de hiába ragadta meg Commius karját, a centurio nem tudott végezni áldozatával. Talán zavarta a szokatlan szerep, talán Commius hívei léptek azonnal közbe: mindenesetre csak egyetlen kardcsapást mért a fejére, igaz ugyan, hogy az súlyos sebet ejtett. Itt is, ott is kiröptek hüvelyükből a kardok, bár egyik fél sem annyira a harc, mint inkább a visszavonulás gondolatát forgatta fejében: a mieink azért, mert hitük szerint Commius halálos sebet kapott, a gallok meg azért, mert felismerték, hogy csapdáról van szó, és attól tartottak, hátha még folytatása is lesz a szemük előtt lejátszódó eseményeknek. Commius állítólag ennek az esetnek következményeképpen határozta el, hogy soha többé nem lép személyes érintkezésbe egyetlen rómaival sem.

24. Miután a legharciasabb népek vereséget szenvedtek, már nem akadt törzs, amelyik fegyveres ellenállásra, háborúra készült volna: sokan inkább kiköltöztek városaikból és elhagyták földjeiket, hogy ne kelljen fejet hajtaniuk az új uralom előtt. Ennek láttán Caesar úgy döntött, hogy megosztja seregét, és mindegyik részt más és más vidékre küldi. M. Antonius quaestort a tizenkettedik legióval maga mellé rendelte. C. Fabius legatust huszonöt cohors élén Gallia legtávolabbi csücskébe küldte ki, mert tudomására jutott, hogy ott fegyverben áll néhány törzs, és azt a két legiót, mely C. Caninius Rebilus legatus parancsnoksága alatt ezen a területen időzött, korántsem tartotta elég erősnek. T. Labienusnak üzent, hogy csatlakozzék hozzá; a vele telő tizenötödik legiót viszont a togás Galliába vezényelte, a római telepések védelmére, hogy a hegyi barbárok támadása miatt ne érhesse őket olyan kár, mint amilyen előző nyáron a tergestinusokat érte, akiket a barbárok váratlanul megrohantak és kifosztottak. Ő maga elindult, hogy feldúlja, szélében-hosszában végigpusztítsa Ambiorix földjét: kézre nem keríthette a megfélemlített és bujdosó vezért, ebbeli reményéről már letett, de úgy vélte, annyit mégiscsak megkövetel az önérzete, hogy legalább kietlen pusztasággá változtassa földjét. Azt akarta, hogy híre-hamva ne maradjon rajta se embernek, se lakóháznak, se jószágnak, hadd gyűlöljék meg Ambiorixot, ha ugyan egyáltalán lesz, aki szerencsésen túléli a pusztítást: akkor a gall vezér, oly sok szenvedés okozója, övéi gyűlölete miatt soha többé nem térhet vissza törzséhez.

25. Legiókat, illetve segédcsapatokat küldött szét tehát Ambiorix földjén, és mindent elpusztított: csapatai öldökölték, gyújtogattak, fosztogattak, közben rengeteg lakos halt meg vagy esett fogságukba. Mindjárt utána Labienust két legió élén a treverusok földjére küldte, mert ez a törzs, Germania szomszédságában lévén, a sorozatos háborúk miatt hozzáedződött a fegyverforgatáshoz, vad, féktelen életmódja nem nagyon különbözött a germánokétól, s mindig csak hadseregünk nyomására teljesítették parancsainkat.

26. Ezalatt C. Caninius legatus megtudta Duratiustól, hogy a pictók földjén hatalmas ellenséges sereg gyűlt össze; Duratius, aki levélben és küldöncök útján értesítette őt, állhatatosan Róma barátja maradt, bár törzsének egy része átpártolt a lázadókhoz. A legatus nyomban megindult Lemonum városa felé. Már majdnem odaért, mikor a foglyok tudomására hozták, hogy Dumnacus, az ansok vezére Lemonumba zárta és ostromolja Duratiust, mégpedig sok ezer emberrel. Caninius, aki gyenge legiói élén nem merte megtámadni az ellenséget, védett helyen tábort vert. Dumnacusnak hírül adták, hogy Caninius közeledik, ezért teljes haderejét a legiók ellen fordította, és hozzáfogott a római tábor ostromához. Jó néhány napot elvesztegetett, de miután övéi súlyos veszteségek árán sem tudták lerombolni a védőműveket egy ponton sem, visszatért, hogy újra körülzárja Lemonumot.

27. Ugyanez idő tájt C. Fabius legatus éppen több törzs behódolását fogadta, s biztosítékkul túszoikat szedett; közben Caninius leveléből megtudta, mi történik a pictók földjén. Amint értesült az eseményekről, elindult, hogy segítséget vigyen Duratiusnak. Fabius közeledésének hírére Dumnacus belátta: teljesen reménytelenné válik a helyzet, ha egyszerre kell felvennie a harcot Caninius meg a messziről érkező segédcsapatok ellen, s ugyanakkor figyelemmel kell kísérnie hátában még a város lakóit is, akik szintén veszélyt jelentenek számára. Gyorsan vissza is vonta seregét, sőt úgy vélekedett, hogy addig nem érezheti magát teljes biztonságban, míg át nem vezette csapatait a széles Liger folyón: a Ligeren ugyanis híd nélkül nem lehetett átkelni. Fabius még nem pillantotta meg az ellenséget, és Caniniusszal sem egyesült, a vidéket jól ismerő emberek felvilágosításaiból azonban mégis kikövetkeztette a megfélemlített ellenség legvalószínűbb útvonalt - azt, amelyiken valóban haladt is. Ezért ő is a szóban forgó híd felé indult csapataival, lovasainak pedig parancsot adott, előzzék meg a legiók menetoszlopát, de csak olyan messzire hatoljanak, ahonnan paripaik kifárasztása nélkül visszatérhetnek a közös táborba. A lovasok, utasításához híven, üldözőbe vették az ellenséget, nekirontottak Dumnacus menetoszlopának, s mivel úton, menekülés közben törtek rá a rémült, málhák súlya alatt görnyedő gallokra, sokakat megöltek közülük, és jelentős zsákmányra tettek szert. A hadművelet tehát sikerült, utána visszatértek a táborba.

28. Másnap éjjel Fabius előreküldte a lovasokat, azzal a paranccsal, hogy bocsátkozzanak harcba, tartóztassák fel az egész menetoszlopot mindaddig, amíg ő maga odaér. Q. Atius Varus, a lovasság parancsnoka, páratlanul bátor és okos férfi, buzdította embereit, cselekedjenek mindenben Fabius utasításai szerint, s mikor beérte az ellenség menetoszlopát, osztagai egyik felét alkalmas pontokon készenlétbe helyezte, a másik felével pedig megkezdte az ütközetet. Az ellenséges lovasság annál is magabiztosabban harcolt, mert háta mögött tudta a gyalogosokat, akik a menetoszlop teljes hosszában megálltak, és valóban hathatósan támogatták lovasaikat a mieink ellen. Heves küzdelem fejlődött ki. Érthető: a mieink nem becsülték valami sokra az előző nap legyőzött ellenséget, másrészt tudták, hogy nemsokára megérkeznek a legiók, s mivel szégyelltek hátrálni, sőt szerették volna, ha egyedül ők dönthetik el a csata sorsát, hősieken küzdöttek a gyalogosok ellenében is; a gallok viszont előző napi tapasztalatukból következtetve azt hitték, nem jön több csapatunk, s elérkezettnek látták az időt arra, hogy leszámoljanak lovasságunkkal.

29. Egy ideig elkeseredett küzdelem folyt. Dumnacus éppen csatarendbe állította a gyalogosokat, hogy felváltva, egyik alakulat a másik után nyújthasson segítséget lovasságának, mikor tömött sorokban közeledő legióink váratlanul felbukkantak az ellenség szeme előtt. Alig jelentek meg, az ellenséges lovasosztagok meginogtak, a gyalogosokon félelem lett úrrá, a málhás osztagok között iszonyú zűrzavar és láрма támadt: itt is, ott is felbomlottak a sorok, ki-ki futásnak eredt. Lovasaink az imént még ádáz közelharcot vívtak a keményen védekező ellenséggel, de most, a diadal mámorától ittasan, mindenütt eget verő kiáltozásban törtek ki, és közrefogták a menekülőket. Amíg csak paripaik bírták erővel az üldözést, és karjuk bele

nem fáradt a vagdalkozásba, szüntelenül öldököltek, folytatták a harcot; több mint tizenkétezer embert kaszaboltak le, részint fegyvereseket, részint olyanokat, akik félelmükben elhajították a fegyvert, s a rengeteg málha mind a kezükbe került.

30. Ismeretessé vált, hogy a seno Drappes, aki mindjárt a gall felkelés kezdetén innen is, onnan is összegyűjtötte a gyanús elemeket, felszabadította a rabszolgákat, valamennyi törzs száműzöttjeit magához hívta, és rablótámadásaival rajtaütésszerűen elfogott egy-egy római málha- vagy gabonaszállítmányt, most, a vereség után mintegy kétezer főnyi sereget toborzott a menekültekből, és a provincia felé vette útját; tervéhez segítőtársat is nyert a cadurcus Lucterius személyében, aki - mint a „Feljegyzések” előző könyve leírja - már a gall felkelés kezdetén be akart törni a provinciába. Caninius legatus két legióval üldözésükre indult, nehogy ilyen gyűlevész rablónépség szégyenszemre pusztítást okozhasson, vagy akár csak félelmet keltsen a provincia területén.

31. C. Fabius a sereg másik részével útra kelt a carnosok és a többi törzs földje felé, melyekről tudta, hogy csapataikat a Dumnacus ellen vívott ütközet folyamán súlyos veszteségek érték. Biztos volt abban, hogy a nemrég elszenvedett vereség miatt készségesebben fejet hajtanak, viszont ha hosszabb időt enged nekik, akkor Dumnacus újra lázadást szíthat közöttük. Fabius vállalkozását teljes siker koronázta: a törzsek gyors egymásutánban behódoltak. A carnosok, akiket már jó egynéhányszor megleckéztettünk, de ennek ellenére mind ez idáig hallani sem akartak a békéről, most tűszokat hoztak, és megadták magukat; a többi, úgynevezett aremoricus törzs, mely Gallia szélén, az óceán mellett lakott, szintén követte a carnosok példáját, s késedelem nélkül teljesítette Fabius követeléseit, mihelyt odaért a legiókkal. A földjéről elűzött Dumnacus hosszú bolyongás és rejtőzködés után kénytelen volt magányosan Gallia legtávolibb vidékeire menekülni.

32. Ami Drappes és társát, Lucteriuszt illeti, ők hamarosan tudomást szereztek Caninius és legiói közeledéséről. Mivel jól tudták, hogy biztos pusztulás vár rájuk, ha seregünkkel a nyomukban a provinciába merészkednek, s hogy már nem is portyázhatnak, nem is fosztogathatnak kényük-kedvük szerint, megálltak a cadurcusok földjén. Itt korábban, a vereség előtt, Lucteriusnak óriási befolyása volt honfitársaira, sőt, mint olyan ember, aki örökösen lázadáson töri a fejét, még mindig nagy tekintélyt élvezett a barbárok között. Éppen ezért Lucterius saját és Drappes csapataival elfoglalta a fekvése folytán kitűnően védett várost, Uxellodunumot, mely cliensi viszonyban állt vele, s a városlakókat is megnyerte tervének.

33. Nemsokára C. Caninius is odaért. Úgy találta, hogy a várost minden oldalon meredek sziklafal védi, melyet fegyveresek még akkor is nehezen mászhatnak meg, ha közben nem ütköznek semmi ellenállásba. Ugyanakkor az is szemébe ötlött, hogy a városlakóknak rengeteg a málhája, következésképpen hiába próbálnak titkon elmenekülni málhájukkal együtt, nemcsak lovassága, de gyalogosai is beérnék őket. Három csoportra osztotta hát cohorsait, és három táborot vert, mindegyiket kiemelkedő ponton; aztán hozzáfogott, hogy lassanként, amennyire csapatainak létszáma engedte, a táboroktól kiindulva ostromfalat húzzon a város körül.

34. A látvány Alesia gyászos emlékét idézte fel a város védőiben. Attól tartottak, nekik is hasonló ostromra van kilátásuk, ezért aggódva hangoztatták, hogy gabonáról kellene gondoskodniuk, elsősorban Lucterius, aki szenvedő részese volt az alesiai eseményeknek. Egyhangúlag el is határozták, hogy csapataik egy részét ott hagyják a városban, ők maguk pedig könnyen mozgó, málhátlan osztagokkal elindulnak gabonáért. Miután a terv helyeslésre talált, Drappes és Lucterius másnap éjjel, kétezer fegyverest hátrahagyva, összes többi csapatukat kivezették a városból. Egy részük néhány napig a cadurcusok földjén időzött, akik részint segíteni akartak gabonagondjaikon, részint meg nem tudták őket a beszerzésben akadályozni. Így hatalmas mennyiségű gabonát gyűjtöttek össze, s közben egyszer-másszor

éjszakai támadást is intéztek őrállomásaink ellen. A támadások hatására Caninius meglassította a város körül folyó sáncépítés ütemét, mert attól félt, hogy a munka befejezése után vagy nem tudja megvédelmezni az ostromműveket, vagy ha sok őrállomást létesít, mindegyikben csak nagyon gyenge őrséget helyezhet el.

35. Miután már bőséges gabonakészlet gyűlt össze, Drappes és Lucterius a várostól alig tíz mérföldnyire tábornak vert, azzal a szándékkal, hogy a gabonát majd onnan hordják át apránként a városba. A teendőket megosztották egymás között: Drappes a csapatok egy részével ott maradt őrizni a tábornak, Lucterius pedig a málhás osztagot vezette Uxellodunumig. Lucterius fedezetül csapatokat helyezett el a környéken, és úgy tervezte, hogy a gabonát éjjel három óra tájban, szűk erdei ösvényeken szállítja be a város falai közé. Csakhogy tábori őrségeink meghallották a menetoszlop zaját. Mikor a kiküldött felderítők jelentették, mi történik, Caninius gyorsan fegyveres cohorsokat vont össze a közeli őrállomásokból, és pirkadatkor rárontott a gabonát szállító egységre. A váratlan támadás iszonyú félelmet keltett a gallok soraiban: szanaszét futottak, a fedezetükre rendelt csapatok felé. A mieink észrevették ezeket az alakulatokat, a fegyveres harcosok láttán csak fokozódott bennük a harci düh, úgyhogy az egész ellenséges csapattestet kíméletlenül lekaszabták, egyetlen foglyot sem ejtettek. Lucteriusnak maroknyi emberével sikerült megmenekülnie, de a táborba többé nem tért vissza.

36. A jól sikerült rajtaütés után Caninius megtudta a foglyoktól, hogy seregüknek egy része, Drappessel az élen, táborukban maradt, tőle mindössze tizenkét mérföldnyire. Az adatokat számos fogoly megerősítette. Caninius tisztában volt azzal, hogy most, amikor az egyik vezér elmenekült, könnyűszerrel lerohanhatná a többi, halálra rémült ellenséges csapattestet, különösen, ha a mészárlásból senki sem menekült vissza a táborba, senki sem adta hírül az elszenvedett vereséget Drappesnek, ez azonban, biztosra vette, túlságosan is nagy ajándék lett volna a sorstól. De mert mégis úgy tűnt, hogy a kísérlet nem jár kockázattal, teljes lovasságát és a hihetetlenül fürgé germán gyalogosokat előreküldte az ellenséges táborhoz, azután egyik legióját szétszította a három táborban, ő maga pedig a harcra kész, málhátlan másik legióval szintén elindult. Mikor már közel járt az ellenséghez, az előreküldött felderítők jelentették, hogy a gall tábor, mint a barbárok között általában szokásos, nem a magaslaton terül el, hanem lent, a folyó partjánál, de a germánok és a lovasság gyors rohammal rajtaütöttek, mert a védőereg nem is álmodott a közeledésükről; megkezdődött tehát az ütközet. A hír hallatára Caninius csatasorba állította legióját, készenlétbe helyeztette a fegyvereket, és arrafelé vonult. Katonái adott jelre hamarosan minden ponton megszállták a magaslatot. Amint ez megtörtént, és a germánok meg a lovasok észrevették a legio hadijelvényeit, még elszántabban küzdöttek tovább. A cohorsok is azonnal támadásba mentek át az egész vonalon: a védőket utolsó szálig lekaszabták vagy foglyul ejtették, és hatalmas zsákmányra tettek szert. Az ütközet során maga Drappes is fogságba esett.

37. A kitűnően sikerült hadművelet után, melyben katonáinkat jóformán karcolás sem érte, Caninius újra a város alá vonult, hogy folytassa az ostromot. Eddig a falakon kívül tanyázó ellenség fenyegető közelsége visszatartotta őt attól, hogy seregét több őrállomásra szórja szét, és ostromművekkel teljesen bekerítse a védőket: most, hogy végzett velük, nyomban kiadta a parancsot, fogjanak hozzá mindenütt a munkához. Másnap C. Fabius is odaért csapataival, és a város egyik oldalán átvette az ostrom irányítását.

38. Közben Caesar M. Antonius quaestort tizenöt cohorsszal a bellovacusok földjén hagyta, mert nem akart lehetőséget adni a belgáknak arra, hogy még egyszer felforgató terveket kovácsoljanak. Ő maga a többi törzset járta végig, az eddiginél több túszt követelt tőlük, s bátorító szavaival mindenütt megnyugtatta az aggódó kedélyeket. Így érkezett el a carnosokhoz, akiknek földjén egykor kezdetét vette a háború, mint a „Feljegyzések” előző könyvében

Caesar már beszámolt róla. Caesar észrevette, hogy a büntudat belőlük váltja ki a legnagyobb félelmet, s mert szerette volna minél hamarabb megszabadítani a törzset a rettegetől, felszólította őket, adják át a római igazságszolgáltatásnak főkolomposukat, Gutuatert, a háború lángra lobbantóját. Hiába rejtőzött el Gutuater még honfitársai elől is, az egész törzs keresésére indult, s buzgó nyomozásuk eredményeképp hamarosan oda is hurcolták a táborba. Caesar minden természetes jószívúsége ellenére kénytelen volt kiszolgáltatni Gutuatert a csapatostul összeseregglő katonák bosszúszomjának, akik a háborúban elszenvedett összes megpróbáltatásért és veszteségért rá hárították a felelősséget, olyannyira, hogy előbb félholtra vesszőzték, aztán fejezték csak le.

39. Éppen a carnusok földjén időzött, mikor Caninius egymás után több levélben jelentette, milyen eredményt ért el Drappes és Lucterius ellen, s milyen makacs elszántsággal tartanak ki Uxellodunum védői. Caesar nevetségesen csekélynek ítélte a védők létszámát, mégis úgy vélte, példásan meg kell torolnia nyakasságukat, különben a gallok azt hinnék, hogy korántsem az erő, hanem az állhatatosság hiánya miatt nem birkózhatnak meg a rómaiakkal: másrészt az ő esetükön okulva esetleg a többi törzs is bátorságot merítene földje kedvező terepviszonyaiból, és megpróbálná kivívni a szabadságát, annál is inkább, mert Gallia-szerte mindenki tudja, hogy már csak egyetlen nyarat tölt provinciájában, tehát ha azt átvészeli, akkor semmi félnivalójuk nincs többé. Ezért két legiója élén ott hagyta Q. Calenus legatust, azzal az utasítással, hogy a szokásos menetiramban kövesse; ő maga teljes lovas haderejével, sebes vágatában megindult Caninius felé.

40. Mikor mindenki legnagyobb meglepetésére Uxellodunum alá érkezett, a várost körülzáró erődítményrendszer láttán nyomban világossá vált előtte, hogy semmilyen körülmények között nem hátrálhat meg, folytatnia kell az ostromot. A szökevényektől megtudta, hogy a védők bővében vannak gabonának: arra törekedett hát, hogy elvágja az ellenség vízellátását. A völgy mélyén, középutt, folyócska csörgedezett, és csaknem teljesen körülfolyta azt a hegyet, melyen Uxellodunum épült. A terep jellege nem engedte, hogy eltérítsék a medréből, mert egészen alatt, a hegy lábánál folyt: hiába is ástak volna mély árkokat, sehová sem lehetett levezetni a vizét. A védők viszont csak alig járható, meredek lejtőn juthattak le a mederhez, úgyhogy abban az esetben, ha a mieink még gátolták is őket, legfeljebb életveszély vagy súlyos sebesülések árán közelíthették meg a folyót, illetve mászhattak fel újra a nehéz kaptatón. Caesar felismerte, milyen szorult helyzetben van az ellenség, íjászokat és parittyásokat rendelt oda, sőt azokkal a pontokkal szemközt, ahol a leereszkedés a legkönnyebb volt, hajítógépeket is állított fel, s így elzárta Uxellodunum védőit a folyó vizétől.

41. A városbeliek ezentúl mind egy helyre jártak vízért, mégpedig közvetlenül a városfal elé. Itt, azon a mintegy háromszáz láb széles szakaszon, melyet a körbefutó folyómeder szabadon hagyott, bővizű forrás tört elő a mélyből. Mindenkiiben égett a vágy, hogy attól is elzárják a városbelieket, a megvalósítás módjára azonban egyedül Caesar jött rá. Először is a forrással szemközt szőlőlugasokat tolatott fel a lejtőn, és töltést kezdett építeni. A fáradtságos munka állandó csetepaték közepett haladt előre. A védők fentről le-lerohantak, és jókora távolságban, számukra tehát veszélymentesen ereszkedtek harcba: sikerült is sok, vakmerően felfelé kapaszkodó katonánkat megsebesíteniük. A mieink mégsem rettentek vissza, hanem továbbtolták a szőlőlugasokat, és ostromművek építésével igyekeztek úrrá lenni a terep nehézségein. Ugyanakkor a szőlőlugasok vonalától kezdve föld alatti aknákat vájtak a forrás irányában. A munkának ez a része veszélytelen volt, az ellenség sem szerezhette róla tudomást. Mikor a töltés hatvan láb magas lett, tízemeletes tornyot emeltek a tetején, mely a falat ugyan nem érte fel (ekkorára a legnagyobb erőfeszítéssel sem építhették volna), a forrás szintjét viszont meghaladta. Minthogy hajítógépeink a toronyból lövedékeket szórtak a forráshoz vezető útra,

a városbeliek többé nem hordhatták biztonságban a vizet, s rövidesen már nemcsak a jószág és a málhás állatok, de a városban összezsúfolódtott ellenséges védők is elepedtek a szomjúságtól.

42. A vízhiány oly nagy riadalmat keltett a városbeliek között, hogy teletöltöttek egy sereg hordót faggyúval, szurokkal vagy faforgáccsal, aztán valamennyit meggyújtották, és lezúdították az ostromművek felé; egyúttal heves támadásba kezdtek, hogy szorongassák, harcra kényszerítsék a rómaiakat, s ezzel elvonják őket a tűz oltásától. Hamarosan óriási lángnyelvek csaptak fel az ostromművek kellős közepén, mert a lejtőn legördülő hordók megakadtak a töltésnél, illetve a szőlőlugasoknál, és lángba borítottak mindent, ami mozgásuknak gátat vetett. Bár a kedvezőtlen terep, és az ütközet jellegéből adódó különleges veszélyek miatt a mieink ugyancsak válságos helyzetben voltak, hősiek lélekkel állták a harcot. Érthető: a csata a hegyoldalban folyt, közvetlenül seregünk előtt, s közben innen is, onnan is harsogott a buzdítás. Így aztán azok, akik a csatátér legszembetűnőbb pontján küzdöttek, annál is bátrabban vetették magukat a fegyveres ellenségre vagy a lángok közé, hogy hősiességüknek minél több szemtanúja legyen.

43. Caesar észrevette, hogy számos katonája megsebesült, ezért parancsot adott cohorsainak, kapaszkodjanak fel a hegyre a város minden oldalán, s közben csapjanak nagy kiáltozással, keltsék azt a látszatot, mintha a falakat akarnák megrohanni. Parancsát teljesítették. A megrémült védők, akik teljes bizonytalanságban voltak afelől, mi történhetett távolabb, tüstént visszahívták az ostromművek ellen küldött fegyvereseket, s valamennyit a falakon helyezték el. Az ütközet ezzel véget ért; a mieinknek hamarosan sikerült eloltaniuk a tüzet, és lerombolniuk a lángoló ostromműveket. A városbeliek azonban továbbra is keményen ellenálltak, s bár övéik tekintélyes része szomjan halt, makacsul kitartottak elhatározásuk mellett. Csakhogy föld alatti aknáink végül elvágták és más irányba térítették a forrást tápláló ereket. Mihelyt ez bekövetkezett, a különben örökösen csobogó forrásnak elapadt a vize, ami a győzelem utolsó reménysugarától is megfosztotta a városbelieket: hajlandóak voltak feltételezni, hogy a forrást nem is emberi erő, hanem az istenek akarata szárította ki. Így aztán a körülmények kényszerítő súlya alatt megadták magukat.

44. Caesar tudta, mennyire elnéző embernek ismeri mindenki, tehát nem kellett attól tartania, hogy az esetleges szigorúbb büntetésből kegyetlen természetére következtetnének. Másrészt arra is figyelemmel volt, hogy elképzelései nem valósulhatnak meg, ha Gallia különböző pontjain számos egyéb törzs is az uxellodunumiakéhoz hasonló vállalkozásba kezd: éppen ezért helyesnek látta, hogy a többiek elrettentésére példás megtorlást alkalmazzon. Így is történt: levágatta az összes fegyverforgató férfi kezét, de mindegyiket életben hagyta, hadd legyen még szembetűnőbb, milyen büntetéssel sújtja a vétkeket. Drappes, akit - előbb említettem - Caninius ejtett foglyul, talán mert gyötrő megaláztatásnak érezte, hogy bilincsbe verték, talán mert súlyosabb büntetéstől félt, néhány napon keresztül nem nyúlt egy falat ételhez sem, és koplalással vetett véget az életének. Ugyanez idő tájt Lucterius, aki - mint már beszámoltam róla - megfutamodott az ütközetből, az arvernus Epasnactus kezébe került. (Lucterius ugyanis tisztában volt azzal, milyen ádáz ellenségévé tette Caesart, és veszélyesnek tartotta, hogy bárhol is huzamosabb ideig vesztegeljen: ezért sűrűn váltogatva tartózkodási helyét, s közben természetesen sokak pártfogására kellett hagyatkoznia.) És az arvernus Epasnactus, a római népnek ez a rendíthetetlen barátja, habozás nélkül bilincsbe verette és Caesar elé kísérte őt.

45. Labienus ezalatt győztes lovascsatát vívott a treverusok földjén. Számos treveruson kívül megölt jó néhány germánt is, akik sohasem tagadták meg támogatásukat Róma ellenségeitől; a vezető embereket sikerült élve hatalmába kerítenie. Közöttük volt egy haeduus is, a bátorsága

és előkelő származása miatt óriási hírnévnek örvendő Surus, a haeduus törzs utolsó tagja, aki még nem tette le a fegyvert.

46. Caesar értesült a győzelemről; úgy találta, hogy Gallia egész területén kedvezően alakulnak a dolgok: arra a következtetésre jutott, hogy az előző nyarak folyamán sikerült véglegesen legyőznie és igába hajtania Galliát. S mivel Aquitániában még sohasem járt személyesen, csak P. Crassus révén aratott győzelmet az egyik része felett, most két legio élén Galliának erre a vidékére indult, hogy a nyár hátralevő napjait ott töltsse el. Hadjáratát ugyanolyan gyorsan és sikeresen fejezte be, akárcsak a többit: Aquitania összes törzse követeket menesztett hozzá, és túsokat adott át neki. Amint ez megtörtént, ő maga lovassága védelmében Narbóba ment, seregét meg a legatusok vezetésével téli táborba küldte: négy legiót M. Antonius, C. Trebonius és P. Vatinius legatusok parancsnoksága alatt a belgák földjén helyezett el; kettőt a haeduusok földjére küldött, akikről tudta, hogy egész Galliában a legnagyobb befolyással rendelkeznek; kettőnek a táborát a turonusok földjén, a carnusok szomszédságában jelölte ki, azzal az utasítással, hogy tartsák fenn a rendet végig az óceán partvidékén; a két utolsó legiót pedig a lemovixek földjére vezényelte, nem messze az arvernusoktól, hogy Galliának egyetlen része se maradjon római csapatok nélkül. Caesar néhány napig a provincia területén időzött, bejárta valamennyi bírósági kerületet, ítéletet mondott a politikai perekben, és megjutalmazta azokat, akik érdemeket szereztek: hogy ki-ki milyen érzületet tanúsított a nagy gall felkelés idején, melynek leveréséhez egyébként éppen a provincia hűsége és támogatása segítette hozzá, azt most rendkívül könnyű volt eldöntenie. Később, teendői végeztével, visszatért legióihoz, belga földre, ahol Nemetocennát választotta téli táborul.

47. Itt értesült arról, hogy az atrebas Commius összezapott a lovassággal. Mikor Antonius megérkezett téli táborába, az atrebas törzset nyugodtnak és békésnek találta; Commius azonban fentebb említett sebesülése óta állandóan készenlétben állt, hogy a legcsekélyebb mozgolódás esetén felajánlja szolgálatait honfitársainak, ne kelljen szervezőt, vezért keresniük csapataik számára, ha háborús terveket forgatnak a fejükben. És addig is, amíg a törzs engedelmeskedett a rómaiaknak, lovasaival rablóvállalkozásokat hajtott végre, hogy magának és övéinek élelmiszert szerezhessen: veszélyeztette az utak biztonságát, és elfogott több málhaszállítmányt, mely a rómaiak téli táborára felé tartott.

48. Az Antonius mellé beosztott lovassági parancsnok C. Volusenus Quadratus volt, akinek a legatusszal kellett töltenie a telet. Antonius őt küldte az ellenséges lovasok üldözésére. A Volusenuszt jellemző kivételes bátorsághoz Commius iránt érzett ádáz gyűlölet járult, úgyhogy kétszeres örömmel teljesítette a parancsot. Osztágait itt is, ott is lesbe állította, több ízben lecsapott Commius lovasságára, s mindannyiszor győzelmet is aratott. A legutolsó összecsapásnál még nagyobb hévvel vetette magát a küzdelembe, mert égett benne a vágy, hogy Commiust foglyul ejtse; néhány emberével éppen szívósan üldözte az ellenséges vezért, s Commius vágatában menekült előle, de mikor már jókora távolságra elcsalogatta Volusenuszt, akit személyes ellenségének tekintett, egyszer csak odafordult az övéihez, kérte, most mutassák meg hűségüket, most segítsenek neki, ne engedjék, hogy sebei, melyeket hitszegő kezek ejtettek rajta, bosszulatlanok maradjanak. Azzal megfordította paripáját, különvált lovasaitól, és vakmerően a római parancsnok felé vágatott. Társai egytől egyig követték a példáját, meghátrálásra kényszerítették, sőt üldözőbe is vették maroknyi csapatunkat.

Közben Commius sarkantyúba kapta paripáját, odaugratott Volusenus lovához, és előre-szegezett lándzsáját óriási erővel Volusenus combja közepébe döfte. A mieink parancsnokuk megsebesülése után habozás nélkül újra felvették a harcot: visszafordultak paripájukkal, hogy az ellenséget hátraszorítsák. Amint ez megtörtént, a mieink lendületes rohama hamarosan

szétszórta az ellenséges lovasokat, akik részint megsebesültek, részint fogságba kerültek, vagy menekülés közben a lovak patái alatt lelték halálukat. A vezér sebes járású lovon ült, tehát nem esett baja. Az ütközet így a mi javunkra dőlt el; lovasparancsnokunkat, akit Commius súlyosan, első látásra életveszélyesen megsebesített, visszavitték a táborba. Talán mert ezzel kielégítette bosszúszomját, talán mert övéinek nagy része elesett, Commius követeket küldött Antoniushoz. Kijelentette, hogy a jövőben hajlandó ott élni, ahol Antonius előírja számára, hajlandó neki engedelmeskedni, bármit is parancsol, s ígéretének zálogául rögtön túszoikat is küldött. Mindössze azt kérte, vegye figyelembe a benne lakozó félelmet, és engedje meg, hogy ne kelljen találkoznia egyetlen rómaival sem. Antonius helyt adott a kérésnek, mert úgy vélte, indokolt félelemből fakad; a túszoikat magánál tartotta.

Tudom, hogy Caesar minden évről külön-külön egy-egy könyvnyi „feljegyzést” írt; én azonban nem tartottam szükségesnek, hogy hasonlóképpen cselekedjem, mert a következő év, L. Paulus és C. Marcellus consuli éve, nem hozott nagyobb szabású eseményeket Gallia területén. Hogy mégse maradjon rejtve senki előtt, hol, milyen földeken járt ezalatt Caesar és serege, elhatároztam: írásba foglalom azt a keveset, ami még megírásra vár, de a „Feljegyzések”-nek ehhez a könyvéhez fűzöm hozzá.

49. Belgiumi téli táborozása alatt Caesarnak az volt a legfőbb törekvése, hogy biztosítsa az ott élő törzsek baráti érzületét, egyiknek se szolgáltatson ürügyet és lehetőséget fegyveres megmozdulásra. Semmitől sem óvakodott annyira, mint attól, hogy távozása előestéjén háborúba kényszerüljön: nem akart úgy hazavonulni seregével, hogy háborús tűzfészek maradjon a háta mögött, hiszen ez esetben egész Gallia, megtorlás közvetlen veszélye nélkül, tehát annál lelkesebben ragadott volna fegyvert. Ezért a legteljesebb megbecsülés hangján tárgyalt minden törzsszel, vezető embereik között bőkezűen osztogatta az ajándékokat, újabb terhet pedig nem rakott a vállukra. És azáltal, hogy uralmunkat némileg vonzóbbá tette, könnyűszerrel sikerült fenntartania a békét Galliában, mely már amúgy is belefáradt a sorozatos verésekbe.

50. Mikor vége szakadt a téli táborozási időszaknak, hagyományos szokásától eltérően, erőltetett menetben Italia felé indult: tárgyalásokat akart folytatni azokkal a municipiumokkal és coloniákkal, melyeknek annak idején melegen a pártfogásukba ajánlotta quaestorát, M. Antoniust, kérve, hogy legyenek segítségére a megpályázott papi hivatal elnyerésében. Most az volt a célja, hogy tekintélyével személyesen is támogassa az ügyet: hogy barátilag szót emeljen Antonius, egyik leghívebb embere érdekében, akit nemrég már előre is küldött a választásokra, s hogy ugyanakkor erélyesen fellépjen a maroknyi, de befolyásos kisebbség ellen, mely Antonius megbuktatásával alá szeretne volna ásni a tisztéről leköszönő Caesar tekintélyét. Antoniust azonban kinevezték, augur lett, mielőtt még Caesar megérkezett Italiába. Noha Caesar útközben értesült a kinevezésről, úgy vélte, nem kevésbé nyomós ok a municipiumok és coloniák végiglátogatására az sem, hogy kifejezze nekik köszönetét az Antoniushoz nyújtott buzgó támogatásért, meg azért a tetemes számú szavazatért, amit mellette leadtak, s hogy mindjárt magát és következő évi consuljelöltségét is a pártfogásukba ajánlja. Egyáltalán nem alaptalanul, hiszen ellenfelei diadalittas önteltséggel hirdették, hogy L. Lentulus és C. Marcellus azért lehettek consullá, mert hajlandónak mutatkoztak minden hivatalt és méltóságot elragadni Caesar elől, míg Ser. Galbát, aki nagyobb tekintélyben állt vetélytársainál, és több szavazatot is kapott, pusztán amiatt ütötték el a consulságtól, mert hosszú ideig legatusa, következésképpen meghitt barátja volt Caesarnak.

51. Az érkező Caesart valamennyi municipium és colonia hihetetlen tisztelettel és szeretettel fogadta. Érthető: a nagy gall felkelés óta most első ízben látogatott el hozzájuk. A kapukat,

utcákat, és mindazokat a helyeket, ahol Caesar keresztülhaladt, gondosan felékesítették: semmilyen díszről nem felejtkeztek meg. A lakosok tömegestül tódultak eléje gyermekeikkel együtt, itt is, ott is hálaáldozatokat mutattak be, a tereken és a templomokban egymást érték a lakomaasztalok: szinte a hőn várt diadalmenet boldog hangulatát lehetett érezni, olyan pazar pompát fejtettek ki a gazdagok, olyan izzó lelkesedés lobogott a szegényekben.

52. Mikor Caesar befejezte körútját a togás Gallia területén, amilyen gyorsan csak lehetett, visszatért Nemetocennában időző csapataihoz, felszólította összes legióját, vonuljanak a téli táborból a treverusok földjére. Maga is odaindult, szemlét tartott a sereg felett, aztán T. Labienust a togás Gallia élére állította, hogy consuljelöltsége annál hathatósabb támogatásban részesüljön: egyébként csak annyira változtatott csapatai helyzetén, amennyire ezt egészségi szempontból feltétlenül szükségesnek ítélte. Közben sűrűn érkeztek hozzá a hírek, hogy ellenfelei behálózzák Labienust; arról is értesült, hogy egyesek senatusi határozat útján szeretnék őt megfosztani serege egy részétől. Caesar azonban sem a Labienusra vonatkozó híreszteléseknek nem adott hitelt, sem arra nem volt hajlandó, hogy bármit is tegyen, ami sérthetné a senatus tekintélyét: biztosra vette, hogy nyert ügye van, ha a senatorok szabadon nyilváníthatják véleményüket. Elvégre C. Curio néptribunus, mint Caesar ügyének és veszélyeztetett méltóságának szószólója, több ízben felajánlotta a senatusnak: ha némelyeket nyugtalanít Caesar fegyveres ereje, másrészt pedig tény az, hogy Pompeius teljhatalma és csapatai nem kis riadalmat keltenek a polgároknál, hát váljon meg mindkettő a fegyvereitől, eressze szélnek a seregét, akkor szabad és független lesz az állam. S erre nemcsak ajánlatot tett, hanem maga kezdte megszavaztatni a senatust. A consulok és Pompeius barátai azonban közbeavatkoztak, hogy a szavazásra ne kerülhessen sor; így a kérdést elnapolták, és a senatus széteszlott.

53. Beszédes tanúbizonysága volt ez a senatus hangulatának, akárcsak egy korábbi eset az előző év folyamán, mikor M. Marcellus consul Caesar méltósága ellen szállt síkra. Marcellus mellőzte Pompeius és Crassus határozatát, és idő előtt javaslatot terjesztett a senatus elé Caesar provinciáiról: a javaslatot hosszú vita követte, utána Marcellus, aki Caesar iránt érzett gyűlöletében minden méltóságot meg akart kapartítani, elrendelte a szavazást. Őt ugyan a senatorok többsége leszavazta, Caesar ellenfeleit azonban korántsem hűtötték le a kudarcok, mindegyiket inkább figyelmeztető jelként fogták fel: tovább kell szélesíteniük kapcsolataikat, hogy rábírhassák a senatust szándékaik elfogadására.

54. Nem sokkal később a senatus határozatot hozott, hogy a parthusok ellen indítandó háborúra Cn. Pompeius és C. Caesar is küldjön egy-egy legiót: ámde bárki észrevehette, hogy mindkét legiót ugyanattól a féltől vonják el. Cn. Pompeius ugyanis saját csapattesteként azt az első legiót bocsátotta a senatus rendelkezésére, melyet Caesar provinciájában sorozott be, és el is küldött Caesarnak. Caesar előtt egy pillanatig sem volt kétséges ellenfelei szándéka, mégis visszaküldte Pompeiushoz a kérdéses legiót, s a senatus határozatának megfelelően elrendelte, hogy az ő nevében adják át a tizenötödiket, mely az Innenső Gallia területén állomásozott. Helyette a tizenharmadik legiót menesztette Italiába, azzal a paranccsal, hogy őrizze a tizenötödik legio elhagyott erődítványait. Kijelölte legiói számára a téli táborokat is: C. Treboniust négy legióval belga földön helyezte el, C. Fabiust pedig ugyancsak négy legio élén a haeduusok földjére vezényelte; úgy vélekedett, hogy akkor tudja a békét leginkább megőrizni Galliában, ha csapatai féken tartják a belgákat és a haeduusokat, tehát azokat, akik a legharciasabbak, illetve a legtekintélyesebbek a gallok között. Maga Caesar Italiába utazott.

55. Alig érkezett meg, tudomására hozták, hogy két legióját, amelyet Galliából hazaküldött, s amelyet a senatus határozata értelmében a parthus hadszíntérre kellett volna irányítani, C. Marcellus consul visszatartotta Italiában, és átadta Pompeiusnak. Ezek után senki előtt sem

lehetett kétséges többé, mi készül Caesar ellen. És Caesar mégis hajlandó volt engedni a végsőig, míg csak szikrányi remény maradt arra, hogy tárgyalások útján, háború nélkül is megvédheti az igazát. Levélben kérte a senatust, Pompeius is mondjon le teljhatalmáról, s ígéretet tett, hogy akkor ő is hasonlóképpen cselekszik: ellenkező esetben tudni fogja, mivel tartozik magának és a hazájának.

FELJEGYZÉSEK A POLGÁRHÁBORÚRÓL

FORDÍTOTTA: ÜRÖGDI GYÖRGY

ELSŐ KÖNYV

1. Mikor C. Caesar levelét átadták a consuloknak, azok a néptribunusok sürgetése ellenére is csak nehezen szánták rá magukat, hogy a senatusban felolvassák; azt azonban nem sikerült kieszközölni, hogy a senatus megtárgyalja a levélben foglaltakat. A consulok az állam helyzetéről tettek jelentést. L. Lentulus consul megígérte, hogy mindent elkövet, amit a senatus s az állam érdekében szükségesnek tart, csak szóljanak bátran és erélyesen; ha Caesarra vannak tekintettel, és kedvében akarnak járni, ahogy ezt korábban tették, akkor majd ő maga dönt, nem veszi figyelembe a senatus kezdeményezését, ő is visszanyerheti Caesar jóindulatát és barátságát. Ugyanilyen értelemben nyilatkozott Scipio: Pompeius, úgymond, nem szándékozik cserbenhagyni a köztársaságot, ha a senatus őt követi; ha haboznék vagy túl lanyhán viselkednék, nem segíti meg, akárhogy könyörögne is majd később a senatus.

2. Mivel a senatus a Városban ülésezett, Pompeius pedig a Város falain kívül tartózkodott, Scipio beszéde úgy hatott, mintha maga Pompeius szónokolna. Egyik-másik senator mérsékeltebben szólott, így elsőnek M. Marcellus, aki azzal kezdte beszédét, hogy ezt az ügyet csak akkor terjesszék a senatus elé, ha már egész Italiában katonákat toboroztak és sereget szerveztek, amelynek oltalma alatt a senatus biztonságban és szabadon mer majd dönteni. M. Calidius azt javasolta, hogy Pompeius utazzék a tartományaiba, és ekként ne adjon alkalmat a fegyveres összetűzésre; Caesar ugyanis attól tart, hogy a tőle elvett két legiót Pompeius az ő vesztére szánja, és ezért tartja Róma közelében. M. Rufus csaknem hasonló szavakkal megismételte Calidius javaslatát. L. Lentulus consul hevesen kiabálva rátámadt valamennyiükre, Lentulus határozottan ellenezte, hogy Calidius javaslatát szavazásra bocsássák. Marcellus, az éles támadástól megrettenve, visszavonta javaslatát. Ekként a consul szavaitól és a közelben állomásozó hadseregtől való féltükben, valamint Pompeius barátai fenyegetésének hatására legtöbben, akarattuk ellenére és kényszerűen megszavazták Scipio javaslatát: Caesar záros határidőn belül bocsássa el hadseregét, és ha nem tenné, a haza ellenségének tekintik. M. Antonius és Q. Cassius néptribunusok tiltakoztak. A tribunusok tiltakozását azonnal megtárgyalták. Fenyegető kijelentések hangzottak el; minél hevesebbek és kíméletlenebbek voltak, annál nagyobb tetszést arattak Caesar ellenségeinél.

3. Este, a senatus ülése után Pompeius magához hívatta a senatusi párt híveit. Az ügybuzgókat megdicsérte és további helytállásra lelkesítette, a lanyhákat pedig megróttá és serkentette. Pompeius régi hadseregeinek egykori katonái közül a jutalom és az előléptetés reményében sokan mindenhol ismét szolgálatba léptek, a Caesar átengedte két legióból többeket behívtak. A Város és a comitium is megtelt katonai tribunusokkal, centuriókkal és újból behívott katonákkal. A consulok barátai Pompeius híveit és Caesar régi ellenségeit berendelték a senatusba. Heves fellépésük és nagy számuk megfélemlítette az ingadozókat, megerősítette a kétkedőket, nagy részüket azonban megfosztotta a szabad elhatározás lehetőségétől. L. Piso censor, majd L. Roscius praetor is felajánlotta, hogy elmegy Caesarhoz, és tájékoztatja a helyzetről; a feladat elvégzésére hat napot kértek. Némelyek azt ajánlották, küldjenek követeket Caesarhoz, hogy tudomására hozzák a senatus elhatározását.

4. Ezekkel a javaslatokkal azonban szembeszálltak, és a consul, Scipio, valamint Cato beszédét állították velük szembe. Catót a Caesar elleni régi gyűlölete és a választáson elszenvedett vereség ösztönözte. Lentulust nagy adóssága befolyásolta, meg az a remény, hogy hadsereget és tartományt szerez, a támogatásával kinevezendő királyoktól pedig ajándékokat kap; barátai körében azzal dicsekedett, hogy második Sulla lesz, és elnyeri majd a hatalmat. Scipiót is a tartomány és a hadsereg megszerzésének reménye hajtotta: úgy hitte, rokoni alapon megosztja majd Pompeiusszal; egyszersmind félt a perektől, szeretett nagyozolni

és azok a hatalmasok hízelegtek neki, akiknek a közéletben, az igazságszolgáltatásban jelentős befolyásuk volt. Pompeiust Caesar ellenségei ingerelték fel, különben sem akarta, hogy méltóságban bárki utolérje, ezért szakította meg vele barátságát, és békült ki a hajdani közös ellenségekkel, akiknek nagy részét, még rokoni kapcsolatuk idején, ő szerezte Caesarnak. Fegyveres döntésre ösztönözte az a szégyen is, hogy az Asia és Syria felé vonuló két legiót visszarendelte a maga hatalma és uralma megerősítésére.

5. Ezért intéztek mindent kapkodva és fejtellenül. Caesar híveinek nem adtak időt, hogy tájékoztassák őt, sem a néptribunusoknak alkalmat, hogy elhárítsák kérésükkel az őket fenyegető veszélyt, és éljenek legfontosabb jogukkal, az óvással, amelyet még L. Sulla is meghagyott nekik: már a hetedik napon biztonságukra kellett gondolniuk. A régi időkben még a legnagyobb felforgatást előidéző néptribunusok is csak hivatali tevékenységük nyolcadik hónapja után, akkor is aggódva és félve szánták el magukat ilyesmire. Azzal a végszükség esetére szóló senatusi határozattal éltek, amelyhez egykor a végső veszélyben nyúltak, mikor a Város szinte lángba borult, és néhány ember vakmerő merénylete miatt mindenkinek reménytelen lett az élete, azaz: a consulok kövessenek el mindent, hogy a köztársaságot semmi károsodás ne érje. Senatusi határozat alapján ezt január hetedikén jegyzőkönyvbe vették. Tehát a Lentulus consuli hivatalba lépését követő öt nap alatt - leszámítva a választások miatt igénybe vett két napot - a senatusi ülésen igen súlyos és kíméletlen döntéseket hoztak Caesar főparancsnokságáról és magas állású személyiségekről, néptribunusokról. A néptribunusok nyomban elmenekültek a Városból, és Caesarnál kerestek oltalmat. Caesar ebben az időben Ravennában volt, és ott várta a választ igen mérsékelt követeléseire, és azt, hogy vajon néhányak igazságossága megmentheti-e a béke ügyét.

6. A következő napokon a Városon kívül ülésezett a senatus. Pompeius most is azt mondta, amit Scipióval üzent: dicsérte a senatus bátorságát és állhatatosságát, ismertette a maga haderejét: tíz felkészült legiója van; ezenkívül, biztos értesülése szerint, Caesartól elidegenedtek katonái, nem tudja majd rábeszélni őket sem arra, hogy megvédjék, sem arra, hogy akár csak kövessék is. Azután egyéb ügyeket terjesztettek a senatus elé: egész Italiában toborozzanak katonákat, Faustus Sullát küldjék propraetorként Mauretaniába; Pompeiusnak utaljanak ki pénzt az államkincstárból. Javasolták még, hogy Iuba király kapja meg „a római nép szövetségese és barátja” címet, mire Marcellus kijelentette, hogy ehhez ez idő szerint nem járul hozzá, Faustus ügyében pedig Philippus néptribunus emelt óvást. Egyébként senatusi határozatokat vettek jegyzőkönyvbe: két consuli és több praetori tartományt magánszemélyeknek ítéltek oda. Scipiónak Syria, L. Domitiusnak Gallia jutott. Philippust és Cottát magánmegbeszélés alapján mellőzték, még a sorsolásból is kihagyták őket. A többi tartományba praetorokat küldtek. A régebbi gyakorlattól eltérően meg sem várták, hogy a kinevezéseket a nép elé terjesszék, a parancsnokok hadiköpenyt öltöttek, és ünnepélyes fogadalmat tettek, azután pedig elutaztak. A consulok - ami mind ez ideig sohasem fordult elő - eltávoztak a Városból. A Városban és a Capitoliumon, minden ősi hagyomány ellenére, lictorok kísérték magánszemélyeket. Egész Italiában, minden isteni és emberi jogot megcáfolva, katonát toboroztak, fegyvert rendeltek, pénzt hajtottak be a vidéki városoktól és szedtek el a szentélyektől.

7. Caesar, amint értesült ezekről a dolgokról, beszédet intézett a katonákhoz. Emlékezetükbe idézte, hogy ellenségei mindig is igazságtalanságokat követtek el ellene; sajnálkozott, hogy Pompeiust elidegenítették tőle, és megrontották a Caesar dicsősége miatt irigységgel és féltékenységgel, holott Pompeius hírnevét és tekintélyét éppen ő pártolta és segítette. Panaszkodott, hogy a köztársaság életében új jelenség tűnt fel: a tribunusok tiltakozási jogát, amelyet az elmúlt években fegyverrel szereztek vissza, most fegyverrel galádul megvonják. Sulla ugyan megfosztotta a tribunusi hatalmat minden jogától, de a tiltakozás szabadságát

meghagyta. Pompeius, aki úgy tesz, mintha visszaállítaná az elvesztett kiváltságokat, elveszi még a korábban meglevőket is. A római népet fegyverbe hívó senatusi határozatot - „ügyeljenek a magistratusok, hogy a köztársaságot semmi károsodás ne érje” - mindig olyankor mondták ki, amikor ártalmas törvényeket terjesztettek be, visszaéltek a tribunusi hatalommal, vagy amikor külön vonult a nép és megszállta a templomokat és magaslatokat. Caesar rámutatott, hogy az elmúlt idők efféle példáit Saturninus és a Gracchusok bukása már jóvátette. De most nem ilyesmi történt, nem is gondoltak hasonló dolgokra. Nem terjesztettek elő törvényjavaslatot, nem kezdtek a néppel tárgyalásokat, és a nép sem vonult külön. Arra buzdította őket, védjék meg az ellenségtől fővezérük jó hírnevét és becsületét: hiszen parancsnoksága alatt immáron kilenc esztendeje szolgálják a köztársaságot, számos szerencsés kimenetelű ütközetet vívtak meg, és egész Galliát, valamint Germaniát meghódították. A jelenlevő tizenharmadik legio harcosai - akiket a belviszály kitörésekor behívott, a többiek azonban még nem érkeztek meg - egy emberként kiáltották, hogy hadvezérüket és a néptribunusokat minden igazságtalanság ellen megvédik.

8. Caesar tehát, mikor meggyőződött a katonák kedvező hangulatáról, legiójával Ariminumba vonult, és találkozott a hozzá menekült néptribunusokkal. A többi legiót behívta a téli szállásról, és seregéhez csatolta. Megérkezett a fiatal L. Caesar, akinek apja Caesar legatusa volt. Elmondta, hogy mi járatban jött, és azt is közölte, milyen magánjellegű üzenetet hozott Pompeiustól Caesarnak: Pompeius tisztázni kívánja magát Caesar előtt, ne tekintse személyes sérelmének a köztársaság érdekében hozott intézkedéseket, ő a közérdeket mindig elébe helyezte személyi kapcsolatainak. Caesar is tartozik azzal a maga becsületének, hogy elfelejti ellenségei iránt érzett elfogultságát és haragját a köztársaság kedvéért, és nem haragszik meg annyira ellenségeire, hogy amikor azt képzei, nekik árt, tulajdonképpen a köztársaságnak árt. Így magyarázkodott tovább, hogy Pompeiust mentegesse. Szinte ugyanezt közölte, hasonló szavakkal, Roscius praetor, és arra hivatkozott, hogy Pompeius bízta meg.

9. Mindez ugyan nem segítette elő sérelmeinek orvoslását, a két férfiú mégis alkalmasnak látszott arra, hogy Caesar rajtuk keresztül eljuttassa kívánságait Pompeiushoz. Megkérte tehát mindkettőjüket, hogy ha már Pompeius megbízását tudomására hozták, az ő követeléseit se vonakodjanak Pompeius tudomására hozni, hátha ezzel a csekély szolgálattal nagy ellentétet küszöbölhetnek ki, és egész Italiát megmenthetik a rettegéstől. Az ő számára a becsület még az életénél is mindig fontosabb volt. Sajnálattal értesült róla, hogy a sok kedvezéstől, amelyben a római nép részesítette őt, ellenségei megalázó módon megfosztották, parancsnokságából egy fél évet elraboltak, visszarendelték Rómába, noha a nép úgy rendelkezett, hogy a következő választásokon távollétében is tekintettel lesznek reá. A köztársaság kedvéért mégis türelemmel viselte a becsületét ért sérelmet; de amikor a senatusnak azt javasolta, hogy mindnyájan bocsássák el hadseregeiket, még ezt sem érte el. Egész Italiában folyik a toborzás, azt a két legiót, amelyet tőle a parthus háború ürügyén elvettek, visszatartották, az államot fegyverbe szólították. Miért teszik mindezt, ha nem az ő ártalmára? Ennek ellenére a köztársaság kedvéért kész mindent elfogadni és mindent eltérni. Pompeius utazzék tartományaiba, mindketten bocsássák el seregeiket, Italiában mindenki tegye le a fegyvert, az államot szabadítsák meg a rettegéstől, tartsanak szabad választásokat, adják vissza a közügyek intézését a senatusnak és a római népnek. Hogy mindez minél könnyebben és kellő feltételekkel megvalósuljon, továbbá ünnepélyes esküvel megerősítsék, keresse fel őt Pompeius, vagy egyezzzék bele, hogy Caesar menjen el hozzá. Így tárgyalások útján minden ellentétet kiküszöbölhetnének.

10. Ezzel a megbízással érkezett Capuába Roscius és L. Caesar, találkoztak a consulokkal és Pompeiusszal, s átadták Caesar követeléseit. Pompeiusék kellő tanácskozás után a két levélhozóval írásban megküldték ellenjavasolataikat, amelyek lényege ez volt: Caesar térjen

vissza Galliába, üritse ki Ariminumot, bocsássa el seregét; ha ezt megteszi, Pompeius Hispaniába vonul. De míg bizonyosságot nem szereznek, hogy Caesar beváltja-e ígéretét, a consulok és Pompeius folytatják a toborzást.

11. Méltánytalan volt azt követelni, hogy Caesar üritse ki Ariminumot és térjen vissza tartományába, Pompeius pedig tartsa meg tartományait és őt meg nem illető legióit; azt kívánni, hogy Caesar bocsássa el seregét, ő pedig folytassa a toborzást; megígérni, hogy elmegy provinciájába, de nem közölni, hogy mikor távozik, így ha Caesar consulsága letelt, ő pedig még mindig nem utazott el, nem látszik galád szószegőnek. Mivel pedig Pompeius nem adott módot a személyes tárgyalásra, s a találkozást még csak kilátásba sem helyezte, kétséssé tette a béke reményét. Ezért Caesar M. Antoniust öt cohortsszal Arretiumba küldte, ő maga két legióval Ariminumban maradt, és ott toborzást rendelt el, Pisaurumot, Fanumot, Anconát pedig egy-egy cohortsszal elfoglalta.

12. Közben jelentés érkezett Caesarhoz, hogy Thermus praetor öt cohortsszal bevette magát Iguviumba, a várost megerősítette, a városbéliek mégis Caesarhoz húznak. Ezért odaküldte Curiót három cohortsszal, amelyek Pisaurumban és Ariminumban állomásoztak. Thermus értesült Curio jöveteléről, és mert nem bízott az iguviumiakban, kivonta csapatait a városból, és elmenekült. Az úton a katonák szétszéledtek és hazamentek.

Curio nagy lelkesedés közepette elfoglalta Iguviumot. E hír hallatára Caesar, bízva a városok rokonszenvében, a tizenharmadik legio cohortsait kivonta megerősített állásaiból és útnak indult Auximum felé. Ezt a várost Attius tartotta odavezényelt cohortsaival, és senatorokat küldött szét, hogy egész Picenumban katonákat toborozzanak.

13. Caesar jövetelének hírére Auximum számos decuriója felkereste Attius Varust: elmondták, hogy nem ők hivatottak ugyan dönteni, de sem ők, sem polgártársaik nem tűrhetik, hogy C. Caesart, ezt a köztársaság szolgálatában érdemeket szerzett hadvezért, annyi jelentős haditett után városuk falai alól elűzzék, gondoljon hát Varus a jövőre és az őt fenyegető veszélyre. E szavak hatására Varus kivonta a városból az őrséget és elmenekült. Caesar előhadának néhány harcosa utolérte és megállásra kényszerítette őket. Csata támadt, Varust katonái harc közben cserbenhagyták; egy részük hazatért, a többiek átálltak Caesarhoz. Velük együtt esett fogságba L. Pupius, a legio rangidős centuriója, aki rangját Pompeius seregében kapta; őt is Caesar elé vezették. Caesar megdicsérte Attius katonáit, Pupiuszt szabadon bocsátotta, Auximum lakosainak köszönetet mondott, és megígérte, hogy cselekedetüket nem felejtí el.

14. Alighogy ezeknek az eseményeknek a híre eljutott Rómába, hirtelen akkora rémület tört ki, hogy Lentulus consul, aki eljött, hogy kinyissa az állami kincstárat, és senatusi határozat értelmében átadja a pénzt Pompeiusnak, a titkos kincstár kinyitása után legott elmenekült a Városból. Az az álhír kapott szárnyra ugyanis, hogy Caesar egyre közelebb nyomul, és lovasai már meg is érkeztek. A consul követte társa, Marcellus, és a tisztségviselők többsége. Cn. Pompeius már előző nap elutazott a Városból azokhoz a legiókhoz, amelyeket Caesar engedett át neki, ő pedig télre Apuliában szállásolt el. A Város környékén abbahagyták a toborzást; Capuától innen senki nem érezte magát biztonságban. Először Capuában bátorodtak neki, összeszedték magukat, és elhatározták, hogy besorozzák Iulius törvénye alapján ott elhelyezett telepeseiket. Caesar ottani, kiképzésen levő gladiatorait a fórumra vezették, Lentulus beszédet intézett hozzájuk, és megígérte, hogy lovat ad nekik, és ha követik, felszabadítja őket. Később környezete figyelmeztette, hogy ezt a cselekedetét egyértelműen elítélik, mire a gladiatorokat biztonság okából a campaniai körzet rabszolgacsapatai közé osztották szét.

15. Caesar előnyomult Auximumból, és gyors menetben végighaladt egész Picenumon. E vidék valamennyi városa tárt karokkal fogadta, és seregét minden lehetséges módon segítette.

Még Cingulum városából is, melyet Labienus alapított, s az ő pénzéből épült, jöttek hozzá követek, és biztosították, hogy készségesen teljesítik parancsait. Caesar elrendelte, állítsanak katonákat: ezt meg is tették. Időközben a tizenkettedik legio egyesült Caesar seregével. E két legióval Caesar a picenumi Asculum felé menetelt. A várost Lentulus Spinther tíz cohorszal tartotta megszállva; Caesar jövetelének hírére elmenekült a városból, és megkísérelte, hogy cohorsait magával vigye, de katonái nagy része megszökött. Cserbenhagyva menetelt kevés emberével, útközben Vibullius Rufusszal találkozott, akit Pompeius küldött Picenum területére, hogy lelket öntsön az emberekbe. Értesülvén a picenumi helyzetről, Vibullius átvette a parancsnokságot, Lentulus Spinther pedig elbocsátotta. Majd a környékről, a Pompeius toborozta katonák közül, amennyi cohorsot csak tudott, összevont; a Camerinumból menekülő Lucilius Hirrust, aki hat cohorsával itt állomásozott, magához fogadta. Az így összeszedett katonaságból tizenhárom cohorsot szervezett. Ezekkel erőltetett menetben Corfiniumba, Domitius Ahenobarbushoz sietett, és hírül adta, hogy Caesar két legióval közeledik. Domitius a maga részéről Albából, a marsusok és paelignusok vidékéről, a szomszédos területekről, húsz cohorsot vont össze.

16. Firmum elfoglalása és Lentulus megfutamítása után Caesar összekerestette Lentulus szökött katonáit, és toborzást rendelt el. Ő maga egy napig ott időzött, hogy élelemről gondoskodjék, majd Corfiniumba sietett. Akkor érkezett oda, amikor a Domitius által kiküldött öt cohors le akarta rombolni a folyó hídját, amely háromezer lépésnyire volt a várostól. Caesar előőrsei itt harcba keveredtek Domitius katonáival, és elűzték őket a hídtól, mire azok visszavonultak a városba. Caesar átvezette a hídon legióit; a város falai alatt megállt, és tábort veretett.

17. Domitius, ahogy ezt megtudta, a vidéket ismerő embereket küldött levéllel Pompeiushoz Apuliába - nagy jutalmat helyezve nekik kilátásba -, hogy kérjék meg és sürgessék, jöjjön segítségére, mert Caesart a szűk terepen két hadsereggel könnyen be lehet keríteni, és el lehet vágni az élelmiszerszállítástól. Ha nem kap segítséget, akkor harmincnál több cohorszal, sok senatorral és római lovaggal együtt veszélybe kerül. Közben katonáit felbátorította, a falakra vontatta a hadigépeket, és minden harcosnak kijelölte a feladatát a város védelmében. A katonák gyűlésén mindegyiküknek földet ígért saját birtokaiból, fejenként négy iugerumot, a centurióknak és a fegyverbe hívott kiszolgált katonáknak arányosan többet.

18. Közben a sulmóiak értesítették Caesart, hogy városuk, mely Corfiniumtól hét mérföldre van, kész teljesíteni kívánságát, de számolniuk kell Q. Lucretius senator és Attius Paelignus ellenállásával, akik a várost hét cohorszal megszállva tartják. Caesar odaküldte tehát M. Antoniust a tizenkettedik legio öt cohorsával. Alig pillantották meg a sulmóiak a mi hadijelvényeinket, máris megnyitották a városkapukat, és a városi lakosság meg a katonaság Antoniust éltetve eléje vonult. Lucretius és Attius levetették magukat a falakról, Attius, akit Antonius elé vezettek, azt kívánta, küldjék Caesarhoz. Antonius, még ugyanazon a napon, amikor kivonult, a cohorsokkal és Attiusszal együtt visszatért. Caesar a cohorsokat beolvasztotta seregébe, Attiust pedig békében elbocsátotta. Az első napokban megerősítette a tábor nagy erődítményekkel, és a közeli városokból élelmet gyűjtött, majd elhatározta, hogy bevárja többi csapatát. E három nap alatt megérkezett a nyolcadik legio és a Galliában toborzott huszonkét friss cohors, valamint a noricumi királytól mintegy háromszáz lovas. Érkezésük után Caesar a város másik oldalán is tábort veretett; e tábor parancsnokává Curiót nevezte ki. A következő napokon ostromárokkal és sáncokkal vette körül a várost. A munkákkal nagyrészt már elkészültek, mikor visszaérkeztek a Pompeiushoz küldött követek.

19. Domitius elolvasta a levelet, de elhallgatta a tartalmát, és a haditanácsban kijelentette, hogy Pompeius hamarosan segítségükre jön. Majd buzdította őket, ne csüggedjenek, hanem

készítsenek elő mindent a város védelmére. Ő maga néhány bizalmasával titokban tárgyalt, és elhatározta, hogy megszökik. Mivel arkifejezése nem illett beszédéhez, és minden cselekedete habozást és félelmet árult el, és mert addigi magatartásával és szokásával ellentétben gyakran és titokban tanácskozott barátaival, az összejöveleket és a másokkal való megbeszéléseket pedig kerülte, a való helyzetet nem lehetett tovább palástolni. Pompeius ugyanis azt válaszolta, hogy nem tehet mindent kockára, különben is Domitius az ő tanácsa ellenére és hozzájárulása nélkül vette be magát Corfiniumba; ennél fogva, ha módjában áll, csatlakozzék hozzá valamennyi csapatával. Ezt azonban az ostromzár és a város bekerítése lehetetlenné tette.

20. Mikor Domitius tervének híre elterjedt, a Corfiniumban állomásozó katonák a kora esti órákban összeverődtek, és katonai tribunusaik, centurióik, valamint legjelesebb bajtársaik részvételével tárgyalásokat folytattak: Caesar ostromolja őket, az ostromművek már csaknem teljesen elkészültek; vezérük, Domitius, valamennyiüket cserbenhagyva szökésen gondolkodik, pedig csak benne bízva és reménykedve maradtak a városban, szükséges tehát, hogy ők is gondoskodjanak a maguk biztonságáról. A marsusok eleinte szembeszegültek velük, és elfoglalták a város legerősebbnek látszó részét; akkora viszály tört ki köztük, hogy már-már öltre mentek, és kardot rántottak egymásra. De az ide-oda küldött hírvivőktől hamarosan ők is értesültek Domitius eddig még nem ismert szökési szándékáról. Tehát közös akarattal elővezették Domitiust egy térre, őrizetbe vették, majd követekkel megüzenték Caesarnak: készen állanak a kapukat megnyitni és parancsait teljesíteni, Domitiust pedig élve kezére adják.

21. Caesar nagyon fontosnak tartotta, hogy mielőbb elfoglalja a várost, és a cohorsokat a maga táborába vigye, nehogy ajándékok, rábeszélés vagy álhírek hatására meggondolják magukat - mert a háborúban a jelentéktelen körülmények gyakran súlyos következményekkel járnak -, mégis, mikor az előbb elmondottakról tudomást szerzett, aggodalom fogta el, hogy benyomuló katonáit az éjszaka féktelenségre bátorítja, és kifosztják a várost, ezért megdicsérte a követeket, és visszaküldte őket a városba, de megparancsolta, hogy a kapukat és bástyákat őrizzék. A korábban elkészített ostromműveken felállította katonáit, de nem úgy, mint az előző napokon, azaz meghatározott távolságra, hanem állandó őrségeken és őrhelyeken, hogy egymással érintkezzenek, és az egész ostromgyűrűt betöltsék; a katonai tribunusokat és praefectusokat őrájára küldte, s figyelmeztette: ne csak a kitörésekre ügyeljenek, hanem arra is vigyázzanak, hogy egyes személyek titokban ki ne lopózzanak. Fáradtak és kimerültek voltak, mégsem hunyta le senki a szemét ezen az éjszakán, feszült kíváncsisággal várták a dolog kimenetelét, találgatták, mi vár a corfiniumiakra, mi lesz Domitius sorsa, mi lesz Lentulusé, és mi történik a többiekkel.

22. A negyedik őrségváltás táján Lentulus Spinther leszólt a bástyáról őrszemeinknek és őrségeinknek: ha módot adnának rá, szeretne Caesarral találkozni. Megengedték neki, és kibocsátották a városból, de Domitius katonái addig nem távoztak mellőle, míg Caesar elé nem vezették. A maga biztonságáról beszélt, kérve kérte, kegyelmezzen meg neki, emlékeztette régi barátságukra, utalt rá, hogy Caesar mennyi jót tett vele, az ő segítségével került a főpapok testületébe, kapta meg praetorsága után tartományként Hispaniát, és amikor consulságra pályázott, Caesar támogatta. Caesar félbeszakította: nem ellenséges szándékkal jött el tartományából, hanem azért, hogy ellenségei sértő bánásmódja ellen védekezzen, hogy a Városból ugyancsak igazságtalanul kiűzött néptribunusokat visszahelyezze méltóságukba, és hogy magának, valamint a kevesek pártoskodása folytán veszélybe sodort római népnek visszaadja a szabadságot. Caesar szavaitól felbátorodva Lentulus engedélyt kért, hogy visszatérhessen a városba, amit a maga biztonsága érdekében kieszközöl, a többieknek is reménységgel és vigaszul szolgálhat, hiszen néhányan annyira megrémültek, hogy kétségbeesésükben életükről is lemondtak. Megkapta az engedélyt, és eltávozott.

23. Napkeltekor Caesar az összes senatort, a senatorok fiait, a katonai tribunosokat és római lovagokat maga elé rendelte. Öten voltak senatori rendűek: L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Caecilius Rufus, Sex. Quintilius Varus quaestor és L. Rubrius; ezenkívül Domitius fia, több más fiatalember, nagyszámú római lovag és a vidéki városok decuriói, akiket Domitius korábban magához rendelt. Caesar megvédte az elébe vezetett férfiakat a katonák sértegetéseitől és szitkaitól; csupán néhány szót intézett hozzájuk, hogy egyesek közülük nem hálálták meg velük szemben gyakorolt hatalmas jótéteményeit; azután valamennyit bántatlanul elbocsátotta. Domitius a városi közpénztárba hatmillió sestertiust szállított be és helyezett letétbe: az összeget a corfiniumi duumvirek kiszolgáltatták Caesarnak, de ő visszaadta Domitiusnak, nem akarta azt a látszatot kelteni, mintha az emberi életet többre becsülné, mint a pénzt, bár közismert volt, hogy ez közpénz, Pompeius utalta ki zsoldfizetésre. Domitius katonáival letétette a hűségesküt, majd egyhetes corfiniumi időzés után, még aznap felkerekedett, és rendes egy napi utat tett meg, majd a marrucinusok, a frentanusok meg a larinumiak földjén áthaladva Apuliába érkezett.

24. Pompeius, a corfiniumi eseményekről értesülve, Luceriából Canusiumba vonult, majd onnan Brundisiumba. Parancsot adott, hogy a frissen toborzott katonák - bárhonnan valók is - csatlakozzanak hozzá; rabszolgákat és pásztorokat fegyverzett fel, és lóra ültette őket; ekként mintegy háromszáz főnyi lovasságot szervezett. L. Manlius praetor hat cohorszal elmenekült Albából, Rutilius Lupus praetor hárommal Tarracinából. Ezek, midőn a távolból megpillantották Caesarnak Vibius Curius parancsnoksága alatt álló lovasságát, otthagyták a praetort, és hadijelvényeikkel együtt átmentek Curiushoz. Hasonlóképpen a többi útvonalon is néhány cohors rábukkant Caesar derékhadára, mások a lovasságára. Útközben elfogták N. Magiust, Cn. Pompeius műszaki alakulatainak parancsnokát, és Cremonából Caesarhoz vitték. Caesar visszaküldte Pompeiushoz a következő üzenettel: mivel még nem volt alkalmuk tárgyalni, és ő maga Brundisiumba akar menni, a köztársaságnak és mindenkinek érdeke, hogy Pompeius és ő személyesen beszéljenek: különben sem lehet messziről, mások által tolmácsolt feltételekkel ugyanazt elérni, mintha közvetlenül tárgyalnának egymással.

25. Caesar kiadta a megbízást, aztán hat legióval Brundisium alá érkezett, éspedig három továbbszolgáló és három újonnan sorozott legióval; ezeket menet közben töltötte fel, mert a Domitiustól átvett cohorsokat nyomban Siciliába küldte. Megtudta, hogy a consulok a hadsereg nagy részével Dyrrachiumba keltek át, Pompeius húsz cohorszal még Brundisiumban maradt; nem lehetett biztosan megállapítani, azért maradt-e vissza, és tartotta Brundisiumot megszállva, hogy Italia déli csúcsáról és a görögök lakta vidékekről könnyebben ellenőrizhesse az egész Adriai-tengert, és mindkét oldalról támadhasson, vagy csak azért, mert nem volt hajója. Caesar azonban attól tartott, hogy Pompeius nem is gondol Italia feladására, ezért elrendelte, hogy a brundisiumi kikötő be- és kimenő forgalmát zárják le. Ezt a műveletet a következő módon végeztette el: a kikötő legszűkebb bejáratánál, ahol a tenger sekély volt, a két part felől kiindulva töltést építtetett. Amikor a mély vízhez értek, ahol már nem tudtak volna tovább dolgozni, a két szemben álló töltésvéghez harminc láb hosszú és ugyanilyen széles, kettős fenekű tutajokat kapcsolt. Hogy a hullámok el ne sodorják a tutajokat, négy sarkukon négy horgonnyal lerögzítették őket. Miután elkészültek, s minden a helyére került, más hasonló nagyságú tutajokat kapcsoltatott a töltéshez. Ezeket odahordott földdel burkolták be, hogy védekezés közben a felvonulást és a mozgást mi sem akadályozza. Elöl és kétoldalt sövénnnyel és mellvéddel erősítették meg a töltésrendszert, minden negyedik tutajra kétemeletes tornyot építettek, hogy könnyebben megvédhessék a hajók támadása és a gyűjtogatás ellen.

26. Pompeius viszont a brundisiumi kikötőben elkobzott teherhajókat szerelte fel; háromemeletes tornyokat építtetett rájuk, sok löveggel, mindenfajta hajítófegyverrel látta el, és ilyen felszereléssel indította őket Caesar ostromműve ellen, hogy a tutajokat megsemmisítsék, és a

töltéseket szétrombolják. Így mindennap a távolból harcoltak egymás ellen parittyákkal, nyilakkal és más hajítófegyverekkel, de Caesar mindezt úgy intézte, hogy a béke lehetőségeit ne tévessze szem elől. Nagyon csodálkozott, hogy Magius, akit Pompeiushoz küldött üzenettel, még mindig nem tért vissza, és ha gyakori békekísérletei késleltették is terveiben és lendületében, mégis úgy vélte, hogy álláspontja mellett mindenképpen ki kell tartania. Legatusát, Caninius Rebilust, Scribonius Libo meghitt barátját elküldte Libóhoz, hogy tárgyaljon vele. Megbízta, hogy vegye rá Libót a béke kieszközlésére: főképp azt kívánta, hogy személyesen beszélhessen Pompeiusszal. Hangsúlyozta azt a meggyőződését, hogy ha alkalom kínálkozik rá, méltányos feltételekkel leteszi a fegyvert. Ha az ellenségeskedés Libo közbenjárására és beavatkozására megszűnnék, az érdem és a dicsőség nagy részben őt, Libót illetné. Caniniusszal folytatott megbeszélése után Libo azonnal Pompeiushoz ment. Röviddel ezután azzal a válasszal tért vissza, hogy a consulok távollétében Pompeius nem tárgyalhat a meg egyezésről. Így aztán a sok hiábavaló kísérlet után Caesar meggyőződött arról, hogy le kell mondania szándékáról, és folytatnia kell a háborút.

27. Caesar az ostromműnek majdnem a felével elkészült már - ami kilenc napot vett igénybe -, mikor az a hajóhad, amely a hadsereg első részét elszállította, és amelyet most a consulok Dyrrachiumból visszaküldtek, Brundisiumba érkezett. Pompeius, vagy azért, mert Caesar intézkedései kényszerítették rá, vagy mert már kezdettől fogva elhatározta, hogy elhagyja Italiát, a hajók kikötése után útra készült, és hogy Caesar behatolását a városba még inkább megakadályozza, a városkapukat bezáratta, az utcákon és sikátorokon torlaszokat emeltetett, az utakon keresztárkokat ásott, s kihegyezett karókat és póznákat tüzetett beléjük, majd pedig rözsényalábokkal és földdel befedette őket, hogy a talaj szintjét elérjék. A falakon kívül a kikötőhöz vezető két útra és a bejárat elé hatalmas, hegyes végű fagerendákat veretett be. Mindezek után csendben behajózta a katonákat, majd felállíttatott a falakon és a tornyokon, nagy távolságban egymástól, könnyű fegyverzetű katonákat a behívott kiszolgáltak közül, valamint íjászokat és parittyásokat. Elrendelte: ha már valamennyi katona hajón van, megbeszélt jellel hívják vissza a szárazföldön maradtakat, és könnyen megközelíthető, gyorsjáratú evezős hajókat hagyott hátra számukra.

28. Brundisium lakosságát Pompeius katonáinak erőszakoskodása és Pompeius bántó magatartása felháborította, ezért Caesarhoz húztak. Amikor a futkosásból és a készülődésből megtudták, hogy Pompeius indulni készül, mindenhol jelt adtak a tetőkről. Caesar így értesült a városban történekről, riasztotta katonáit, és megparancsolta, tartsák készen az ostromlétrákat, hogy a harc kezdeményezésének alkalmát el ne mulasszák. Pompeius éjjel felszedette a horgonyt. A falakon őrt álló katonák a megadott visszahívó jelre az ismert utakon a hajókhoz futottak. Caesar harcosai a létrákat a falakhoz támasztották, és felmásztak, a brundisiumiak azonban figyelmeztették őket a rejtett akadályokra, a farkasvermekre és árkokra, ezért megálltak, majd pedig a városbéliek kerülő utakon a kikötőbe vezették őket. Itt csónakokba és sajkákba szálltak, s két, katonával teli hajót, amelyek Caesar ostromzárán fennakadtak, megcsáklyáztak és elfoglaltak.

29. Caesar remélte, hogy a háborút befejezi, ezért nagyon helyesnek tartotta volna, ha hajókat von össze, átkel a tengeren, s üldözőbe veszi Pompeiust, mielőtt tengerentúli segédcsapatokkal megerősíthetné magát, mégis félt, hogy a vállalkozás elhúzódása késedelmet okoz, hiszen Pompeius minden hajót összeszedett, és így pillanatnyilag lehetetlenné tette, hogy üldözzék. Nem maradt más hátra, mint bevárni a hajók érkezését Gallia és Picenum távoli vidékéről és a sicíliai tengerszorosból; ez azonban ebben az időszakban hosszadalmasnak és igen bajosnak látszott. Caesar pedig nem akarta, hogy Pompeius régi hadserege és a két hispaniai provincia - az egyiket Pompeius jelentékeny szolgálatokkal már korábban

lekötelezte - felbátorodjék, segélycsapatokat és lovasságot küldjön, meg hogy Gallia és Italia hűségét az ő távollétében próbára tegyék.

30. Ezért pillanatnyilag feladta azt a tervet, hogy Pompeiust üldözőbe vegye, és elhatározta, hogy Hispaniába utazik. Valamennyi tengerparti város duumvireinek megparancsolta, hogy szerezzenek hajókat, és irányítsák őket Brundisiumba. Sardiniába legatusát, Valerium küldte egy legióval, Siciliába Curio propraetort három legióval, megparancsolva neki, hogy Sicilia elfoglalása után haladéktalanul keljen át seregével Africába. Sardiniát M. Cotta, Siciliát M. Cato kormányozta; Africát a sorsolás szerint Tuberónak kellett megkapnia. Caralis lakosai, meghallván, hogy Caesar Valerium küldi hozzájuk, még mielőtt Italiából útnak indult, Cottát saját elhatározásukból kiűzték a városból. Cotta megrémült, mert tudta, hogy az egész tartománynak ugyanilyen a hangulata, ezért Sardiniából Africába menekült. Cato Siciliában a régi hadihajókat kijavíttatta, és elrendelte, hogy a városok építsenek újakat, mindezt nagy buzgalommal intézte. Lucaniában és Bruttiumban legatusai által római polgárokat soroztatott, a sicíliai városoktól pedig meghatározott számú gyalogságot és lovasságot követelt. Parancsait már majdnem mind végrehajtották, amikor értesült Curio érkezéséről. Ekkor egy gyűlésen elpanaszolta, hogy Cn. Pompeius cserbenhagyta és elárulta, teljesen felkészületlenül szükségtelen háborút idézett fel, viszont amikor ő és mások a senatusban kérdőre vonták, biztosította őket, hogy mindent alaposan előkészített és megszervezett. Cato e panaszkodás után elmenekült a tartományból.

31. A vezetés nélkül maradt két tartomány közül Sardiniába Valerius, Siciliába pedig Curio vonult be seregével. Tubero, mikor Africába érkezett, a tartományban Attius Varust kormányzóként találta, aki mint fentebb elbeszéltük, Auximumnál elvesztette cohorsait, azonnal Africába menekült, és minthogy a tartománynak nem volt helytartója, saját elhatározásából átvette a kormányzást. Ezután katonákat szedett, és két legiót állított fel. Néhány évvel korábban, praetorsága után, ennek a provinciának volt a helytartója, ezért ismerte már a tartományt, vidékeit és lakosságát, így bizvást vállalkozhatott a kormányzásra. Most megtiltotta, hogy Tubero hajói Utica kikötőjében kikössenek, Tubero a városba menjen - még beteg fiának sem engedte meg a partraszállást -, sőt arra kényszerítette, hogy szedesse fel a horgonyokat, és távozzék el.

32. Ezek után Caesar a közeli városokban helyezte el katonáit, hogy a hátralevő időben pihenjenek, ő maga pedig a Városba ment. Összehívta a senatust, megemlékezett az ellenségeitől elszenvedett jogtalanságokról. Hangsúlyozta, hogy nem igényelt rendkívüli tisztséget, a consulság megpályázásához bevárta a törvényes időt, és megelégedett azzal, ami minden római polgárt megillet. Mind a tíz néptribunus indítványozta, hogy vegyék figyelembe távollétét, és ezt ellenségei ellenállása és Cato különösen heves támadásai, valamint régi szokása szerint időt húzó beszédei ellenére is keresztülvitték; mindez Pompeius consulsága idején történt. Ha nem helyeselte ezt az indítványt, miért járult hozzá, hogy előterjesszék? Ha pedig helyeselte, miért akadályozta meg Caesart abban, hogy a nép nyújtotta kedvezményt igénybe vegye? A maga türelmét is szóba hozta, mikor önszántából javasolta a hadseregek elbocsátását, holott ezzel a saját méltóságán és tekintélyén ejtett volna csorbát. Hivatkozott ellenségei kérlelhetetlenségére, akik vonakodnak megtenni azt, amit mástól megkívánnak, és inkább mindent felforgatnának, semhogy hatalmukról és hadseregükről lemondjanak. Kiemelte azt a sérelmét, hogy legióit elvették, majd azt a durva szemérmertlenséget, amellyel a néptribunusok jogkörét korlátozták; emlékeztetett javaslatai, tárgyalási ajánlatai elutasítására. Sürgette és kérte, vállalják el, hogy vele együtt intézik a közügyeket. Ha azonban félelmükben húzódoznának ilyesmitől, nem lesz terhükre, és magára vállalja az állam vezetését. Követeket kell Pompeiushoz küldeni, hogy a békéről tárgyaljanak, és őt az sem riasztja el, amit Pompeius nemrég a senatusban mondott: aki máshoz követet küld, az elismeri a másik fen-

sőbbségét, és elárulja a maga félelmét. Ez gyenge és alacsony gondolkodásra vall. Ő azonban, ahogy tetteivel igyekezett másokat felülmúlni, ugyanúgy akar kiemelkedni igazsággal és méltányossággal.

33. A senatus jóváhagyta a követségeküldésre vonatkozó javaslatot, de senki nem vállalta a kiküldetést, főleg félelemből utasították vissza a követi tisztet. Pompeius ugyanis a Városból való távozása előtt kijelentette a senatusban: aki Rómában marad, azt úgy tekinti, mintha Caesar táborában volna. Három nap telt el így vitatkozással és mentegetőzéssel. Még L. Metellus néptribunus is Caesar ellenségeinek az uszályába került, elhúzta az ügyet, és a többi javaslatot is gáncsolta. Caesar átlátta szándékát, ezért - hogy több időt ne veszítsen, néhány napot úgylis elfecsérelt már - szándéka megvalósítása nélkül elhagyta a Várost, és Túló Galliába utazott.

34. Odaérkezve megtudta, hogy Vibullius Rufust - akit Caesar néhány napja Corfiniumban foglyul ejtett, majd szabadon bocsátott - Pompeius Hispaniába küldte, Domitius pedig hét gyors evezős hajóval - amelyeket Igiliumban és Cosa vidékén magánosoktól kobzott el, s legénységét rabszolgáiból, szabadosaiból és földbérletiéből állította össze - Massilia elfoglalására indult. Pompeius már hazaküldte Massilia követeit, csupa előkelő fiatalembert, akiket Rómából való elutazásuk előtt figyelmeztetett: Caesar új jószolgálati ne feledtessék el velük az ő korábbi jótéteményeit. E figyelmeztetés hatására Massilia lakói bezárták a város kapuit Caesar előtt; segítségül hívták a barbár albicusokat, akik régóta szolgálatukban állottak, és a Massilia fölötti hegyekben laktak, a szomszédos vidékről és az összes erődből élelmet szereztek, a városban fegyverkovácsműhelyeket állítottak fel, a bástyákat, a kapukat és a hajóhadat tataroztatták.

35. Caesar magához hívatta Massilia tizenöt vezető személyét. Arról tárgyalt velük, hogy a kitörőfélben levő háború ne Massiliával kezdődjék el; inkább egész Italia példáját kövessék, ne egy ember akaratának engedelmességeskedjenek. Más érveket is felhozott, amelyekről úgy vélte, jobb belátásra bírhatnák őket. A követek tolmácsolták otthon Caesar beszédét, majd a tanács felhatalmazása alapján a következő választ adták: Látják, hogy a római nép két pártra szakadt. Nem tartozik rájuk, és nem is képesek megítélni, melyik pártnak van igaza. A két pártvezér, Cn. Pompeius és C. Caesar városuk pártfogói: egyikük az arecomicus volcák és a helviusok földjét hivatalosan átengedte nekik, a másik pedig uralmuk alá rendelte a háborúban legyőzött salluviusokat, és így adójövedelmüket gyarapította. Ennélfogva kötelességük, hogy az egyenlő jótettek miatt egyenlő elbánásban részesítsék mindkettőt, ne segítsék egyiket a másik ellen, ne fogadják be őket a kikötőbe és a városba.

36. Miközben tárgyaltak, Domitius Massiliába érkezett hajóhadával; befogadták, a város élére állították és megbízták a legfőbb hadvezetéssel. Parancsára hajóhadukat minden irányba kiküldték, a teherhajókat, bárhol érték is, elfogták és a kikötőbe vontatták. Hiányos kormány-szerkezetüket, hajózási felszerelésüket, vitorlázatukat a többi hajó kijavítására és felszerelésére használták fel; ami gabona birtokukba jutott, közcélra elkobozták; egyéb árut és élelmet is tartalékolnak a város esetleges ostromára. E jogtalanságok miatt Caesar felháborodott, három legiót Massilia ellen vezetett, és elrendelte, hogy készítsenek tornyokat és védőtetőket a város ostromára, Arelatében pedig tizenkét hadihajót építtetett. A fák kivágásától számított harminc nap alatt mindent elkészítettek, felszereltek és Massilia alá hoztak; Caesar a hajóhadat D. Brutus parancsnoksága alá helyezte, Massilia ostromát pedig legatusára, C. Treboniusra hagyta.

37. Caesar így intézkedett és készülődött, közben pedig legatusát, C. Fabiust a Narbóban és környékén telelő három legióval előre küldte Hispaniába, és megparancsolta, foglalják el gyorsan a Pyrenaeus hegységet, amelyet L. Afranius legatus őrcsapatokkal megszállva tartott.

Elrendelte, hogy a távolabb telelő legiók kövessék őt. Fabius, a parancshoz híven, elűzte az őrségeket a hegyekből, és erőltetett menetben Afranius serege ellen vonult.

38. Amikor L. Vibullius Rufus megérkezett - őt, mint említettük, Pompeius küldte Hispaniába -, Pompeius legatusai, Afranius, Petreius és Varro voltak a kormányzók (az első Innenső Hispaniát három legióval, a másik Túlso Hispaniát a Castulói-hegységtől az Anas folyóig két legióval, a harmadik a vettók földjét az Anastól kezdve, és Lusitaniát ugyanannyi legióval tartotta hatalmában): a hadvezetést úgy osztották meg, hogy Petreius vonuljon Lusitaniából összes csapatával a vettók földjén keresztül Afraniushoz, Varro valamennyi legiójával védje meg Túlso Hispaniát. Miután megállapodtak, Petreius egész Lusitaniából, Afranius a celtiberektől, a cantaberektől és a tenger melléki barbároktól lovasságot és segédc csapatokat követelt. Petreius összevonta a seregeket, és a vettók területén át gyorsan Afraniushoz vonult. Közös en elhatározták, hogy a háborút a kedvező fekvésű Ilerdánál kezdik el.

39. Afraniusnak, mint fentebb megjegyeztük, három legiója volt, Petreiusnak kettő, ezenkívül nyolcvan cohorsa (Innenső Hispaniából nehéz-, Túlso Hispaniából könnyű fegyverzetű) és mindkét provinciából mintegy ötezer lovasa. Caesar előreküldött Hispaniába hat legiót és a segédc csapatokat, mintegy hatezer gyalogost és hármezer lovast, akik már az előző háborúban is nála szolgáltak, és ugyanannyit az általa meghódított Galliából; valamennyi néptörzsből név szerint hívták be a legkiválóbbakat és legbátrabbakat; ehhez járult még a Gallia provinciával határos aquitaniai hegyi lakosok színe-java... Azt hallotta ugyanis, hogy Pompeius Mauretanián át legióival Hispaniába vonul, és hamarosan meg is érkezik. Ugyanakkor Caesar a katonai tribunosoktól és centurióktól pénzt kölcsönzött, és szétosztotta a katonák között. Ezzel kettős célt ért el: záloggal magához fűzte a centuriókat, bőkezűségével pedig biztosította a katonák odaadását.

40. Fabius igyekezett megnyerni a szomszédos népeket levelekkel és küldöttei útján. A Sicoris folyón, egymástól négyezer lépésre, két hidat veretett. Embereit átküldte rajtuk, hogy élelmet gyűjtsenek, mert ami a folyón innen volt, azt az előző napokon már felélték. Majdnem ugyanezt és ugyanebből az okból megtették a pompeianus sereg vezérei is, és a két sereg lovasai gyakran összezsaptak. Mikor Fabius két legiója, melyeket a szokásos napi élelem-beszerzésre küldött katonák védelmére rendelt ki, nyomukban a málhás csapat, valamint az egész lovasság, áthaladt a közelebb fekvő hídon, hirtelen vihar tört ki, a megáradt folyó szétrombolta a hidat, és elvágta a lovasság visszamaradt részét. Ahogy ezt Petreius és Afranius a vízen úszó fadarabokból és vesszőfonadékból észrevette, Afranius a saját hídján, amely a várost és a táborot kötötte össze, négy legióval és egész lovasságával átkelt, elindult Fabius legiói ellen. A támadás hírére L. Plancus, a legiók parancsnoka, kénytelen volt egy magasabb helyet elfoglalni, és csapatait kétirányú arcvonalba felállítani, hogy a lovasság be ne keríthesse. A számbeli fölény ellenére összezsaptak, de a mieink ellenálltak a legiók és a lovasság heves támadásának. Lovascsata alakult ki, hirtelen mindkét fél megpillantotta annak a két legiónak a hadijelvényeit, amelyeket C. Fabius a másik hídon a mieink segítségére küldött, mert előre látta azt, ami bekövetkezett: az ellenség vezérei megragadják a szerencse nyújtotta kedvező alkalmat, hogy seregünket megverjék. Az ő megérkezésük véget vetett az ütközetnek, és mindkét hadvezér visszavezette legióit a táborba.

41. Két nappal később Caesar a maga védelmére visszatartott kilencszáz lovassal a táborba érkezett. A vihar következtében tönkrement hidat már csaknem helyreállították; a munkát az éjszaka folyamán teljesen befejezték. Felderítette a terepet, a híd, a málha s a tábor védelmére hat cohorsot hagyott hátra, majd a következő nap valamennyi csapattal, hármass csatarendben elvonult Ilerda felé. Afranius táborával szemben megállott, seregével rövid ideig harcra készen várakozott, és a síkságon ütközetet ajánlott fel. Afranius élt a lehetőséggel, seregét

felvonultatta, és tábora alatt, a lejtő közepén, csatarendbe állította. Caesar felismerte, hogy az ütközet megnyitása Afraniuson múlik, ezért elhatározta, hogy a hegy lábától körülbelül négyszáz lépésnyire tábort ver. Hogy azonban katonáit munka közben az ellenség hirtelen rajtaütéssel meg ne riassza, és munkájukban ne zavarja őket, megtiltotta, hogy sáncot emeljenek, amely messziről szembeötlik, inkább az ellenséggel szemközt tizenöt láb széles árkot ásatott. Az első és a második arcvonál katonái továbbra is úgy maradtak készenlétben, ahogy kezdetben csatarendbe állította őket, a harmadik sor pedig mögöttük elrejtve dolgozott. Így Afranius még észre sem vette, hogy a tábort erősítik, és a munkát már be is fejezték. Estefelé Caesar az árok mögé vezette vissza legióit, és éjszaka riadókészültségben pihentette őket.

42. Másnap az egész hadsereget az árok mögött tartotta, és - mivel a sáncépítéshez szükséges anyagot távolról kellett volna odaszállítani - egyelőre hasonló védőművet építtetett; a tábor oldalait egy-egy legióval biztosította, és ugyanilyen széles árkokat ásatott. A többi legiót könnyű fegyverzetben készenlétben tartotta az ellenség ellen. Afranius és Petreius, hogy rémületet keltsenek, és a védelmi munkát akadályozzák, csapataikat egészen a hegy lábáig vezették, és ütközetet akartak kierőszakolni. De Caesar bízott a három legio és a védőárok oltalmában: nem hagyták abba a munkát. Afranius és Petreius nem sokáig időzött, nem nyomultak tovább előre a hegy lábától, csapataikat visszavezették a táborba. Harmadnapra Caesar elkészült a tábor körülárkolásával: csapatait meg a málhát áthozatta az előző táborból.

43. Ilerda városa és a szomszédos domb között, ahol Petreius és Afranius tábora állott, körülbelül háromszáz lépés széles sík föld terült el, a közepén alacsonyabb halom emelkedett. Caesar abban bízott, hogy ha ezt elfoglalja és megerősíti, akkor elvágja az ellenséget a várostól, a hídtól és a városban felhalmozott élelemtől. Ebben a reményben három legiót kivezetett a táborból, a kedvező terepen csatasorba állította őket, és az egyik legio élcsapatának parancsot adott a rohamra s a halom elfoglalására. A másik oldalon azonban észrevették ezt, és az Afranius tábora előtt őrsgben levő cohorsokat rövidebb úton küldték ugyanannak a helynek az elfoglalására. Csata keletkezett: Afranius katonái értek előbb a halomhoz, ezért a mieinket visszavetették, s minthogy az ellenséghez újabb erősítés érkezett, kénytelenek voltak megfordulni, és a legio hadijelvényeihez visszavonulni.

44. Az ellenséges katonaságnak az volt a taktikája, hogy előbb nagy erővel támadott, merészen elfoglalta a helyet, de nem ügyelt az arcvonálra, hanem szerteszéledve harcolt, és nem tartotta szégyennek, hogy visszavonuljon, ha szorongatják, és feladja állásait. Ezt a taktikát a lusitanusokkal és más barbár népekkel folytatott szakadatlan hadakozás közben sajátították el; megszokott jelenség, hogy a katonákra mindig ráragad valami azoknak a népeknek a szokásaiból, amelyek között sokáig szolgálnak. Így ez a szokatlan harcmodor megzavarta a mi katonáinkat, azt hitték ugyanis, hogy az egyenként rohamozó ellenség a védetlen szárnyat megkerülve bekeríti őket; azt vélték, kötelesek csatasorban maradni, nem hagyhatják el hadijelvényeiket, és súlyos ok nélkül nem adhatják fel az elfoglalt állásokat. Megzavarodtak a vezetők, és az a legio, amely ezen a szárnyon helyezkedett el, nem tartotta állásait, s visszavonult a legközelebbi dombra.

45. Caesar bátorságot öntött katonáiba, mert minden várakozás és szokás ellenére szinte az egész sereg megrémült, és segítségükre küldte a kilencedik legiót, amely a mieinket szokatlanul hevesen üldöző ellenséget feltartóztatta és meghátrálásra kényszerítette, Ilerda városáig visszaszorította és a falaknál megállította. A kilencedik legio katonáit azonban elragadta a hév, ki akarták köszörülni a csorbát, ezért meggondolatlanul tovább üldözték a menekülőket, kedvezőtlen terepen nyomultak előre, és egészen addig a hegyig követték őket, amelyen Ilerda városa épült. Ekkor már vissza akartak vonulni a mieink, de az ellenség erről a magaslati helyről szorongatni kezdte őket. Ez a hely mindkét oldalán meredek, és csak annyira széles,

hogy három felállított cohors kitöltötte a terepet, úgyhogy egyik oldalról sem lehetett sem erősítést bevezetni, sem lovasságot küldeni a veszélyeztetett csapatok támogatására. A város felől azonban a terep mintegy négyszáz lépésnyi távolságban enyhén lejt. Itt kellett a mieinknek visszavonulniuk, mivel túlbuzgóságukban meggondolatlanul előrenyomultak. Kedvezőtlenül szűk terepen vették fel a harcot, közvetlenül a hegy lábánál állottak meg, így egyetlen hajítófegyver sem tévesztett köztük célt. De azért bátran és szívósan küzdöttek, s mindenfajta sebesülést elviseltek. Az ellenség száma gyarapodott, mert a táborból a városon át erősítést kapott, hogy a fáradt cohorsokat pihentekkel váltsák fel. Caesar is rákényszerült, hogy ugyanezt tegye: a kimerült cohorsokat visszavonja, és frisseket küldjön a helyükre.

46. Így folyt a harc öt órán keresztül megszakítás nélkül; a mieinket súlyosan szorongatta a túlerő, hajítófegyvereik már elfogytak, ezért a hegynek fel, kivont karddal rohamozták meg a cohorsokat, néhány katonát megöltek, a többit pedig megfutamították. A cohorsokat a városfalakig szorították vissza, és mert a rémület sokat bekergetett a városba, a mieink könnyen biztosíthatták maguknak a visszavonulást. Lovasságunk pedig, noha mélyebben fekvő terepen helyezkedett el, bátran felkaptatott a magaslatra, és a két csapat közé ugratva segítette és fedezte a mieink visszavonulását. Így folyt az ütközet váltakozó sikerrel. A mieink közül az első összecsapás alkalmával hetvenen estek el, köztük Q. Fulginius, a tizennegyedik legio hastatus centuriója, aki kiemelkedő bátorságával közkatonából küzdötte fel magát erre a rangra. Több mint hatszázan megsebesültek. Afranius katonái közül megölték T. Caecilium, a rangelső centuriót, rajta kívül négy centuriót és több mint kétszáz harcost.

47. Erről a napról azonban olyan vélemény alakult ki, hogy mindkét fél magát tarthatja győztesnek: Afranius csapatai azért, mert a közvélemény kevésbé jó katonáknak tartotta őket, a közelharcban mégis sokáig ellenálltak, a mieink támadását feltartóztatták, és kezdettől fogva nem csupán állásaikat tartották meg, hanem azt a magaslatot is, amelyért a harc folyt, s a mieinket az első összecsapás alkalmával megfutamították; a mieink pedig azért, mert kedvezőtlen terepen számbelileg kevesebben, öt órán át helytálltak az ütközetben, a hegyet kivont karddal megrohamozták, s a kedvezőbb helyzetben levő ellenséget menekülésre kényszerítették, sőt visszaszorították a városba. Az ellenség a magaslatot, amelyért a küzdelem folyt, nagy sáncokkal megerősítette, és őrséget helyezett el rajta.

48. Két nappal ezek után az események után váratlan baj támadt. Olyan vihar keletkezett, akkora víztömeg zúdult le, amilyent ezen a vidéken még soha nem láttak. Aztán még hólé is áradt a hegyekből, a folyó kilépett medréből, és egy nap alatt elsodorta a két hidat, amelyet C. Fabius veretett. Ebből Caesar seregének nagy nehézsége támadt. A tábor ugyanis, mint fentebb említettük, két folyó, a Sicoris és a Cinga között harminc mérföld széles területen volt, egyik folyón sem lehetett átkelni, ezért az egész hadsereg szükségből erre a szűk helyre szorult. Azok a városok, amelyek Caesar pártjára állottak, nem tudtak eleséget szállítani, azok a katonák, akik távolabb kerestek élelmet, a folyóktól elzárva, nem térhettek vissza, és az Italiából és Galliából érkező nagy élelmiszer-szállítmányok sem juthattak be a táborba. Az évszak is a lehető legkedvezőtlenebb volt, amikor a magtárakban már nincs gabona, és az új még nem érett be. A városok teljesen ki voltak fosztva, mert Afranius röviddel Caesar érkezése előtt minden gabonát Ilerdába gyűjtetett össze, és ami megmaradt, azt Caesar serege már az előző napokban felélte. A szarvasmarhákat, amelyek másodsorban segíthettek volna a szükségben, a háború miatt a szomszédos városok lakosai messze elhajtották. Azokat, akik élelem- vagy takarmánybeszerzés céljából eltávoztak, a könnyű fegyverzetű lusitanusok és az Innenső Hispania vidékeit jól ismerő, könnyű fegyverzetű csapatok vették üldözőbe. Könnyűszerrel át tudtak kelni a folyón, mert szokásuk volt, hogy nem mennek háborúba úszótömlő nélkül.

49. Afranius serege viszont mindenben bővelkedett. Már korábban sok gabonát szereztek és gyűjtöttek, az egész tartományból nagy mennyiséget szállítottak be, így temérdek élelmiszert tároltak. Ezeket a készleteket kockázat nélkül biztosította számukra az ilerdai híd és a folyón túli terület, amelyhez Caesar nem férhetett hozzá.

50. Az árvíz több napig tartott. Caesar megkísérelte ugyan a hidakat helyreállítani, de a folyók áradása és a parthoz vezényelt ellenséges cohorsok gátolták az építkezést. Az ellenség könnyen akadályozhatta a munkát, egyrészt, mert az erősen megdagadt folyó természetes akadályt jelentett, másrészt, mert a szűk területet könnyen lehetett hajítófegyverekkel löni. Meg aztán nehéz volt a rohanó folyón dolgozni, s közben kikerülni a lövedékeket.

51. Jelentették Afraniusnak, hogy egy hatalmas szállítmány, amely Caesar felé tartott, összetorlódott a folyónál. Rutenus íjászok, galliai lovasok érkeztek oda, sok szekérrel és málhával, ahogy ez Galliában szokás. Rajtuk kívül mintegy hatezer minden rendű és rangú ember volt ott, rabszolgákkal és szabadokkal, de szervezetlenül, határozott vezetés nélkül, a hajdani szokások szerint mindenki kedve szerint cselekedett, és aggodalom nélkül utazott, mint eddig. Több előkelő fiatalember, senatorok és lovagok fiai, városok követségei, Caesar kiküldöttei voltak közöttük. A folyó valamennyiüket feltartóztatta. Afranius, hogy rajtuk üthessen, éjjel egész lovasságával és három legióval kivonult, és az előreküldött lovasokkal megtámadta a mit sem sejtőket. A gall lovasok azonban gyorsan felkészültek, és felvették a harcot. Kevesebben voltak, de amíg egyenlő fegyverekkel folyt a küzdelem, feltartóztatták az ellenséges túlerőt, ám amikor feltűntek a legiók hadijelvényei, csekély veszteség árán visszavonultak a közeli hegyekbe. Ez az ütközet hatékony segítséget nyújtott a mieinknek a meneküléshez, mert időt nyerve a hegyes vidéken kerestek menedéket. Ezen a napon kétszáz íjász, néhány lovas, kevés hajcsár és málha veszett oda.

52. Ilyen körülmények között emelkedett a gabona ára, amely nem csupán a pillanatnyi szükségben, hanem a jövőtől való félelem következtében is fel szokott szökni. Egy mérő gabona ára már elérte az ötven denariust, a katonák erejét a kenyér hiánya csökkentette, a nehézségek napról napra gyarapodtak. Néhány nap alatt a helyzet alapján megváltozott, s a szerencse elfordult tőlünk, úgyhogy a mieink a legszükségesebb dolgok hiányában végtelenül szenvedtek, az ellenség viszont mindenben bővelkedett, s ezért előnyösebb helyzetben volt. Caesar a hozzá csatlakozott városoktól szarvasmarhákat követelt, mivel egyre jobban hiányzott a gabona; hajcsárokat küldött a távolabb fekvő községekbe, így a jelenlegi éhséget, amennyire módjában állott, enyhítette.

53. Afranius és Petreius, valamint barátaik mindezt eltúlozva és felnagyítva megírták híveiknek Rómába. A szóbeszéd meg is toldotta a híreket, és már mindenki azt hitte, hogy a háború befejeződött. Ahogy a hírek és a levelek Rómába érkeztek, sokan Afranius házába tódultak és szerencsekívánatokkal halmozták el. Italiából sokan utaztak Cn. Pompeiushoz, egyesek azért, hogy elsőnek vigyék meg neki ezt a hírt, mások azért, hogy ne lássék úgy, mintha a háború kimenetelét akarnák bevárni, és utolsónak érkeznek.

54. Ilyen szorongatott volt a helyzet, ráadásul Afranius gyalogosai és lovasai minden utat megszálltak, a hidakat pedig nem lehetett helyreállítani, ezért Caesar megparancsolta katonáinak, építsenek olyan hajókat, amilyeneket az előző évek britanniai tapasztalataiból ismert. A gerincet és a bordázatot könnyű fából, a hajótest többi részét vesszőfonadékból készítették, és bőrrel vonták be. A kész hajókat az éj folyamán, egymáshoz kapcsolt szekereken elvitette huszonkétezer lépésnyire a tábortól, katonákkal átkelt a folyón, majd a túlsó part szélén észrevétlenül megszállt egy magaslatot, és mielőtt az ellenség észrevette volna, sebtében megerősítette. Ezután átküldött ide egy legiót, és a híd építését két nap alatt befejezték. Így az

utánpótlást, valamint azokat, akiket eleségszerzésre kiküldött, biztonságban táborába fogadta, és hozzákezdett az élelmezés megszervezéséhez.

55. Ugyanazon a napon a lovasság nagy részét átküldte a folyón. Megtámadták a minden aggodalom nélkül szerteszéledt gyanútlan élelembeszerzőket, és sok katonát, igásállatot elfogtak. Mikor az ellenség könnyű fegyverzetű cohorsokat küldött segítségükre, lovasaink okosan kettéoszlottak, egyik részük a zsákmányt biztosította, a másik pedig az előrenyomuló ellenséget tartóztatta fel és verte vissza. Az egyik cohorsot, amely a csatarendből vakmerően kivált, s a többit maga mögött hagyva rohamra indult, a mieink elvágták a többitől, bekerítették és lekaszabolták. Azután veszteség nélkül, nagy zsákmánnyal, ugyanazon a hídon visszatértek a táborba.

56. Míg Ilerdánál ezek az események zajlottak, a massiliabeliek L. Domitius tanácsára felszereltek tizenhét hadihajót, közöttük tizenegy fődött fedélzetűt. Sok kisebb hajót adtak melléjük, hogy már azzal is megretentsék a mi hajóhadunkat, milyen sokan vannak. Sok íjászt, sok albicust - akikről már fentebb beszéltünk - hajóztak be, és jutalmakkal, ígérekkel felbíztatták őket. Bizonyos számú hajót Domitius a maga számára igényelt, a legénységet a magával hozott földbélőlökből s pásztorokból állította össze. Így a minden szükségessel felszerelt hajóhad nagy reménységtől eltöltve futott ki a mi hajórajunk ellen, amelyet D. Brutus vezényelt, és Massiliával szemközt, egy sziget közelében horgonyzott.

57. Brutus hajórajja számbelileg sokkal gyengébb volt, Caesar azonban minden legióból kiválogatta az önként jelentkező legvitézebb katonákat, rohamosztagekat, centuriókat, és őket vezényelte a hajókra. A legénységet felszerelte vaskampókkal és csáklyákkal, fegyverzetül rengeteg hajítódárdát, szíjas gerelyt és egyéb lövedéket adott nekik. Az ellenség előrenyomulásáról értesülve a hajóraj kifutott a kikötőből, és harcba bocsátkozott a massiliaiakkal. Mindkét oldalon bátran és elkeseredetten küzdöttek; az edzett, harchoz szokott hegyi lakó albicusok, akik emlékeztek a massiliaiaknak a kivonulás előtt tett ígéreteire, nem sokkal maradtak el vitészségben a mieink mögött, Domitius pásztorai pedig uruk szeme láttára a felszabadítás reményétől felbátorodva igyekeztek vitészségüket bebizonyítani.

58. A massiliaiak, bízva hajóik fürgeségében és kormányosaik tudásában, gúnyt űztek a mieinkből, rohamukat feltartóztatták, és amennyire a nyílt tengeren mód van rá, hajóhaduk széles arcvonalban felfejlődött, így akarták a mieinket bekeríteni, illetve egy-egy hajónkat több hajóval megtámadni, és mellettük elhaladva evezőiket letörni. A hajók elkerülhetetlenül egymás közelébe sodródtak, ilyenkor jobban bíztak a hegyi lakók bátorságában, mint kormányosaik tapasztalatában és tudásában. A mi hajóinknak nem voltak tapasztalt evezősei, sem pedig képzett kormányosai, hiszen sebtiben szedték őket össze teherhajókról, még a vitorlázat szakkifejezéseiben sem ismerték ki magukat; a hajók lassúsága és nehézkessége is gátolta őket, s a hamarjában, kellően ki nem szárított fából épített hajók nem voltak elég gyorsak. Mikor azonban közelharcra került sor, minden egyes hajónk teljes nyugalommal szállt szembe két-két ellenséges hajóval: vaskampókkal megcsáklyázták őket, és kétfelé harcoltak, majd a legénység átugrott az ellenséges hajókra, ott sok albicust és pásztort megöltek, sok hajót elsüllyesztettek, néhányat, a legénységgel együtt, foglyul ejtettek, a többit pedig visszaűzték a kikötőbe. Ezen a napon a massiliabeliek, azokkal együtt, amiket elfogtunk, kilenc hajót veszítettek.

59. A csata hírére Ilerda alatt jelentették Caesarnak. Ezzel egyidőben a híd is elkészült, és most már a szerencse is megfordult. Az ellenséget megfélemlítette lovasaink bátorsága, ezért kevésbé szabadon, kevésbé merészen cirkáltak; táboruktól sem távolodtak el messzire, hogy gyorsan visszavonulhassanak; csak kisebb területen gyűjtöttek eleséget, nagy kerülőt tettek, hogy lovas őrszemeinket kikerüljék, de ahogy valami veszteséget szenvedtek, vagy pedig a

távolból megpillantották lovasságunkat, menet közben eldobálták minden málhájukat, és elmenekültek. Végül is elhatározták, hogy néhány napot kihagynak, és szokásuk ellenére csak éjjel portyáznak.

60. Közben az oscaiak és az igazgatásilag hozzájuk tartozó calagurrisiak követeket küldtek Caesarhoz, és felajánlották behódolásukat. Példájukat a tarracóiak, a iacetanusok, az ausetanusok, majd néhány nappal később a Hiberus folyó mentén lakó illurgavóiak is követték. Caesar valamennyiüktől azt kívánta, hogy gabonával segítsék. Meg is ígérték, és mindenünnen összeszedett igavonó állatokkal gabonát szállítottak a táborba. Az illurgavóiakból álló cohors, amint a nép elhatározásáról értesült, az őrszolgálatból átállott Caesarhoz. A helyzet gyorsan megváltozott: mire elkészült a híd, az eddig szerzett barátokhoz öt nagy nép csatlakozott, könnyebb lett az ellátás, és megszűntek az olyan híresztelések, hogy Pompeius vezetése alatt Mauretanián át legiók érkeznek segítségül; ezért még több, távolabb élő nép is elpártolt Afraniustól, és Caesarral szövetekezett.

61. Ezek az események félelemmel töltötték el Caesar ellenségeit. Hogy ne kelljen a lovaságot mindig nagy kerülővel a hídon át küldenie, Caesar alkalmas helyen több, harminc láb széles árkot ásatott, hogy a Sisoris vizének egy részét elvezesse, és így a folyón gázló keletkezzék. Az árkok már csaknem elkészültek, mikor Afraniust és Petreius aggodalom fogta el, hogy elvágják őket a gabona- és takarmányforrásoktól, mivel Caesar lovassága nagy területet ellenőriz. Ezért elhatározták, hogy feladják ezt a vidéket, és a hadszínteret Celtiberiába helyezik át. Ennek a tervnek az a körülmény is kedvezett, hogy még a Sertorius elleni háború idején a két szemben álló táborba csoportosult népek közül a legyőzöttek féltek a távollevő Pompeius nevétől és hatalmától, akikkel viszont barátságban maradt, és akiket elhalmozott jótéteményeivel, hűek maradtak hozzá, Caesar nevét viszont a barbárok alig ismerték. Itt nagy lovaságot és segédcsapatokat vártak, és el akarták húzni a háborút a tél beálltaig ezen a számukra kedvező területen. Miután a tervben megállapodtak, az egész Hiberus folyón hajókat szedtek össze és Otogesába küldték őket. Ez a Hiberus menti város a tábortól húszezer lépésnyi távolságban volt. Itt hajóhidat vertek, két legiót átvezettek a Sisorison, és a tábort tizenkét láb magas sánccal vették körül.

62. Amikor a felderítők ezt jelentették, Caesar katonái éjjel-nappali munkával már annyira eltérítették medrétől a folyót, hogy a lovasok - a legnagyobb nehézségek árán és keservesen - át tudtak, át mertek kelni a folyón, a gyalogosoknak azonban a vállukig és mellükig ért a víz, a mély folyó sebes árja akadályozta az átgázolást. Mégis csaknem ugyanakkor érkezett a jelentés, hogy elkészült a híd a Hiberuson, és a Sisorison gázlóra bukkantak.

63. Az ellenség most még inkább úgy vélekedett, hogy meg kell gyorsítani az elvonulást. Ezért két, segédcsapatokból szervezett cohorsot hagytak hátra Ilerda védelmére, a többi csapattal pedig átkeltek a Sisorison, és egyesültek azzal a két legióval, amely az előző napokban vonult át a folyón túlra. Caesarnak nem maradt más hátra, mint hogy a lovasságával az ellenség seregét menet közben nyugtalanítsa és meg-megzavarja. A maga hídját ugyanis csak nagy kerülővel használhatta volna, úgyhogy az ellenség rövidebb úton érhetne el a Hiberust. Caesar lovasai átkeltek a folyón, és mikor Afranius és Petreius a harmadik őrségváltás táján seregükkel továbbvonultak, váratlanul meglepték az utóhadat, körülözönlötték, feltartóztatták és akadályozták útját.

64. Kora hajnalban a Caesar táborával szomszédos magaslatokról látni lehetett, amint lovasságunk az ellenség utóvédjét hevesen támadja, a hátsó osztagok olykor megállnak és leválnak, másutt indítanak ellentámadást, a cohorsok együttes ellenállása a mieinket visszaveti, majd az ismét megforduló ellenséget újból üldözőbe veszik. Közben a táborban a katonák mindenütt csoportokba verődtek, bosszankodtak, hogy az ellenség kisiklik a kezükből, és emiatt a háború

a szükségesnél hosszabbra elhúzódik; centurióikhoz és katonai tribunusaikhoz fordultak, s könyörögtek, bírják rá Caesart, hogy ne törődjön fáradtságukkal, ne kímélje őket a veszedelemtől, ők vállalják, és a lovasság nyomában elszántan át is kelnek a folyón. Ezek a tüzes szavak hatottak Caesarra; hadseregét nem akarta ugyan a veszedelmesen megáradt folyónak kitenni, most mégis úgy vélte, hogy megkísérli, és vállalja a kockázatot. Ezért minden centuriából kiválogatta a gyengébb erőnlétű katonákat, akiknek sem ereje, sem bátorsága nem látszott kielégítőnek, és egy legióval otthagytta őket a tábor őrizetére. A többi legiót menetfelszerelés nélkül kivezette a táborból; rengeteg igásállatot állíttatott az átkelőhely fölött és alatt a folyóba, és így vonultatta át a sereget. A megáradt folyó csak kevés katona fegyverét ragadta el, de a lovasok azt is kifogták és kimentették; egy ember sem pusztult el. Caesar sértetlenül átvezette a sereget, felsorakoztatta, majd hármass csatasorba állítva, útnak indította. A katonák lelkesedése olyan nagy volt, hogy a gázlóhoz megtett hat mérföldes kerülőút és a megáradt folyón történt átkelés okozta késedelem ellenére már a nap kilencedik órája előtt utolérték azokat, akik a harmadik őrsváltás előtt elindultak.

65. Amikor Afranius, Petreiuszal együtt, megpillantotta a távolból feltűnő embereket, a meglepetéstől megriadva megállapodott egy magaslaton, és csatarendbe állította seregét. Caesar a sík területen pihenőt engedélyezett katonáinak, nehogy fáradtan bocsátkozzanak ütközetbe. Az ellenség megpróbált ismét elindulni, de Caesar nyomon követte őket, és késleltette útjukat, ezért a tervezettnél korábban kellett tábort verniük. A közelben ugyanis hegyek voltak, és ötezer lépésre nehéz és szűk utak következtek. El akarták érni ezeket a hegyeket, hogy elmeneküljenek Caesar lovassága elől. A hegyszorosban őrskéket helyeztek el, hogy serege útját megakadályozzák, ők maguk viszont veszély és félelem nélkül átszállíthassák csapataikat a Hiberuson. Ez az, amit meg kellett volna kísérelniük és minden eszközzel végrehajtaniuk, de az egész napi csatározás és menetelés megerőltetésétől kimerülten a következő napra halasztották. Caesar a közeli magaslaton szintén tábort veretett.

66. Éjfél táján azokat a vízhordókat, akik túl messze távoztak el a táborhelytől, elfogták lovasaink. Tőlük tudta meg Caesar, hogy az ellenség vezérei észrevétlenül ki akarják vonni a csapatokat a táborból. E hír hallatára riadót rendelt el, és katonai szokás szerint, kiáltva adtak jelt a felmálházásra. A kiáltásokat meghallották az ellenség vezérei, és attól tartva, hogy éjnek idején a málhák terhétől gátoltan kell megütközniük, vagy Caesar lovassága a szorosban körülzárja őket, lefújták az elvonulást, és a csapatokat együtt tartották a táborban. Másnap Petreius néhány lovassal titokban kilovagolt, hogy felderítse a terepet. Ugyanez történt meg Caesar táborában is: ő L. Decidius Saxát küldte ki kevesedmagával, hogy a vidéket megismerje. Mindkét jelentés azonos volt: előbb ötezer lépésnyi távolságban síkság terül el, majd sziklás, hegyes vidék következik; aki elsőnek foglalja el a hegyszorosokat, az könnyűszerrel fel tudja tartóztatni az ellenséget.

67. A haditanácsban Afranius és Petreius vezetésével megvitatták az indulás időpontját. A többség úgy vélte, hogy éjjel kell indulni, így észrevétlenül elérhetik a hegyszorosokat. Mások - a Caesar táborából előző éjjel hallott lármából következtetve - lehetetlennek tartották, hogy észrevétlenül elhagyhatják állásaikat. Caesar lovassága, mondták, egész éjszaka cirkál, és minden fontos helyet, utat ellenőriz. Az éjszakai ütközetet kerülni kell, mert a polgárháborúban a megfélemlített katonára inkább hat a rettegés, mint az eskü. De nappal, mindenki szeme láttára, szégyellnék magukat, a katonai tribunusok és a centuriók jelenléte is sokat számít, ezek a tényezők fegyelemre és hűségre szokták ösztönözni a katonákat. Ezért mindenáron nappal kell áttörni, még ha némi veszteség árán is, mert így a hadsereg zömével majd épen elérhetik a kitűzött célpontot. Ez a vélemény győzött a haditanácsban, és elhatározták, hogy másnap kora hajnalban elindulnak.

68. Caesar, miután felderítették a terepet, hajnali szürkületkor összes csapatával kivonult a táborból, és határozott útirány nélkül nagy kerülőt tett, mert a Hiberushoz és az Otogesába vezető utakat az ellenség szemközti táborra elzárta. Caesarnak is mély és nehezen áthatolható szurdokon kellett átkelnie, sok helyütt meredek sziklák zárták el az utat, úgyhogy a katonák kénytelenek voltak kézzel kézre adni fegyverüket, és fegyvertelenül, egymást támogatva haladtak előre. De senki nem bújta ki a veszély alól, mert mindenki arra gondolt, hogy a sok kínlódásnak vége szakad, ha az ellenséget elvágják a Hiberustól és az élelmiszer-utánpótlástól.

69. Kezdetben Afranius katonái, kíváncsiságból, vidáman kifutottak a táborból, és becsmérlő szavakkal halmozták el a mieinket, mondván, hogy az élelem hiánya miatt vagyunk kénytelenek megszökni, és Ilerda alá visszatérni. A menetirány eltért ugyanis a kitűzött célponttól, és az volt a látszat, mintha éppen ellenkező irányba mennének. Az ellenség vezérei fennen dicsérték elhatározásukat, hogy a táborban maradtak; véleményüket még inkább megerősítette az, hogy sem igásállatot, sem málhát nem láttak a menetoszlopban, és szentül hitték, hogy nem sokáig tudjuk elviselni az eleség hiányát. De amikor észrevették, hogy seregünk lassan jobbra kanyarodik, és a menetoszlop éle már táborukkal egy vonalba ért, egyszeriben senki nem volt tohonya és lomha, mindenki belátta, el kell hagyniuk a táborát, hogy ezt a hadműveletet elhárítsák. Riasztották tehát a sereget, csupán néhány cohorsot hagytak hátra a tábor őrizetére, és útnak indultak, egyenesen a Hiberus felé menetelve.

70. A döntés most már a gyorsaságon múlt, hogy ki foglalja el hamarabb a szorosokat és hegyeket. Caesar seregét a rossz utak hátráltatták, Afranius csapatait pedig Caesar lovassága üldözte és késleltette. Afranius seregére azonban elkerülhetetlenül az a kilátás várt, hogy esetleg szándékuk szerint elfoglalják a hegyeket, és ezzel elkerülik veszítüket, de nem tudják megmenteni az egész hadsereg málháját és a táborban hagyott csapatokat; ezeket Caesar serege elvágta tőlük, és semmiképpen nem tudnak nekik segítséget küldeni. Caesar előbb ért oda, a nagyon sziklás út után sík területre jutott, itt az ellenséggel szemben harci állásba vonult. Afranius, akinek utóhadát lovasságunk szorongatta, és maga előtt is ellenséget látott, eljutott egy magaslatra, és ott megállapodott. Innen négy könnyű vértetű cohorsot felküldött egy magas hegyre, amelyet mind a két sereg látott. Megparancsolta, hogy a hegyet rohammal foglalják el; az volt a terve, hogy valamennyi csapatával követi őket, és megváltoztatva menetirányát, a hegygerinceken át Otogesába vonul. A könnyű vértetű katonák egy mellékúton igyekeztek a hegyre feljutni, de Caesar lovassága észrevette és megtámadta őket. Azok egy pillanatig sem tudtak a lovasság rohamának ellenállni; bekerítették, és a két sereg szeme láttára mind lekasabolták őket.

71. Itt volt az alkalom a szerencsés döntésre. Valóban, Caesar figyelmét nem kerülte el, hogy az ellenséges hadsereg, ha sík, nyílt területen harcra kerül a sor, a szeme láttára elszenvedett súlyos veszteségtől megrémülten, nem képes az ellenállásra, annál kevésbé, mivel lovasságunk minden oldalról bekerítette. A legatusok, centuriók és katonai tribunosok körülvették Caesart és kérték, ne habozzék megütközni, hiszen valamennyi katona felkészült rá lélekben, Afranius katonái viszont sok alkalommal tanújelét adták félelmüknek, így például nem siettek bajtársaik segítségére, nem hagyták el a magaslatot, alig tudtak ellenállni a lovasok támadásának, egy helyre hordták össze hadijelvényeiket, és szűk területen összezsúfolódva, nem tartanak sem sort, sem rendet. Ha Caesar attól tartana, hogy a terep alkalmatlan, majd csak adódik valamilyen kedvező hely a küzdelemnek, hiszen Afraniusnak kétségtelenül le kell jönnie fentről, mert nem maradhat víz nélkül.

72. Caesar azt remélte, hogy harc és veszteség nélkül befejezheti a hadjáratot, minthogy az ellenséget elvágta az élelmiszer-utánpótlástól. Miért veszítse el még szerencsés ütközetben is

néhány emberét? Miért engedje meg, hogy megsebesüljenek katonái, akik annyi érdemet szereztek szolgálatában? Végül, miért tegye próbára a szerencsét? Hiszen a hadvezérnek nem kisebb kötelessége ésszel, mint fegyverrel legyőznie az ellenséget. Részvétet érzett azon polgártársai iránt, akiknek harcban kellett elesniük; szívesebben győzne úgy, hogy mind sértetlenül életben maradnak. Caesarnak ezzel a tervével a legtöbben nem értettek egyet. Sőt a katonák nyíltan kijelentették, ha elszalasztják a győzelemnek ezt a kedvező lehetőségét, később már akkor sem harcolnak, ha maga Caesar parancsolná. Ő azonban kitartott elhatározása mellett, és kissé hátrább vonult, hogy az ellenség félelmét csökkentse. Petreius és Afranius, élve az alkalommal, ismét visszatért a táborba. Caesar őrségeket helyezett el a hegyekben, a Hiberus felé vezető utakat mind elzárta, majd az ellenség táborához a lehető legközelebb megerősített tábort veretett.

73. Másnap az ellenség vezérei, minthogy az élelem-utánpótlásnak és a Hiberus folyó elérésének még a reménye is elenyészett, zaklatottan tanácskoztak a rájuk váró feladatokról. Az egyik úton Ilerdába térhetnek vissza, a másik Tarracóba vezet. Tanácskozás közben jelentették, hogy vízhordóikat a mi lovasságunk szorongatja. E jelentés vétele után, lovasokból és segédcsoportokból sűrűn őrségeket állítottak fel, közöttük legionarius cohorsokat helyeztek el, és hozzákezdtek a tábortól a vízig vonuló sánc megépítéséhez, hogy ennek oltalmában őrizet és félelem nélkül hozhassanak vizet. A munkálatok irányítását Petreius és Afranius felosztotta egymás között, majd messzire eltávoztak.

74. Elmenetelük után a katonák akadálytalanul beszélgetésbe elegyedhettek a mieinkkel, ezért tömegesen elhagyták a tábort, és akinek Caesar seregében barátja vagy földije volt, kérdezősködött utána, vagy kihívta. Először mindnyájan megköszönték mindenkinek, hogy az előző nap zűrzavarában megkímélték őket: az ő jóvoltukból élnek. Azután a fővezér megbízhatósága felől érdeklődtek, megkérdezték, vajon bizvást hihetnek-e Caesarnak, és sajnálkoztak, hogy nem mindjárt kezdetben tudakozódtak, akkor barát és rokon nem harcolt volna egymás ellen. Ezekről a beszélgetésektől felbátorodva, kifejezték az óhajukat, hogy szavatolja a fővezér Petreius és Afranius életét, nehogy úgy tűnjék, mintha bünt követnének el és elárulnák bajtársaikat. Miután erről biztosították őket, kezekedtek, hogy hadijelvényeikkel nyomban átallnak, és rangelső centurióikat békekövetségben Caesarhoz küldik. Közben egyesek meghívták barátaikat, másokat az övéik vittek magukkal, úgyhogy a két tábor már egynek látszott. Sok katonai tribunus és centurio eljött Caesarhoz, és felajánlotta szolgálatát. Ugyanígy cselekedtek azok a hispaniai főemberek is, akiket az ellenség magához rendelt, és most túszként a táborban őriztetett.

Ismerősöket és barátokat kerestek, hogy az ő közvetítésükkel kihallgatást kaphassanak Caesarnál, s beajánlják őket. Afranius serdülő fia is tárgyalta Caesarral, az apja és az ő biztonságáról Sulpicius legatus útján. Mind elteltek boldogsággal, szerencsét kívántak egymásnak, egy részük azért, mert ilyen nagy veszedelemből menekültek meg, a többiek pedig, mivel vérontás nélkül vittek véghez ilyen nagy dolgot. Ehhez mindnyájuk véleménye szerint nagyban hozzájárult Caesarnak már korábban tanúsított jóakarata, és mindenki helyeselte elgondolását.

75. Ezeknek a híreknek a hallatára Afranius otthagya a megkezdett munkálatokat, és visszatért a táborba; úgy látszott, kész nyugalommal beletörődni mindenbe, ami vele történik. De Petreius nem adta fel az ügyet. Felfegyverezte rabszolgáit, velük és könnyű fegyverzetű testőrségével meg néhány barbár lovas katonával, tiszteseivel, akiket rendszerint személyes védelmére tartott maga mellett, váratlanul megrohanta a sáncot, félbeszakította a katonák beszélgetését, a mieinket kiűzte a táborból, és akiket elfogott, megölette. A többiek összeverődtek, és a váratlan veszedelemtől meghökkenve köpenyüket bal karjukra csavarták,

kardot rántottak, úgy védekeztek a könnyűvértések és a lovasok ellen, s bízva abban, hogy táborunk közel van, a kapunál őrt álló cohorsok oltalma alatt visszavonultak.

76. Ezután Petreius sírva körbejárta a manipulusokat, megszólította a katonákat, könyörgött nekik, ne szolgáltatassák ki őt és távollevő főparancsnokukat, Pompeiust az ellenség bosszújának. A hadvezéri sátor előtt sebtében tömeg gyűlt össze. Petreius azt követelte, valamennyien esküdjenek fel, hogy sem a hadsereget, sem a vezéreket nem hagyják el, nem árulják el, nem kötnek külön egyezséget, és nem hagyják cserben a többieket, hogy ily módon előnyt szerezzenek maguknak. Elsőnek ő maga esküdött fel az elmondott esküszövegre, ugyanerre az esküre kényszerítette Afraniust, utánuk következtek a katonai tribunosok és centuriók, majd ugyanígy esküdtek a centuriánként felsorakoztatott katonák. Megparancsolta, ha bárkinél van még Caesarnak katonája, vezesse elő: az elővezetetteket a hadvezéri sátor előtt nyilvánosan kivégezték. De a legtöbbet elrejtették a meghívók, és éjjel a sáncon át kimentették. Vezérek rémuralma, a kegyetlen kivégzések, az új eskü elkötelezése ekként megsemmisítette azt a reményt, hogy rögtön megadhatják magukat, megváltoztatta a katonák hangulatát, és visszaállította a korábbi hadiállapotot.

77. Caesar az ellenség katonáit, akik a kölcsönös beszélgetés alatt táborába jöttek, nagy gonddal egybehívta, majd visszaküldte. Néhány katonai tribunos és centurio azonban önként nála maradt. Később ezeket különösen kitüntette: a centurióknak visszaadta korábbi rangját, a római lovagokat tribunosokká nevezte ki.

78. Afranius serege szűkölködött takarmányban, a vízellátás is akadozott. A legionariusoknak még volt valamennyi gabonájuk, mert amikor Ilerdából távoztak, parancs szerint huszonkét napra való élelmet kellett magukkal vinniök; a könnyű vértezett katonáknak és a segédcsatóknak semmijük nem volt, mert csekély anyagi lehetőségük miatt nem állott módjukban, hogy gondoskodjanak magukról, és szervezetük sem szokta meg a nagy teher hordozását. Így naponta sokan szöktek át Caesarhoz, annyira kétségbeejtő volt ott a helyzet. A két javasolt terv közül azonban a legcélszerűbbnek látszott Ilerdába visszatérni, mert ott hagytak egy kevés élelmiszert. Tarraco nagyon messze volt; rájöttek, hogy ilyen nagy távolságban túl sok véletlennek teszik ki magukat. A terv elfogadása után elindultak a táborból. Caesar előreküldte lovasságát, hogy az utóhadat megtámadja, és a menetelésben akadályozza, ő maga pedig a legiókkal követte. Az utóhad szünet nélkül harcolt lovasságunkkal.

79. A harc így folyt le: a menetoszlopot könnyű fegyverzetű cohorsok zárták le; amikor sík területre értek, megálltak, és arcvonalat alkottak. Ha hegyet kellett megmászniuk, a hely természetes adottsága könnyen elhárította a veszélyt, minthogy az élen haladó katonák a magasabb helyről megvédték utánuk igyekvő bajtársaikat, ha viszont vízmósás vagy lejtő következett, az elől menetelők nem tudták segíteni lemaradó társaikat, így lovassaink magasabb állásaikból a hátukba lőtték dárdáikat, és a helyzet veszélyessé vált. Amikor tehát ilyen helyre értek, nem maradt más hátra, mint a legiókat megállítani és lovasságunkat heves támadással visszaűzni, majd a lovasság visszavetése után rohamlépésben, a szurdokon átkelve, ismét állásba vonulni. Noha nekik is sok lovasuk volt, nem szolgáltak védelmükre, sőt az előző csatározásoktól annyira megrémültek, hogy őket kellett közrefogni és oltalmazni. Aki közülük az útról letért, azt Caesar lovasai elfogták.

80. Így harcoltak, s ezzel a módszerrel csak lassan és keveset lehetett előrehaladni; gyakran megálltak, hogy őrveiken segítsenek, amint ez ilyenkor történni szokott. Már négy mérföldet haladtak, és lovasságunk erősen nyugtalanította őket. Ekkor egy magas hegyre értek, itt táborot vertek, és az ellenség felé néző oldalát megerősítették, de az ígásállatokat nem málházták le. Amint Caesar álló táborát, a felvert sátrakat és a takarmánygyűjtésre kiküldött lovasokat meglátták, a nap hatodik órájában hirtelen útnak indultak, abban a reményben, hogy a takar-

mányszerzésre kiküldött lovasok okozta késedelem hátráltatja üldözésüket. Észrevette ezt Caesar, és néhány cohorsot hátrahagyva a málha védelmére, a legiókkal követte őket. Megparancsolta, hogy tíz órakor induljanak utána, a takarmánygyűjtőket és a lovasokat pedig visszarendelte. Ezek sebesen visszatértek, hogy a szokásos menetszolgálatot ellássák. Az utóhadnál súlyos összecsapásra került sor, úgyhogy az ellenség majdnem megfutamodott, több katona és néhány centurio elesett. Caesar serege a nyomukban volt, és egész haderejével fenyegette őket.

81. Most azonban az ellenség kénytelen volt megállni; nem tudtak sem alkalmas táborhelyet felkutatni, sem továbbhaladni, ezért távol a víztől, kedvezőtlen terepen ütöttek tábor. Caesar azonban a fentebb említett okokból nem akart ütközetet kierőszakolni. De nem tűrte, hogy katonái ezen a napon sátort verjenek; így annál gyorsabban készen állhatnak az ellenség üldözésére, akár nappal, akár éjjel felkerekednék. Ahogy az ellenség észrevette táborának hátrányos helyzetét, az éjszaka folyamán előbbre helyezték a sáncokat, és másik táborba költöztek. Ezt tették másnap is kora reggeltől, és az egész napot ezzel töltötték el. De amennyivel előrehaladtak a munkával, és előretolták a tábor, annyival távolabb kerültek a víztől, és a pillanatnyi bajt újabbal orvosolták. Az első éjszaka senki sem hagyta el a tábor, hogy vizet hozzon, másnap - tábori őrseget hagyva hátra - valamennyi csapat kivonult, hogy vizet hordjanak, takarmányszerzésre viszont senkit nem küldtek ki. Caesar inkább azt akarta, hogy ilyen ínség készítse őket az elkerülhetetlen megadásra, mintsem hogy ütközetre kerüljön sor. Mindazonáltal megkísérelte árkokkal és sáncokkal bekeríteni őket, hogy lehetőleg megakadályozza a váratlan kitöréseket; biztos volt benne, hogy le kell ereszkedniük a magaslatról. Az ellenség, mind a takarmányhiány miatt, mind mozgásuk megkönnyítése érdekében levágatta a teherhordó állatokat.

82. Ezekkel a munkákkal és tervezgetésekkel két nap telt el. A harmadik napon Caesar munkálatainak nagy része már majdnem befejeződött. Az ellenség, hogy a sáncolás hátralevő részét meggátolja, körülbelül kilenc órakor, adott jelre kivonult, és a tábor előtt csatarendbe állította a legiókat. Caesar visszarendelte a sáncmunkáktól a legiót, megparancsolta, hogy egész lovassága gyülekezzék, és kialakította hadállásait. Nagyon hátrányos lett volna ránézve, ha a katonák véleménye és hírneve ellenére azt a látszatot keltené, mintha ki akarna térni a csata elől. De a már ismert, azonos okok arra készítették, hogy ne ütközzék meg, annál kevésbé, mert a szűk terepen, még ha megfutamítaná is az ellenséget, a győzelem nem hozná meg a végső döntést. A két tábor ugyanis egymástól legfeljebb kétezer lépésnyi távolságban állott. A terület kétharmadát a két hadsereg foglalta el, egyharmada maradt a hadmozdulatokra és a támadásra. Ha ütközetre kerülne sor, a megvert seregnek menedéket nyújtana a közeli táborba való gyors visszavonulás. Ezért Caesar elhatározta, hogy a támadásnak ellenáll ugyan, de ő nem kezdi el az ütközetet.

83. Afranius kettős arcvonalba állította öt legióját, a segédcsapatokat tartalékként a harmadik sorba helyezte. Caesar hármass csatarendet alakított: az elsőben öt legiójának négy-négy cohorsa, mögöttük tartalékként három-három cohors, és ezek mögött minden legióból ismét ugyanannyi cohors állott; az íjászok és a parittyások az arcvonal közepén helyezkedtek el, a lovasság az oldalakat fedezte. Ilyen felállításban mindkét fél azt hitte, hogy elérte kitűzött célját: Caesar azt, hogy nem kénytelen megütközni, a másik azt, hogy meggátolja Caesar munkálatait. Így mégis elhúzódott az ügy, a csatasorok naplementéig állásaikban maradtak, azután mindkét fél visszavonult a táborba. Másnap Caesar folytatta a megkezdett sáncmunkákat, az ellenség a Sicoris folyóban gázló után kutatott, amin át lehet kelni. Caesar, amint ezt észrevette, átküldte a folyón a könnyű fegyverzetű germánokat és a lovasság egy részét, és a partokon sűrűn egymás mellett őrseget állított fel.

84. Végül is az ellenség mindenképpen szorult helyzetbe került - a megmaradt igásállatok négy napja takarmány nélkül voltak, hiányzott a víz, a tűzifa, a gabona -, ezért tárgyalni akart, de lehetőleg a katonáktól távol eső helyen. Ezt Caesar elutasította, és csak a nyilvánosság előtt volt hajlandó értekezni; Afranius a fiát adta túszként Caesarnak. A Caesar kijelölte helyen találkoztak. Afranius a két sereg füle hallatára kijelentette: nem illetheti sem őket, sem a katonákat szemrehányás, amiért hűek akartak maradni főparancsnokukhoz, Cn. Pompeiushoz. De kötelességüknek már eleget tettek, mindenben szűkölködtek, sokat szenvedtek. Most pedig be vannak kerítve, mint a vadállatok, szabad mozgásukat gátolják, testük nem képes a fájdalmakat, lelkük pedig a szégyent elviselni. Ezért beismerik, hogy legyőzték őket. Kérve kéri Caesart, ha van helye az irgalomnak, ne végeztesse ki őket. Mindezt oly alázatosan és hódolattal mondta el, amennyire csak lehetett.

85. Szavaira Caesar válaszolt: senkihez nem illik kevésbé ez a könyörgő és irgalomért esdeklő szerep, mint Afraniushoz. A többiek mind megtették kötelességüket. Ő maga kedvező helyzetben, alkalmas helyen és időpontban nem akart megütközni, hogy a békekötés minden lehetősége változatlanul megmaradjon; hadserege az őt ért sérelem, a bajtársak lemészárolása után is megvédte és megmentette a hatalmában levő ellenséges katonákat, végül Afranius seregének katonái önszántukból tárgyaltak a béke létrehozásáról, és mindnyájuk életének megmentésére gondoltak. Így minden rendű ember a maga módján emberséget tanúsított, csak éppen a vezérek irtóztak a békétől; ők szegték meg a tárgyalás és a fegyverszünet szabályait, és felkoncoltattak gyanútlan, a tárgyalástól megtévesztett embereket. Az történt velük, ami gyakran megesis a szerfölkött konok és önhitt emberekkel: ahhoz folyamodnak és azt igyekeznek nagy buzgalommal elérni, akit és amit röviddel azelőtt még elutasítottak. De most sem az ő megalázkodásukban, sem a kedvező pillanatban nem követel olyasmit, ami hatalmát gyarapítaná. Sőt, azt kívánja, hogy azokat a seregeket, amelyeket évek óta ellene tartottak fegyverben, bocsássák el. Mert csak ezért küldtek hat legiót Hispaniába, és állítottak fel ott egy hetediket, ezért szereltek fel annyi hatalmas hajóhadat, és küldtek oda titokban tapasztalt hadvezéreket. Mindezt nem Hispania megbékítésére, nem a tartomány hasznára szánták, hiszen a régóta tartó béke miatt nincs is szüksége ilyen segítségre. Már jóideje Caesar ellen készítettek mindent, ellene szerveztek újfajta hatalmat, hogy ugyanaz a személy a Város kapui előtt ellenőrzést gyakoroljon a városi ügyek felett, egyszersmind, távollétében, két harcias tartomány felett rendelkezék; ellene módosították úgy a hivatali jogköröket, hogy a szokásoktól eltérően nem praetorságot és consuli hivatalt viselt férfiakat, hanem csak kevesektől elfogadott személyeket választottak és küldtek a tartományok élére. Ellene van az is, hogy nem számít mentségnek a magas kor, ha arról van szó, hogy korábbi háborúban kipróbált férfiakat szólítanak fel hadseregek vezetésére. Egyedül az ő esetében nem engedélyezték azt, amit minden hadvezérnek megadtak, azaz hogy szerencsésen befejezett hadjárat után tisztességben, de legalább megaláztatás nélkül térhessen haza, és bocsássa el seregét. Ám mindezt türelemmel elviselte, és a jövőben is elviseli; most sem arról van szó, hogy meg akarná tartani az ő hadseregüket - ami egyébként nem lenne nehéz számára -, nehogy ellene felhasználják. Tehát, amint megmondta, ürítsék ki a tartományt és bocsássák el a hadseregüket. Ha ez így történik, senkit nem ér bántódás. Ez a béke egyetlen és végső feltétele.

86. A katonák nagy örömmel és lelkesen hallották - és ennek jelét is adták -, hogy joggal számítottak ugyan bizonyos hátrányokra, mégis jutalomként elbocsátják őket a szolgálatból. Mert amikor a leszerelés helyéről és időpontjáról vita keletkezett, a sáncon állva szóval és kézmozdulatokkal kérték, hogy azonnal szereljék le őket, mert minden ígért ellenére sem tudják biztosan, nem halasztják-e el a leszerelést. Miután röviden megvitatták a két vélemény, megegyeztek, hogy azokat a katonákat, akiknek lakóhelye vagy birtoka Hispaniában

van, azonnal hazaengedik, a többit a Varus folyónál. Caesar kötelezte magát, hogy senkinek nem esik bántódása, és akarata ellenére senkit nem kényszerítenek katonai szolgálatra.

87. Caesar megígérte, hogy amíg a Varus folyóhoz érnek, ellátja őket élelemmel. Hozzáfűzte még, hogy ha bárki közülük a háborúban bármit is elvesztett, és a holmi az ő katonáinál van, azt vissza kell adni a tulajdonosnak. Katonáinak méltányos becslés alapján megfizette a tárgyak értékét. Ha azután a katonák között vita támadt ebből, önként alávetették magukat Caesar döntésének. Petreius és Afranius, mikor a zsoldfizetés miatt csaknem lázadás tört ki - mert azt mondták, hogy nem érkezett el még a napja -, Caesar ítéletét kérték, az ő döntésébe mindkét fél belenyugodott. A hadsereg mintegy egyharmadát két nap alatt elbocsátotta, majd két legióját előreküldte, és megparancsolta, hogy a többiek kövessék, de egymástól ne túl messzire verjenek táborn. Mindezek végrehajtásával legatusát, Q. Fufius Calenust bízta meg. A parancs értelmében útnak indultak Hispaniából a Varus folyóig, és ott az ellenséges hadsereg további részét is leszerelték.

MÁSODIK KÖNYV

1. Miközben Hispaniában ezek történtek, C. Trebonius legatus, akit Caesar Massilia ostromára hátrahagyott, elhatározta, hogy ostromgáttal, védőtetőkkel, tornyokkal kétfelől megközelíti a várost. Az egyik kiindulópont közel volt a kikötőhöz és a hajóépítő üzemekhez, a másik ahhoz a kapuhoz, amelybe a Galliából és Hispaniából vezető út torkollik a Rhodanus torkolatától nem messzire. Massiliát ugyanis majdnem három oldalról mossa a tenger, csak a negyedik oldalon lehet a szárazföldről megközelíteni. De a vár előtt elterülő részt is védi fekvése és egy nagyon mély vízmosás, ezért bevétele hosszú és nehéz ostromot igényel. E munkák elvégzésére C. Trebonius számos ígásállatot és sok embert rendelt be az egész tartományból, hogy rőzsét és fát hordjanak össze. Mikor minden együtt volt, nyolcvan láb magas ostromgátat emeltek.

2. De a városban régóta annyiféle hadifelszerelést, oly sok hajítógépet tároltak, hogy erejüknek a vesszőfonattal fedett védőtetők nem tudtak ellenállni. Legnagyobb hajítógépeik tizenkét láb hosszú, vashegyű gerendákat lőttek ki, amelyek négy réteg sövényen is áthatolnak, és mélyen a földbe fúródnak. Ezért a futóárkot tizenkét láb vastag, egymáshoz kötött gerendákkal fedték be, az anyagot kézzel kézre adogatták előre. A talaj lesimítására hatvan láb hosszú ostromtetőt toltak előre, amelyet ugyancsak igen erős fából készítettek, és mindenfajta anyagokkal beburkoltak védelméül a gyújtólövedékek és kövek ellen. De a nagy védőművek, a magas falak és tornyok, a hadigépek tömege minden munkát hátráltatott. Az albicusok is gyakran kitörtek a városból, felgyújtották a gátakat és az ostromtornyokat. Katonáink azonban könnyűszerrel visszakergették őket, nagy veszteséget okoztak a támadóknak, és visszaűzték őket a városba,

3. Ezalatt Cn. Pompeius L. Nasidiust egy tizenhat egységből álló hajórajjal, közöttük néhány ércpáncélos egységgel, L. Domitius és a massiliaiak segítségére küldte. Curio gondatlan volt, és semmit nem vett észre, így Nasidius átkelt a sicíliai tengersizoron, és hajóhadával befutott a messanai öbölbe. A város vezetőit és tanácsát hirtelen rémület fogta el, mindenki elmenekült, így a hajóépítő üzemben zsákmányolhatott egy hajót. Besorolta hajórajába, és Massilia felé vette útját. Egy titokban előreküldött naszáddal értesítette Domitiust és a massiliaiakat érkezéséről, és nyomatékosan felszólította őket, hogy az ő hajóival megerősítve ütközzenek meg ismét Brutus hajóhadával.

4. A massiliaiak az előző vereség után annyi régi hajót hoztak elő a hajóépítő üzemekből, mint amennyit elvesztettek, újjáépítették, és nagy igyekezettel felszerelték őket. Evezősből és kormányosból elegendő állt rendelkezésükre. Halászhajókat is elővettek, fedélzetet építettek rájuk, hogy az evezősöket a lövedéktől megvédjék, és íjászokkal, valamint hajítógépekkel rakták meg őket. Mikor így kiegészítették hajóhadukat - s az öregek, a családanyák és a leányok könnyezve, könnyörögve kérték őket, védjék meg városukat a nagy veszedelemtől -, nem kevesebb bátorsággal és hittel, mint az első ütközetben, hajóra szálltak. Közös gyarlósága ugyanis az emberi természetnek, hogy szokatlan és ismeretlen dolgokban túlságosan bizakodunk, aztán annál inkább megijedünk tőlük. Most is ez történt: L. Nasidius jövelete a várost a legnagyobb reménységgel és lelkesedéssel töltötte el. Kedvező széllel kifutottak a kikötőből, és Tauroisnél, ahol a massiliaiak erődje állott, találkoztak Nasidiusszal, a hajókat harcra kész állapotba hozták, ismét harcra buzdították egymást, majd haditanácsra ültek össze. A jobbszárnyat a massiliaiakra, a balszárnyat Nasidiusra bízta.

5. Ugyanoda igyekezett Brutus is, miután hajóhadát kiegészítette. Mert hajóihoz, amelyeket Caesar Arelatéban építtetett, hozzájött még a massiliaiktól zsákmányolt hat egység is. Ezeket

az előző napokban kijavították és minden szükségessel felszerelték. Azzal lelkesítette embereit, hogy ha meg tudták verni az ellenséget ereje teljében, a legyőzöttektől nem kell tartaniuk, így aztán teli reménységgel s harci kedvvel az ellenség ellen indultak. C. Trebonius táborából és valamennyi magaslatról könnyen leláttak a városba: az otthon maradt fiatalság, az öregek és az asszonyok gyermekeikkel a köztereken, az őrhelyeken, a bástyákon fohászkodtak, kezüket az égnek emelve, vagy a halhatatlan istenek templomaiban a szobrok előtt leborulva könyörögtek a győzelemért. Senki nem kételkedett abban, hogy ennek a napnak a szerencsés kimenetelén múlik valamennyiük jövője. Mert az előkelő ifjak és minden korosztályból a legtekintélyesebb férfiak - miután név szerint behívták őket és könyörögtek nekik - hajóra szálltak, és nyilvánvaló volt, hogy ha valami baj éri őket, még csak meg sem kísérelhetik a további ellenállást, ha viszont saját erejükből vagy külső segítséggel győznének, bízhatnak a város megmentésében.

6. Az ütközetben a massiliaiak nagyon bátran viselkedtek. Emlékeztek még övéik nemrég hallott buzdítására, és olyan elszántan küzdöttek, hogy úgy látszott: azt hiszik, többé nem lesz alkalom merészségük bebizonyítására, ha pedig a csatában elesnének, nem sokkal előznék meg a pusztulásban többi polgártársukat, akikre a város eleste után ugyanez a hadisors vár. A mi hajóink lassan felfejlődtek, és így lehetőség nyílt a kormányosok ügyességének és a hajók fürgeségének bebizonyítására. Ha egyszer hajóink vaskampókkal meg tudtak ragadni egy-egy hajót, az ellenség mindenhol a szorongatott társak segítségére sietett. A szövetséges albicusok a közelharcban sem veszítették el bátorságukat, és vitézségben nem sokkal maradtak el a mieink mögött. A kis hajókról nagy tömegben hirtelen kilőtt hajítófegyverek pedig a mieink közül sokat megsebesítettek, mielőtt észrevették volna, mert mással voltak elfoglalva. Két háromsorevezős hajó megpillantotta D. Brutusnak hadi lobogójáról könnyen felismerhető hajóját, és két oldalról nyomban megtámadta. Brutus azonban előrelátó volt, gyors hajójával sikerült egy gondolattal előbb kicsúsznia közülük. A két sebesen haladó ellenséges hajó olyan erővel rohant egymásnak, hogy az összeütközés következtében mindkettő súlyosan megsérült, sőt az egyiknek betörött az orra, így teljesen hasznavehetetlenné vált. Ahogy ezt Brutus rajának közelben levő hajói észrevették, megtámadták a két mozgásképtelenné vált hajót, és nyomban elsüllyesztették őket.

7. Nasidius hajóinak azonban nem sok hasznát vették a massiliaiak, gyorsan el is hagyták az ütközetet, hiszen legénységüket sem szülővárosuk képe, sem hozzátartozóik könyörgése nem hajtotta, hogy életüket a végsőkéig veszélyeztessék. Így tehát egy hajójuk sem pusztult el: a massiliai hajórajból ötöt elsüllyesztettünk, négyet elfogtunk, egy pedig Nasidius hajóival elmenekült: ezek elérték Innenső Hispaniát. Az egyik megmaradt hajót hírvivőként előre-küldték Massiliába: mikor a városhoz közeledett, az egész lakosság kiözönlött, hogy megtudjon valamit. Mikor meghallották a hírt, olyan jajveszékelésben törtek ki, mintha ugyanabban a pillanatban a várost elfoglalta volna az ellenség. Ennek ellenére a massiliaiak nem kevesebb eréllyel láttak hozzá, hogy megtegyék a város védelmére szükséges intézkedéseket.

8. Az ostromzár jobbszárnyán működő legionáriusok az ellenség gyakori kirohanásaiból azt a tanulságot vonták le, hogy nagy védelmükre szolgálna, ha támaszpontul és menedékhelyül téglatornyot építenének közvetlenül a fal tövében. Ezt kezdetben, tekintettel a váratlan kitörésekre, alacsonyra és kicsire építették. Ebbe vonultak vissza, ha nagy túlerő támadta meg őket, innen harcoltak, innen rohantak ki, hogy az ellenséget visszaverjék és üldözzék. Harminc láb széles, ugyanolyan hosszú volt, a falak pedig öt láb vastagok. Később - minden dolog tanítómestere a tapasztalat - az emberek összeszedték minden ötletességüket, és rájöttek, hogy sokkal előnyösebb volna, ha a tornyot magasítanák. Ezt a következőképpen végezték el.

9. Amint a torony magassága elérte az emeletet, gerendasort helyeztek a falakba, úgy, hogy a gerendák végét a falszerkezet elfedje, nehogy bármi is kiálljon, ami tüzet foghatna az ellenség gyújtogatásától. A gerendasor fölött, amennyire a mellvéd és a védőtető lehetővé tette, kisméretű téglákból falat húztak. Azután a külső faltól nem távol két keresztgerendát raktak le, hogy arra építsék a földemet: ez lesz a torony teteje. A gerendákra merőleges gyámpilléreket erősítettek, ezeket pallókkal kötötték össze. A keresztgerendákat kissé meghosszabbították, így kinyúltak a külső falon túl. Ekként elérték, hogy ezekre védőfüggönyt akaszthattak - a pillérek alá ugyanis falat húztak -, hogy így a lövedékeket felfogják és elhárítsák. Ezt az emeletet téglával és agyaggal burkolták, hogy a tűz, amit az ellenség okozott, ne árthasson, még rongypárnákat is helyeztek rá, hogy a hajítógépek lövedékei ne törjék át az emeletet, és a kilövőgépek kőgolyói össze ne zúzzák a téglákat. Azután horgonykötélből három, a toronnyal egyenlő magasságú és négy láb széles védőfonatot készítettek, és ezeket a gerendák kiugró végeire, a toronynak az ellenséggel szemközt levő három oldalára függesztették. Másutt már megfigyelték, hogy az ilyen védőburkolatot sem hajítódárda, sem lövedék nem üti át. Miután a torony elkészült, befedték, és biztosították minden ellenséges lövedék ellen, a védőtetőket pedig egyéb munkára vitték el. A torony felső burkolatát leválasztották, és az első emeleten aládúcolva, emelőszerkezettel felemelték. Amint olyan magasra értek, amennyire a védőfüggöny engedte, biztonságba elrejtőzve mögötte téglafalat építettek, és a tető újabb megemelésével helyet engedtek a további építkezésnek. Ahogy odáig jutottak, új emeletet építettek, és ugyanúgy, mint kezdetben, a külső fal fedte gerendázatot húztak, és erről a gerendasorról a tetőt, a védőfüggönnyel egyetemben, ismét felemelték. Így biztonságban, minden sebesülés és kockázat nélkül, hat emeletet építettek, és ahol szükségesnek mutatkozott, a hajítógépek számára lőréseket hagytak üresen.

10. Mikor biztosak voltak benne, hogy a torony körül elhelyezett ostromműveket megvédhetik, két láb vastagságú gerendákból hatvan láb hosszú aknafolyosót kezdtek építeni, amelyet az ellenség bástyatornyáig és faláig akartak előretolni. Ennek a folyosónak az építési módja a következő volt: először két egyforma hosszúságú gerendát egymástól négy lábra a földre fektettek, és öt láb magas oszlopokat illesztettek beléjük. Azután tompaszögben emelkedő szarufákkal egymáshoz kötötték őket, hogy a folyosót befedő gerendákat rájuk erősítsék. A tetőzetre két láb vastag gerendasort fektettek, és kapcsokkal meg szögekkel erősítették össze őket. Az aknafolyosó tetőzetének széléhez és a gerendák végéhez négy ujj széles négyszögletű léceket szegeztek, hogy a folyosót fedő téglákat megtartsák. Az így emelkedő, párhuzamosan elhelyezett gerendákat gyámfákkal erősítették meg, téglával és agyaggal fedték be, hogy az aknafolyosót a falakról ledobott tűz ellen megvédjék. A vályogtéglákra ezenfelül állati bőrt is borítottak, nehogy a csövekből leeresztett víztől fellazuljanak. Hogy pedig a bőrök az ellenség gyújtó- vagy kőlövedégeitől ne sérüljenek meg, ecetes vízben áztatott vastag szövetanyaggal burkolták be őket. Ezt a munkát a torony közvetlen közelében, védőtető alatt rejtőzve végezték el, és az ostromművet, meglepetésszerűen, anélkül hogy az ellenség észrevette volna, a hajóknál használatos műszaki szerkezethez hasonlóan, görgőkön odatolták szorosan az ellenség bástyatornyának falához.

11. A városbeliek megrémültek ettől a veszélytől, nyomban emelőrudakat hoztak, hatalmas köveket görgettek előre, és a bástyafalról az aknafolyosóra zúdították őket. A borítóanyag szilárdsága azonban ellenállt a lezuhanó súlynak, és a ráhulló kövek a lejtős tetőről oldalt legurultak. Amikor a városbeliek ezt meglátták, megváltoztatták tervüket. Gyantával és szurokkal teli hordókat gyűjtottak meg; a falról az aknafolyosóra görgették őket. A hordók gurultak, majd lezuhantak, lecsúsztak a tetőről, mire a katonák odaugrottak, és rudakkal, villákkal eltaszították az építménytől. Eközben az aknafolyosóban feszítővassal meglazították az ellenség bástyatornyának alapköveit, amelyek az egész építményt tartották. A téglatoronyból a

mieink dárdával és hajítógéppel védték az aknafolyosót, az ellenséget elűzték a falakról, és a tornyokból nem adtak nekik módot, hogy a bástyát biztonságban védjék. Miután a bástyatorony alapozásából már több követ kimozdítottak, a torony oldala hirtelen beomlott, így az egész építmény bedőléssel fenyegetett. Ekkor az ellenség megijedt, hogy a mieink kifosztják a várost. Valamennyien kirohantak a kapun, fegyvertelenül, homlokukon a védelmet esdeklők szalagjával, és könyörögve nyújtották karjukat a legatusok, a sereg felé.

12. Az újabb események következtében szüneteltek a hadműveletek, a katonák abbahagyták a harcot, mindenáron meg akarták hallani és látni, hogy mi történt. Amikor az ellenség a legatusok és a sereg elé jutott, valamennyien a mieink elé vetették magukat, és könyörögtek, várják meg Caesart. Belátják, hogy városuk elesett, ostromműveink elkészültek, a tornyukat aláaknáztuk, ezért feladják a védekezést. Ha Caesar megérkezte után nem tennének parancsainak azonnal eleget, rendeljük el tüstént a szabadrablást. Utaltak arra is; ha a torony teljesen összeomlik, nem lehet katonáinkat megakadályozni, hogy ne rontsanak a városba a zsákmány reményében, és ne dúlják fel a várost. Ezeket és más hasonlókat adtak elő könnyek között, jól tudva, hogyan kell maguk iránt könyörületet kelteni.

13. E könyörgések hatására a legatusok visszarendelték a katonákat az ostromművektől, megszüntették az ostromot, az építmények mellett őrségeket hagytak. Így könyörületből egyfajta fegyverszünet jött létre, és közben Caesar érkezését várták. Egy lövedéket sem lőttek ki sem a bástyákról, sem a mi oldalunkról, senki nem törődött semmivel, nem is figyeltek, mintha az ügy már befejeződött volna. Caesar ugyanis írásban lelkére kötötte Treboniusnak, ne hagyja erőszakkal bevenni a várost, különben a katonák a pártütés okozta gyűlölettől, az ostromlottak megvető magatartásától és a régóta tartó küzdelemtől feldühödten az egész fiatalságot kardélre hányják, úgyis ezzel fenyegetőztek már, és csak nehezen lehetett visszattartani őket, hogy a városba ne rontsanak; annál is nehezebben engedelmeskedtek, mert véleményük szerint Treboniuson múlt, hogy nem vették be a várost.

14. Ám a hitszegő ellenség csak időt és alkalmat keresett, hogy álnokul megcsaljon bennünket. Néhány nap elmúltával, amikor katonáink már ellankadtak, és buzgalmuk alábbhagyott, déltájban - egyesek éppen elmentek, mások a megerőltető napi munkát pihenték ki, a fegyverek is mind félretéve, hüvelyben heverték - váratlanul kirohantak a kapukon, és az ostromműveket a kedvező heves szélben felgyújtották. A szél továbbvitte a tüzet, úgyhogy a sánc, a védőtetők, a mellvédek, a torony, a hajítógépek tüzet fogtak, és minden elégett, mielőtt katonáink észrevehették volna, mi is történik. A mieinket felriasztotta a váratlan balszerencse, felragadták a kezük ügyébe eső fegyvert, egyesek kirohantak a táborból, és ellentámadásba lendültek, az ellenség azonban a falakról nyilakkal és lövedékekkel megakadályozta, hogy a menekülőket üldözzék. Így visszahúzódhattak a bástyák alá, és háborítatlanul felgyújtották az aknafolyosót meg a téglatornyot. Az ellenség álnoksága és a vihar ereje egyetlen pillanat alatt megsemmisítette több hónap munkáját. Másnap még egyszer próbálkoztak a massiliaiak. Hasonlóan viharos időben törtek ki, és még magabiztosabban harcoltak a másik toronynál és a sáncnál, több helyen gyújtogattak. De a mieink, akik előzőleg egyáltalán nem erőltették meg magukat, most az előző napi esetből okulva mindent előkészítettek a védelemre. Ezért sok embert megöltek, a többieket pedig, anélkül hogy bármit is elértek volna, visszakergették a városba.

15. Trebonius mindazt, amiben kár esett, rendbehozatta és helyreállította: katonái most még nagyobb szorgalommal dolgoztak, mert amint meglátták, mennyi munkájuk és igyekezetük veszett kárba, elkeseredtek, amiért a fegyverszünet bűnös megszegésével gúnyt űztek erőfeszítésükből. Mivel nem maradt hely, ahonnan fát lehetett volna szállítani - Massilia környékén közel s távolban minden fát kivágtak és elvittek -, elhatározták, hogy újfajta, soha nem hallott

ostromsáncot építenek. Két, hat láb vastagságú téglafalat emeltek, csaknem ugyanolyan magasra, mint a régebbi, szokásos anyagokból felépített sánc volt, és gerendapallóval összekötötték őket. Ahol úgy látszott, hogy a falak közötti távolság vagy a gyenge építőanyag megkívánja, gyámpilléreket helyeztek le, megerősítésül keresztgerendákat raktak rájuk, a gerendákat összekötötték, betakarták vesszőfonadékkal, a vesszőfonadékot pedig agyaggal burkolták be. Ebben a fedezékben a katonákat jobbról és balról a fal, előlről pedig az előretolt mellvéd oltalmazta, így mindenfajta anyagot odavihettek, ami szükséges volt az építkezéshez. A munka gyorsan haladt, a sok kárba vesztett erőfeszítést a katonák leleményessége és szorgalma pótolta. Kapuknak is hagytak helyet néhány ponton, ahol szükségesnek látszott, hogy legyen hol kitörni.

16. Az ellenség látta, hogy az ostromművek néhány nap szorgalmas munkájával elkészültek, pedig azt remélte, hogy a helyreállítás jó ideig elhúzódik: Rájöttek a városbéliek, hogy nincs többé alkalmuk alattomos kitörésre, nem tehetnek kárt katonáinkban lövedékekkel, a sáncokban pedig gyújtogatással. Felismerték, hogy a szárazföld felől az egész várost ugyanígy bekerítették falakkal és tornyokkal, tehát saját erődítményeikben sem tudnak ellenállni, mert hadseregünk olyan közel építette a városfalakhoz az ostromműveket, hogy a dárdákat könnyen be lehetett hajítani. Azt is látták, hogy hajítógépeiket, amelyekhez sok reményt fűztek, ilyen rövid távolságra nem tudják használni. Megértették, hogy ha egyenlő feltételekkel kell a falakról és tornyokról harcolni, nem mérkőzhetnek a mieink bátorságával. Ezért visszatértek korábbi megadási ajánlatukhoz.

17. Mikor M. Varro Túlsó Hispaniában értesült az Italiában történekről, elvesztette bizalmát Pompeius ügyében, és kezdetben a legbarátibb hangon beszélt Caesarról. Helytartósága miatt - úgymond - elkötelezte magát Pompeiusnak, esküje is hozzá fűzi; de nem kevésbé szívélyes viszony áll fenn Caesar és öközött, nem felejt el, mi a legatus kötelessége, akire bizalmi feladatot ruháztak, mekkora a hadereje, mit érez a tartomány Caesar iránt. Mindezeket beszélgetés közben mondta el, és egyik párthoz sem csatlakozott. Mikor azonban értesült róla, hogy Caesar Massilia alatt vesztegel, Petreius csapatai pedig egyesültek Afranius seregével, sok segédcsoport érkezett, s további nagy segítséget remélnek és várnak, egész Innenső Hispania egyetért velük, mikor megtudta, hogy Ilerdában ínséges az élelmezési helyzet - Afranius erősen eltúlozva írta meg neki -, akkor ő is hozzálátott, hogy a forgandó szerencse szerint igazodjék.

18. Sorozást rendelt el az egész tartományban, két teljes legiót megerősített, körülbelül harminc, segédcsoportból álló cohortsszal. Nagy mennyiségű gabonát gyűjtött be, hogy elküldje a massiliaiaknak, illetve Afraniusnak s Petreiusnak. Megparancsolta a gadesiaknak, hogy építsenek tíz hadihajót, Hispalisban is készítettek több egységet. Hercules templomából minden pénzt, minden kincset Gades városába vitetett, őrséggel a tartományból hat cohortot küldött, a város parancsnokává Gaius Gallonius római lovagot, Domitius barátját nevezte ki, aki Domitius küldötteként egy örökség intézése ügyében ment oda; minden magán- és köztulajdonban levő fegyvert Gallonius házába vitetett. Varro a gyűléseken hevesen támadta Caesart. A szónoki emelvényről ismételt az azt hirdette, hogy Caesar vereséget szenvedett, katonáinak nagy része Afraniushoz állt át; mindezekről biztos forrásból, szavahihető hírközlők útján értesült. A tartomány megrémült római polgárait arra kényszerítette, hogy a közügyek intézésére tizennyolcmillió sestertium, húsz ezer font ezüstöt és százhusz ezer mérő búzát ajánljanak fel neki. Azokra a városokra, amelyek véleménye szerint Caesarral rokonszenveztek, súlyos terheket rótt, és helyőrséggel rakta meg őket, perbe fogta azokat a magánszemélyeket, akik a köztársaság ellen szóban és beszédben nyilatkoztak, vagyonukat elkoboztatta. Az egész tartományt feleskette az ő és Pompeius hűségére. Mikor értesült az Innenső Hispaniában lezajlott eseményekről, háborús előkészületekbe fogott. Haditerve a

következő volt: két legióval Gadesbe menetel, oda gyűjteti össze a hajókat és az összes gabonát, mert rájött, hogy az egész tartomány Caesarhoz húz. Azt hitte, hogy a szigeten, gabonával és hajókkal ellátva, nem lesz nehéz a háborút elhúznia. Caesar, noha sok és kényszerítő ok visszahívta Italiába, mégis elhatározta, hogy nem hagy Hispaniában semmilyen háborús tüzfészket, mert tudta, hogy Pompeius Innenső Hispaniában sok jót tett, és számos híve van.

19. Ezért Q. Cassius néptribunus parancsnoksága alatt két legiót küldött Túlsó Hispaniába. Ő maga hatszáz lovassal gyors iramban elől haladt, s előre küldött rendeletben közölte, mely napon kívánja, hogy az egész tartomány valamennyi városának tisztségviselői és főemberei megjelenjenek előtte Cordubában. A rendeletet az egész tartományban közhírré tették, és nem volt egy város sem, amely a megjelölt időre ne küldött volna tanácsi küldöttséget Cordubába, nem volt valamennyire is nevesebb római polgár, aki ne jelent volna meg ezen a napon. Corduba tanácsa pedig önszántából bezáratta a kapukat Varro előtt, őrséget és őrszemeket helyezett el a tornyokban és a bástyákon, és két „telepesnek” nevezett cohorsot, amelyek véletlenül ekkor érkeztek oda, a város védelmére visszatartott. Ugyanezekben a napokban az egész tartomány legerősebb városának, Carmónak a lakosai saját elhatározásukból kidobták Varrónak azt a három cohorsát, amelyeket a város erődítményében őrségként helyezett el, és a város kapuit bezárták.

20. A tartomány ilyen készségesen Caesar mellé állt, ezért Varro sietett, hogy legióival minél előbb elérje Gadest, nehogy elzárják előtte az utat vagy az átkelést. Megtett már egy kis utat, mikor levél érkezett Gadesből: amint tudomást szereztek Caesar rendeletéről, a gadesi vezetők megállapodtak az ott állomásozó cohorsok katonai tribunusaival, hogy Galloniust kiűzik a városból, és a várost, valamint a szigetet Caesarnak biztosítják.

Miután meghozták a határozatot, felszólították Galloniust, hogy hagyja el önként Gadest, amíg veszély nélkül teheti, különben ők intézkednek. Gallonius félelmében elhagyta Gadest. Ahogy ez kitudódott, Varro táborának egyik legiója, a „honi” nevet viselő, az ő jelenlétében és szeme láttára eltávozott hadijelvényeivel együtt, visszavonult Hispalisba, és minden erőszakoskodás nélkül letáborozott a fórumon és az oszlopcsarnokban. Tettüket a körzet római polgárai annyira helyeselték, hogy mindenki a legnagyobb szívéllyessel ajánlott fel nekik szállást a maga házában. Varro ettől megijedt, megváltoztatta a menetirányt, és bejelentette, hogy Italiába megy, mert hírt kapott az övéitől, hogy a városkapukat bezárták előtte. Miután pedig minden útját elvágták, közölte Caesarral, hogy kész legióját parancsa szerint bárkinek átadni. Caesar Sex. Caesart küldte hozzá azzal a paranccsal, hogy adja át neki a legiót. Ezután Varro Cordubába ment Caesarhoz, becsületesen elszámolt a közpénzekkel: ami nála volt, mind átadta, és jelentette, merrefelé vannak gabonakészletei és hajói.

21. Caesar Cordubában népgyűlést tartott, és mindenkinek rendre köszönetet mondott: a római polgároknak, amiért igyekeztek a várost saját hatalmukban megtartani; a hispaniaiaknak, amiért a helyőrséget kiűzték; a gadesieknek, amiért az ellenség kísérleteit megghiúsították, és felszabadították magukat; a helyőrségi szolgálatot teljesítő katonai tribunusoknak, centurióknak, amiért a gadesiek elhatározását bátran támogatták. A római polgároknak visszaküldte pénzüket, amelyet a kincstár céljaira Varrónak felajánlott, aki kártalanította azokat, akikről megtudta, hogy szabadabb beszédük miatt büntetésből elkobozták javaikat. Néhány népnek és magánszemélynek jutalmat osztott, a többieket a jövőre nézve jó reménységgel biztatta. Két napot töltött Cordubában, majd Gadesbe utazott. A Hercules szentélyéből elvitt pénzeket és fogadalmi ajándékokat, amelyeket egy magánházaiban őriztek, visszavitte a templomba. A tartomány élére Q. Cassiust nevezte ki, s négy legiót helyezett parancsnoksága alá. Ő maga azokkal a hajókkal, amelyeket M. Varro és rendeletére a gadesiek építettek, néhány nap alatt

Tarracóba érkezett. Itt szinte az egész innenső tartományból küldöttségek vártak jövetelére: a maga nevében is és az állam nevében is kiváltságokat adott néhány népnek, majd elhagyta Tarracót, és szárazföldön Narbóba, innen pedig Massilia alá érkezett. Itt megtudta, hogy törvényt hoztak a dictaturáról, és M. Lepidus praetor őt nevezte ki dictatorrá.

22. A massiliaiakat mindenféle baj sanyargatta, a gabonahiány a legnagyobb inségbe juttatta őket, két tengeri ütközetben vereséget szenvedtek, többszöri kitörésüket visszavertük, a régóta tartó elzárttság és a megváltozott életmód következtében súlyos járvány gyötörte őket - valamennyien ócska kölessel és romlott árpával táplálkoztak, amelyet ilyen esetre gyűjtöttek be, és közraktárban tároltak -, bástyatornyuk leomlott, a városfal nagy része romba dőlt, a tartományok és seregeik segítségébe vetett reményük is elenyészett, mikor megtudták, hogy mind Caesar hatalmába kerültek; ennél fogva elhatározták, hogy fondorlat nélkül megadják magukat. L. Domitius azonban néhány nappal azelőtt, hogy értesült a massiliaiak szándékáról, három hajót szerzett, ezekből kettőt kíséretének engedett át, a harmadikat pedig ő maga vette igénybe, és kapva a viharos időn, útnak indult. Megpillantották azonban azok a hajók, amelyek a Brutus parancsára rendelt szokásos napi őrszolgálatukat látták el a kikötő előtt, felszedték a horgonyt, és üldözőbe vették. Az egyik, Domitius hajója, megfeszített erővel s kitartással menekült, a vihar segítségével ki is jutott a látókörből; a másik kettő, hajóink üldözésétől megrémülve, visszatért a kikötőbe. A massiliaiak, a parancsnak megfelelően, kihordták a városból a fegyvereket és a hadigépeket, hajóik kifutottak a kikötőből és a hajóépítő üzemekből, a kincstár pénzállományát pedig átadták. Ezek után Caesar - aki inkább a város hírnevére és ősi voltára volt tekintettel, mint a vele szemben elkövetett vétésre - megkegyelmezett: két legiót helyőrségként hátrahagyott, a többi Itáliába küldte; ő maga a Városba utazott.

23. Ugyanebben az időben C. Curio Siciliából átkelt Africába. Már kezdetben lebecsülte P. Attius Varus csapatait, a Caesartól kapott négy legió közül kettőt, valamint ötszáz lovas két nap és három éjjel hajón átszállított, és azon a helyen, amelyet Anquillariának neveznek, partra szállt. Ez a hely huszonkétezer lépésre fekszik Clupeától, nyáron horgonyzásra nem alkalmas, és két magas hegyfok veszi körül. Az ifjabb L. Caesar tíz hadihajóval Clupeaenál várta Curio érkezését. A hajókat még a kalózháborúban partra vonták, és P. Attius erre a háborúra kijavíttatta őket. L. Caesar azonban a sok hajótól megrémülve elmenekült a nyílt tengerről, és fedélzettel ellátott háromsorevezős hajójával kikötött a legközelebbi tengerparton, a hajót otthagyta, és a szárazföldön át Hadrumetumba menekült. Ezt a várost C. Considius Longus egy legiónyi helyőrséggel védelmezte. L. Caesar szökésének híre terjedt, erre a többi hajója Hadrumetumba vonult vissza. Marcius Rufus quaestor üldözőbe vette őt azzal a tizenkét hajóval, amelyeket Curio a szállítóhajók védelmére Siciliából indított útnak; mikor észrevette a partnál hagyott hajót, vontatókötélre vette, és hajórajával együtt visszatért C. Curiohoz.

24. Curio előre küldte Marciust a hajókkal Uticába, ő maga is ugyanoda indult hadseregével, és kétnapi menetelés után elérte a Bagrada folyót. Itt hátrahagyta C. Caninius Rebilus legatust a legiókkal, ő pedig elindult a lovasokkal, hogy Castra Corneliát felderítse: a helyet ugyanis igen alkalmasnak tartották táborozás céljára. A tengerbe merészen kinyúló hegyfok mindkét oldala meredek és sziklás, de az Utica felőli része enyhén lejtős. Uticától egyenes vonalban alig több, mint ezer lépésnyire van. Ezen az úton azonban, amelybe a tenger mélyen benyúlik, van egy forrás, és a helynek ez a része posványos, jobb úton viszont csak hatezer lépésnyi kerülővel lehet a városba érni.

25. A hely szemrevételezése után Curio megnézte Varro táborát, amely az úgynevezett Baal-kapun keresztül összeköttetésben állott a várossal, és erősen védett helyen feküdt: egyik

oldalról Utica városa, a másiktól a városon kívül álló színház oltalmazta; az épület hatalmas alapépítményei miatt a tábor csak szűk úton, nehézkesen közelíthető meg. Azt is megfigyelte, hogy a zsúfolt utakon mindenhol sok olyan dolgot visznek, hajtanak a városba, amit a váratlan veszedelemtől félve szoktak a földekről a városba összehordani. Odaküldte lovasságát, hogy fosztogassanak és zsákmányoljanak. Varus viszont hatszáz numidiai lovas és négyszáz gyalogost küldött a városból a szállítmány védelmére, ezt a sereget néhány nappal ezelőtt Iuba király küldte segítségül Uticába. Ő azért avatkozott be, mert apját vendégbarátság fűzte Pompeiushoz, s ellenséges viszonyban volt Curióval, mivel ez néptribunusként törvényjavaslatot terjesztett elő, amellyel Iuba országát elkobozták. A lovasok összecsaptak, a numidák a mieinknek már az első rohamát sem állták, és akik megmaradtak közülük, mintegy százhusz főnyi veszteséggel visszavonultak a város melletti táborba. Közben Curio, alighogy megérkezett a hajóhada, közölte az Utica előtt horgonyzó mintegy kétszáz teherhajó legénységével, hogy ellenségnek tekintik azokat, akik nem viszik hajójukat haladéktalanul Castra Corneliába. Erre a felszólításra valamennyien nyomban felszedték a horgonyt, elhagyták Uticát, és odahajóztak, ahová megparancsolták nekik. Ez az intézkedés mindennel bőségesen ellátta a hadsereget.

26. Curio dolga végeztével visszatért a Bagrada melletti táborba, ahol az egész hadsereg egyhangúlag imperatornak kiáltotta ki; másnap Utica felé vezette a sereget, és a város közelében táborot vertek. Még be sem fejezték a tábor építését, amikor egy őrzőpatyolat lovasai jelentették, hogy a király nagy gyalogos és lovas segédsapatokat küldött, már úton is vannak Utica felé. Abban a pillanatban hatalmas porfelhőt pillantottak meg, és nyomban feltűnt az előhad. A váratlan esemény nyugtalanná tette Curiót, lovasokat küldött ki, hogy az első rohamot feltartsák és késleltessék, ő maga pedig tüstént visszarendelt legiókat a munkától, és csatasorba állította őket. A lovasok összecsaptak, és a legiók még fel sem fejlődhettek teljesen és állásaikat sem foglalhatták el, a király egész, rendezetlenül és elővigyázatlanul menetelő segélyhada máris harcképtelenné vált, és összezavarodva megfutamodott. A lovasság majdnem sértetlen maradt, minthogy a tengerpart mentén sebesen visszavonult a városba, a gyalogosok közül viszont sokat megöltek.

27. A következő éjszaka Curio táborából átszökött Attius Varushoz két marsus centurio, manipulusaik huszonkét katonájával. Ezek vagy valóban a maguk véleményét adták neki elő, vagy pedig Varus szája íze szerint szólottak - mert amit akarunk, szívesen elhisszük, és reméljük, hogy mások is azt gondolják, amit mi magunk gondolunk -, mindenesetre erősködtek, hogy minden bizonnyal az egész hadsereg gyűlöli Curiót, és felette célszerű lenne a sereggel közelebb jönni, és a kölcsönös beszélgetésre alkalmat adni. Ez a vélemény meggyőzte Varust, és másnap reggel kivezette legióit a táborból. Ezt tette Curio is, és egy nem túl széles vízmosás két partján mindketten csatarendbe állították csapataikat.

28. Varus seregében szolgált Sex. Quintilius Varus, aki, mint fentebb említettük, Corfiniumnál is ott volt. Mikor Caesar szabadon bocsátotta, Africába jött; Curio viszont azokat a legiókat hozta át, amelyeket annak idején Caesar Corfiniumból küldött neki, úgyhogy a legiók, néhány centurio kivételével, ugyanazokból a centuriákból és manipulusokból állottak. Ezt az alkalmat használta fel Quintilius, hogy beszédet intézzon hozzájuk. Elhaladt Curio csatasora előtt, kérte a katonákat, ne feledkezzenek meg első esküjükről, amelyet Domitiusnak és quaestorának, azaz öneki tettek, ne ragadjanak fegyvert azok ellen, akikkel egy sorsban osztoztak, akikkel az ostrom alatt együtt szenvedtek, s ne harcoljanak azokért, akik megvetően szökevényeknek nevezik őket. Némi jutalom reményét is megcsillogtatta előttük: ha követik őt és Attiust, nem lesz fukar hozzájuk. A beszéd után Curio seregében senki nem adta jelét, hogy akár az egyik, akár a másik félnek helyeselné, így mindkét hadvezér visszavezette csapatait.

29. Curio táborában azonban mindenkit nagy félelem fogott el; s a fecsegés gyorsan növelte a rettegést, mert mindenki híreket költött, és ahhoz, amit mástól hallott, a maga félelméből is hozzáfűzött valamit. Ekként az egy forrásból származó hír sokakhoz eljutott, szájról szájra járt, végül az a látszat keletkezett, hogy több forrása van...

30. Ez okból Curio haditanácsot hívott össze, és megvitatták az általános helyzetet. Egyesek úgy nyilatkoztak, hogy mindent meg kell kísérelni, Varus táborát be kell venni ostrommal, mert - nézetük szerint - a katonák számára ilyen hangulatban a tétlenség felette ártalmas. Elvégre jobb, mondták, a bátorságot harc közben próbára tenni, mint saját embereiktől elhagyatva s veszélyeztetve a legsúlyosabb megtorlást elviselni. Mások úgy vélekedtek, hogy a harmadik őrsváltáskor vissza kell vonulni Castra Corneliába, ahol hosszabb idő lesz rá, hogy a katonákat észre térítsék; ha pedig baj történnék, a sok hajóval biztosan és könnyen visszatérhetnek Siciliába.

31. Curio mindkét javaslatot helytelenítette: az egyikből hiányzik a bátorság, mondtotta, a másokban viszont túlteng; azok a legszégyenletesebb megfutamodásra gondolnak, emezek pedig alkalmatlan helyen akarnak megütközni. „Vajon mi jogosít fel bennünket annak feltételezésére - szólt -, hogy egy műszakilag és a természeti adottságoktól kitűnően védett tábor elfoglalhatunk? Vagy mit érünk vele, ha a tábor ostromát nagy veszteséggel fel kell adnunk? Mintha nem a sikeres hadműveletek szereznék meg a hadvezér számára a hadsereg rokonszenvét, a kedvezőtlenek pedig a gyűlöletét! Mert mi mást is jelentene a táborhely megváltoztatása, ha nem a szégyenletes szökést, a teljes kétségbeesést és a hadsereg elidegenedését? Hiszen a becsületes katonának még gyanítania sem szabad, hogy kevésbé bíznak meg benne, a gazember sem tudhatja, hogy félnek tőle, minthogy félelmünk csak növelné pimaszságát, a másik lelkesedését pedig gyöngítené gyanakvásunk. Ha most, úgymond, biztosan tudnók, amit a hadsereg elidegenedéséről beszélnek - bár meggyőződésem, hogy az vagy teljesen hamis, vagy erősen túlzott -, mennyivel előnyösebb lenne leplezni vagy eltitkolni, mint még megerősíteni? Nem kell-e a hadsereg bajait úgy lepleznünk, mint kelevényeket a testen, nehogy az ellenség reményeit felszítsuk? De még azt is javallják, hogy éjjel induljunk el. Ezzel azonban, azt hiszem, csak nagyobb lehetőséget adunk azoknak, akik ártani akarnak. Mert az efféle cselekedettől a szégyen vagy a félelem tartja vissza az embert - csupa olyan tulajdonság, aminek az éjszaka az ellensége. Egyrészt tehát nem vagyok olyan bátor, hogy helyeselném a tábor reménytelen megostromlását, másrészt nem vagyok annyira félénk, hogy feladjam a reményt. Sőt úgy gondolom, előbb mindent meg kell közelebbről vizsgálnunk, s erősen hiszem, hogy veletek együtt hamarosan helyes döntést hozok ebben az ügyben.”

32. A haditanács feloszlata után összehívta a katonák gyűlését. Emlékeztette őket, milyen nagy segítséget nyújtottak Corfiniumnál Caesarnak, aki az ő jó voltukból és példamutatásukkal Italia nagy részét meghódította. „Mert benneteket és példátokat - jelentette ki - minden város követte, érthető tehát, hogy Caesar a legnagyobb jóindulattal, az ellenség pedig a legkeményebben ítél meg benneteket. Hiszen Pompeius, anélkül, hogy egyetlen csatát is vesztett volna, előremutató példátok hatására kiűrtette Italiát. Caesar engem, akit nagyon szeret, a ti hűségtekre bízott, és rátok bízta Sicilia és Africa tartományt is, amelyek nélkül nem lehet tartani a Várost és Italiát. De vannak, akik arra ösztökélnek benneteket, hogy pártoljatok el tőlünk. Valóban, mi is lenne számukra kívánatosabb, mint a mi vesztünkre törni, benneteket pedig förtelmes bűnbe keverni? Vagy mi szörnyűbbet gondolhatnak rólatok ezek a gyűlölködők, mint hogy azokat áruljátok el, akik úgy ítélik: mindent nektek köszönhetnek, és hogy azoknak a hatalmába kerülnének, akik nektek tulajdonítják vesztüket? Vagy csakugyan nem hallottatok Caesar hispaniai tetteiről? Hogy két hadsereget vert meg, két hadvezért győzött le, két tartományt foglalt el? És mindezt attól számítva negyven nap alatt végezte el, hogy az

ellenséggel szembekerült? Avagy ellenállhatnak-e legyőzöttek azok, akik sértetlenül sem tudtak ellenállni neki? Ti pedig, akik követtétek Caesart, amikor győzelme még bizonytalan volt, hogy a hadiszerencse eldőlt, a vesztest követnétek, pedig szolgálatotok jutalmát kellene megkapnotok? Ők azt állítják, hogy elhagyátok és elárultatok őket, s korábbi esküikre emlékeztetnek benneteket. Hát nem ő áldozott-e fel titeket, akik készek voltatok a végsőig kitartani? Kiszolgáltatott helyzetekben nem Caesar kegyelme mentett-e meg mindnyájatokat? Hogyan köthetett magához esküvel az, aki letéve a vesszőnyalábokat, s lemondva a főparancsnokságról, mint magánember és fogoly, másnak a hatalmába került? Valami újfajta elkötelezettség az, hogy megszegvén azt az esküt, amely benneteket jelenleg kötelez, megtarthattátok azt, amely a hadvezér megadása és polgári jogainak elvesztése folytán megszűnt. De, azt hiszem, ha Caesart elismeritek, akkor velem vagytok elégedetlenek. Nem dicsekszem azzal, hogy mit tettem értetek; ez egyelőre kevesebb, mint szeretném, és mint tőlem elvárnátok; de a katonák mindig a háború kimenetele után várják szolgálatuk jutalmát, s hogy az milyen lesz, nem lehet előttetek kétes. De miért is ne említeném meg buzgó ténykedésemet vagy szerencsém, amely eddig ügyünket kísérte? Vagy talán nem elég nektek, hogy a hadsereget épen és sértetlenül áthoztam, és egyetlen hajót sem vesztettem el? Hogy amint megérkeztem, az ellenséges hajóhadat az első ütközetben megvertem? Hogy két nap leforgása alatt kétszer nyertem lovascsatát? Hogy a kikötőből és az öbölből elhoztam az ellenség kétszáz teherhajóját, és úgy megszorítottam őket, hogy sem szárazon, sem vízen nem tudnak maguknak élelmiszert szállítani? Visszautasítottátok ezt a szerencsét, ezeket a hadvezéreket, és inkább a corfiniumi gyalázatot, az itáliai szökést, a hispaniai fegyverletételt, az afrikai háború baljós kilátásait választjátok? Én egyébként csak a Caesar katonája címet akartam, ti neveztetek imperatornak. Ha megbántátok, visszaadom nektek a kitüntetést, ti pedig adjátok vissza nevemet, ne legyen az a látszat, mintha ezt a megtiszteltetést gúnyból kaptam volna tőletek.”

33. A beszéd meghatotta a katonákat, gyakran közbekiabáltak, és úgy látszott, nagyon megbántódtak a hűtlenség gyanúja miatt. Amikor pedig Curio a gyűlésről eltávozott, mindnyájan bátorították: bízzék bennük, ne féljen bárhol is megütközni, és hűségüket, bátorságukat próbára tenni. Miután ily módon mindenkinek a szándéka és hangulata megváltozott, az általános véleménynek megfelelően Curio elhatározta, hogy az első adandó alkalommal megütközik. Másnap ugyanott felsorakoztatta és csatarendbe állította katonáit. Attius Varus sem habozott, felvonultatta csapatait, talán azért, hogy katonáinkat megingassa, talán, hogy ne mulassza el az alkalmat, és kedvező terepen bocsátkozzék harcba.

34. Ahogy fentebb említettük, a két arcvonal között nem nagy, de nehezen megmászható, meredek vízmosás volt. Mindkét vezér azt várta, hogy az ellenség csapatai megkísérelnek átjutni rajta, és így maga kedvezőbb helyen indíthat támadást... Közben a balszárnynon megpillantották, hogy P. Attius egész lovassága - több közbeékelt, könnyű fegyverzetű gyalogossal - a vízmosásba nyomul. Curio lovasságot és két cohors marrucinust küldött ellenük. A rohamnak az ellenség lovasai nem tudtak ellenállni, sőt vágtaban menekültek csapataikhoz, cserbenhagyták a velük együtt támadó könnyűgyalogyságot, a mieink pedig bekerítették és felkoncolták őket. Varus egész arcvonala arrafelé fordult, így látta a bajtársak menekülését és lemészárlását. Ekkor Rebilus, Caesar legatusa, akit Curio nagy hadi tudása miatt hozott magával Siciliából, felkiáltott: „Curio, látod a megrémült ellenséget? Miért habozol, miért nem használod ki a kedvező alkalmat?” Curio emlékeztette katonáit előző napi ígéretükre, és megparancsolta, hogy kövessék, majd csapatai élén rohamra indult. De a vízmosás olyan akadály volt, hogy az első csapatok csak bajtársaik segítségével, nagy nehezen tudtak alulról felmászni. Attius Varus katonái azonban, akiket bajtársaik menekülése és felkoncolása már eleve félelemmel töltött el, nem is gondoltak az ellenállásra, azt hitték, hogy lovasságunk már

valamennyiüket bekerítette. Mielőtt tehát egy dárdát elhajíthattak volna, vagy a mieink közelebb érték volna, Varus egész arcvonala hátat fordított, és visszavonult a táborba.

35. Menekülés közben bizonyos Fabius Paelignus, Curio seregének közkatona, utolérte a menekülők előhadát, és Varust kereste, nevét hangosan kiabálva: azt hitték, Varus egyik katonája, és valamire figyelmezteti vagy valamit mondani akar neki. Varus, többször hallván a nevét, körültekintett, megállott, és megkérdezte, ki ő, és mi akar. Ekkor Fabius kardjával fedetlen vállára sújtott, és kis híján megölte. Varus csak úgy menekült meg a veszedelemből, hogy felemelt pajzzsal kivédte a támadást, Fabiust a közelben levő katonák körülfojták és megölték. A menekülők rendetlen tömege eltorlaszolta a tábor kapuját, és elzárta az utat: ezen a helyen, sebesülés nélkül, többen veszttek oda, mint a csatában vagy menekülés közben. Nem sok kellett volna hozzá, hogy még a táborból is kivessük őket; többen megállás nélkül egyenesen a városba futottak. De a tábor fekvése és műszaki védelme meggátolta, hogy betörhessünk. Curio csatára kivonult katonáinak nem volt olyan felszerelése, amit táborok ostromához szoktak használni. Így tehát Curio, az egy Fabius kivételével, teljes egészében sértetlenül visszavezette seregét a táborba; az ellenség soraiból mintegy hatszázan elestek, ezren megsebesültek. Curio elvonulása után a sebesültek valamennyien és rajtuk kívül még sokan, akik csak színlelték a sebesülést - félelmükben visszahúzódtak a táborból a városba. Varus észrevette ezt, s felismerve a hadsereg rettegését, a látszat kedvéért egy kürtöst és néhány sátort a táborban hagyott, majd a harmadik őrsváltás idején seregét csendben visszavezette a városba.

36. Másnap Curio elrendelte, hogy Uticát vegyék ostrom alá, és árkolják körül sáncokkal. A városban élő néptömeg a hosszan tartó békében elszokott a háborútól; Caesar tett nekik néhány szolgálatot, ezért baráti érzelmekkel viseltettek iránta; a római polgárok gyülekezete is különféle emberekből állott; az előző ütközetek következtében pedig nagy volt a rémület. Ezért valamennyien már nyíltan a megadásról beszéltek, és tárgyaltak P. Attiusszal, nehogy makacssága mindannyiuk életét megzavarja. Tárgyalás közben megérkeztek Iuba király előreküldött követei, akik közölték, hogy nagy sereg közeledik, és buzdították őket, hogy őrizzék és védelmezzék a várost. Ezekre a hírekre a megfélemlített emberek nekibátorodtak.

37. Mindezt jelentették Curiónak is, de egy ideig nem hitte el, annyira bízott a saját ügyében. Most már szóban és írásban is érkeztek hírek Africába Caesar hispaniai sikereiről. Ezekről a hírekről fellelkesülve azt hitte, hogy a király semmit nem mer ellene kezdeni. De amikor biztos forrásból megtudta, hogy Iuba csapatai huszonöt mérföldnél kisebb távolságra vannak Uticától, otthagya az erődítményeket, és visszavonult Castra Corneliába. Itt elrendelte, hogy gyűjtsenek be gabonát, erősítsék meg a tábor, és szállítsanak hadianyagot, majd azonnal Siciliába üzent, hogy a két legiót és a maradék lovasságot szállítsák át hozzá. A tábor igen alkalmas volt a háború elnyújtására, részben fekvése és védelmi berendezése, részben a tenger közelsége, valamint a bőséges ivóvíz és só miatt, amelyet a közeli sóbányákból nagy mennyiségben hordtak oda. Sok erdő volt, így nem láthattak hiányt fában, a földeken lábon állt a sok gabona, így éhezniük sem kellett. Ezért Curio, mindnyájukkal egyetértésben, arra készült, hogy bevárja a sereg többi részét, és elhúzza a háborút.

38. Ezt elhatározta, és tervei helyeslésre találtak, de ekkor néhány városi szökevénytől azt hallotta, hogy Iubát határvillongások és a leptisiekkel támadt ellentétek miatt visszahívták országába, és helyette alvezére, Saburra közeledik jelentéktelen haderővel Utica felé. Vakon hitt a hírhez, ezért megváltoztatta tervét, és elhatározta, hogy megütközik. Ehhez a szándékához sokban hozzájárult fiatalsága, merészsége, előző sikere és a győzelembe vetett hite. Így aztán az éj beálltával egész lovasságát a Bagrada folyóhoz küldte az ellenség táborára, amelynek élén az imént említett Saburra állott; ám őt valamennyi csapatával követte

Iuba, és hatezer lépésnyi távolságban táborozott. A kiküldött lovasok éjjel tették meg az utat, és megtámadták a gyanútlan és mit sem sejtő ellenséget. A numidák ugyanis barbár szokás szerint minden rend nélkül, összevissza telepedtek le. Rátámadtak tehát a szanaszét fekvő, mélyen alvó katonákra, sokat megöltek; mások rémülten elmenekültek. A lovasok dolguk végeztével, foglyaikkal együtt visszatértek Curióhoz.

39. A negyedik őrségváltás táján Curio az összes csapattal kivonult, öt cohorsot visszahagyott a tábor védelmére. Hatezer lépés menetelés után találkozott a lovasokkal, és értesült sikerükről; a foglyoktól megkérdezte, ki a Bagradánál levő tábor parancsnoka; azt válaszolták, hogy Saburra. Siettében, hogy útja hátralevő részét megtegye, elmulasztott több kérdést feltenni, és a legközelebb levő csapataihoz fordulva így szólt: „Nem látjátok, katonák, hogy a foglyok közlése megegyezik a szökevényekével? A király távol van, jelentéktelen csapatot küldött, amely kevés lovasunknak sem volt képes ellenállni. Rajta hát a zsákmányért, előre a győzelemért, hogy most már jutalmatokra és hálánkra gondolhassunk!” A lovasság sikere önmagában is nagy volt, különösen, ha csekély számukat összevetjük a numidák tömegével. Mindezt még felnagyítva adták elő a lovasok, ahogy az ember örömmel dicsekszik sikereivel. Ezenkívül mutogatták a bőséges zsákmányt, elővezették a foglyul ejtett gyalogosokat és lovasokat: úgy látszott, minden időhalasztás csak késlelteti a győzelmet, így a katonák harci kedve megfelelt Curio reményének. Megparancsolta, hogy a lovasság kövesse, és még siettetten is útját, hogy a futástól erősen megrémült ellenségen minél eredményesebben üthessen rajta. Az egész éjjel tartó meneteléstől kimerült katonák azonban nem tudták követni, és útközben többször lemaradtak. De még ez sem csökkentette Curio reményét.

40. Iuba értesült Saburrától az éjszakai ütközetről, és kétezer hispaniai és gallus lovast, akik rendszerint testőrszolgálatot végeztek körülötte, valamint azt a gyalogságot, amelyben a legjobban megbízott, segítségül küldte Saburrának; ő maga a többi csapattal és hatvan elefánttal lassabban követte őket. Saburra, gyanítva, hogy az előreküldött lovasság után maga Curio közeledik, lovas és gyalogos csapatait csatarendbe állította, és megparancsolta nekik, hogy félelmet színelve kissé hátráljanak, és vonuljanak vissza; amikor majd kell, jelt ad az ütközetre, s kiadja a helyzet megkívánta parancsokat. Curio korábbi reményeit megerősítette az a most kialakult véleménye, hogy az ellenség menekül, ezért csapatait a magasabban fekvő helyekről a sík területre vezette le.

41. Innen továbbnyomult, majd megállott, mert a hadsereg tizenhat mérföldnyi menetelés után már elfáradt. Ekkor Saburra jelt adott az övéinek, csatasorba állította őket, elindult, és a sorokat végigjárva, buzdította harcosait. A gyalogságot inkább csak látszatra, távolból vetette be, lovasságát viszont rohamra indította. Curiónak helyén volt a szíve, és embereit arra buzdította, hogy mindent csak bátorságuktól várjanak. Valóban, gyalogosaiból, noha fáradtak voltak, lovasaiból, ámbár kevesen voltak és kimerültek a megerőltetéstől, nem hiányzott sem a harci kedv, sem a bátorság, de hát a lovasok csak kétszázan voltak, mert a többiek útközben lemaradtak. Bármely részen indítottak el támadást, az ellenséget hátrálásra kényszerítették, de a menekülőket nem követhették messzire, és nem sarkallhatták lovaikat gyorsabb iramra. Az ellenséges lovasság viszont hozzákezdett, hogy arcvonalunk mindkét szárnyát bekerítse, és hátulról legázolja. Mikor a cohorsok előnyomultak állásaikból, a pihent numidák kitértek a mieink rohama elől, ismét megkerülték a soraikhoz visszatérő csapatokat, és elvágták őket az arcvonaltól. Ekképpen sem helyben maradni, sem a csatarendet tartani, sem támadni, vagy a véletlent megkísérteni nem látszott biztonságosnak. Az ellenség csapatai a királytól küldött segéderőkkel egyre gyarapodtak, a mieink ereje a fáradtság következtében megfogyatkozott; a sebesültek pedig nem hagyhatták el a sereget, biztos helyre sem lehetett szállítani őket, mert az ellenség lovassága az egész arcvonalat átkarolva tartotta. A sebesültek - kétségbeesve sorsukon, ahogy haldoklók szokták tenni - vagy halálukat siratták meg, vagy rábízták szüleiket

bajtársaikra, ha jó szerencsével megmenekülnek a veszedelemből. Valamennyiüket félelem és szomorúság töltötte el.

42. Curio belátta, hogy az általános rémület közepette sem buzdítására, sem könyörgésére nem hallgatnak, de azt hitte, hogy e szerencsétlen helyzetben még van valami remény a menekülésre, és megparancsolta, hogy foglalják el a közeli magaslatokat, és vigyék oda hadijelvényeiket. De Saburra lovasai ekkor már megszállták ezeket a helyeket. Ekkor a mieinken végső kétségbeesés lett úrrá; a menekülőket a lovasok is mészárolták, de az ellenség kardcsapása nélkül is összeestek. Cn. Domitius, a lovasság parancsnoka, maroknyi lovassal körülvette Curiót, és bízta, mentse az életét, meneküljön, vágtsa a táborba, és megígérte, hogy nem hagyja el. De Curio kijelentette, hogy ha a Caesartól rábízott hadsereget elvesztette, nem tudna többé a szeme elé kerülni, és így harcban esett el. Nagyon kevés lovas menekült meg az ütközetből; de azok, akik, mint említettük, az utóvédnél maradtak, hogy lovaikat pihentessék, látván a távolból a sereg menekülését, sértetlenül visszatértek a táborba. A gyalogosok mind egy szálra estek.

43. E hírekről értesülvén, Marcius Rufus quaestor, akit Curio a táborban hagyott, buzdította katonáit, ne veszítsék el bátorságukat. A katonák kérték, és könyörögtek neki, hogy szállítsa vissza őket hajókon Siciliába. Rufus meg is ígérte, és utasította a hajók parancsnokait, hogy kora este valamennyi csónak legyen készenlétben a parton. De mindenki nagy volt a rémület: egyesek azt állították, hogy Iuba csapatai már itt is vannak, mások pedig azt, hogy Varus közeledik legióival, és már látták is a port, amit az érkezők vertek fel, mindebből azonban semmi nem következett be. Mások meg arra gyanakodtak, hogy az ellenség hajóhada majd sebesen ellenük tart. Ennélfogva félelmében mindenki csak magára gondolt. A hajóhad legénysége sürgette az indulást. Menekülésük felizgatta a szállítóhajók parancsnokait; csupán néhány csónak gyülekezett a parancs szerint, hogy teljesítse a feladatot. De az emberektől nyüzsgő tengerparton olyan nagy volt a tülekedés - mindenki elsőnek akart hajóra szállni -, hogy a túlterhelés következtében néhány csónak elmerült, a többi csónak legénysége pedig az elmerüléstől tartva, vonakodott közelebb menni.

44. Így történt aztán, hogy csupán kevés katona és családapa szállt hajóra és érkezett meg sértetlenül Siciliába: befolyásos személyek, illetve olyanok, akik szánalmat keltettek, vagy oda tudtak úszni a hajókhoz. A többi csapat éjnek idején centuriókat küldött követségbe Varushoz, és megadták magukat. Másnap Iuba, meglátván a város előtt e katonák cohorsait, kijelentette, hogy mind az ő zsákmánya, és nagy részüket felkoncoltatta, néhány válogatott embert pedig országába küldött. Varus panaszkodott ugyan, hogy a király megszegi az ő adott szavát, mégsem mert ellenszegülni. Iuba több senator kíséretében - közöttük volt Ser. Sulpicius és Licinius Damasippus - lóháton vonult be a városba, néhány napon át rendeleteket és parancsokat adott, hogy mi történjék Uticában, majd pár nap múlva teljes haderejével visszatért országába.

HARMADIK KÖNYV

1. Caesar dictatorként népgyűléseket tartott, amelyeken Iulius Caesart és P. Serviliust választották consullá, mert ez volt az az esztendő, amelyben a törvény szerint Caesart consullá lehetett választani. Ezután - mivel egész Italiában hitelszűke lépett fel, és a kölcsönöket nem fizették vissza - elrendelte, hogy nevezzenek ki döntőbírákat, ezek becsüljék majd fel, mennyi volt az ingó és ingatlan vagyonok értéke a háború előtt, s engedjék át őket a hitelezőknek. Ezt tartotta a legalkalmasabb módnak rá, hogy az adósságok eltörlésétől való félelmet megszüntesse vagy legalább csökkentse - hiszen a háborúkat és belviszályokat többnyire ez szokta követni -, és hogy az adósok hitelképességét megszilárdítsa. Majd a praetorok és a néptribunusok útján törvényjavaslatot terjesztett a nép elé, hogy azokat a személyeket, akiket Pompeius törvénye értelmében választási visszaélések miatt elítéltek (azokban az időkben ugyanis, amikor Pompeius a Város védelmére legiókat tartott, más bírák végezték a vizsgálatot, ismét mások hoztak rákövetkező nap ítéletet), visszahelyezzék jogaikba. Ezek a személyek a polgárháború kezdetén felajánlották Caesarnak, hogy szükség esetén vegye igénybe szolgálataikat. Caesar úgy értékelte, mintha igénybe is vette volna őket, mivel rendelkezésére bocsátották magukat. Úgy döntött, hogy ezeket a férfiakat inkább néphatározattal helyezték vissza jogaikba, ne lássék úgy, mintha az ő kegyéből kapnák vissza jogaikat: egyrészt nem akart szolgálatuk viszonzásában hálátlannak mutatkozni, másrészt azt a látszatot sem akarta kelteni, hogy a népet megillető kegyelmi jogkört bitorolja.

2. Mindennek elvégzésére, a latin szövetség tiszteletére rendezett ünnepekre, továbbá a választások lebonyolítására tizenegy napot állapított meg, majd lemondott a dictatorságról, kivonult a Városból, és Brundisiumba ment. Úgy rendelkezett, hogy tizenkét legio és egész lovassága jöjjön oda. De csak annyi hajót talált ott, amennyivel tizenötezer legonarius katonát és ötszáz lovasat éppen hogy el lehetett szállítani. Caesar csak hajók hiányában nem tudta a háborút gyorsan befejezni. Egyébként a csapatokat sem lehetett teljes számban behajózni, mert sokan harcképtelenné váltak a számos galliai hadjáratban, a hispaniai nagy menetelés is erősen csökkentette számukat, és a fölöttébb egészséges galliai és hispaniai vidékek után Apuliának és Brundisium környékének ártalmas őszi időjárása is megviselte az egész hadsereg egészségi állapotát.

3. Pompeiusnak egy éve volt rá, hogy seregeket gyűjtsön; ez az év háborúskodás és az ellenség háborgatása nélkül telt el. Asiából, a Cyclasokról, Corcyrából, Athénból, Pontusból, Bithyniából, Syriából, Ciliciából, Phoeniciából, Egyiptomból nagy hajóhadat gyűjtött össze, és mindenütt sok hajót építtetett. Asiától és Syriától, valamennyi királytól, uralkodótól és tetrarchától, valamint Achaia szabad népeitől sok pénzt követelt és hajtott be, a hatalma alatt álló tartományok adóbérlő társaságait is jelentős összegek kifizetésére kényszerítette.

4. Római polgárokból kilenc legiót szervezett: ötöt Italiából, ezeket a tengeren szállította át; egyet ciliciai veteranusokból, ezt kettőből olvasztotta eggyé, és „ikerlegiónak” nevezte el; egyet Cretából és Macedoniából, ez kiszolgált katonákból állott, akiket leszerelés után egykori fővezéreik ezekben a tartományokban telepítettek le; kettőt Asiából, ezeket Lentulus consul soroztatta be. Ezenkívül még Thessaliából, Boiotiából, Achaiából és Epirusból is sok katonát osztott be tartalékként a legiókhoz, és közéjük vegyítette Antonius katonáit. Két legiót várt még Syriából Scipio vezetésével. Cretából, Lacedaemonból, Pontusból és Syriából háromezer íjásza, két, egyenként hatszáz főből álló parittyás cohorsa és hétezer lovasa volt. Ezekből hatszáz gallt Deiotarus hozott magával, ötszázat Ariobarzanes Cappadociából; körülbelül ugyanennyit adott Cotus Thraciából, és velük küldte fiát, Sadalát; kétszázan Macedoniából érkeztek, élükön a kiválóan bátor Rhascypolis; Alexandriából Pompeius fia hajóhadával

együtt Gabinius egykori seregéből ötszáz gallt és germánt hozott el, akiket Gabinius Ptolomaeus király védelmére hagyott hátra; nyolcszázat Pompeius saját rabszolgái és pásztorai közül hívott be; Gallograeciából Tarcondarius Castor és Domnilaus háromszázat adott - egyikük maga jött, a másik a fiát küldte -, kétszázat, nagy részük lovas íjász volt, Syriából a commagenei Antiochus küldött, akinek Pompeius nagy ajándékokat adott. Ezekkel együtt dardanusokat és bessusokat is küldött - akik részben zsoldosok voltak, részben parancsra vagy önkéntesen jöttek -, hasonlóképpen macedonokat, thessaliaiakat, valamint más népek s törzsek fiait. Így hozta össze azt a létszámot, amelyet fentebb említettünk.

5. Pompeius hatalmas mennyiségű gabonát gyűjtött be Thessaliából, Asiából, Egyiptomból, Cretából, Cyrenaicából és más vidékekről. Elhatározta, a telet Dyrrachiumban, Apolloniában és az összes tengerparti városban töltik, hogy meggátolja Caesar átkelését a tengeren, ezért hajóhadát az egész tengerpart mentén szétszította. Az egyiptomi hajóhad élén Pompeius fia, az asiai D. Laelius és C. Triarius, a syriai C. Cassius állott, a rhodusi hajóhadat C. Marcellus és C. Coponius, a liburniai és az achaiait Scribonius Libo és M. Octavius vezérelte. De az egész hajóhad főparancsnoka M. Bibulus volt; az ő feladata volt a legfőbb vezetés.

6. Caesar, amint Brundisiumba érkezett, egy gyűlésen beszédet intézett katonáihoz: immár a fáradság és veszedelmek végéhez értek. Teljes nyugalommal hagyják holmijukat és csomagjaikat Italiában, ők maguk szálljanak mátha nélkül hajóra, hogy így minél több katonát lehessen behajózni, reméljenek mindent a győzelemtől és az ő bőkezűségétől. Mindnyájan azt kiáltották, parancsoljon nekik, amit akar, ők minden parancsát bizalommal végrehajtják.

Január negyedikén indultak el a hajók. Mint fentebb említettük, hét legiót hajózott be. Másnap partot ért. Óvatosan került minden kikötőt, amelyről azt hitte, hogy az ellenség tartja megszállva, végül Ceraunium hegyei és más veszélyes hegyek között szerencsésen talált alkalmas helyet, amelyet Palaestének neveztek. Itt valamennyi hajó katonái sértetlenül partra szálltak.

7. Oricumban Lucretius Vespillo és Minucius Rufus parancsnoksága alatt tizenhét asiai hajó állott, amelyeket D. Laelius rendelt parancsnokságuk alá. M. Bibulus százötven hajóval Corcyrában állomásozott. De amazoknak nem volt elég önbizalmuk, nem mertek a kikötőből kifutni - ámbar Caesar védelmére mindössze tizenkét hadihajó szolgált, s ezek közül is csak négynek volt fedélzete, Bibulus sem akadályozta meg őt idejében: nem volt elég evezőse, hajói nem érték el a kellő sebességet. Ezért Caesart előbb látták meg a szárazföldön, mint ahogy elterjedt az érkezéséről szóló hír ezeken a vidékeken.

8. A katonák partraszállása után Caesar még aznap éjszaka visszaküldte a hajókat Brundisiumba, hogy elszállíthassák a többi legiót és a lovasságot. Ezt a feladatot Fufius Calenus legatusra bízta azzal, hogy a legiók elszállítását gyorsan bonyolítsa le. De a hajók későn hagyták el a kikötőt, nem használták ki az éjszakai kedvező széljárást, és visszatérőben szerencsétlenül jártak. Mert Bibulus, aki Corcyrában hírt kapott Caesar érkezéséről, azt remélte, hogy elérí a megrakott hajók egy részét, de csak üres hajókat fogott el. Körülbelül harminc hajóra talált, és figyelmetlensége miatt érzett haragját és dühét ezeken töltötte ki, mindet felgyújtatta, és a tengerészeket, valamint a hajók tulajdonosait is elpusztította a tűzben, azt remélve, hogy ez a súlyos büntetés másokat majd elriaszt. Ezután Sasontól Oricumig minden kikötőt, révet és partot megszállt hajóhadával, körültekintően őrségeket helyezett el, ő maga a kemény tél ellenére a hajókon öröködött, fáradságtól és munkától nem riadt vissza, és segítségre nem számított, csak hogy Caesart be tudja keríteni...

9. A liburniai hajók kifutottak Illyricumból, és M. Octavius a parancsnoksága alatt álló hajókkal nemsokára megérkezett Salonaeba. Itt fellázította a dalmatákat és a többi barbár népet, Issát rábírta, pártoljon el Caesartól. Minthogy Salonaeban a római polgárok gyüle-

kezetét sem ígéretekkel, sem veszélyes fenyegetésekkel nem tudta megingatni, elhatározta, hogy megostromolja a várost. A várost azonban fekvése és magaslati helyzete védte. Mindazonáltal a római polgárok védelmükre sietve fatornyokat építettek, és mivel kevés emberük és a sok sebesülés miatt gyengék voltak az ellenállásra, utolsó mentségként felszabadították a fiatal rabszolgákat, az asszonyok levágott hajfonatából pedig a hajítógépekhez köteleket készítettek. Octavius felismerte szándékukat, a várost öt táborral vette körül, és hozzáfogott, hogy egyidejű ostromlással és támadásokkal törje meg őket. Saloniae lakói készek voltak mindent elviselni, de sokat szenvedtek, különösen az élelemhiány miatt, ezért követséget küldtek Caesarhoz, hogy segítséget kérjenek tőle; minden egyéb nehézséget, amennyire erejüktől telt, magukra vállaltak. Múlt az idő, az ostrom hosszas elhúzódása következtében Octavius katonái figyelmetlenek lettek. Az ostromlottak felhasználták azt a kedvező alkalmat, hogy Octavius katonái déli időben eltávoztak, ezért fiúkat és asszonyokat állítottak a várfalakra, hogy az ellenség ne hiányolja a mindennapos megszokott látványt, ők maguk pedig a nemrég felszabadított rabszolgákkal csapatot alkotva rátörtek Octavius legközelebb eső táborára. Elfoglalták, és ugyanazzal a rohammal a másikat is megtámadták, majd a harmadikat, a negyediket, és végül a többit is, kiűzték őket valamennyi táborból, sokat megöltek, a többit, sőt magát Octaviust is arra kényszerítették, hogy végül a hajókra meneküljenek. Így végződött az ostrom. A tél már közeledett, ekkora vereség után Octavius feladta a város ostromának reményét, és visszavonult Pompeiushoz Dyrrachiumba.

10. Említettük, hogy L. Vibullius Rufust, Pompeius praefectusát, Caesar két alkalommal foglyul ejtette - először Corfiniumnál, másodszor Hispaniában -, s mindkét alkalommal szabadon bocsátotta. Az iránta tanúsított nagylelkűség miatt Caesar alkalmasnak tartotta ezt az embert arra, hogy megbízásaival Cn. Pompeiushoz küldje, mivel tudta, hogy Pompeius előtt tekintélye van. A megbízások lényege pedig ez volt: mindketten hagyjanak fel makacsságukkal, tegyék le a fegyvert, és ne hívják ki még inkább maguk ellen a sorsot; mindketten éppen elég veszteséget szenvedtek el, ami tanulságul és figyelmeztetésül szolgálhat nekik, hogy a további sorscsapásoktól óvakodjanak; Pompeius, kiverve Italiából, elvesztette Siciliát, Sardiniát és a két Hispaniát, továbbá Italiában és Hispaniában százharminc, római polgárokból álló cohorsot; Caesar vesztesége Curio halála és az africai hadsereg pusztulása, valamint Antonius katonáinak fegyverletétele Curicta közelében. Kíméljék tehát magukat és a köztársaságot, hiszen veszteségeikkel ők maguk példázzák, milyen forgandó a hadiszerencse. Most még mindketten tele vannak bizakodással, mindketten egyforma erősnek látszanak, ez az egyetlen alkalom a béketárgyalásra. De ha bármelyiküknek egy kicsit is kedvez a hadiszerencse, az, aki magát győztesnek véli, nem fogadja el a másik békefeltételeit, és az, aki abban bízik, hogy minden az övé lesz, nem elégszik majd meg a méltányos résszel. Már korábban sem tudtak a békefeltételekben megegyezni, ezért Rómában a senatustól és néptől kellene javaslatot kérni. Az állam érdekében állana - mindketten ezt tartásák a legfontosabbnak -, ha a katonák gyűlésén azonnal megesküdnének, hogy seregeiket három napon belül elbocsátják. Ha leteszik a fegyvert, ha nem lesznek segédcsapataik, amelyekben most bízhatnak, mindketten kénytelenek lennének belenyugodni a nép és a senatus döntésébe. Hogy ezt Pompeius könnyebben elfogadhassa, ő maga hajlandó minden szárazföldi seregét és a városok helyőrségeit elbocsátani...

11. Elhangzottak a javaslatok, Vibullius azonban szükségesnek tartotta, hogy értesítse Pompeiust Caesar hirtelen megérkezéséről, hogy dönthesse, mielőtt tárgyalni kezdene a javaslatokról. Ezért éjjel-nappal folytatta útját, és minden városban lovat váltva sietett Pompeiushoz, hogy Caesar partraszállását jelentse. Ebben az időben Pompeius Candaviában volt, útban Macedoniából Apolloniába és Dyrrachiumba, a téli szállásokra. De az új helyzet megzavarta, erőltetett menetben igyekezett Apolloniába, nehogy Caesar elfoglalja a tenger-

parti városokat. Caesar azonban katonái kihajózása után Oricumba utazott. Mikor odaérkezett, L. Torquatus, aki Pompeius rendeletéből a város parancsnoka volt, s helyőrsége parthinusokból állott, bezáratta a kapukat, és megkísérelte a város védelmét. Megparancsolta a görögöknek, hogy menjenek a városfalakra, és fogjanak fegyvert, de azok nem voltak hajlandók a római nép uralma ellen harcolni. Amikor pedig a városbeliek megkísérelték, hogy önszántukból befogadják Caesart, Torquatus a segítség minden reményéről letett, kinyitotta a kapukat, megadta magát Caesarnak, a várost kiszolgáltatta neki, és semmi bántódás nem érte.

12. Oricum elfoglalása után Caesar késlekedés nélkül Apolloniába vonult. Jövetelének hírére L. Staberius, az ottani parancsnok, vízkészletet hordatott a várba, hozzáfogott a megerősítéshez, és az apolloniaiaktól túsokat követelt, ők azonban nem adtak túszt, és nem voltak hajlandók a consul előtt bezárni a kapukat és másképpen vélekedni róla, mint ahogy egész Italia (és a római nép) döntött. Staberius, mikor megtudta szándékukat, titokban elmenekült Apolloniából. A városlakók követeket küldtek Caesarhoz, és befogadták a városba. Hasonlóan járt el Byllius, Amantia és a többi szomszédos város, valamint Epirus egész lakossága; küldöttségeket menesztettek Caesarhoz, és megígérték, hogy teljesítik parancsait.

13. Pompeius azonban értesült az oricum és apolloniai eseményekről, aggodalom fogta el Dyrrachiumért, és éjjel-nappali menetelésben a városba sietett. Közben az a hír terjedt el, hogy Caesar már közeledik, erre olyan nagy félelem töltötte el seregét, amely éjt nappallá téve szünet nélkül menetelt, hogy az Epirusból és a szomszédos vidékekről való katonák csaknem valamennyien elhagyták a hadijelvényeket, sokan eldobták fegyvereiket, s a menetelés inkább szökéshez hasonlított. Mikor azonban Pompeius Dyrrachium mellett megállott, és kitűzte a táborhelyet, előlépett a megrettent hadseregből Labienus, és elsőnek megesküdt, hogy nem hagyja el Pompeiust, s bármilyen sorsot mérjen is reá a hadiszerencse, megosztja vele. Ugyanígy esküdt a többi legatus, őket a katonai tribunusok és a centuriók követték, majd felesküdt az egész hadsereg. Caesar, minthogy a Dyrrachiumba vezető úton megelőzték, megállította a gyors menetelést, és az Apsus folyó mentén, Apollonia térségében tábort veretett, hogy erődítményekkel és őrségekkel védelmezze azokat a városokat, amelyek különösen megérdemelték. Elhatározta, hogy itt várja be a többi legió megérkezését Italiából, és borsátrakban telet át. Ugyanezt tette Pompeius, és az Apsus folyó túlsó partján elhelyezett táborba vonta össze valamennyi seregét és segédcsatáját.

14. Calenus, Caesar parancsához híven, Brundisiumban, befogadóképességük mértéke szerint, megrakta a hajókat legiókkal és lovasokkal, majd felszedték a horgonyt. Alig hagyták el a kikötőt, levél érkezett Caesartól, melyben figyelmeztette Calenust, hogy az ellenség megszállva tartja az összes kikötőt és a partvidéket. Erre a hírre Calenus visszatért a kikötőbe, és a hajókat is visszarendelte. Az egyik azonban - nem voltak rajta katonák és magánvezetés alatt állott - nem engedelmeskedett Calenus parancsának, tovább folytatta útját, Oricumba vetődött, és ott Bibulus megcsáklázta. Bibulus az összes rabszolgát és szabadot, még a gyermekeket is, kivétel nélkül kivégeztette. Így tehát csak kis időn és nagy véletlenül múlt az egész hadsereg megmenekülése.

15. Bibulus, mint főntebb elmondottuk, hajóhadával Oricumnál volt, és ahogy ő a tengert meg a kikötőket elzárta Caesar elől, ugyanúgy vágta el Caesar Bibulust a szárazföldi területektől. Caesar ugyanis szétszórt őrségeivel az egész tengerpartot uralma alatt tartotta, ezért Bibulusnak nem nyílt lehetősége rá, hogy fát és ivóvizet szerezzenek, vagy a hajókat kikössék. Az ellenség nagyon nehéz helyzetben volt; hiányt szenvedett a legszükségesebb anyagokban, olyannyira, hogy nemcsak az élelmiszert, hanem a fát és ivóvizet is teherhajókon kényszerültek Corcyrából odahozatni. Sőt egy alkalommal még az is megtörtént, hogy azokkal a bőrtakarókkal, amelyekkel a hajókat a rossz idő miatt befödtek, az éjjeli harmatot kellett

felfogniuk. Mégis türelemmel és nyugalommal viselték el mindezeket a nehézségeket, mert úgy vélték, hogy a tengerpartot nem hagyhatják őrizetlenül, és a kikötőket nem adhatják fel. A főttebb említett nehézségek közepette Libo csatlakozott Bibulushoz, és hajóikról mindketten üzenetet váltottak M'. Acilius és Statius Murcus legatusokkal: az egyik a várórségnek, a másik a szárazföldi csapatoknak volt a parancsnoka. Kijelentették: ha lehetőségük nyílnék, nagy fontosságú ügyekről szeretnének Caesarrel beszélni. Hogy a dolog valószínűbbnek lássék, még néhány szót hozzáfűztek, mintha a megegyezésről akarnának tárgyalni. Azt kívánták, hogy közben legyen fegyverszünet, és ezt el is érték. Közlésük ugyanis nagyon fontosnak látszott, és a legatusok tudták, hogy Caesar is fölöttébb vágyik a megegyezésre, s azt hitték, ez már a Vibulliusnak adott megbízás eredménye.

16. Ebben az időben Caesar egy legióval a távolabbi városok elfoglalására vonult, hogy gabonát szerezzen, amelynek szűkében volt, s éppen a Corcyrával szemben fekvő Buthrotum városánál állt. Acilius és Murcus leveléből itt értesült Libo és Bibulus kívánságairól, ezért otthagyta a legiót, és visszatért Oricumba. Ahogy odaérkezett, tárgyalásra hívta meg őket. Libo eljött, és kimentette Bibulust, aki még aedilisségük és praetorságuk óta személy szerint nagyon haragszik Caesarra, s gyűlöli őt; azért is tért ki a tárgyalás elől, hogy a legjobb reményekkel kecsegtető, igen fontos megbeszéléseket meg ne akadályozza az ő indulatossága. Pompeius leghőbb vágya ma is az, ami mindig volt: egyezzenek meg, és tegyék le a fegyvert, de erre neki, Libónak, nincs felhatalmazása, mert a haditanács határozata a döntést minden fontos ügyben Pompeiusnak engedte át. Ha azonban megismeri Caesar követeléseit, Pompeius tudomására hozzák őket, aztán majd sürgetésükre személyesen fog dönteni. Addig is, amíg válasz érkezik tőle, nyugodjanak a fegyverek, és egyik fél se ártson a másiknak. Még néhány szót mondott a viszályról, csapataikról és segéderőikről.

17. Caesar akkor sem gondolta, hogy minderre felelnie kell, és most sem látunk elég okot rá, hogy megemlékezzünk róluk. Caesar azt kívánta, hogy biztonságban követeket küldhessen Pompeiushoz, Libo és Bibulus vállaljon kötelezettséget, hogy fogadják a követeket, és Pompeiushoz vezetik őket. Ami a fegyvernugyvást illeti, a hadihelyzet egyenlő esélyű: Libo és Bibulus elzárja Caesart hajóitól és segédforrásaitól, Caesar viszont elvágja őket a szárazföldtől és az ivóvíztől. Ha azt akarják, hogy könnyítsen helyzetükön, ők is enyhítsék a tengeri zárat; ha fenntartják, ő sem engedhet. De még akkor is tárgyalhatnak a megegyezésről, ha nem változtatnak a helyzeten; az egyik nem lehet akadálya a másiknak. Libo nem akarta, fogadni Caesar követeit, biztonságukért sem kezeskedett, az egész ügyét Pompeiusra hárította: csupán a fegyverszünet mellett tartott ki, azt viszont hevesen sürgette. Caesar észrevette, hogy Libo az egész tárgyalást csak a jelenlegi veszély és ínség elhárítása miatt kezdeményezte, és a békére sem reményt, sem javaslatot nem nyújt, ezért figyelmét ismét a háború folytatására irányította.

18. Bibulus sokáig nem tudott kijutni a szárazföldre, és a hideg, valamint a sok munka miatt súlyosan megbetegedett, de sem gyógyítani nem tudta magát, sem a magára vállalt feladatát nem akarta elmulasztani, ezért nem állhatott ellen a halálos kór hatalmának. Halála után a főparancsnokságot nem ruházták egy személyre, hanem minden egyes parancsnok a másiktól függetlenül, saját belátása szerint vezényelte hajóraját. Vibullius - miután a Caesar váratlan érkezése miatt támadt nyugtalanságot úgy-ahogy lecsendesítette, Libóval, L. Lucceiusszal és Theophanesszal egyetértésben - Pompeius velük szokta a legfontosabb ügyeket megbeszélni - Caesar javaslatait tárgyalásra előterjesztette. Pompeius azonban rögtön a szavába vágott, és megtiltotta, hogy tovább beszéljen. „Mit érdekel - úgymond - az élet vagy a haza, ha úgy látszik, hogy csak Caesar kegyelméből tarthatom meg? Ezt a véleményt nem lehet elkerülni, ha feltételezik majd rólam, hogy úgy vittek vissza Italiába... amelyet elhagytam.” Caesar a háború végén tudta meg ezt azoktól, akik a nyilatkozatnál jelen voltak. Mégis, mindennek ellenére, megpróbált más módon béketárgyalásokat folytatni.

19. A két tábornok, Pompeiusét és Caesarét csak az Apsus folyó választotta el; a katonák gyakran beszélgettek egymással, hallgatólagos megegyezéssel egy dárdát sem hajítottak egymásra. Caesar a folyó partjához küldte legatusát, P. Vatiniust, és megbízta, hogy olyasmiről beszéljen, ami leginkább szolgálhatná a béke ügyét, jelentse ki hangosan többször, vajon nem szabad-e a római polgároknak a polgárokhöz megbízottakat küldeniük, hiszen ezt a Pyrenaeusokból szökött rabszolgáknak és banditáknak is megengedték - különösen, ha arról tárgyalnak, hogy polgár polgár ellen ne harcoljon fegyverrel. Könyörögve beszélt a maga és valamennyiük érdekében. Mindkét fél katonái csendben hallgatták. A másik oldalról közölték: Aulus Varro felajánlotta, hogy másnap eljön a megbeszélésre, és közösen vizsgálják meg, miképpen jöhetnek biztonságban a követek, és adhatják elő mondanivalójukat; ebből a célból megállapodtak egy bizonyos időpontban. Mikor másnap sor került a találkozóra, mindkét részről nagy tömeg gyűlt egybe, mert sokat vártak ettől a megbeszéléstől, és szemmel láthatóan valamennyien nagy figyelemmel kísérték a béke ügyét. Ekkor előlépett a tömegből T. Labienus, mérsékelt hangon beszélni kezdett a békéről, és vitába kezdett Vatiniusszal. Szóváltásukat hirtelen mindenfelől behajított dárdák szakították félbe; Vatinius csak katonái pajzsának védelmében tudott megmenekülni, de sokan megsebesültek, többek között Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, más centuriók és katonák is. Ekkor Labienus így kiáltott: „Hagyjátok abba, ne beszéljetek egyezségről! Mert amíg Caesar fejét el nem hozzátok, addig a békéről szó sem lehet.”

20. Ezekben a napokban M. Caelius Rufus praetor felkarolta az adósok ügyét, hivatalba lépése után bírói székét C. Trebonius városi praetor széke mellé állíttatta fel, és támogatást ígért mindazoknak, akik a Caesar által nemrég felállított döntőbírárság értékelése és az adósság visszafizetése ügyében fellebbeznek. De a rendelet méltányossága és Trebonius embersége következtében - aki úgy vélte, hogy ilyen időkben kíméletesen és mértékletesen kell ítélni - nem akadt senki, aki elsőként fellebbezett volna. Mert az is alacsony lelkületre vall, ha valaki szegénységével mentegetőzik, az egyéni vagy az idők okozta balsorsra panaszkodik, az árverés nehézségeire hivatkozik; de miféle gondolkodás vagy szemérmertlenség az, ha valaki épségben megtartja vagyonát, pedig adósságát elismerte. Tehát senki nem akadt, aki követelőzött volna. Még azok is, akiknek előnyére vált volna a követelőzés, túl erőszakosnak tartották Caeliust. Ő pedig első fellépése után - nehogy azt a látszatot keltse, mintha csalárd ügyet karolt volna fel - törvényjavaslatot terjesztett be, amelynek értelmében a kölcsön hat év után kamatmentesen visszafizetendő.

21. Servilius consul és a többi magistratus nem fogadta el a javaslatot, ezért Caelius, aki a vártnál kevesebbet ért el, hogy megnyerje a nép kedvét, visszavonta előbbi javaslatát, és két törvényjavaslatot nyújtott be: az egyik a bérlőknek elengedett egyévi lakbért, a másik pedig eltörölte az adósságokat. Ekkor a tömeg megtámadta C. Treboniust, néhányan megsebesültek, Caelius pedig elűzte őt bírói székéből. Servilius consul jelentést tett a senatusnak, az pedig úgy döntött, hogy Caeliust eltiltja a közügyektől. E rendelkezés alapján a consul kitiltotta a senatusból, és amikor Caelius megkísérelte, hogy a néphez beszéljen, eltávolította a szószerőről. A megszegényített, haragjában felindult Caelius a nyilvánosság előtt úgy tett, mintha Caesarhoz utaznék, titokban pedig megbízottakat küldött Milóhoz, akit Clodius meggyilkolása miatt száműztek, és visszahívatta Italiába, mert Milónak az általa rendezett gladiator-i játékokból nagy gladiatorcsapata maradt meg; megnyerte magának Milót, és előre küldte Thurii vidékére, hogy lázítsa fel a pásztorokat. Mikor Caelius Casilumba ért, Capuában lefoglalták hadijelvényeit, fegyvereit és gladiatorcsapatát, amelynek Neapolis elárulását kellett volna előkészítenie; a városban rájöttek tervére, ezért nem engedték be Capuába. Caelius megérezte a veszélyt, hiszen a helység polgárai fegyvert ragadtak, és őt közellenségnek nyilvánították, így aztán feladta szándékát, és máshová vette útját.

22. Eközben Milo a környékbeli városokkal levélben közölte, hogy Pompeius utasítására és rendeletére cselekszik - a megbízást Vibulliustól kapta -, és fel akarta lázítani azokat, akiket tudomása szerint adósságok nyomtak. Náluk azonban nem ért el semmit, így hát felnyitott néhány ergastulumot, és a Hirpinum területén fekvő Compsát ostromolni kezdte. Mikor ott Q. Pedius praetor egy legióval... Milót egy falról kilőtt kődarab megölte. Caelius, aki folyton azt híresztelte, hogy Caesarhoz utazik, Thuriába érkezett. Itt a város néhány lakosát fel akarta lázítani, Caesar gallus és hispaniai lovasainak, akiket helyőrséggént küldtek oda, pénzt ígért, mire ezek megölték. Így ezeket a nagy vállalkozásokat, amelyekkel a törvényes magistratusok akadályoztatása miatt Italiában lázadást akartak felidézni, gyorsan és könnyen, még csírájukban elfojtották.

23. Libo a vezénylete alatt álló ötvenegységnyi hajóhaddal elhagyta Oricumot, megérkezett Brundisiumba, és elfoglalta a kikötővel szemben levő szigeteket, mert úgy gondolta, hogy előnyösebb azt a helyet őrhajókkal elzárni, ahol a mieinknek szükségszerűen el kell hajózniuk, mint az egész tengerpartot és a kikötőket. Meglepetésszerűen elfogott néhány teherhajót, és felgyújtatta őket, zsákmányolt egy gabonaszállító egységet is, mindezzel alaposan megfélemlítette a mieinket. Katonáit és íjászait éjjel partra szállította, elűzte a lovas őrséget, és a hely kedvező fekvése folytán annyira előnyös helyzetbe került, hogy Pompeiusnak már levelet küldött: ha akarja, vonja vissza és javíttassa ki a többi hajót, mert ő hajórajával elzárja a Caesarnak érkező segítséget.

24. Ez idő tájt Antonius Brundisiumban volt; katonái bátorságában bízva, mintegy hatvan nagy hadihajó csónakját vesszőfonadékkal és mellvéddel látta el, és válogatott csapataival megrakva a tengerpart több pontján elhelyezte őket, a Brundisiumban építtetett két-három evezős hajót pedig, mintha csak a legénységet gyakorlatoztatna, kiküldte a kikötő bejáratáig. Libo észrevette, hogy milyen bátran eveznek ki, s öt négysorevezőst küldött ellenük. Megközelítették hajóinkat, erre a mi kipróbált harcosaink a kikötőbe menekültek, az ellenséget viszont elkapta a hév, és meggondolatlanul követte őket. Ekkor Antonius csónakjai mindenfelől az ellenségre támadtak, egy négysorevezőst evezőslegénységgel és katonákkal együtt elfoglaltak, a többit csúfos menekülésre kényszerítették. A veszteséget súlyosbította, hogy Antoniusnak a tengerparton felállított lovasai megakadályozták, hogy az ellenség vizet szerezzen. Így a szükségtől és szégyentől hajtva Libo elhagyta Brundisiumot, és megszüntette a tengeri zárt.

25. Sok hónap telt már el, a tél vége felé közeledett, de Brundisiumból sem a hajók, sem a legiók nem érkeztek meg Caesarhoz. Úgy vélte, hogy több kínálkozó alkalmat elszalasztottak, mert gyakran fújt kedvező szél, s feltétlenül rábízhatták volna magukat - gondolta. Minél inkább előrehaladt az idő, annál serényebben örködtek a hajórajok parancsnokai, és annál jobban bíztak a tengeri zár sikerében. Pompeius ismételt szemrehányást tett nekik leveleiben, amiért Caesar érkezését nem gátolták meg: most legalább akadályozzák meg a további seregek jövetelét. Nap mint nap várták, hogy a szél lanyhul, és azáltal az átkelés megnehezül. Emiatt nyugtalankodva, Caesar szigorú írásos parancsot küldött az övéinek Brundisiumba, hogy ne mulasszák el az első kedvező szelet kihasználni, induljanak el Apollonia vagy a labeasok partvidéke felé, és kössenek ki. Ezt a vidéket az ellenséges hajók kevésbé ellenőrzik, mert kikötőikből nem merészkednek ki nagyobb távolságra.

26. Katonáink M. Antonius és Fufius Calenus vezetésével bátran, és merészen felszedték a horgonyt - sokan maguk követelték ezt, és semmilyen veszélytől nem rettentek vissza, hogy Caesart megmentsek - és a déli széllel másnap elhajóztak Apollonia és Dyrrachium mellett. Amint a szárazföldről megpillantottak őket, Coponius, aki a Dyrrachiumban állomásozó rhodusi hajóhadat vezényelte, kivezette a kikötőből a hajókat; a szél lanyhult, így már-már megközelítették a mieinket, ekkor azonban a déli szél megélénkült, és ez megmentette

hajóinkat. Coponius azonban nem állt el tervétől, hanem abban reménykedett, hogy tengerészei kitartó munkájával legyőzi a szél erejét; így a vihar ellenére követte a Dyrrachium magasságában elhaladó hajóinkat. A szerencse kedvezett a mieinknek, ők mégis attól tartottak, hogy ha a szél esetleg ellanyhul, az ellenség megtámadja őket. Elérték a Nymphaeum nevű kikötőt, háromezer lépésnyire Lissuson túl, és bevonultak hajóikkal; a kikötő délnyugat felől védett volt, dél felől azonban nem volt biztonságban, mégis azt gondolták, hogy a vihar kisebb veszélyt jelent, mint az ellenséges hajóhad. Ahogy beérkeztek, hihetetlen szerencsájukra, a délkeleti szél délnyugatra váltott át.

27. Ebben a szerencse hirtelen fordulatát lehetett látni. Akik eddig az életükért rettegetek, azokat most teljes biztonságban fogadta be a kikötő; azoknak, akik hajóinkat fenyegették, most magukat kellett féltetniük. Így a változott körülmények folytán a vihar a mieinket megvédte, a rhodusi hajókat pedig megrongálta, valamennyi fedélzettel ellátott hajó, szám szerint tizenhat, zátonyra futott, és hajótörést szenvedett, a nagyszámú evezőslegénység és a tengerészkatonák egy része a szirtekhez csapódott, s így pusztult el, a többi katonáink kifogták; Caesar valamennyiüket bántatlanul hazaküldte.

28. Két lassan haladó hajónk útközben éjjel elsodródott, és Lissusszal átellenben vetett horgonyt, mivel nem tudták, hogy a többi hajó merre kötött ki. Otacilius Crassus, Lissus parancsnoka, csónakokat és több kisebb hajót küldött elfogásukra, de megígérte, ha megadják magukat, nem esik bántódásuk. Az egyik hajón az újonc legiókból kétszázhusz ember, a másikon kétszáznál valamivel kevesebb régóta szolgáló katona volt. Most mutatkozott meg, milyen biztonságot ad az embereknek a lelki erő. Az újoncok ugyanis megrémültek a sok hajótól, és a háborgó tengertől meg a tengeri betegségtől kimerülve megadták magukat Otaciliusnak, mert bíztak az esküben, hogy az ellenség nem fogja bántani őket. Valamennyit Otacilius elé vezették, és az eskü szentsége ellenére kegyetlenül felkoncolták őket. A régóta szolgáló legio katonái ellenben, akiket a vihar és a hajófenékben összegyűlt szennyvíz éppen úgy meggyötört, úgy gondolták, nem kell felhagyni régi vitézségükkel, s megadást színlelve a feltételekről tárgyalva kihúzták az estét, s a kormányost arra kényszerítették, hogy a hajót a parthoz irányítsa. Alkalmas helyre találtak, az éjszaka hátralevő részét is ott töltötték, s amikor hajnaltájt Otacilius körülbelül négyszáz lovas küldött ellenük - akik a tengerpartnak ezt a részét szemmel tartották, és most őrhelyükről kiindulva, fegyverrel üldözőbe vették őket -, megvédték magukat, néhányat megöltek, és sértetlenül eljutottak a mieinkhez.

29. A történetek hatására a római polgárok gyülekezete, amely Lissust kormányozta - Caesar adta át nekik egykor a várost, és ő erősítette meg -, befogadta és mindenben segítette Antoniust. Otacilius féltette az életét, ezért elmenekült a városból, és Pompeiushoz ment. Antonius valamennyi alakulatával partra szállt - összesen három továbbszolgáló, egy újonc legiója és nyolcszáz lovasa volt -, és hajói nagy részét a többi katona és lovas elszállítására visszaküldte Italiába; a *pontonokat*, ezeket a galliai módra épült hajókat, Lissusban hagyta, hogy Caesar üldözőbe vehesse Pompeiust, ha esetleg az abban a hitben, hogy Italiában nincs már katona, oda szállítaná hadseregét - mert ez a vélemény terjedt el. Antonius sürgős jelentést küldött Caesarnak, hogy hol szállította partra seregét, és mekkora haderőt hozott át.

30. Caesar és Pompeius csaknem egyidőben értesült az eseményekről. Mikor meglátták az Apollonia és Dyrrachium magasságában elvonuló hajókat, szárazföldön a hajók felé meneteltek, de az első napokban még nem tudták, merre vetődtek a hajók. Mikor jelentést kaptak róla, egymással ellentétesen határoztak: Caesar mielőbb egyesülni akart Antoniusszal, Pompeius pedig útját akarta állni az érkező csapatoknak, hogy lesből rajtaüthessen a gyanútlanul menetelőkön. Az Apsus partján levő állandó táborhelyről ugyanazon a napon vezették ki csapataikat, Pompeius éjjel, titokban, Caesar nyíltan, fényes nappal. Caesarnak azonban a folyó

mentén fölfelé nagyobb kerülőt kellett tennie, hogy egy gázlón átkelhesen. Pompeiusnak viszont nem kellett átkelnie, ezért kényelmesebb úton, erőltetett menetben Antonius ellen vonult. Mikor tudomást szerzett Antonius közeledtéről, alkalmas helyen megállította csapatait, s hogy érkezése titokban maradjon, a sereget a táborban tartotta, és megtiltotta, hogy tüzet gyújtsanak. Erről a görögök azonnal tájékoztatták Antoniust, aki jelentést küldött Caesarnak, egy napig a táborban maradt, másnap pedig megérkezett hozzá Caesar. Pompeius, nehogy a két hadsereg bekerítse, valamennyi alakulatával a Dyrrachium környékén fekvő Asparagium felé vonult, és ott alkalmas helyen tábort veretett.

31. Ekkortájt Scipio az Amanus hegy környékén elszenvedett több vereségért imperatornak nevezte magát. A városoktól és fejedelmektől sok pénzt csikart ki, tartománya adóbérlőitől is kétévi hátralékot behajtott, a jövő esztendeit kölcsönképpen felvette tőlük, egyszersmind az egész tartománytól lovas katonák állítását követelte. Ezeket összegyűjtötte, majd a szomszédos ellenséges parthusokat - akik röviddel ezelőtt megölték M. Crassus fővezért, és M. Bibulust megostromolták - maga mögött hagyva, a legiót és lovasságát kivonta Syriából. Mivel a tartományt fölöttébb nyugtalanította a parthus háborútól való félelem, és mert sok katona kijelentette, hogy az ellenség ellen követi a vezéreket, de polgártársai és a consul ellen nem emel fegyvert, Scipio a legiókat Pergamumba és a leggazdagabb városokba vezette téli szállásra; hogy a katonák hangulatát megjavítsa, nagy ajándékokat osztott szét közöttük, és a városokat átengedte nekik kifosztásra.

32. Eközben a tartományra rákényszerített adókat kíméletlenül behajtották; de ezenkívül is sok mindent kiagyaltak a kapzsiság kielégítésére. Minden rabszolgára és szabadra fejadót vetettek ki; oszlop- és ajtóadót, gabonaszállítást, katonák állítását, fegyvereket, evezőslegénységet, hajtógépeket, szállítóeszközöket követeltek; minden ürügy jónak látszott, hogy pénzt zsaroljanak ki. Nemcsak a városokba, hanem majdnem minden faluba és községbe külön parancsnoki jogkörrel felruházott személyeket neveztek ki; és amelyik a legkíméletlenebbül és legkegyetlenebbül járt el, azt talpig férfinak és kiváló polgárnak tartották. A tartomány tele volt törvényszolgával és hatósági személlyel, csak úgy nyüzsögtek a praefectusok és a végrehajtók, akik nemcsak a kivetett összeget hajtották be, hanem a maguk hasznára is gondoltak: azt hajtogatták, hogy otthonukból és hazájukból elüzve, mindenben segítséget látnak; így próbálták gyalázatos tetteiket tisztességes ürüggyel palástolni. Ehhez járult a magas kamatteher, amely a háború szokásos következménye, ha mindenkire fizetési kötelezettség hárul; ilyen körülmények között a fizetési határidő meghosszabbítása már ajándéknak számít. Így tehát a tartományban az adósságok e két év alatt megsokszorozódtak. Még a tartomány római polgárainak minden egyes területére és városára is meghatározott összegeket vetettek ki, és azt állították, hogy az összeget senatusi határozat alapján, kölcsönképpen igénylik; az adóbérlőktől, akik így pénzhez jutottak, a következő évi adót kölcsönként előre követelték.

33. Scipio elrendelte az ephesusi Diana-szentélyben régen letett pénzüsszegek elkobzását is. Mikor meghatározott napon az összehívott senatori rendű férfiak társaságában a templomba igyekezett, átadták neki Pompeius levelét: Caesar átkelt legióival a tengeren, igyekezzék tehát seregével Pompeiushoz, minden egyebet hagyjon abba. A levél elolvasása után Scipio az összehívott senatorokat elküldte, ő maga felkészült a macedoniai útra, és néhány nap múlva el is indult. Így menekültek meg az ephesusi kincsek.

34. Caesar, miután Antonius hadseregével egyesült, kivonta Oricumból a tengerpart őrizetére odahelyezett legiót, mert azt gondolta, hogy megnyeri magának a tartományokat, és továbbnyomul. Mikor pedig Thessaliából és Aetoliából küldöttségek járultak eléje, és megígérték, hogy ha védelmükre katonaságot küld, városaik engedelmeskednek parancsainak, L. Cassius Longinust egy újonclegióval - a huszonhetesekkel - és kétszáz lovassal Thessaliába küldte, C.

Calvisius Sabinust pedig öt cohorsszal és kevés lovassal Aetoliába indította. Mivel ezek a vidékek közel voltak, nyomatékosan a parancsnokok figyelmébe ajánlotta, hogy a gabonaellátásról gondoskodjanak. Megparancsolta, hogy Cn. Domitius Calvinus két legióval, a tizenegyesekkel és a tizenkettesekkel, valamint ötszáz lovassal vonuljon Macedoniába. A tartomány szabadnak nevezett részéből Menedemus, a vidék ura, követségben jött hozzá, és polgártársai különös rokonszenvérről biztosította Caesart.

35. Calvisius, akit mindjárt érkezésekor Aetolia egész lakossága nagy lelkesedéssel fogadott, elűzte az ellenséges helyőrséget Calydonból és Naupactusból, s egész Aetoliát hatalmába kerítette. Cassius legiójával bevonult Thessaliába. Minthogy itt két párt volt, a városok hangulatát megosztottnak találta: Hegesaretos, ez a régi hatalommal rendelkező férfiú, a pompeianusok ügyét támogatta; a legelőkelőbb nemességből származó ifjú Petreus, a saját és barátai minden erejével, kitartóan Caesart segítette.

36. Domitius is ekkor érkezett Macedoniába. Áradni kezdtek hozzá a városok népes küldöttségei, arról is hírt kapott, hogy Scipio közeledik legióival. Ez mindenütt nagy hatást és visszhangot keltett, mert az új eseményeket rendszerint megelőzi hírük. Scipio nem késlekedett Macedoniában, hanem sietve Domitius ellen vonult, de amikor mintegy húszezer lépésre megközelítette, váratlanul Thessalia felé, Cassius Longinus ellen fordult. Méghozzá oly gyorsan, hogy mire hírt kaptak közeledtéről, már ott is volt; hogy minél sebesebben haladhasson. M. Favoniust nyolc cohorsszal otthagya a Macedoniát Thessaliától elválasztó Haliacmon folyónál a legiók málháinak védelmére; azt is megparancsolta neki, hogy az ottani fellegrát erősítse meg. Közben Cotys király, aki Thessalia környékén szokott tartózkodni, lovasságával nagy sebesen Cassius táborára ellen vonult. Ekkor Cassius, értesülve Scipio jöveteléről, és látván a lovasokat, akikről azt hitte, hogy Scipio alakulatai, megrettent, és nagy félve a Thessaliát határoló hegyek felé került, majd innen Ambracia felé menetelt. Scipio sietve követte, de közben levelet kapott M. Favoniustól, hogy Domitius odaért, ő pedig a kezében levő őrhelyet Scipio segítsége nélkül nem tudja tartani. A levél vétele után Scipio megváltoztatta tervét és útirányát. Felhagyott Cassius üldözésével, és Favonius segítségére igyekezett. Éjjel-nappal menetelve idejében odaérkezett hozzá, mert a katonák egyszerre pillantották meg a Domitius serege felverte port és Scipio előőrseit. Így Cassiust Domitius serénysége, Favoniust pedig Scipio gyorsasága mentette meg.

37. Scipio két napig táborhelyén, az ő és Domitius tábor között folyó Haliacmon partján időzött, harmadnapon egy gázlón átvezette seregét, táborát veretett, és rákövetkező reggel csapatait a tábor homlokterében csatarendbe állította. Domitius azt gondolta, ő sem késlekedhet tovább, a legiót döntő ütközetre vezeti. Minthogy a két tábor között körülbelül háromezer lépés szélességű sík terület volt, Domitius Scipio táborával szemközt állította fel csatasorát, de az ellenfél nem volt hajlandó a tábor sáncát elhagyni. Domitius katonáit csak nehezen lehetett visszafogni, csatára mégsem került sor, főként azért nem, mert a Scipio táborára alatt húzódó folyó meredek partjai gátolták a mieink előnyomulását. Scipiónak jelentették a katonák szenvedélyes harci kedvét, erre megijedt, hogy másnap kénytelen lesz akarata ellenére megütközni, vagy szégyenszemre táborában maradni, így aztán - noha nagy várakozással eltelve jött - meggondolatlan előnyomulása miatt szégyenletes kudarcot szenvedett: éjszaka, még a „szerelvényt fel!” vezényszót sem adta ki, átkelt a Haliacmonon, és visszavonult abba az irányba, amely felől jött, s a folyóhoz közel egy magaslaton letáborozott. Néhány nap múlva azon a vidéken, ahol korábban a mieink szoktak takarmányt gyűjteni, lovasságával csapdát állított. Mikor pedig Q. Varus, Domitius lovasságának parancsnoka, mindennapos szokásához híven megjelent, lesből rátámadtak. De a mieink bátran ellenálltak a támadásnak, valamennyien csatarendbe fejlődtek, és mind az ellenségre támadtak. Mintegy nyolcvan

katona elesett, a többi menekülésre kényszerítették, a mieink két fő veszteséggel értek vissza a táborba.

38. Ezek után Domitius azt remélte, hogy Scipiót kicsalhatja csatára. Mintha az élelmiszerhiány továbbvonulásra készítetné, katonai szokás szerint „szerelvényt fel!” vezényszót kiáltva háromezer lépést haladt, azután egész seregével, valamint lovasságával egy kedvező, elrejtett helyen letáborozott. Scipio elhatározta, hogy követi; lovassága nagy részét előreküldte, derítsék fel Domitius útirányát. Az első lovasosztatok előrehaladtak és behatoltak a rejtek-helybe, a lovak horkantásától azonban gyanút fogtak, és igyekeztek visszavonulni mögöttük haladó bajtársaikhoz, de azok megtorpantak a gyors visszavonulás láttán, így kiderült az ellenség csele, ezért a mieink, hogy ne várják be szükségtelenül a többieket, utolérték és feltartóztatták a lovasosztatot. Csak néhánynak sikerült az alakulathoz menekülni, közöttük volt M. Opimius, a lovasság parancsnoka: a lovascsapatok többi harcosát vagy levágták, vagy fogolyként Domitius elé vezették.

39. Caesar, mint fentebb elmondottuk, visszavonta a tengerparti őrséget, de három cohorsot Oricumban hagyott, és rájuk bízta a város védelmét s az Italiából áthozott hadihajók őrzését. Ez a feladat és a város parancsnoksága M'. Acilius Caninus legatusra hárult. Hajóinkat a belső, a város mögött fekvő kikötőbe vontatták be, és a parthoz kötötték. A kikötő torkolatát egy elsüllyesztett teherhajóval elzárták, hozzá rögzítettek egy másikat, föléjük pedig tornyot építettek. Így elrejtve a kikötő bejáratát, a legatus a toronyba katonákat vezényelt, és rájuk bízta, hogy védjék meg minden váratlan támadástól.

40. Értesült ezekről a dolgokról a fiatal Cn. Pompeius, az egyiptomi hajóhad parancsnoka, és megjelent Oricum előtt, csörlővel, kötelekkel elvontatta az elsüllyesztett hajót, a másik hajót pedig, amelyet Acilius védelmül helyezett el, hajóhaddal megtámadta; ezekre az egységekre ugyanilyen magas tornyokat építtetett. Így fentről támadhattak, a kimerült katonákat állandóan pihentekkel váltották fel, s hogy az ellenség erejét megosszák, a város falait más pontokon - a szárazföldön hágcsokkal, a hajókról lövedékekkel - támadták; nagy erőfeszítéssel és tűzérsségi támogatással legyőzték a mieinket, és vízbe kergetve a védőőrséget - a katonákat egyébként mind csónakba vettük, és így megmenekültek -, elfoglalták ezt a hajót. Ugyanakkor a másik oldalról Pompeius elfoglalta a természetes gátat, mely a városból szinte szigetet alkot, és négy kétsorevezős hajót, aláhelyezett görgőkön, a belső kikötőbe vontatott. Ily módon a parthoz kötött üres hadihajókat két oldalról támadta meg, négyet elvitt, a többi felgyújtotta. Ezután hátrahagyta az asiai hajóhadtól elvezényelt D. Laeliust, hogy a Byllis és Amantia felől érkező élelmiszerek városba szállítását akadályozza meg, ő maga Lissus alá vonult, megtámadta és felgyújtotta azt a harminc szállítóhajót, melyet M. Antonius a kikötőben hagyott: megkísérelte Lissus elfoglalását, amelyet a körzet római polgárai és a Caesar által helyőrségként odahelyezett katonák védelmeztek. Pompeius három napot töltött itt, majd miután az ostromnál elvesztette néhány emberét, s nem érte el célját, elvonult.

41. Caesar megtudta, hogy Pompeius Asparagiumnál van, ezért hadseregével útnak indult. Útközben elfoglalta a parthinusok városát, amelyben Pompeius helyőrsége volt, harmadnapra pedig megérkezett Macedoniába Pompeiushoz, és hozzá közel tábort ütött. Másnap minden csapatát kivezette, csatarendbe állította, és felajánlotta Pompeiusnak a döntő ütközetet. Mikor látta, hogy az nem mozdul állásaiból, seregét visszavezette a táborba, mert belátta, hogy más haditervet kell készítenie. A következő napon tehát valamennyi alakulatával, nagy kerülővel, nehéz és szűk úton Dyrrachiumba menetelt, remélvén, hogy Pompeiust vagy bezárja Dyrrachiumba, vagy elvágja tőle, mert az minden élelmiszert és hadianyagot ide gyűjtött össze: így is történt. Pompeius ugyanis kezdetben nem ismerte fel Caesar haditervét; látta, hogy Caesar ellenkező irányba menetel, és feltételezte, hogy az élelem hiánya kényszeríti az

elvonulásra. Később felderítőitől megtudta a valódi helyzetet, ezért másnap útnak indult, remélve, hogy rövidebb úton megelőzheti Caesart. Caesar ezt előre sejtette, s buzdította katonáit, hogy nyugodt lélekkel viseljék el a fáradságokat. A menetelést csak rövid éjjeli pihenőre szakították meg, és reggelre Dyrrachiumhoz érkeztek, éppen akkor, amidőn a távolból megpillantották Pompeius előhadát; itt aztán táborot vertek.

42. Pompeius el volt zárva Dyrrachiumtól, szándékát nem valósíthatta meg, ezért más tervet készített: erősített táborot veretett egy Petrának nevezett magaslaton, amelynek elég jó kikötője védelmet nyújt bizonyos irányból fújó szelek ellen. Odarendelte hadihajóinak egy részét; Asiából, valamint az összes általa megszállt területről odaszállította a gabonát és az élelmiszert. Caesar úgy vélekedett, hogy a háború sokáig fog tartani, és minthogy a tengerpartot az ellenség nagy buzgalommal ellenőrizte, a télen Siciliában, Galliában és Italiában épített hajói pedig késlekedtek, feladta a reményt, hogy Italiából élelmet kapjon, ezért legatusait, Q. Tilliust és L. Canuleiust Epirusba küldte gabonáért. Mivel ezek a vidékek távol voltak, meghatározott helyeken tárházakat építtetett, és a közeli városokat kötelezte fuvarozásra. Lissusban, a parthinusok földjén és más erősített helységeken minden gabonát összeszedett. De ez igen kevés volt; egyrészt kicsi a termés, mert ezek a zord és hegyes vidékek többnyire gabonabehozatalra szorulnak, másrészt Pompeius mindezt előre látta, és az előző napokban a parthinusok vidékét kifosztotta, a házakat feldúlatta és kiraboltatta, és az összes gabonát lovasokkal Petrába szállította.

43. Caesar felismerte a helyzetet, és a természeti adottságoknak megfelelő tervet készített. Pompeius táborát nagyon sok magas és meredek domb vette körül. Ezeket mindenekelőtt megszállta őrségekkel, és kiserődökkel megerősítette. Azután a terepet kihasználva a támaszpontokat erődvonalakkal kötötte össze, és hozzálátott, hogy Pompeiust bekerítse. Mivel gabonahiányban szenvedett, és Pompeius lovassága számszerű fölényben volt, elhatározta, hogy minél kevesebb kockázattal mindenhol gabonát és élelmiszert szerez a hadseregnek, megakadályozza az ellenség takarmánygyűjtését, a lovasságot mozgásképtelenné teszi. Harmadszorban pedig Pompeius tekintélyét akarta megtépázni: látta ugyanis, hogy ellenfelét elsősorban az idegen népek tisztelik, és arra számított, nagy hatása lesz annak a hírnek, hogy Caesar bekerítette Pompeiust, de Pompeius nem mer vele megütközni.

44. Pompeius nem akarta sem a tengert, sem Dyrrachiumot feladni, mert minden hadifelszerelését, támadó- és védőfegyverét, hajítógépet itt helyezte el, hadseregének gabonáját ide szállította hajókon, Caesar erősítési munkálatait viszont csak úgy tudta volna megakadályozni, ha megütközik vele, egyelőre azonban nem állt szándékában harcba szállni. Nem maradt tehát más hátra, mint a végső haditaktikát követni: minél több dombot elfoglal, a lehető legnagyobb területeket szállja meg őrségekkel, és Caesar csapatait, amennyire erejéből futja, egymástól távol tartja: ez meg is történt. Huszonnégy erősített támaszpontot létesített ugyanis, ezekkel tizenötezer lépés kerületű helyet zárt körül, a térségen takarmányt gyűjtetett, közben az igavonó állatok is legeltek rajta. Ahogy a mieink folyamatos erődvonalat vontak az egyik kiserődötől a másikig, nehogy a pompeianusok valahol kitörjenek, és a mieinket hátba támadják, ugyanúgy az ellenség a maga területén megerősített támaszpontláncot épített, hogy a mieink rá ne rontsanak, és hátulról bekerítsék. De a pompeianusok hamarabb elkészültek, mert náluk több katona dolgozott kisebb területen. Caesar be akarta venni ezeket a helyeket, de Pompeius, noha nem állott szándékában valamennyi csapatát bevetni, és megütközni Caesarral, mégis a megfelelő pontokon íjászokat és parittyásokat állított fel - bőven voltak a seregében -, és ezek a mieink közül sokat megsebesítettek. Katonáink nagyon féltek a nyilaktól, ezért legtöbbször nemezből, szövetszálakból, bőrből védőmellényt vagy páncélt készítettek védekezésül a lövedékek ellen.

45. Mindketten a támaszpontok elfoglalására összpontosították erőiket: Caesar, hogy Pompeiust minél szűkebb területre zárja be, Pompeius pedig, hogy minél több dombot, minél szélesebb övezetben foglaljon el; ezért gyakran megütköztek. Egyszer például Caesar kilencedik legiója elfoglalt egy támaszpontot, és hozzáfogott, hogy megerősítse, ekkor Pompeius a szomszédos dombot foglalta el, és a mieinket zavarni kezdte munkájukban. Minthogy az egyik oldalon csaknem kényelmes útja volt, előbb íjászokkal és parittyásokkal vette körül a dombot, később rengeteg könnyűlovast küldött oda, hajítógépeket vonultatott fel, és így akadályozta a munkákat. A mieinknek nem volt könnyű egyszerre védekezni és sáncot emelni. Caesar, látva, hogy katonáit mindenfelől megsebesítik, elrendelte a visszavonulást és a hely kiürítését. Lejtős úton vonultak vissza. Az ellenség annál hevesebben támadta a mieinket, nem hagyta őket visszavonulni, mert úgy látszott, mintha a mieink félelemből adnák fel állásukat. Azt mondják, Pompeius ekkor kijelentette hívei előtt: tartsák tapasztalatlan hadvezérnek, ha Caesar legiói súlyos veszteség nélkül tudnak visszavonulni onnan, ahová meggondolatlanul előnyomultak.

46. Caesar, katonái visszavonulása miatt aggódva, rőzsényalábokat vitetett az ellenséggel szemben fekvő domb tetejére és felállította őket; az így védelembe helyezett katonáival keskeny árkot vonatott, és a helyet, amennyire csak lehetett, mindenfelől elzárta. Alkalmas helyekre ő is parittyásokat vonultatott fel, hogy emberei visszavonulását fedezzék. Ilyen előkészületek után legióját visszarendelte. A pompeianusok erre még elbizakodottabban és merészebben kezdték a mieinket szorongatni és üldözni, a védelmül felállított rőzsényalábokat félrelökdösték, hogy átkeljenek az árkokon. Amikor Caesar ezt észrevette, megriadt, hogy az lesz a látszat, mintha katonái nem parancsra vonulnának vissza, hanem kivetették volna őket állásaikból, és ez nagy kárt okozna; ezért a lejtő közepén Antoniuszal, a legio parancsnokával buzdítani kezdte az embereket, és kürtjelet adott az ellenség megrohamozására. A kilencedik legio katonái egy emberként hirtelen hajították ki dárdáikat, a dombra felrohanva rárontottak a pompeianusokra, és megfutamították őket; visszavonulásukat a függőlegesen felállított rőzsényalábok, az elrejtett hosszú rudak és az árkok is nagymértékben gátolták. A mieink pedig elégedettek voltak, hogy veszteség nélkül távozhatnak: sokat megöltek - bajtársaik közül mindössze ötöt vesztek -, és nyugodtan visszavonultak. Más dombokat foglaltak el a környéken, és a védőműveket befejezték.

47. Ez a fajta hadviselés részben a kiserődök száma, a nagy terület, a sok védőmű, az ostromlás módja, részben egyéb körülmények miatt új és szokatlan volt. Mert aki ostromra készül, az megvert, gyenge, harcban legyőzött ellenséget támad meg és zár körül, vagy olyat, akit más balszerencse már megtört, neki magának azonban lovassága és gyalogsága túlerőben van. Az ilyen ostromnak rendszerint az a célja, hogy az ellenséget kiéheztesse. De Caesar ekkor kevesebb katonával pihent és sértetlen csapatokat zárt körül, akik mindennek bővében voltak, hiszen naponta mindenfelől sok hajón érkezett élelmiszer, és bárhonnan fújt a szél, valamelyik hajónak mindig kedvezett. Caesar viszont a legnagyobb szükségben volt, mert a széles környéken minden gabonát feléltek. De a katonák mégis páratlan türelemmel kitartottak. Emlékeztek ugyanis az előző évben Hispaniában elszenvedett hasonló nyomorúságra, és arra, hogy ezt a súlyos háborút nagy kitartással mégis befejezték; nem felejtették el az Alesia alatt elviselt nagy nélkülözést, sem a még nagyobb Avaricumnál, akkor mégis hatalmas népeket legyőzve vonultak el. Ha árpát és hüvelyeseket kaptak, azt sem utasították vissza; a marhát pedig, amelyben Epirus bővelkedett, nagy becsben tartották.

48. Azok, akik a segédhadnál szolgáltak, találtak egy gyökeret, amelyet *chará*-nak neveztek; tejjel elkeverték és az éhség enyhítésére kenyérfélét készítettek belőle. Bőven akadt ilyen gyökér. Amikor a pompeianusok beszélgetés közben felhánytorgatták a mieinknek az éhezést, katonáink sok-sok *chara*-kenyeret dobáltak eléjük, hogy reményeiket csökkentsék.

49. Már érni kezdett a gabona; és a remény, hogy hamarosan bőségre számíthatnak, elviselhetővé tette az ínséget. Az őrt álló, beszélgető katonák azt hangoztatták, hogy inkább élnek fakérgen, de Pompeiust nem engedik ki a kezük közül. Szívesen hallották a szökevényektől, hogy lovaik senyvednek, minden egyéb igavonó állat elhullott; a munkához nem szokott pompeianusok szűk helyre összezsúfolódtak, sok állati tetem förtelmes bűze és a szakadatlan fáradozások következtében egészségileg leromlottak, a súlyos vízhiány miatt elerőtlenedtek. Caesar ugyanis a tengerbe ömlő folyókat mind eltérítette a medrétől, vagy nagy gátakkal elzárta őket. A hegyes terep miatt összeszűkülő völgyeket a földbe vert póznákkal elrekesztette, és földdel betemette, hogy a vizet visszatartsa. Így az ellenség ínségében arra kényszerült, hogy mélyebben fekvő posványos helyeket keressen, és kutakat ásson; ez csak tetézte a mindennapos megerőltető munkát. Ám ezek a vízforrások nagyon távol voltak a támaszpontoktól, és hamar kiszáradtak a melegben. Caesar hadseregének viszont kiváló volt az egészségi állapota, vízben, továbbá a gabona kivételével minden élelmiszerben bővelkedett; a katonák látták, hogy a jobb idő segíti őket, és a gabona érése növelte reménységüket.

50. A hadviselésnek ebben az új módjában mindkét fél új haditaktikát alkalmazott. Az ellenség az éjszakai tábornövekből megfigyelte, hogy cohorsaink a védőműveknél öröködnék, ezért csendben megközelítette őket, katonáik belelőtték nyilaikat a tömegbe, majd azonnal visszavonultak. A tapasztalatból okulva a mieink megtalálták az ellenszert: más helyen raktak tüzet, és ismét más helyen öröködnék...

51. P. Sulla, akit Caesar eltávozásakor a tábor parancsnokává nevezett ki, értesült a történetekről, és két legióval a cohors segítségére jött. Odaérkezése után könnyen visszaverték a pompeianusokat: sem katonáink megpillantásának, sem rohamának nem tudtak ellenállni. Visszavetettük az élen haladókat, ekkor a többiek is megfordultak, és elmenekültek a csataterről. Sulla azonban visszaparancsolta katonáinkat, nehogy túl messze üldözzék az ellenséget. A többség persze azt gondolta, ha Sulla bátrabban kergette volna az ellenséget, a háborút azon a napon befejezhette volna. Mégis úgy látszik, hogy elhatározása nem kifogásolható. Mások ugyanis a legatus, és mások a fővezér feladatai; az előbbi mindenben parancsra cselekszik, az utóbbi önállóan, a legfőbb cél érdekében tartozik határozni. Sulla, akit Caesar a tábor őrizetére hagyott hátra, megelégedett bajtársai felmentésével, és nem akart döntő ütközetet vívni, amely esetleg balul üthetett volna ki, azt a látszatot sem akarta kelteni, hogy fővezéri hatáskört tulajdonít magának. Ez az esemény nagyban megnehezítette a pompeianusok visszavonulását. Minthogy kedvezőtlen állásból nyomultak előre, a magaslat tetején megállottak; attól kellett tartaniuk, ha a lejtőn visszavonulnak, a mieink majd a magaslatról veszik őket üldözőbe. Közeledett a naplemente, vállalkozásuk befejezésének reményében a dolgot majdnem az éjszakáig elhúzták. Ezért Pompeius kényszerűségből, s a pillanatnyi helyzetnek megfelelően döntött: elfoglalt egy dombot, amely annyira távol volt a táborunktól, hogy a hajítógépek lövedékei nem érheték el. Ezen a helyen megállapodott, megerősítette és minden alakulatát itt együtt tartotta.

52. Ebben az időben még két helyen folyt a harc. Pompeius ugyanis, hogy csapatainkat egymástól elszakítsa, azonos módon több kiserődöt megtámadott, nehogy az őrségek egymás segítségére siethessenek. Az egyik helyen Volcacius Tullus három cohorsszal feltartóztatott egy legiót a támadásban, sőt el is üzött; egy másik helyen germánok rontottak ki erődítményeinkből, sok embert megöltek, ők maguk sértetlenül visszavonultak.

53. Így egyetlen napon hat ütközet zajlott le, három Dyrrachiumnál, három a védőműveknél; és mikor számvetést csináltunk, kiderült, hogy a pompeianusok közül kétezren estek el, számos továbbszolgáló katona és centurio is. Közöttük volt Valerius Flaccus, annak a Luciusnak a fia, aki praetorként Asiát kormányozta; hat hadijelvényt is zsákmányoltunk. Mi

legfeljebb húsz embert veszítettünk. De a kiserődökben nem volt egyetlen katona sem, aki ne sebesült volna meg, egy cohorsból négy centurio vesztette el szeme világát. A katonák bizonyítékát akarták adni erőfeszítésüknek és a veszélynek, ezért Caesar előtt megszámlálták, hogy a sáncokra harmincezer nyilat lőttek ki, és átadták neki Scaeva centurio pajzsát, amelyben százhusz lyukat találtak. Caesar közhírré tette, hogy Scaevát, az őerte és az állam érdekében kifejtett munkásságáért kétszázezer sestertius jutalomban részesíti, valamint nyolcadik osztályú centurióból első osztályúvá lépteti elő - kétségtelen, hogy jórészt az ő bátorsága mentette meg az erődöt -, később a cohorsot dupla zsolddal, búzával, ruhával, élelemmel és katonai kitüntetésekkel gazdagon megajándékozta.

54. Pompeius éjszaka még jobban elsáncolta magát, a következő napokon tornyokat építtetett, s miután tizenöt láb magasra emelte a sáncokat, védőtetőkkel fedték be az erődítménynek ezt a részét. Öt nap múlva, egy borús éjszakán, az erődítmény kapuját eltorlaszolták, és akadályokat állítottak, majd a harmadik őrségváltás elején seregét csendben kivezette, és visszavonult régebbi táborába.

55. (56.) Caesar, arra az esetre, ha Pompeius meg akarna vele ütközni, a következő napokon a sík területen csatarendbe állította seregét, a legiókat Pompeius táborá közelébe vonlatta fel. Hogy a hajítógépek és kézfegyverek lövedékei ne árthassanak, az első arcvonalat a sánctól kellő távolságban állította fel. Pompeius pedig, hogy hírnevét és az emberek jó véleményét megőrizze, seregét a tábor előtt úgy sorakoztatta fel, hogy a harmadik csatasor a sánc közvetlen közelében legyen, mindenesetre az egész felvonultatott hadsereget a sánctól kilőtt lövedékek védjék.

56. (55.) Főntebb elmondottuk, hogy Cassius Longinus és Calvisius Sabinus megszerezte Aetoliát, Acarnaniát és Amphilochist; ekkor Caesar azt gondolta, hogy megnyeri magának Achaiát, és kissé távolabb terjeszkedik. Ezért tehát odaküldte Q. Calenust, és melléje adta Sabinust és Cassiust cohorsaikkal. Rutilius Lupus, aki Pompeius megbízásából Achaiát megszállva tartotta, érkezésükről értesülve, elrendelte az Isthmus megerősítését, hogy Achaiát Fufius elől elzárja. Calenus a polgárokkal egyetértésben elfoglalta Delphit, Thebaet és Orchomenust, néhány várost ostrommal bevett, a többi követségek útján szépszerivel akarta megnyerni Caesarnak. Calenus nagyjából ezekkel az ügyekkel volt elfoglalva.

57. Mialatt Achaiában és Dyrrachiumnál ez történt, és bizonyossá vált, hogy Scipio Macedoniába érkezett, Caesar, nem feledkezvén meg korábbi elhatározásáról, elküldte hozzá Clodiust, aki jó viszonyban volt vele is, Scipióval is, és akit Scipio ajánlatára kezdettől fogva baráti körébe fogadott. Caesar levelet és szóbeli megbízást adott neki, amelynek lényege a következő volt: ő a béke érdekében már mindent megkísérelt; az, hogy semmit nem ért el, véleménye szerint azoknak hibája, akiket eddig a közvetítéssel meg akart bízni, ezek ugyanis attól tartottak, hogy üzeneteit nem a megfelelő időpontban terjesztik Pompeius elé. Scipiónak azonban olyan tekintélye van, hogy nemcsak azt adhatja elő nyíltan, amit Pompeius jónak lát, hanem sok esetben szemrehányást is tehet neki, s tévedését kiigazíthatja; különben is önálló hadseregparancsnok, és nemcsak tekintélyével, hanem hatalmával is féken tarthatja. Ha így lenne, egyedül neki köszönhetnék Italia nyugalma, a tartományok békéjét, a birodalom boldogulását. Ezeket a javaslatokat Clodius átadta neki, és úgy látszott, hogy az első napokban szívesen is hallgatta; Favonius szemrehányásai miatt azonban, ahogy erről a háború befejezésével értesültünk, Scipio később már tárgyalásra sem engedte, így Clodius dolgavégezetlen visszatért Caesarhoz.

58. Caesar, hogy Pompeius lovasságát Dyrrachiumban minél könnyebben körülfogja és a takarmánygyűjtésben gátolja, mint említettük, mindkét szűk kijáratot nagy sáncokkal elzárta, és a környéken kiserődöket létesített. Pompeius felismerte, hogy lovasságát nem tudja

felhasználni, ezért néhány nap múlva hajókon ismét visszahozatta a sáncok közé. A takarmány teljesen kifogyott, a védőművek között termett gabonát ugyanis már felélték. Ezért kénytelenek voltak nagy távolságból, Corcyrából és Acarnaniából hosszú hajóúton hozatni takarmányt, de ez sem volt elegendő, ezért árpát keverték közé, a lovakat csak így tudták szűkösen táplálni. Mikor aztán nemcsak az árpa, a takarmány és a lekaszált fű, hanem a falevelek is elfogytak, s a kiéhezett lovak leromlottak, Pompeius úgy döntött, hogy valahol meg kell kísérelnie a kitörést.

59. Caesar lovasságában volt két allobrox testvér, Roucillus és Aecus, annak az Adbucillusnak a fiai, aki sok éven át népe fejedelme volt: Caesar valamennyi galliai hadjáratban igénybe vette e rendkívül bátor férfiak kiváló és vitéz szolgálatait. Hazájukban a legtekintélyesebb tisztségeket bízta rájuk, senatusukba soron kívül kinevezte őket, Galliában az ellenségtől elvett földeket és nagy pénzjutalmakat ajándékozott nekik, szegényből gazdaggá tette őket. Bátorságuk miatt nem csupán Caesar becsülte, hanem az egész hadsereg szerette őket. Ők azonban Caesar barátságában bízva felfuvalkodtak ostoba és durva gögjükben, lenézték bajtársaikat, a lovasok zsoldját elsikkasztották, s az egész hadizsákmányt hazaküldték. Felháborodtak az ilyesmiken a lovasok, közösen felkeresték Caesart, és nyíltan felpanaszolták sérelmeiket, sőt többek között azt is elmondták, hogy a két testvér magasabb lovaslétszámot jelent, és a fölös zsoldot eltulajdonítják.

60. Caesar úgy találta, hogy ez az időpont nem alkalmas a büntetésre, vitézségük miatt sokat elnézett nekik, és elnapolta az egész ügyet; de amiért lovasaikon nyereszkedtek, négy szemközt megdorgálta és figyelmeztette őket, bízzanak az ő barátságában, és a továbbiakban eredménykedjenek megelőző szolgálataikban. Mindazonáltal ez az ügy mindenkinben felháborodást és megvetést keltett; ezt mások szemrehányásából, környezetük véleményéből és lelkiismeretük sugallatából is megtudták. Szégyenükben, meg abban a hiszemben, hogy büntetésük bizonyára nem marad el, csak későbbre halasztódott, elhatározták, hogy elhagynak bennünket, másutt próbálnak szerencsét, és új barátokat keresnek. Szót értve néhány olyan hívükkel, akikre ilyen gáztettet rá merészeltek bízni, először C. Volusenust, a lovasság parancsnokát akarták meggyilkolni, hogy legyen mire hivatkozniuk, ha átszöknek Pompeiushoz: mindezt a háború befejezte után később tudtuk meg. Ez azonban nehéznek látszott, és végrehajtására nem nyílt lehetőség. Így amennyi pénzt csak lehetett, kölcsönvettek, mintha bajtársaikat akarnák kielégíteni, és visszaadnák az elsikkasztott összeget, sok lovat vásároltak, és cinkosaikkal együtt Pompeiushoz szöktek.

61. Pompeius az egész táborban körülvette és mutogatta őket, mert a jó családból származó és Caesarnál nagy becsben állott két allobrox gazdag felszereléssel, nagy kísérettel, számos vezetékelővel ment át, és azért is, mert ez új és szokatlan esemény volt. Eddig ugyanis egyetlen gyalogos vagy lovas nem szökött át Caesartól Pompeiushoz, míg Pompeiustól Caesarhoz naponta többen átálltak, az Epirusban és Aetoliában, valamint a Caesar megszállta vidékeken szedett katonák pedig tömegesen szökdöstek át. A testvérek minden részletet ismertek Caesar táborában; hogy mi befejezetlen még az erődítési munkákban, vagy mit tartanak a hadviselésben jártas emberek még kíváncsnak, megjegyeztek minden időbeli és térbeli körülményt, megfigyelték, hogy az egyes őrségek ébersége a parancsnokok természetétől és buzgalmatól függően különböző. Mindezt közölték Pompeiusszal.

62. Pompeius meghallgatta őket, és mivel - említettük - már korábban elhatározta, hogy kitör, parancsot adott, hogy a katonák fűzfavesszővel burkolják be a sisakjukat, és hordjanak össze sáncépítéshez alkalmas anyagot. Ilyen előkészületek után sok könnyű fegyverzetű gyalogost és íjászt, valamint az egész sáncanyagot csónakba és kisebb evezős hajókra rakatta, s éjféltájt hatvan cohorsot, amelyeket a nagy táborból és az erődítményekből vont ki, a védőműnek

ahhoz a részéhez vezette, amely a tenger irányába húzódott, és Caesar táborától a legmesszebb volt. Ugyanoda küldte az előbb említett hajókat, fedélzetükön a sáncanyaggal és a könnyűgyalogsággal, úgyszintén azokat a hadihajókat, amelyek Dyrrachiumnál vesztegeltek; mindegyiküknek utasítást adott, amihez tartsák magukat. Caesar ezekhez a védőművekhez a kilencedik legiót helyezte, élén Lentulus Marcellinus quaestorral. A gyengélkedő Lentulushoz hadsegédként Fulvius Postumust osztotta be.

63. Ezen a helyen az ellenséggel szemben tizenöt láb széles árok és tíz láb magas, tíz láb széles sánc volt. Ettől hatszáz lábnyi távolságban egy vele ellentétes irányban húzódó, valamivel alacsonyabb cölöpökkel megerősített sánc emelkedett. Caesar már előzőleg attól tartott, hogy hajókkal bekerítenek bennünket, ezért készített itt kettős sáncot, hogy ha kétfrontos harc alakul ki, módja legyen ellenállni. De az erősítési mű befejezéséhez nagy terjedelme - tizenhétezer lépés volt a körsánc kerülete - és a mindennapos szakadatlan, fáradtságos munka miatt nem volt idő. Ezért a tengerrel párhuzamos sánc, amely a két hosszanti sáncot összekötötte volna még nem készült el. A szőkevény allobroxok elárulták ezt Pompeiusnak, és ezzel súlyos kárt okoztak a mieinknek. Mert amikor a kilencedik legio cohorsai a tengerparton őrt állottak, pirkadatkor hirtelen megjelentek a pompeianusok. Ugyanakkor a körülhajózó katonák a naszádokról lövedékekkel árasztották el a külső sáncot, az árkokat feltöltötték sáncolóanyaggal, a legionáriusok a belső sánc védőit rémítették meg ostromlétrákkal, hajítógépekkel és mindenfajta lövedékkel, a temérdek íjász pedig mindkét oldalról körülvette őket. A ködobások ellen - a mieinknek ugyanis csak egy-egy dárdája volt - a sisakokat burkoló vesszőfonat védelmet nyújtott. A mieinket minden módon szorongatták, és csak nehezen tudtunk ellenállni. Az ellenség ekkor észrevette a védőmű főntebb említett fogatékosságát, és a két sánc között - mivel a mű nem készült el - a tengeren át hajókon odaszállított katonák a mieinket hátba támadták, mindkét sáncból kivetették és menekülésre kényszerítették őket.

64. Marcellinus, a hirtelen támadásról értesülvén, a táborból cohorsokat küldött veszélyben forgó bajtársaink segítségére.

Megpillantották a menekülőket, de érkezésükkel nem tudtak beléjük bátorságot önteni, sem pedig az ellenség támadását feltartóztatni. Így aztán bármilyen erőket küldtek segítségül, azok, a menekülők félelmétől megfertőzve, csak növelték a rettegést és a veszélyt; az embertömeg pedig gátolta a menekülést. A jelvénytartó, aki súlyosan megsebesült az ütközetben, ereje fogytán meglátta lovasainkat, és így kiáltott nekik: „Ezt a sást én sok éven át nagy lelkesedéssel védelmeztem, és most haldokolva ugyanezzel a hűséggel adom vissza Caesarnak. Könyörgök, ne kövessetek el ilyen katonai gyalázatot, ami ezelőtt Caesar seregében még nem fordult elő, és vigyétek hozzá sértetlenül vissza!” Így mentették meg a sást, noha az első cohors valamennyi centuriója, kivéve a princeps priort, elesett.

65. A pompeianusok tömegesen mészárolták le a mieinket, már megközelítették Marcellinus táborát, és a többi cohorsot is módfelett megrémítették. Ekkor meglátták, hogy M. Antonius, a legközelebbi támaszpont parancsnoka, a hír hallatára tizenkét cohorsszal leereszkedik egy magaslatról. Megjelenése visszاسzorította a pompeianusokat, megnyugtatta a mieinket, akik felocsúdtak a szörnyű rémületből. Nem sokkal később Caesar is értesült az eseményről, az erődről erődre adott füstjelekből - régebben így adtak hírt -, s támaszpontjáról néhány cohorsszal ugyanoda vonult. Mikor elbeszélte neki a szerencsétlenséget, és megtudta, hogy Pompeius a védőművekből kitörve táborát vert a tengerparton, hogy szabadon gyűjthesse takarmányt, és kényelmes kijárata legyen a tengerhez, belátta, hogy szándékát nem érheti el, ezért megváltoztatta haditervét, és Pompeius közelében elsáncolta magát.

66. Amint befejezték az elsáncolást, Caesar felderítői észrevették, hogy egy erdő mögött néhány, mintegy legiónyi erősségű cohors a régi táborba vonult. A tábor fekvése a következő volt: az előző napokban, mint említettük, Caesar kilencedik legiója, mikor Pompeius csapataival szembeszállt, tábort vert, és sáncokkal vette körül. A tábor az erdő közelében, a tengertől legfeljebb háromszáz lépésre volt. Haditervének megváltoztatása után Caesar, bizonyos okokból, kevéssel arrább helyezte a tábort. Néhány nap múlva Pompeius elfoglalta az előbbi sáncot, és mivel ott több legiót akart elhelyezni, a belső sáncot megtartva, nagyobb védőművet vont köréje. Így a nagyobb sánccal körülvett kisebb tábor egyfajta erődítményt és várat alkotott. Pompeius a tábor bal sarkától a folyóig mintegy négyszáz lépés hosszú sáncot húzatott, hogy a katonák szabadon és veszély nélkül hordhassanak vizet. De bizonyos okokból, amelyekről nem szükséges megemlékezni, ő is megváltoztatta tervét, és elvonult innen. A tábor így maradt néhány napig, a sáncok persze mind épek voltak.

67. Ekkor a hírszerzők jelentették Caesarnak, hogy egy legio hadijelvényeit bevitték a táborba. A hírt megerősítette a magasan levő kiserődök őrsege: ők is látták a jelvényeket. A hely Pompeius táborától körülbelül ötszáz lépésre volt. Caesar remélte, hogy a legiót megsemmisítheti, és nagyon vágyott rá, hogy az e napon elszenvedett vereséget jóvátegye; ezért két cohorsot a sáncoknál hagyott, hogy úgy lássék, mintha ott munka folynék. Ő maga, ellenkező irányban haladva, és mozgását lehetőleg leplezve, a többi cohorsot, szám szerint harminchármat, köztük a centuriókban és legénységben erősen megfogyatkozott kilencedik legiót, kettős csatarendben Pompeius legiója és a kisebb tábor ellen vezette. Korábbi feltevése helyesnek bizonyult. Mielőtt ugyanis Pompeius észrevehette volna, már meg is érkezett, azután pedig, noha a tábor erődítményei erősek voltak, a balszárny - Caesar is itt volt - gyors rohammal elkergette a pompeianusokat a sánctól. A kapuk elé vasszőges cölöpakadályokat helyeztek. Itt rövid harcra került sor, mert a mieink megkíséreltek betörni, azok pedig a tábort védték; ezen a helyen a legbátrabban Titus Puteio küzdött, akinek a mesterkedése, mint megírtuk, elárulta C. Antonius hadseregét. A mieink bátorsága mégis győzött, s lerombolván az akadályt, előbb a nagy táborba hatoltak be, majd az erődítménybe, melyet a szélesebb sánc vett körül - ide vonult ugyanis vissza a kiűzött legio is -, és többeket, akik szembeszálltak velük, megöltek.

68. De a szerencse, amely egyébként is, de különösképpen a háborúban oly döntő fontosságú, a legkisebb mozzanatokból a legnagyobb változásokat idézheti elő. Így történt ez akkor is. Caesar jobbszárnyának cohorsai előretörték a sánc mentén, amely, mint fentebb megírtuk, a tábortól a folyóig húzódott, de nem ismerték a terepet, és mikor a tábor kapuját keresték, azt hitték, hogy az a tábor védőművéhez tartozik. Később rájöttek, hogy a folyóhoz kapcsolódik, lerombolták a sánctermékét, és ellenállásra nem találván, áthatoltak rajta; egész lovasságunk követte a cohorsokat.

69. Pompeius közben értesült az elég hosszú késedelemről és a megváltozott helyzetről, ezért elvezényelt a munkáktól öt legiót, és emberei segítségére vitte. Ugyanekkor az ő lovassága érintkezésbe került a mi lovasainkkal, és a mi katonáink megpillantották az ő csatarendbe fejlődött seregét. Erre hirtelen minden megváltozott. Pompeius legiója, mely a decumana kapunál próbált ellenállni, a gyors segítség reményétől felbátorodott, sőt ellentámadásba lendült. Caesar lovassága szűk úton kaptatott fel a sáncokra, és félt, hogy vissza kell vonulnia, ezért menekülni kezdett. A jobbszárny, amely el volt vágva a bal oldali résztől, észrevette a lovasság ijedelmét, s hogy a sáncok közé be ne szoruljon, azon a résen, amelyen betört, visszavonult. Hogy ne kerüljenek a szűk ösvényre, többen az árokba vetették magukat a tíz láb magas sánctól. Az elsőket összetaposták, a többiek a holttesteken keresztül jutottak meneküléshez és úthoz. Mikor katonáink a balszárnyon meglátták az előnyomuló Pompeiust és bajtársaik menekülését, attól tartva, hogy szűk helyre szorulnak be - hiszen előttük és

mögöttük ellenség volt -, arra gondoltak, hogy ott vonulnak vissza, ahol bejöttek. Valamennyiüket izgalom, rettegés és menekülésvágy töltötte el, olyannyira, hogy mikor Caesar megragadta a menekülők hadijelvényeit, és megálljt vezényelt, némelyek otthagyták a lovakat, hogy szabadon futhassanak, mások félelmükben eldobálták a hadijelvényeket, de senki nem maradt a helyén.

70. Ebben a nagy szerencsétlenségben csak az mentett meg bennünket - különben az egész sereg elpusztult volna -, hogy Pompeius, csapdától tartva, jó ideig nem merte megközelíteni a sáncokat. Úgy gondolom, ilyen szerencsére nem számított, hiszen az imént még katonái a szeme láttára menekültek a táborból. Lovasait a szűk, és Caesar katonái által megszállott utak akadályozták az üldözésben. Így a jelentéktelen körülmények mindkét fél számára nagy jelentőségűvé váltak. A tábortól a folyóig húzódó sánc meghiúsította Caesar majdnem biztos győzelmét, miután Pompeius táborát már elfoglalta; de ugyanaz a sánc késleltette a mieink üldözését is, és mentette meg őket.

71. Caesar ezen az egy napon két ütközetben kilencszázhatvan katonát vesztett, köztük neves római lovagokat is: Tuticanus Gallust, egy senator fiát, a placentiai C. Felginast, a puteoli A. Graniust, a capuai M. Sacrativirt, öt katonai tribunust és harminckét centuriót. De legtöbbjüket a pánikszerű menekülésben a sáncárkokban és a folyó partján saját bajtársaik tiporták össze, és nem az ellenség fegyverétől pusztultak el; harminckét hadijelvényt veszítettünk el. Az ütközet után Pompeius megkapta az *imperator* címet. Megtartotta és később is megkövetelte ezt a megszólítást, de leveleiben nem szokta magát így írni, és a vesszőnyalábokat sem engedte babérággal díszíttetni. Labienus viszont kieszközölte Pompeiusnál, hogy a hadifoglyokat adja át neki, és az elővezetett foglyokat, hogy Pompeius hozzá, a szökevényhez nagyobb bizalommal legyen, s egyben példát statuáljon, bajtársainak szólította, és gyalázkodó szavakkal megkérdezte, vajon szokás-e, hogy régóta szolgáló harcosok megszökjenek, majd a sereg szeme láttára felkoncoltatta őket.

72. Mindettől olyan elbizakodottság és gőg szállta meg a pompeianusokat, hogy már nem is gondoltak a háborúra, győzteseknek érezték magukat. Eszükbe sem jutott, mi volt mindennek az oka: katonáink kis létszáma, a kedvezőtlen terep, a korábban elfoglalt tábor szűk területe, a sáncok előtt és mögött kitört kétszeres rémület és a hadsereg kettészakadása - az egyik szárny ugyanis nem tudta a másikat megsegíteni. Nem látták meg, hogy ez nem heves összecsapás volt, nem vívtak ütközetet, hanem katonáink nagy tömege a szűk utakon több kárt okozott magának, mint amennyit az ellenségtől elszenvedett. Végül elfelejtették, hogy a háborúban a véletlen gyakran mekkora szerepet játszik, gyakran jelentéktelen ok, téves feltételezés, hirtelen pánik vagy babonaság nagy kárt okozhat; hányszor éri vereség a hadsereget akár a vezér hibájából, akár a tribunus vétségéből. Pompeiusék azonban mintha harci érdemeikkel győztek volna, és a helyzetben már nem állhatna be fordulat, szóban és írásban telekürtölték a világot e nap győzelmével.

73. Caesar korábbi tervei meghiúsulása után úgy döntött, hogy egész hadviselésén változtatnia kell. Ennélfogva még aznap valamennyi őrségét visszavonta, felhagyott az ostrommal, és egész hadseregét egy helyre hívta össze. A katonák gyűlésén buzdító beszédet tartott: a történeteket ne tekintsék szerencsétlenségnek, ne rémüljenek meg miattuk, ezt az egyetlen és nem is súlyos vereséget állítsák szembe számos szerencsés kimenetelű csatájukkal. Adjanak hálát a sorsnak, hogy Italiát súlyosabb veszteség nélkül elfoglalták, a két Hispaniát rendkívül harcias ellenségtől hódították el, melyet felettébb ügyes és tapasztalt hadvezérek vezettek, a gabonában gazdag szomszédos tartományokat hatalmuk alá hajtották. Végül emlékezzenek csak vissza, milyen szerencsésen, sértetlenül keltek át az ellenség hajói között, amelyek nem csupán a kikötőket, hanem a tengerpartot is megszállva tartották. Ha nem alakul minden

kedvezően, a szerencsét iparkodással kell előmozdítani. Az elszenvedett csapást tulajdonítsák bárki más hibájának, ne a magukénak. Ő kedvező terepet választott az ütközethez, elfoglalta az ellenség táborát. Pompeius katonáit kiverte és legyőzte. De akár megzavarodtak, akár tévedés vagy a végzet az oka; a kivívott és megszerzett győzelem meghiúsult, most mindnyájan azon legyenek, hogy a csorbát kiköszöröljék. Ha ez így történik... akkor a jövő a bajt előnyükre változtatja, ahogy ez Gergoviánál is történt, és azok, akik nemrég még féltek a csatától, önként vállalják majd a harcot.

74. A gyűlés után több jelvénytartót súlyosan megbüntetett és lefokozott. A hadsereget a vereség miatt mindenesetre nagy harag és igyekezet szállta meg, igyekeztek a gyalázatot lemosni, senki nem várta sem a tribunusok, sem a centuriók parancsait, sőt bűnhődés gyanánt mindenki nehéz munkát vállalt, valamennyien égtek a harci vágytól; több magas rangú tiszt őszinte meggyőződéstől áthatva úgy gondolta, hogy ezen a helyen kell maradni, és csatát kell kezdeni. Caesar azonban a pánik után nem bízott eléggé katonáiban, és úgy gondolta, hogy az önbizalom helyreállítására időt kell adni: megerősített állásait feladta, ezért nagy gondot okozott neki az ellátás.

75. Caesar tehát felesleges késedelem nélkül, csak a sebesültekkel és a betegekkel törődve, az est beálltakor észrevétlenül előreküldte a táborból az egész málhát Apolloniába, és megtiltotta a katonáknak, hogy útjuk befejezése előtt megpihenjenek. Fedezetül egy legiót küldött velük. Mikor ezzel végzett, két legiót a táborban tartott, a többit a negyedik őrségváltáskor több kijáraton át kivezette, ugyanazon az úton elindította, s kis idő múlva - hogy a katonai rendet megőrizze, továbbá, hogy az ellenség úgy lássa, mintha a szokásos módon távoznának - kiadta a parancsot a sorakozásra, majd azonnal elindult, utolérte az utóhadat, és hamarosan eltűnt a tábor látóköréből. Pompeius felismerte Caesar haditervét, ezért nem várt az üldözéssel, hanem abban reménykedve, hogy a menet közben akadályozott és megrémített katonákat ismét meglepheti, seregét a táborból kivezette, lovasságát pedig előreküldte, hogy az utóhadat tartóztassa fel. Mégsem tudta utolérni őket, mert Caesar a szabad úton nagy előnyhöz jutott. Ám a Genusus folyó partjai akadályt jelentettek, ezért Pompeius lovassága utolérte és harcban feltartóztatta az utóhadat. Caesar lovasokat, négyszáz könnyű fegyverzetű rohamcsapatost küldött ellenük, akik eredményesen harcoltak: a lovasütközetben visszaverték az ellenséget, sok katonát megöltek, majd sértetlenül csatlakoztak a derékhadhoz.

76. Ezen a napon megtették a Caesar által kiszabott utat. Miután a sereg átkelt a Genusus folyón, megtelepedtek az Asparagiummal szemközt levő régi táborban; Caesar az egész gyalogságot együtt tartotta a tábor sáncai között, a takarmányszerzésre kiküldött lovasságot a decumana kapun át azonnal visszarendelte. A napi menet után Pompeius is megtelepedett Asparagium mellett a régi táborban. A védőművek épek voltak, a katonáknak nem kellett sáncmunkát végezniük, ezért egyesek fa- és takarmánygyűjtés céljából messzebb kószáltak, mások - mivel az elvonulást hirtelen határozták el, s a málna, valamint a szerelvény nagy részét hátrahagyták - lerakták fegyvereiket a közös sátrakban, majd a korábbi táborhely közelségének csábítására elhagyták a sáncot. Caesar előre látta, hogy ez gátolja az ellenséget az üldözésben, ezért déltájban jelt adott az indulásra, seregét kivezette a táborból, és erőltetett menetben nyolc mérföldet haladtak előre. Ezt Pompeius nem tudta megtenni, mivel katonái eltávoztak.

77. Caesar a következő napon, amikor leszállt az est, megint előreküldte a málhát, ő maga a negyedik őrségváltáskor indult útnak, hogy ha váratlan támadás esetén csatába kellene bocsátkozni, serege teher nélkül készen álljon. Ugyanezt tette a következő napokon is. Ezáltal elérte, hogy sem a legmélyebb folyók, sem a legrosszabb utak nem okoztak károkat. Pompeius az első napi késedelmet be akarta hozni, és a következő napokon hasztalanul magára vállalt

kimerítő, erőltetett menetelésben utol akarta érni az előtte haladó Caesart, de a negyedik nap véget vetett az üldözésnek, mert rájött, hogy más haditervet kell készítenie.

78. Caesarnak Apolloniába kellett mennie, hogy a sebesülteket elhelyezze, a hadseregnek a zsoldot kifizesse, a szövetségeseket megnyugtassa, és a városokban helyőrségeket hagyjon. De sietett és csak az éppen szükséges időt szánta a dologra, mert aggódott Domitiusért, hogy Pompeius előnyomulása meglepi, ezért minden igyekezettel arra törekedett, hogy a lehető leghamarabb utolérje. Egész haditervét erre a megfontolásra építette fel: ha Pompeius ugyanoda igyekszik, eltéríti őt a tengertől, elvonja a Dyrrachiumban összegyűjtött gabona- és élelmiszerkészletektől, azután egyenlő feltételekkel kényszeríti ütközetre; ha átkelne Italiába, akkor Domitius seregével egyesülve Illyricumon át Italia segítségére sietne; ha Apolloniát és Oricumot ostromolná meg, és megkísérelné, hogy elvágja őt a tengerparttól, akkor Scipio bekerítése szükségszerűen rákényszerítené, hogy segítségére menjen. Ezért Caesar futárokat küldött előre Cn. Domitiushoz, írásban közölte vele terveit, majd Apollonia védelmére négy, Lissusban egy, Oricumban három cohorsot hagyott hátra, a sebesülteket elhelyezte, azután Epiruson és Athamanián át útnak indult. Pompeius is, gyanítván Caesar haditervét, úgy határozott, hogy Scipióhoz siet, mert azt gondolta, ha Caesar oda menetelne, segítséget kell vinnie Scipiónak, ha pedig nem akarná a tengerpartot és Oricumot kiűriteni, mivel legiókat és lovasságot vár Italiából, ő maga valamennyi csapatával megtámadja Domitium.

79. Ezért mindketten siettek, hogy övéiknek segítséget vigyenek, és el ne mulasszák az alkalmat, amikor az ellenséget megsemmisíthetik. Caesar azonban az egyenes útról letért Apollonia felé, így azonban Pompeius Candavián át akadálytalanul vonulhatott Macedoniába. Ehhez még egy előre nem látott baj is járult; Domitius, aki néhány napig Scipio tábora mellett időzött, élelemszerzés céljából eltávozott, és a Candaviához közel fekvő Heraclia Senticába ment; úgy látszott, mintha a sors kiszolgáltatná őt Pompeiusnak. Minderről Caesar ekkor még semmit sem tudott. Pompeius minden tartományba és városba leveleket küldött a dyrrachiumi ütközetéről, és a valósághoz képest erősen eltúlozta, felnagyította az eseményeket. Közben az a hír is elterjedt, hogy Caesar elvesztette csaknem minden csapatát, és megverten menekül. Emiatt Caesar útja nyugtalanná vált, több város ugyanis hűtlenné lett hozzá. A különféle utakon Caesartól Domitiushoz és Domitiumtól Caesarhoz küldött futárok sem tudtak küldetésüknek eleget tenni. De azok az allobroxok - Roucillus és Aecus barátai -, akik, mint említettük, Pompeiushoz szöktek, ütköztben Domitius hírszerzőire rábukkantak, és vagy régi ismeretségük alapján - a galliai háborúban ugyanis együtt szolgáltak -, vagy dicsekvésből, mindent elmondtak nekik. Elbeszéltek, hogy Caesar elindult, Pompeius pedig közeledik. Domitius a tőlük szerzett értesülések következtében nagy ügyel-bajjal szert tett három óra előnyre, ennek köszönhetette, hogy kikerülte a veszedelmet, és a Thessaliával szemközt fekvő Aeginiumnál találkozott az odaérkező Caesarral.

80. A seregek csatlakozása után Caesar Gomphiba érkezett; ez az első város útnban Epirusból Thessaliába. A város lakosai néhány nappal korábban követeket küldtek Caesarhoz, felajánlották neki szolgálataikat, tőle pedig védelmül katonákat kértek. A dyrrachiumi ütközet híre azonban ide is elérkezett, méghozzá, mint fentebb elmondottuk, sok tekintetben eltúlozva. Androthenes, Thessalia katonai parancsnoka, aki szívesebben társult volna Pompeiusszal a győzelemben, mint hogy Caesarral szövetkezzék a balsorsban, a földekről a városba rendelte a rabszolgákat és a szabadokat, bezáratta a kapukat, és Scipióhoz, valamint Pompeiushoz küldöttséget menesztett, hogy jöjjenek segítségére: ha hamar megsegítik, bízik a város falaiban; de hosszabb ostromnak nem tud ellenállni. Scipio, mikor megtudta, hogy a seregek Dyrrachium alól elvonultak, legióit Larisába vezette; Pompeius pedig még meg sem közelítette Thessaliát. Caesar erősített tábort veretett; a város hirtelen megrohanásához ostromlérákat és védőtetőket csináltak, továbbá rözsényalábokat készítettek. Amikor elvégez-

ték a munkát, Caesar buzdító beszédet intézett a katonákhoz, s rámutatott, milyen hasznuk lesz, ha ezt a bőven felszerelt és gazdag várost elfoglalják, mert megszűnik valamennyiük ínsége, a város példája megijeszti majd a többi helységet; ezért hamar kell cselekedniük, mielőtt segítség érkezne. Caesar, kihasználva katonái páratlan igyekezetét, a magas falak ellenére kilenc órával érkezése után megostromolta, és naplemente előtt elfoglalta a várost, majd katonáinak szabad rablásra átengedte. Innen azonnal továbbvonult, és hamarabb érkezett Metropolisba, mint a város bevételének híre.

81. A metropolisiak, a hírek hatására, szintén bezárták a városkaput, és a falakra fegyvereseket állítottak. De később a foglyoktól, akiket Caesar a városfalak alá vezetett, megtudták Gomphi város sorsát, mire megnyitották a kapukat. A lakosoknak egy hajuk szála sem görbült; a metropolisiak szerencsését összehasonlították a gomphibeliek sorsával, s nem akadt egy város sem Thessaliában - Larisa kivételével, amelyet Scipio nagy hadsereggel hatalmában tartott -, amely ne engedelmeskedett volna Caesarnak, és ne teljesítette volna parancsait. Kedvező területre jutott, a földeken betakarította a már majdnem beérett termést, s elhatározta, megvárja Pompeius érkezését, és itt veszi fel a harcot.

82. Pompeius néhány nappal később Thessaliába érkezett, az egész hadsereg előtt beszédet tartott, saját katonáinak köszönetet mondott, Scipio harcosait buzdította, hogy a győzelmet már megszerezték, és ők is részesednek a zsákmányban és a jutalomban, majd valamennyi legiót egy táborban egyesítette, a fővezéri tisztelet megosztotta maga és Scipio között, öelötte is megfűvatta a kürtöt, és elrendelte, hogy Scipio számára is verjenek fővezéri sátrat. Pompeius csapatainak megerősítése, a két nagy hadsereg egyesítése annyira megszilárdította az emberekben az egykori bizakodást, hogy mindenki azt tartotta, a tétovázás csak az Italiába való visszatérést késlelteti, s ha Pompeius lassabban vagy megfontoltabban tett valamit, azt mondták rá, ezt egy nap alatt el lehet végezni, de persze örömet leli a hatalomban, és a volt consulokat meg praetorokat szolgálóknak tekinti. Már nyíltan civakodtak a jutalmakon és a papi méltóságokon, évekket előre meghatározták, ki mikor lesz consul, mások igényt tartottak azoknak a házaira és javaira, akik Caesar táborában voltak; egy tanácskozáson heves vita támadt, hogy a legközelebbi praetorválasztásokon tekintettel legyenek-e Lucilius Hirrus távollétére, akit Pompeius küldött a parthusok ellen. Barátai kérelték Pompeiust, tartsa meg a szavát, váltsa be, amit elutazásakor ígért, nehogy tekintélye miatt Lucilius Hirrus becsapottnak érezze magát; ekkor a többiek kifogásolták, hogy egyforma áldozatvállalás és kockázat esetén egyikük a többivel szemben előnyben részesül.

83. A mindennapos megbeszéléseken Domitius, Scipio és Lentulus Spinther nyíltan heves szavakkal sértegették egymást Caesar papi méltósága miatt: Lentulus a korának kijáró tiszteletre hivatkozott, Domitius azzal kérkedett, milyen közkedvelt Rómában, és mennyire becsülik, Scipio pedig Pompeiusszal való rokonságával hancegett. Acutius Rufus bevádolta Pompeiusnál L. Afraniust, hogy még Hispaniában elárulta a hadsereget. L. Domitius egy tanácskozáson kijelentette, helyesnek tartaná, ha mindazoknak a szenatori rendűeknek, akik a háborúban velük vannak, a harcok befejezése után három-három szavazótablát adnának, hogy minden egyes szenatori rendű férfiúról, aki Rómában maradt, vagy olyan területen tartózkodik, amit Pompeius megszállt, de a háborúban nem vette ki a részét, ítélezhessenek: az egyik táblával minden következmény nélkül felmentik a vádlottat, a másikkal halálra ítélik, a harmadikkal pénzbüntetésre. Végül is valamennyien vagy saját tisztségeikről, vagy a pénzbeli jutalmakról, vagy ellenségeik üldözéséről tárgyaltak, arra nem gondoltak, miképpen lehetne győzni, csak arra, hogyan húzhatnak hasznát a győzelemből.

84. Az élrelmezést megszervezték már, a katonák nekibátorodtak, meg aztán már elegendő idő telt el a dyrrachiumi ütközet óta, és Caesar úgy vélte, hogy kellőképp megismerte a katonák

hangulatát, ezért azt gondolta, ki kell fürkészní, vajon Pompeius hajlandó-e megütközni. Kivezette tehát a táborból és csatarendbe állította seregét, eleinte kedvező terepen, egy kissé távolabb Pompeius táborától, majd a következő napokon messzebb hatolt a saját táborától, és arcvonalát Pompeius táborához és magaslataihoz közelebb állította fel. Ezáltal Caesar serege napról napra elszántabb lett. A lovasságnál korábban bevezetett és már ismertetett szervezetet azonban megtartotta, mivel számbelileg sokkal gyengébb volt, és elrendelte, hogy a fiatal és harcra kész rohamcsapatosok, a gyors támadásra alkalmas fegyverekkel a lovas alakulatok között harcoljanak, és mindennapos gyakorlatozásban ismerjék meg a harcnak ezt a módját is. Így elérte, hogy szükség esetén ezer lovasa nyílt terepen ellenállna hétezer pompeianus lovas támadásának, és nemigen rettenne meg a túlerőtől. Ezért Caesar ezekben a napokban kedvező kimenetelű lovasütközetet vívott, amelyben többek között elesett az egyik allobrox is, aki, mint elmondottuk, Pompeiushoz szökött át.

85. Pompeius, akinek a tápora egy magaslaton volt, csatasorát a hegy lábánál helyezte el, és szemmel láthatóan arra számított, hogy Caesar kedvezőtlen terepen nyomul előre. Caesar már azt hitte, hogy semmiképpen nem tudja csatára csalni Pompeiust, ezért a legalkalmasabb hadműveletnek azt tartotta, ha továbbvonul, és állandóan úton van; azt remélte, hogy menetelve, egyik helyről a másikra vonulva, kényelmesen élelemhez juthat, hadmozdulatai közben kedvező alkalmat talál az ütközetre, s Pompeius fáradtságához nem szokott seregét mindennapos meneteléssel ellankasztja. Caesar az elhatározása után már jelt adott az indulásra, és lebontatta a sátrakat, amikor észrevették, hogy Pompeius sorai, az előző napok szokásaitól eltérően, nemrég jóval a sánc elé jöttek: úgy látszott, ezen a nem kedvezőtlen terepen meg lehet ütközni. Mikor a menetoszlop a tábor kapujához ért, Caesar így szólt katonáihoz: „Utunkat egyelőre el kell halasztanunk; most a harcra gondoljunk, amelyre mindig is vágytunk. Bátran készülünk fel a csatára, nem egykönnyen találunk később alkalmat.” Utána rögtön kivezette harcra kész csapatait.

86. Mint később kitudódott, Pompeius - híveinek unszolására - szintén elhatározta, hogy harcba bocsátkozik. Az előző napokban tartott haditanácson kijelentette, hogy a csatasorok még össze sem ütköznek, és máris megveri Caesar seregét. Amikor többen csodálkoztak, így szólt: „Magam is tudom, hogy szinte hihetetlen dolgot ígérek, de halljátok tervemet, hogy aztán szilárdabb meggyőződéssel induljatok a csatába. Rábírtam lovas katonáinkat, s ők nekem határozottan megígérték, hogy amint a két arcvonal közelebb kerül egymáshoz, megtámadják Caesar fedezetlen jobbszárnyát, s hátulról megkerülve az arcvonalat, a megzavart hadsereget dárdahajtás nélkül megfutamítják. Így a legiők veszélyeztetése és szinte sebesülés nélkül véget vetünk a háborúnak. Ezt pedig ilyen erős lovassággal nem nehéz végrehajtani.” Egyszersmind felszólította katonáit, legyenek másnap elszántak, és mivel végre alkalom nyílik az annyira áhított harcra, ne okozzanak csalódást sem neki, sem a többieknek.

87. Utána Labienus szólalt fel. Caesar csapatait ócsárolta, Pompeius tervét pedig a legnagyobb dicsérettel magasztalta: „Ne gondold, Pompeius - mondta -, hogy ez az a hadsereg, amely Galliát és Germaniát meghódította. Valamennyi ütközetben részt vettem, és nem vaktában nyilatkozom, ismeretlen dologról. Ennek a hadseregnek csak egészen kicsiny része maradt meg; nagy része elpusztult, ami ennyi csatánál elkerülhetetlen, sok embert a járvány pusztított el ősszel Italiában, sokan hazatértek, sokan Italiában maradtak. Vagy nem hallottátok, hogy azokból, akik betegségük miatt visszamaradtak, Brundisiumban cohorsokat szerveztek? Ezeket a csapatokat, amelyeket itt láttok, Innenső Galliában egészítették ki, a többiek meg a Padus folyón túli városokból valók, de a java a két dyrrachiumi csatában elveszett.” Így szólt, és megesküdt, hogy csak győztesként tér vissza a táborba, és a többieket is erre buzdította. Pompeius elismerő szavakkal megesküdt, ezután senki nem tévovázott esküt tenni. A haditanácsban történtek után mindnyájan nagy reménytől eltelve, boldogan távoztak, gondolatban

már előre győztesnek érezték magukat, mert úgy gondolták, hogy ilyen tapasztalt hadvezér ilyen fontos ügyben alaptalanul nem állíthat valamit ilyen bizonyossággal.

88. Caesar - Pompeius táborához közeledve - megfigyelte, hogyan alakította ki ellensége a csatarendet: a balszárnyon az a két legio állott, amelyet a belviszály kezdetén Caesar a senatus határozata alapján engedett át neki. Az egyik az első, a másik a harmadik számú volt, Pompeius is itt tartózkodott. A középén Scipio foglalt állást syriai legióival. A ciliciai legiót - egyesítve azokkal a hispaniai cohorsokkal, amelyeket, mint elmondottuk, Afranius hozott magával - a jobbszárnyon helyezték el: Pompeius azt gondolta, hogy ezek különösen megbízhatók; a többiek az arcvonál közepe és a két szárny között helyezte el, és ezekkel együtt cohorsainak számát száztízre egészítette ki. Összesen negyvenötezer katonája volt, ezekhez csatlakozott körülbelül kétezer önkéntes továbbszolgáló, akik a korábbi hadseregekben tisztesként szolgáltak: ezeket szétszította az egész arcvonalon. A többi hét cohorsot a tábor és a közeli támaszpontok védelmére rendelte. Jobbszárnját egy folyó meredek partjai fedezték, így aztán lovasságát, valamennyi íjászat és parittyását a balszárnyon állította fel.

89. Caesar, korábbi szokásához híven, a tizedik legiót a jobbszárnyon, a kilencediket, noha a dyrrachiumi csatában erősen megfogyatkozott, a balszárnyon állította fel. Kiegészítette a nyolcadikkal úgy, hogy a kettőből majdnem egyet alkotott, és megparancsolta, hogy egyik segítse a másikat. Nyolcvan cohorsot, azaz összesen huszonkétezer katonát állított csatasorba, hét cohorsot a tábor védelmére tartott vissza. A balszárnyon Antonius, a jobbszárnyon P. Sulla, az arcvonál közepén Cn. Domitius vezényelt, ő maga Pompeiusszal szemközt foglalt állást. Tehát, mint említettük, megfigyelte az arcvonalakokat; ekkor attól tartván, hogy a nagyszámú lovasság bekeríti a jobbszárnját, a harmadik arcvonalból gyorsan kivont néhány cohorsot, egy negyediket alkotott belőlük, hogy a lovassággal szembeállítsa; megmagyarázta nekik elképzelését, majd hangsúlyozta, hogy a nap győzelme ezeknek a cohorsoknak a vitézségén múlik. Egyben utasította a harmadik vonalat és az egész hadsereget, ne támadjanak az ő határozott parancsa nélkül; ha elérkezettnek látja az időt, majd zászlóval jelt ad.

90. Caesar, a katonai szokásoknak megfelelően, csapataihoz intézett buzdító beszédében utalt rá, hogy állandóan érdekükben tevékenykedik, mindenekelőtt pedig arra emlékeztette őket, hogy maguk is tanúsíthatják, mennyire meg akarta teremteni a békét (részint Vatinius megbeszéléseivel, részint Aulus Clodiusnak Scipióval folytatott tárgyalásaival), miképpen iparkodott Oricumban Libónál elérni, hogy követeket küldhessen. Mindig kímélte katonái vérért, és nem akarta, hogy a köztársaság akár az egyik, akár a másik hadsereget elveszítse. E beszéd után, harcvágytól égő katonái követelésére, a kürttel jelt adott.

91. Volt Caesar seregében egy Crastinus nevű önkéntes továbbszolgáló katona, aki az elmúlt évben mint a tizedik legio primus pilusa szolgált alatta, és rendkívül bátor ember volt. Amikor ez a Crastinus meghallotta az adott jelt, így kiáltott: „Kövessetek, volt manipulusom harcosai, és teljesítetek, amit fővezéreteknak megígértetek! Már csak ez az egy csata van előttünk; ha megnyerjük, visszaszerezünk az ő becsületét, magunknak pedig a szabadságot.” Azután Caesarra tekintve így szólt: „Imperator! Ma úgy küzdök, hogy nekem, akár életben maradok, akár meghalok, köszönetet mondj!” A szavak után a jobbszárnyról elsőnek indult rohamra, és centuriájának mintegy százhusz válogatott önkéntese követte.

92. A két arcvonál között akkora területet hagytak, hogy mindkét hadsereg rohamának elegendő legyen. Pompeius azonban megparancsolta katonáinak, fogják fel Caesar rohamát, ne mozduljanak el helyükről, és hagyják, hogy az ellenség csatarendje felbomoljék. Azt mondták, C. Triarius figyelmeztetésére cselekedett így: ha az első roham és az ellenség lendülete meggyengül, csatarendjük pedig fellazul, akkor az ő arcvonalba álló katonái megtámadják a szétszóródó ellenséget. Azt remélte, hogy a helyükön kitartó katonák hajítódárdáikkal

könnyebben találják célba, mintha belefutnának a reájuk dobott hajítófegyverekbe, Caesar katonái viszont a kettős távolságtól kifulladásra, és a fáradtság következtében erejüket veszítik. Mi mégis úgy gondoljuk, hogy Pompeius nem határozott ésszerűen, mert minden emberben szunnyad egyfajta lelkesedés, természetes hæv, amit a harci vágy fellobbant. Ezt a hadvezéreknek nem elnyomniuk, hanem fokozniuk kell. Nemhiába ősi rendelkezés, hogy mindenütt harsanjanak fel a kürtjelek, és zúgjon fel a csatakiáltás; mindig tudták, hogy ez megrémíti az ellenséget, és lelkesíti a katonákat.

93. Katonáink az adott jelre, dárdáikat dobásra készen tartva, rohamba lendültek, de észrevették, hogy a pompeianusok nem nyomulnak előre, ezért korábbi tapasztalataik és az előző csatákban szerzett gyakorlatuk alapján önként lelassították futásukat, s mintegy a terep közepén megálltak, nehogy megfogyatkozott erővel közelítsék meg az ellenséget; kisvártatva újból rohamra indultak, az ellenségre hajították dárdáikat, és Caesar utasításának megfelelően kardot rántottak. Természetesen a pompeianusok sem nézték ezt tétlenül. A rájuk hajított dárdákat felfogták, ellenálltak a legiók rohamának, s csatarendjüket megtartva, a mieinkre dobták dárdáikat, majd ők is kardot rántottak. Ugyanakkor a balszárnyon Pompeius egész lovassága, parancs szerint, rohamra indult, és egész tömeg íjász fejlődött csatasorba. Lovasságunk nem tudott ellenállni e rohamnak, egy kicsit visszavonult; Pompeius lovassága annál hevesebben indult támadásba, és szakaszokra oszolva, arcvonulatunkat a fedezetlen oldalról akarta bekeríteni. Amint ezt Caesar észrevette, jelt adott a hat cohorsból alakított negyedik vonalnak. Ez hirtelen előrontott, és olyan erővel támadta meg Pompeius lovasait, hogy senki nem tudott nekik ellenállni, valamennyien megfordultak, és nemcsak a csatateret hagyták ott, hanem vadul elvágattak, és a hegy gerincére menekültek. Katonáink ezután felkoncolták a cserbenhagyott s fedezetlenül maradt íjászokat és parittyásokat. Ugyanezzel a rohammal bekerítették a pompeianusok még mindig harcoló és ellenálló balszárnnyát, s hátba támadták.

94. Ugyanakkor Caesar rohamra indította a harmadik vonalat, amely ez ideig nyugodtan a helyén állott. Így friss és pihent katonák váltották fel a fáradtakat, mások viszont hátulról támadtak, a pompeianusok nem tudtak ellenállni, és valamennyien megfutamodtak. Caesar tehát nem tévedett, amikor a katonáinak tartott buzdító beszédében kijelentette, hogy azok a cohorsok, amelyeket a lovasság ellen a negyedik vonalba helyezett, indítják majd el a győzelmet. Mert ők verték vissza először a lovasságot, majd ugyanők vágják le az íjászokat és parittyásokat, ez a hadoszlop kerítette be a pompeianusok balszárnnyát, és elsőnek ők futamították meg az ellenséget. Pompeius azonban, mikor meglátta, hogy lovasságát visszaverték, és seregének azt a részét, amelyben a leginkább bízott, rémület fogja el, kételkedni kezdett a többiekben, otthagya a csatateret, azonnal a táborba vágatott, és azoknak a centurióknak, akiket a praetori kapu mellé állított, fennhangon, hogy a katonák meghallják, odaszólt: „Őrizzétek és védjétek lelkiismeretesen a tábor, ha valami súlyosabb baj történne. Én magam végigjárom a többi kaput, és lelket öntök a tábor őrségeibe.” E szavak után visszavonult a hadvezéri sátorba, nem bízott már a győzelemben, mégis várta a végkifejletet.

95. Mikor a menekülő pompeianusok a sáncok között összezsúfolódtak, Caesar úgy gondolta, hogy ebben a pánikban nem szabad nekik időt adni, és biztatni kezdte katonáit, éljenek a kedvező szerencsével, s ostromolják meg a tábor. A katonák a nagy hőségtől kifáradtak, hiszen a harc délig húzódott el, mégis minden megerőltetést vállalva, engedelmeskedtek parancsának. Az ellenséges tábor a biztosításul hátrahagyott cohorsok hevesen védelmezték, még elszántabban a thrák és más barbár segédcsapatok, mert a csatasorból elmenekült katonák rémülten, teljesen kimerülten eldobálták fegyvereiket és hadijelvényeiket, és inkább a menekülésre, mint a tábor védelmére gondoltak. A sáncok védelmezői sem tudtak már ellenállni a

lövedékek tömegének: sebeiktől elgyengülve elhagyták a tábor, és a centuriók, valamint a tribunusok vezetésével azonnal a közeli magas hegyekbe menekültek.

96. Pompeius táborában mesterséges lugasokat, felterített ezüst asztalneműek tömegét lehetett látni, a sátrak padlózatát friss gyeptégla burkolta, Lucius Lentulus és mások sátrát borostyán borította, és sok más is utalt a túlzott fényűzésre, a diadalba vetett hitre, egyszóval könnyen el lehetett képzelni, hogy azok, akik ilyen fölösleges gyönyöröket hajszoltak, nem tartottak ennek a napnak a kimenetelétől. Mégis éppen ők voltak azok, akik szemére hányták a fényűzést Caesar szűkölködő és mindent tűrő seregének, amely pedig minden szükségesnek híján volt. A mieink már behatoltak a sáncokba, amikor Pompeius lóra kapott, s levetvén főparancsnoki jelvényeit, a decumana kapun át elvágatott a táborból, s lovát hajszolva azonnal Larisába igyekezett. Itt sem állapodott meg, hanem ugyanilyen gyorsan, néhány menekülő hívével együtt, útját éjjel sem szakítva meg, harminc lovas katona kíséretében a tengerhez érkezett, és egy gabonaszállító hajóra menekült; mint elmondták, folyton panaszkodott, mennyire csalódott: éppen azok az emberek futamodtak meg elsőnek, akiktől a győzelmet remélte, ami már szinte árulásnak minősíthető.

97. A tábor elfoglalása után Caesar rábírta katonáit, hogy a prédálás közben gondoljanak a hátralevő feladatokra is. Katonái hallgattak szavára, mire elrendelte, hogy sáncolják körül a hegyet. A pompeianusoknak nem tetszett ez a hely, mivel nem volt vize, ezért elvonultak, és a hegy gerincén átkelve Larisába hátráltak. Amint Caesar ezt észrevette, csapatait több részre osztotta: néhány legiót Pompeius táborában hagyott, másokat a maga táborába küldött vissza, négy legiót magával vitt, és kényelmesebb úton a pompeianusok elé került, majd mintegy hatezer lépésre harcállásba helyezkedett. Erre a pompeianusok megállapodtak egy hegyen, amelynek lábát folyó mosta. Noha katonái az egész napi megerőltetéstől kimerültek, és az éjszaka már közeledett, Caesar felszólítására a hegyet sánccal vágták el a folyótól, hogy a pompeianusok éjjel ne hozhassanak vizet. Ennek eredményeképpen Pompeiusék máris követeket küldtek, hogy a megadásról tárgyaljanak. Csupán néhány hozzájuk csatlakozott szenatori rendű férfiú keresett éjjel a futásban menekülést.

98. Caesar megparancsolta, hogy mindazok, akik a hegyen tartózkodnak, pirkadatkor jöjjenek le a magaslatról a síkságra, és tegyék le a fegyvert. Vonakodás nélkül meg is tették, a földre vetették magukat, s fölemelt kézzel, könnyek közt életükért könyörögtek. Caesar megnyugtatta őket, rájuk szólt, keljenek fel, s hogy kevésbé féljenek, néhány szóval biztosította őket jóindulatáról, mindnyájuknak megkegyelmezett, és meghagyta katonáinak, senkit ne bántalmazzanak, és ne követeljenek tőlük semmit. Miután gondoskodott róluk, a táborból más legiókat rendelt magához, és azokat, akik vele voltak, visszaküldte a táborba, hogy felváltva pihenjenek. Caesar még azon a napon megérkezett Larisába.

99. Ebben az ütközetben nem vesztett többet kétszáz katonánál, de mintegy harminc legbátrabb centuriója elesett. Életét vesztette a rendkívül hőiesen harcoló Crastinus is, akiről főntebb emlékeztünk meg: kardot döftek a szájába. Beteljesedett tehát, amit a roham előtt mondott. Caesar elismerte, hogy Crastinus ebben a csatában tündöklő hősiességről tett tanúbizonyságot, és kiemelkedő érdemeket szerzett. A pompeianus seregből - úgy hírlott - körülbelül tizenötezen estek el, több mint huszonnégyezer katona esett fogságba, mert az erődítményt védő cohorsok is megadták magukat Sullának, ezenkívül többen a szomszéd városokba menekültek. Ebben az ütközetben száznyolcvan hadijelvény és kilenc legiosas jutott Caesar birtokába. L. Domitius a táborból a hegyekbe menekült, és midőn a fáradtságtól ereje elhagyta, lovas katonák megölték.

100. Ekkortájt D. Laelius Brundisium alá érkezett hajóhadával, és ugyanabból a meggondolásból, amelyről Libóval kapcsolatban tettünk említést, megszállta a brundisiumi kikötővel

szemközt fekvő szigetet. Vatinius, Brundisium parancsnoka, hasonlóképpen fedett és felszerelt csónakokkal kicsalta Laelius hajóit, és egy messzebbre eltávolodott ötsorevezőst és két kisebb hajót elfogott a kikötő szűk bejáratánál. Majd ugyanúgy elosztott lovassággal megakadályozta, hogy a tengerészek vizet hordhassanak. Laelius azonban kihasználta a hajózás számára kedvezőbb évszakot, és teherhajóin Corcyrából és Dyrrachiumból vizet szállított, s noha még nem értesült a thessaliai ütközetről, kitartott elhatározása mellett, és sem hajói elvesztésének szégyene, sem a szükséges anyagok hiánya nem tudta a kikötőből vagy a szigetről eltávolítani.

101. Csaknem ugyanebben az időben érkezett Siciliába Cassius syriai, phoeniciai hajókból álló hajóhada. Minthogy Caesar hajóhada két részre volt osztva - az egyiket Vibo magasságában (a siciliai tengerszorosban) P. Sulpicius praetor vezényelte, a másikat Messina közelében M. Pomponius -, Cassius Messanánál előbb kötött ki, mint ahogy Pomponius tudomást szerezhetett érkezéséről. Cassiust meglepte, hogy sem őrhajókkal, sem szervezett hadirenddel nem találkozott, ezért a gyantával, szurokkal, kóccal s más gyújtóanyaggal megrakott teherhajókat erős és kedvező széllel Pomponius hajóhada ellen küldte, s elégette mind a harmincöt hajót, melyek közül húsznak fedélzete volt. Emiatt olyan pánik keletkezett, hogy Messanát, noha ott egy legio állomásozott, alig tudták megvédeni; és ha ez idő tájt váltott lovasok nem hoztak volna híreket Caesar győzelméről, sokak véleménye szerint a város elveszett volna. De a hírek éppen a legjobbkor érkeztek meg, s így a várost megvédték. Cassius ezután Vibóba ment Sulpicius hajóhada ellen. Minthogy hajóink hasonló félelem miatt a parthoz voltak kikötve, Cassius ugyanúgy járt el, mint az előbb: jó szelet fogott ki, és körülbelül negyven, gyújtogatás céljából felszerelt teherhajót indított hajóink ellen. A tűz két oldalról kapott bele a hajókba, és öt elégett. Amikor a nagy szélben a tűz továbbterjedt, a katonák, akiket a hajó őrzésére a régi legiók betegei közül hátrahagytak, ezt a szégyent nem tűrték el: önként hajóra szálltak, és a tengeren megrohamozták Cassius hajóhadát, két ötsorevezőst megcsáklyáztak - az egyikén ott volt Cassius is, őt azonban egy csónak felvette, s így elmenekült -, még két hámsorevezőst is elsüllyesztettek. Nem sokkal később értesültek a Thessaliában vívott ütközetről; most már a pompeianusok is elhitték, mert eddig a hírt Caesar legatusai és barátai koholmányának tartották. Az eseményeket megtudván, Cassius elvonult hajóhadával.

102. Caesar úgy vélte, hogy minden mást abba kell hagynia, és bárhova is menekül Pompeius, üldöznie kell, nehogy újabb csapatokat gyűjtven, újrakezdje a háborút. Caesar naponta akkora utat tett meg a lovassággal, amennyire csak képes volt, s meghagyta, hogy egy legio lassúbb menetben kövesse. Pompeius nevében Amphipolisban rendeletet tettek közzé, hogy a tartomány minden ifja, a görög és római polgárok, jelentkezzenek eskütételre. Nem lehet megállapítani, vajon Pompeius azért hirdette-e ki ezt a rendeletet, hogy további menekülésének tervét minél hosszabb ideig eltitkolja, vagy azért, hogy ha senki nem akadályozza, új sorozásokkal megkísérelje Macedoniát megtartani. Ő maga csak egy éjszakát horgonyzott itt, Amphipolisból magához hívta barátait, pénzt kért a szükséges kiadásokra, majd Caesar jövetelének hírére útra kelt, és néhány nap múlva Mytilenébe érkezett. Két napig a kikötőben tartotta a vihar, majd magához rendelt néhány gyorsjáratú hajót, és Ciliciába, innen pedig Cyprusba ment. Itt arról értesült, hogy az antiochiaiak és az ott kereskedő római polgárok valamennyien közös megegyezéssel fegyvert fogtak; a várost elzárták előtte, és üzenetet küldtek azokhoz, akik állítólag menekülés közben a szomszédos városokban húzódtak meg: ne jöjjenek Antiochiába, mert életüket veszélyeztetik. Ugyanez történt Rhodusban L. Lentulusszal, aki az előző évben volt consul, és a consulságot viselt P. Lentulusszal, valamint másokkal. Menekülés közben Pompeiust követve a szigetre érkeztek, de sem a város, sem a

kikötő nem fogadta be őket, sőt azt a felszólítást kapták, hogy hagyják el ezt a helyet, mire kénytelen-kelletlen elhajóztak. Caesar jövetelének a híre már elérkezett a városokba.

103. Pompeius, amikor minderről értesült, letett arról a tervéről, hogy Syriába menjen. Pénzt hajtott be az adóbérlő társaságoktól, kölcsönöket vett fel néhány magánszemélytől, katonai célra sok pénzt vitt a hajókra, felfegyverzett kétezer embert - az adóbérlő társaságok rab-szolgáit, vagy a kereskedőktől kiereszolt és erre a célra alkalmasnak talált személyeket -, majd Pelusiumba hajózott. Történetesen ott tartózkodott a fiatal Ptolomaeus király, mert nagy sereggel hadat viselt, nővére, Cleopatra ellen, akit néhány hónapja rokonai és barátai segítségével elűzött trónjáról; a király táborától nem messze állott Cleopatra tábora. Pompeius üzent a királynak, hogy az apjával fennállott vendégbarátságra való tekintettel fogadja be Alexandriába, és szerencsétlenségében nyújtson neki hadseregével segítséget. Küldöttei, miután követi tisztükben eljárak, kötetlenül beszélgettek a király katonáival, és kezdték őket rábeszélni, teljesítsék kötelességüket Pompeiusszal szemben, és balsorsában ne vessék meg őt. Nagy számban voltak közöttük Pompeius katonái, akiket Gabinius az ő hadseregéből vitt el Syriából Alexandriába, majd a háború befejeztével Ptolomaeusnál, az ifjú atyjánál hagyott.

104. Megtudták ezt a király barátai, akik fiatal kora miatt az országot helyette kormányozták, és mint később elbeszélék, részint attól való félelmükben, hogy Pompeius a fellázított királyi hadsereggel elfoglalja Alexandriát és Egyiptomot, részint, mert megvetették balsorsát - hiszen szerencsétlenségben a barátok általában ellenséggé válnak -, a követeknek nyilvánosan szívélyes választ adtak, és meghívták őket, jelenjenek meg a királynál. Ők maguk titkos tanácskozás után Achilles királyi főtitkár, ezt a rendkívül elszánt férfiút és L. Septimius katonai tribunust elküldték, hogy gyilkolják meg Pompeiust. A két küldött barátságosan köszöntötte Pompeiust, akit megtévesztett Septimiusszal való ismeretsége - a kalózháborúban alatta vezetett egy centuriát -, ezért kevés emberének kíséretében egy kis hajóba szállt, ahol Achilles és Septimius megölte. A király rendeletére L. Lentulust is elfogták, és a börtönben kivégezték.

105. Ásiába érkezve, Caesar arról értesült, hogy T. Ampius megkísérelte Diana ephesusi szentélyéből a pénzeket elvinni, és ezért a tartomány valamennyi senatorát elhívta, tanúskodjanak, mekkora összeg van a szentélyben; Caesar érkezése azonban meghiúsította szándékát, ezért elmenekült. Így mentette meg Caesar két alkalommal is az ephesusi pénzeket... Ugyanígy az elisi Minerva-templomban, miután a napokat visszaszámították és megszámlálták. Kiderült, hogy aznap, amikor Caesar megvívta győzelmes csatáját, Victoria szobra, amely Minerva szobra előtt állott, és azelőtt Minerva szobrára nézett, a bejárat kapu és a templom küszöbe felé fordult. Ugyanazon a napon a syriai Antiochiában két alkalommal olyan hangos csatakiáltások és kürtjelek hangzottak, hogy a város falain álló fegyveres polgárság szétszaladt. Ugyanez Ptolemaisban is megtörtént. Pergamumban a templom titkos és elzárt helyiségében, ahová a papokon kívül másnak belépnie tilos - a görögök adytonnak nevezik -, megszólaltak a dobok. Ugyanúgy Trallesben Victoria templomában, ahol Caesarnak szobrot szenteltek, egy pálmát mutogatnak, amely ezekben a napokban nőtt ki a padló kőlapjainak hézagai között.

106. Caesar néhány napja volt Ásiában, mikor meghallotta, hogy Pompeiust Cyprusban látták, ebből arra következtetett, hogy Egyiptomba utazik e királysággal való jó kapcsolatairól és az ország előnyös fekvése miatt. Egy legióval, amely parancsára követte őt, és egy másikkal, amelyet Achaiából, Q. Fufius legatustól rendelt magához, nyolcszáz lovas katonával és tíz rhodusi hadihajóval s néhány asiával Alexandriába érkezett. A tényleges létszám háromezer-kétszáz fő volt, a többiek a csatákban szerzett sebek, a megerőltetés és az erős menetelések fáradalmi miatt nem tudták követni. Caesar azonban, tetteinek hírében bízva, nem habozott csekély haderejével útnak indulni, és úgy gondolta, minden hely egyaránt biztos lesz számára. Alexandriában értesült Pompeius haláláról, s amint a hajóról kilépett, meghallotta azoknak a

katonáknak a kiáltozását, akiket a király hátrahagyott a város őrzésére, s látta, hogy köréje csődülnek, mivel maga előtt vitette a vesszőnyalábokat. Az egész tömeg azt hangoztatta, hogy ez a királyi méltóság megcsorbítása. Ez a zendülés lecsillapodott, de a következő napokon is gyakran lázongott az összeverődött tömeg, s a város különböző negyedének utcáiban több katonát meggyilkoltak.

107. A történetek miatt Caesar pompeianus katonákból szervezett más legiókat hozatott Asiából. Őt ugyanis a passzátszelek szükségképpen visszatartották, mert szemközt fűjnek azokkal, akik Alexandriából el akarnak hajózni. Közben úgy határozott, hogy a királyok ellentétei a római népre és őreá, a consulra tartoznak, annál is inkább, mert előző consulsága alatt Ptolomaeusszal, az apával, törvény és a senatus határozata alapján szövetséget kötött. Azt a döntését nyilvánította ki, hogy Ptolomaeus király és nővére, Cleopatra bocsássák el hadseregüket, viszályukat pedig a törvények szerint inkább az ő ítélete alapján, mint egymás között, fegyverekkel döntsék el.

108. Az ország egyik kormányzója és a kiskorú király nevelője az eunuch Pothinus volt. Ez előbb barátai körében kezdett panaszkodni és méltatlankodni, hogy a királyt bíróság elé idézik, később terve számára segítőre talált a király barátai között; a hadsereget titokban Pelusiumból Alexandriába rendelte, és azt az Achillast, akiről fentebb megemlékeztünk, kinevezte az összes alakulat parancsnokává. A maga és a király ígéreteivel ösztönözte és biztatta, majd szándékát leveleivel és küldöttei útján közölte vele. Ptolomaeusnak, az apának, a végrendeletében a két fiú közül az idősebb, és a két lány közül az elsőszülött volt örökösként feltüntetve. Hogy ez végrehajtsék, Ptolomaeus minden istenre és a Rómában kötött egyezményre hivatkozva, e végrendelethez a római népet hívta tanúként. A végrendelet egyik példányát követekkel Rómába küldték, hogy letegyék a kincstárba - de az általános zűrzavar miatt nem tudták elhelyezni, ezért Pompeiusnak adták letétbe -, a másik megegyező és pecséttel ellátott példányt Alexandriában nyilvánosságra hozták.

109. Mindezekről Caesar előtt tanácskoztak, ő pedig mint közös barát és döntőbíró a királyok ellentétét nagyon szerette volna elsimítani. Ekkor azonban váratlanul jelentették, hogy az egész királyi haderő és lovasság Alexandria felé tart. Caesar csapatai korántsem voltak olyan erősek, hogy a város falain kívül csatában rájuk hagyatkozhatott volna. Nem maradt más hátra, mint a városban állásait tartani, és megtudakolni Achilles terveit. Meghagyta, hogy csapatai legyenek készültségben, és sürgette a királyt, hogy hívei közül a legtekintélyesebbeket küldje követségben Achillashoz, és közölje vele akaratát. A király Dioscoridest és Serapiont küldte, akik már mindketten jártak követségben Rómában, és Ptolomaeusnál, az apánál, nagy tekintélyük volt. Meg is érkeztek Achillashoz, de az, mikor a szeme elé kerültek, meg sem hallgatta őket, nem is érdeklődött küldetésük célja iránt, hanem elfogatta és megölette őket. Az egyik a sebétől elvesztette eszméletét, és mintha meghalt volna, emberei elvitték; a másik valóban meghalt. Caesar most már hatalmába akarta keríteni a királyt, mert arra következtetett, hogy nagy a tekintélye népénél, s feltételezte, hogy a háborút látszólag néhány gonosztevő akarta, és nem a király idézte elő.

110. Achilles csapatai sem létszám, sem az emberanyag minősége, sem haditapasztalat tekintetében nem látszottak lebecsülendőnek. Húszezer embere volt fegyverben. A hadsereg Gabinius katonáiból állott, akik már beletanultak az alexandriai szokásokba és a szabadosabb életbe, megfélemeztek a római nép nevére és fegyelmére, megházasodtak, és a legtöbbször gyermekei is voltak. Ezenkívül voltak ott gyűléssz banditák és kalózok is, Syria, Cilicia tartományokból és a szomszédos országokból. Rajtuk kívül sok halálraítélt és száműzött gyűlt össze. Minden szökevény rabszolgánk biztonságban volt Alexandriában, és megélhetésükről is gondoskodtak, ha önként jelentkeztek katonának. Akit a gazdája elfogott, azt a katonák

egyértékesben kiszabadították. Egy volt a bűnük bajtársaikkal, és azzal, hogy megakadályozták megbüntetésüket, voltaképpen önmagukat védelmezték. Megszokták, hogy a király bizalmasainak kivégzését követeljék, a vagyonosok javait elrabolják, zsoldemelés miatt a királyi palotát megostromolják, egyeseket elűzzenek a királyi trónról, hogy másokat ültessenek a helyükre: mindez az alexandriai hadsereg régi szokása volt. A sereghez tartozott még kétezer lovas katona. Mindezek a csapatok számos alexandriai hadjáratban öregedtek meg, Ptolomaeust, az apát visszaültették a trónjára, Bibulus két fiát meggyilkolták, hadat viseltek az egyiptomiak ellen. Innen volt haditapasztalatuk.

111. Achilles bízott ezekben a csapatokban, s Caesar kisszámú csapatát semmibe véve, elfoglalta Alexandriát, kivéve azt a részt, amelyet Caesar katonáival megszállva tartott; az első támadás alkalmával megkísérelte Caesar házáat elfoglalni, de Caesarnak szerte az utcákon elhelyezett katonái feltartóztatták a támadást. A kikötő mellett is folyt a harc, és ez okozta a leghevesebb küzdelmet, hiszen az egyidőben megosztott csapatoknak sok utcában kellett harcolniuk, s az ellenség megpróbálta, hogy nagy haderővel elfoglalja a hadihajókat. Ötven hajót annak idején Pompeiusnak küldtek segítségül, s most a thessaliai csata után hazatérőben voltak: valamennyi a hajózáshoz szükséges mindenféle eszközzel jól felszerelt négy- és ötsorevezős, rajtuk kívül ott volt az a huszonkét, fedélzetes egység, amely Alexandriát védte. Ha ezeket elfoglalják, akkor Caesart megfosztják hajóhadától, hatalmukba kerítik a kikötőt és a tengert, megakadályozzák Caesar élelmiszer- és katona-utánpótlását. Ezért harcoltak a legnagyobb erővel, mert az egyik fél úgy látta, hogy ettől függ gyors győzelme, a másik pedig, hogy ezen múlik menekülése. Azonban Caesar maradt felül: mindezeket a hajókat és a többi, ahány csak az építőüzemekben volt, felégettette, és mert ilyen nagy területen kis hadseregével nem tudott védekezni, katonáit Pharus mellett azonnal partra szállíttatta.

112. A Pharus igen magas torony a szigeten, az építészet csodálatos műve, és a szigettől kapta nevét. Ez az Alexandriával szemben fekvő sziget alkotja a kikötőt. Az előző királyok a tengerbe épített mólón kilencszáz lépés hosszú keskeny úttal és híddal kötötték a városhoz. A szigeten az egyiptomiaknak vannak házaik, a helységük akkora, akár egy város. Az elővigyázatlanság vagy vihar következtében az útjuktól csak kissé is eltérő hajókat kalóznak módjára ki szokták fosztani. Egy hajó sem mehet be a kikötőbe annak akarata ellenére, aki Pharust birtokolja. Tudta ezt Caesar is, ezért, míg az ellenség a harccal volt elfoglalva, ő partra szállított katonáival bevette Pharust, és megrakta védőőrséggel. Ezzel elérte, hogy biztonságban szállíthatnak hozzá hajókon élelmiszert és segélycsapatokat, ugyanis az összes környező tartományból segédc csapatokat hívott be. A többi városrészben úgy harcoltak, hogy a csata döntetlenül végződött, a szűk utcákból egyik felet sem lehetett kiűzni; némi kölcsönös veszteség után Caesar a legfontosabb pontokat éjjel megszállta és megerősítette. Ebben a városrészben volt a királyi palota egy része, kezdetben őt is itt szállásolták el, továbbá az épülettel összefüggő színház, amely vár gyanánt szolgált, s amelyből kijárat nyílt a kikötőhöz és a királyi hajóépítő üzemekhez. Ezeket az építményeket Caesar a következő napokban kiépítette, úgyhogy szinte falként húzódott előttük, és őt nem lehetett akarata ellenére harcra kényszeríteni. Közben Ptolomaeus király kisebbik leánya, a megüresedett trón megszerzésének reményében, a királyi palotából Achillashoz szökött, és vele együtt háborúba kezdett. De a vezetés kérdésében hamarosan ellentét támadt köztük, aminek az lett az eredménye, hogy gyarapodott a katonák jutalma, mert mindegyikük pénzázdozattal akarta a maga számára a rokonszenzűket megnyerni. Míg az ellenségénél ezek történtek, Caesar városrészében Pothinus, a király nevelője és az ország kormányzója követeket küldött Achillashoz, és buzdította, hogy ne hagyjon fel hadi vállalkozásával, s ne veszítse el bátorságát. A követeket azonban elárulták, elfogták, és Caesar kivégeztette Pothinust.

JEGYZETSZÓTÁR

A rómaiak a személynevet (praenomen) rendszerint rövidítve jelölték. A könyvben előforduló rövidítések feloldása:

A. = Aulus	N. = Numerius
C. = Gaius	P. = Publius
Cn. = Gnaeus	Q. = Quintus
D. = Decimus	Ser. = Servius
L. = Lucius	Sex. = Sextus
M. = Marcus	T. = Titus
M'. = Manius	Ti. = Tiberius

Acarnania - Görögországnak az Adriai-tenger partján fekvő területe.

Acco - A galliai senók összeesküvésének vezére. Caesar 53-ban kivégeztette.

Achaia - Caesar a római tartományt érti rajta, tehát Görögországot (Thessalia, Epirus, Acarnania és Aetolia nélkül).

Acilius - M'. Acilius Caninus: Caesar legatusa a polgárháborúban, később Sicilia helytartója.

Aeginium - Epirusi város Thessalia északnyugati határán.

Afranius - L. Afranius: Pompeius legatusa (több hadjáratban), 60-ban consul. A thapsusi csata után 46-ban megölték.

Africa - Római tartomány, az egykori Karthago területe, a mai Tunézia.

Agedincum - a senók városa Gallia Celticában, ma: Sens.

Alba - (A. Fuentia): város Közép-Itáliában.

Albicusok - A Massiliától északkeletre fekvő hegyekben élt harcias nép.

Alesia - A mandubiusok városa Galliában (ma Alise-Sainte-Reine). Caesar Vercingetorix feletti győzelmének színhelye.

Allobroxok - Caesarrel szövetséges gall törzs a Rhône és az Alpok között. I. e. 121-ben hódoltak meg Rómának, 61-ben fellázkodtak, de felkelésüket a rómaiak leverték.

Amantia - Város Epirusban.

Amanus - Kisázsiai hegység, a mai Alma-Dagh, a Taurus egy része.

Ambarrusok - A haeduusokkal szövetséges nép Gallia Celticában.

Ambiansok - Caesarrel ellenséges törzs Gallia Belgicában.

Ambiorix - A Caesar ellen 54-ben fellázkodt eburók vezére, veresége után elbujdosott.

Ambracia - Epirusi város.

Amphilochia - Az ambraciai öböl keleti részén elterülő vidék.

Ampius - T. Ampius Balbus: 63-ban néptribunus, 58-ban praetor, majd ázsiai helytartó, Pompeius híve, Caesar elkeseredett ellensége.

Anas - hispaniai folyó (ma Guadiana).

Anguillaria - Az észak-afrikai partsáv, ahol C. Curio partra szállt; pontos helye vitatott.

Antiochia - Syria fővárosa az Orontes partján, a római birodalom harmadik legnagyobb városa.

Antiochus - A kisázsiai Taurus vidékén fekvő Commagene fejedelme.

Antistius Reginus - Caesar legatusa a gall háborúban.

Antonius - C. Antonius: Caesar unokaöccse, legatusa. 49-ben Curicta mellett 15 cohorsával megadta magát a pompeianusoknak. 44-ben praetor, a Caesar halálát követő polgárháborúban, 42-ben kivégezték.

Antonius - M. Antonius: C. Antonius bátyja (82-30), Caesar legatusa Galliában, majd a polgárháborúban; 49-ben néptribunus, 44-ben consul, majd triumvir.

Apollonia - Illyriai város, 70 km-re délre Dyrrachiumtól.

Aquileia - Felső-italiai város a mai Velence közelében.

Aquitania - Délnyugat-Gallia területe a Viscayai-öböl, a Garonne és a Pireneusok között; Caesar 56-ban hódította meg.

Arar - Folyó Gallia Celticában, a mai Saône.

Arduenna erdőség - A mai Ardennek.

Arelate - Dél-galliai város a Rhône folyó partján (ma: Arles).

Aremoricus törzsek - Gallia Belgia és Gallia Celtica tengerparti részének lakói.

Ariminum - Város az Adriai-tenger partján (ma: Rimini).

Ariobarzanes - Cappadociai király, Pompeius híve, a pharszaloszi ütközet után megadta magát Caesarnak.

Ariovistus - A germán suebusok királya. Népével áttelepült a Rajnán, és állandóan nyugtalanította a gall törzseket. 58-ban döntő vereséget szenvedett Caesartól.

Arretium - Etruriai város (ma: Arezzo).

Arvernusok - A germánokkal rokonszenvező hatalmas gall törzs Gallia Celticában. Vercingetorix vezette felkelésüket Caesar 52-ben leverte - ez volt a galliai hadjárat egyik legfontosabb győzelme.

Asculum - Picenum fővárosa (ma: Ascoli-Piceno).

Asia - Kisázsia nyugati részén fekvő római tartomány.

Asparagium - Illyriai város a Genusus folyó partján.

Athamania - Epirus déli részén, Thessalia határán fekvő város.

Atrebasok - Caesarrel ellenséges nép Gallia Belgicában.

Attius - C. Attius Paelignus: Pompeius párthíve.

Attius - Ld. Varus.

Atuatucusok - Caesarrel ellenséges germán néptörzs Gallia Belgicában, a nerviusok és az eburók szövetségesei.

Aulercusok - Gall nép az Atlanti-óceán partján. Négy törzsük: brannovixek, cenomanusok, diablinsek, eburovixek.

Auximum - Picenumi város, Anconától délre (ma: Osimo).

Avaricum - A Vercingetorixszal szövetséges biturixek városa Galliában. Caesar hosszas ostrom után vette be 52-ben (ma: Bourges).

Axona - Galliai folyó, ma: Aisne.

Balbus - L. Cornelius Balbus (az idősebb): A 40. év consula. Hispaniából származott, a gall háborúban műszaki tisztként (praefectus fabrorum) szolgált, bizalmas viszonyban volt Caesarral.

Balbus - L. Cornelius Balbus (az ifjabb): az előző unokaöccse, mindvégig részt vett a polgárháborúban.

Belgák - Az egyik legjelentékenyebb, jórészt germán eredetű gall törzs. A Szajna, a Marne, a Rajna folyó és az Óceán által határolt területen éltek. Caesar 57-ben hódította meg őket, de ellenállásuk még ezután is sokszor fellángolt.

Bellovacusok - Nagy létszámú és katonailag erős belga törzs.

Bibracte - A haeduusok fővárosa (ma: Mont-Beauvray).

Bibulus - M. Calpurnius Bibulus: Caesarral egy időben aedilis, praetor, majd consul. M. Cato veje, elszánt optimata politikus és Caesar elkeseredett ellensége. Két fiát ismeretlen körülmények között A. Gabinius katonái ölték meg.

Bithynia - kisázsiai vidék a Propontis (Márvány-tenger) és a Pontus Euxinus (Fekete-tenger) körül.

Biturixek - A Loire folyó partján élt gall nép. Caesar főleg a Vercingetorix-felkeléssel kapcsolatban ír róluk.

Boiusok - Gallia Celticában élt nép, 58-ban hódoltak meg Caesarnak.

Britannia - Caesar - elsőként a római történelemben - 55-ben és 54-ben vezetett sikeres hadjáratokat Britannia ellen, de csak Claudius alatt került római uralom alá.

Brundisium - Calabriai kikötőváros, a polgárháború fontos színhelye (ma: Brindisi).

Bruttium - Dél-italiai vidék.

Brutus - D. Iunius Brutus: Caesar egyik legjobb legatusa, részt vett a Caesar elleni összeesküvésben.

Buthrotum - Epirusi város.

Cadurcusok - Vercingetorixszal szövetséges törzs Gallia Celticában.

Caecilius - L. Caecilius Rufus: néptribunus 53-ban, praetor 57-ben. Pompeius párthíve.

Caesar - L. Caesar: Iulius Caesar távoli rokona, az i. e. 64. év consula. 43 után halt meg.

Caesar - Sex. Iulius Caesar: a dictator unokaöccse és híve. 46-ban meggyilkolták.

Calagurrisiak - Északkelet-Hispaniában, a mai Calahorra vidékén élt nép.

Calidius - M. Calidius: praetor 57-ben, Cicero híve, Caesar barátja. 47-ben Innenső Hispania helytartójaként halt meg.

Calvisius - M. Calvisius Sabinus: Caesar főtitkárja, 46-ban praetor, 45-ben Africa tartomány helytartója, 39-ben consul, 28-ban diadalmenetet tartott.

Caninius - C. Caninius Rebilus: Caesar legatusa és kedvelt embere, 45-ben az év utolsó napjának consula.

Cantaberek - Hispania északkeleti partvidékén élt nép.

Cantium - Britanniai terület Galliával szemközt (ma: Kent).

Canusium - Apuliai város az Adriai-tenger közelében (ma: Canosa).

Cappadocia - Ciliciával és Pontosszal határos kisázsiai állam.

Capua - Campania fővárosa, ma: Casilinum.

Caralis - Sardinia szigetének városa (ma: Cagliari).

Carmo - hispaniai város (Carmona, Sevillától 30 km-re északkeletre).

Carnusok - Gallia középső részén élt néptörzs.

Cassius - C. Cassius Longinus: híres hadvezér, a polgárháborúban Pompeius syracusai flottájának parancsnoka. Pharszalos után Caesar hívévé szegődött, később részt vett a Caesar-ellenes összeesküvésben és Caesar meggyilkolásában. A philippii csata után öngyilkos lett.

Cassius - L. Cassius: a 107. év consula; ugyanebben az esztendőben vereséget szenvedett a helvétektől.

Cassius - L. Cassius Longinus: Caesar legatusa a polgárháborúban.

Cassius - Q. Cassius Longinus: Caesar párhíve, 49-ben néptribunus, majd Caesar legatusa, Innenső Hispania helytartója, de kapzsisága miatt nem kedvelték. Caesar visszahívta. Hajótörés áldozata lett.

Cassivellaunus - A britannusok seregének parancsnoka 54-ben, Caesar második britanniai inváziójakor.

Castra Cornelia - Uticától 4 km-nyire fekvő domb, ahol a második pun háborúban, a zamai ütközet előtt P. Cornelius Scipio Africanus táborozott.

Castulo - Az Innenső és Túlsó Hispania határát jelentő hegység.

Cato - M. Porcius Cato, az ifjabb: a senatusi arisztokrácia és Pompeius híve, Caesar egyik leghevesebb ellenfele. 46-ban Uticánál öngyilkos lett.

Celtiberia - Innenső Hispania hegyes vidéke, kelták és ibériaiak lakták.

Cenabum - Galliai város, ma: Orléans.

Ceutrók - 1. Az Alpokban élt gall nép; 2. a nerviusok uralma alatt álló törzs Gallia Belgicában.

Cevenna hegység - A Gallia Celticát és a provinciát elválasztó hegység (ma: Cevennek).

Cicero - Q. Tullius Cicero: a híres szónok öccse. 43-ban bátyjával együtt politikai feketelistára került és megölték.

Cilicia - Római tartomány Kisázsia délkeleti részén.

Cimberek és teutonok - Az i. e. 2. század végén portyázásra indult germán törzsek. Sorozatosan súlyos csapásokat mértek a provinciát védő római seregekre, végül i. e. 101-102-ben Marius megsemmisítő vereséget mért rájuk.

Cingetorix - 1. A treverusok Róma-barát szárnyának vezére, Caesar tántoríthatatlan híve; 2. a négy cantiumi király egyike.

Clodius - A. Clodius, Caesar és Metellus Scipio barátja.

Clodius - P. Clodius Pulcher: Caesar-párti politikus, előkelő patrícius családból származó, tehetséges, féktelen demagóg. T. Milo gyilkoltatta meg 52-ben.

Clupeae - Kikötőváros Afrikában (a mai Cap Bon közelében).

Commagene - Ld. Antiochus.

Commius - 57-ben Caesar az atrebasok királyává nevezte ki, a britanniai hadjáratok idején diplomáciai szolgálatokat teljesített Caesarnak.

Condrususok - Germán eredetű törzs az Ardennek vidékén.

Considius - C. Considius Longus: Pompeius híve; volt praetor, 50-ben Africát kormányozta.

Coponius - C. Coponius: 49-ben praetor, Pompeiust követte, aki megbízta a rhodusi hajóraj parancsnokságával.

Convictolitavis - Előkelő haeduus ifjú, Litaviccusszal együtt a haeduusok Vercingetorixhoz való pártolásának megszervezője.

Corcyra - Sziget az Adriai-tengerben (ma: Korfu).

Corduba - Hispania Ulterior egyik legjelentősebb városa (ma: Cordova).

Corfinium - A paelignusok stratégiai fontosságú fővárosa az Aternus (Aterno) folyó partján, Sulmo (Sulmona) közelében.

Correus - A bellocusok hadseregének vezére, Caesartól 51-ben vereséget szenvedett, elesett a csatában.

Cotta - L. Aurelius Cotta: anyai ágon Caesar rokona, 70-ben praetor, 65-ben consul, a polgárháború után csatlakozott Caesarhoz.

Cotta - M. Aurelius Cotta: az előbbi testvére, 74-ben consul; kegyetlensége miatt elítélték; később Sardinia helytartója.

Cotta - L. Aurunculeius Cotta: Caesar legatusa a galliai hadjáratban. Az eburókkal vívott ütközetben halt meg 54-ben.

Crassus - M. Crassus: a triumvir idősebb fia, Caesar seregében quaestor.

Crassus - P. Crassus: az előbbi öccse, Caesar legatusa a gall háborúban.

Curicta - Adriai-tengeri sziget (ma: Krk).

Curio - C. Scribonius Curio: a 76. év consulának fia. Korábban az optimáták híve volt, majd 50-ben mint néptribunusnak Caesar kifizette hatalmas adósságát. Ekkor Caesar mellé állt, s 49. január 1-én ő adta át a senatusnak Caesar levelét. Caesar legatusaként Siciliát hatalmába kerítette, majd átkelt Africába, ahol hadseregével együtt elpusztult.

Cyrenaica - Küréné: Észak-afrikai partvidéki város a Nagy-Syrtis öbölben.

Dardanusok - Illyriai nép Moesia Superior tartományban, a mai Jugoszlávia déli részén.

Decetia - A haeduusok városa, ma: Deceize.

Decidius - L. Decidius Saxa: celtiberiai származású katona, Caesar római polgárjogot adott neki. Később néptribunus, majd 40-ben Syria helytartója.

Deiotarus - Róma-barát kisázsiai fejedelem, Pompeius híve. 45-ben Caesar-ellenes összeesküvéssel vádolták, Cicero védte. 40-ben halt meg.

Diviciacus - 1. A haeduusok Róma-barát pártjának vezetője; 2. a suessiók királya.

Domitius - L. Domitius Ahenobarbus: Caesar elvakult ellenfele, M. Cato sógora, 54-ben consul. Caesar leváltása után a senatus őt bízta meg Gallia kormányzásával.

Domitius - Cn. Domitius Calvinus: 59-ben néptribunus, 56-ban praetor, 53-ban consul. Caesar híve és legatusa. 42-ben újból consul, később diadalmenetet is tartott.

Drappes - A senók vezére, 51-ben Caninius, Caesar legatusa legyőzte és fogságba ejtette.

Dubis - Galliai folyó, ma: Doubs.

Dumnorix - A haeduusok Róma-ellenes pártjának vezére, Diviciacus testvére.

Durocortorum - A remusok városa, ma: Reims.

Dyrrachium - Illyriai város, Pompeius döntő vereségének színhelye, ma: Durrës.

Eburók - Gallia Belgicában élt germán törzs, Caesar 54-ben verte le őket.

Elaver - Galliai folyó, ma: Allier.

Eporedorix - A Caesar-hű haeduusok egyik vezére. 52-ben becsvágyó társával, Viridomarrusszal együtt Vercingetorixhoz pártolt.

Eratosthenes - Alexandriai földrajztudós és polihisztor az i. e. 3. sz.-ban.

Fabius - C. Fabius: 58-57-ben Asia helytartója, 54-től Caesar legatusa a gall háborúban, 49-ben ő vezényelte Caesar legióit Hispaniában.

Fabius - Q. Fabius Maximus: a 121. év consula. Ebben az évben győzte le az arvernusokat és a rutenusokat.

Favonius - M. Favonius: optimata politikus, M. Cato híve, 49-ben praetor, követte Pompeiust. Philippi után kivégezték.

Frentanusok - Közép-italiai nép.

Fufius - Q. Fufius Calenus: 61-ben néptribunus, 59-ben praetor, a gall háborúban és a polgárháborúban Caesar legatusa. 47-ben consul. Caesar halála után Antoniushoz csatlakozott, Gallia provincia helytartója lett. 40-ben halt meg.

Gabinus - A. Gabinus: 67-ben néptribunusként beterjesztett törvényjavaslata kivételes hatalmat adott Pompeiusnak a kalózok elleni háború vezetésére, 58-ban consul, 57-ben helytartó Syriában, visszahelyezte a száműzött Ptolomaeus Auletest trónjára, s római sereget bocsátott a király rendelkezésére. Száműzték, majd Caesar 49-ben visszahívta, és legatusává nevezte ki, sikertelen hadjárata után 47-ben meghalt.

Gades - Gazdag kereskedőváros Túlso Hispaniában (ma: Cadix).

Galba - 1. Servius Sulpicius Galba: Caesar legatusa a gall háborúban; 2. a galliai suessiók királya.

Gallia - A mai Észak-Italiát, Franciaországot, Belgiumot, Hollandiát, valamint Németország és Svájc egy részét magában foglaló terület. Részei: 1. *Gallia Ulterior* vagy *Transalpina* (Túlsó Gallia vagy az Alpokon túli Gallia): a szabad gall törzsek lakta terület, amelyet Caesar *A gall háborúban* elbeszélte hadjárat során hódít meg. *Aquitaniát* (a Garonne, az Atlanti-óceán, a Pireneusok és Gallia provincia által határolt terület), *Gallia Belgicát* (a Rajna, az Északi-tenger, a Szajna és a Marne által határolt terület) és *Gallia Celticát* (az Aquitania és Gallia Belgica között fekvő terület) foglalta magában. Ezt a területet nevezi Caesar *Galliának*. 2. A mai Délkelet-Franciaország. Provence területe i. e. 125-118 óta római provincia volt. Ezt a részt Caesar *provinciának* vagy *a mi provinciánknak* nevezi. 3. *Gallia Cisalpina* vagy *Citerior* (az Alpokon inneni vagy Innenső Gallia): Észak-Italia, a Pó-síkság vidéke. A rómaiak az i. e. 3. század folyamán vonták hatalmuk alá.

Gallograecia - (Galatia) Kisázsiaiban, Bithyniától és Paphlagoniától délre elterülő vidék. Lakosai bevándorolt kelták, akik hamar felvették a görög szokásokat, és elsajátították a görög nyelvet.

Garunna - Galliai folyó, ma: Garonne.

Genava - Az allobroxok városa a Rhône partján, ma: Genf.

Genusus - Illyriai folyó, Dyrrachiumnál ömlik a tengerbe.

Gergovia - Az arvernumok városa, Caesar sikertelenül ostromolta a Vercingetorix-felkelés idején (ma: Gergovie).

Hadrumentum - Város Africa provinciában, Karthagótól délre, a mai Sousse területén.

Haeduusok - (Aeduusok) gall törzs a mai Burgundia vidékén. I. e. 121 óta a római nép „vér szerinti testvérei”. Caesar szövetségesei, hűségük csak Vercingetorix felkelése idején ingott meg.

Harusok - Ariovistus hívására Galliába áttelepült gemán törzs.

Helvétek - Germania déli részéről i. e. 200 körül átszivárgott néptörzs, Galliában a Rana, a Jura-hegység és a Genfi-tó közti területen telepedtek le.

Helviusok - Az arvernumokkal szomszédos gall törzs Gallia provinciában.

Heraclia - Sentic thrákiai város (ma: Mitrovica).

Hercyniai erdő - germániai hegység, a mai Cseh-erdő, az Érchegység és a Szudéták vidéke.

Hibernia - A mai Írország.

Hiberus - Folyó Hispaniában (ma: Ebro).

Hirtius - A. Hirtius: részt vett a gall háborúban; a polgárháborúban Caesar seregében Hispaniában és Keleten harcolt. A 43. év consula. A mutinai csatában (43) halt meg.

Hispalis - hispaniai város, ma: Sevilla.

Hispania - A Pireneusi-félsziget neve. A rómaiak i. e. 197-ben két provinciát szerveztek területén: *Hispania citeriorban* (Innenső Hispania) *Hispania Tarraconensist*, *Hispania ulteriorban* (Túlsó H.) pedig Lusitaniát és Baeticát.

Iacetanusok - Innenső Hispania északkeleti részében, az Ebro torkolata közelében élt nép.

Igilium - Kis sziget a Tirrén-tengerben, Cosával szemközt.

Iguvium - Vagy Iguium, kis umbriai város, ma: Gubbio.

Ilerda - Innenső Hispania városa, 40 km-nyire az Ebrótól északra, a Sicoris (Segre) jobb partján (ma: Lerida).

Illurgavóiak - Az Ebro völgyében élt nép.

Illyricum - Az illyr törzsek lakóhelye a mai Dalmácia és Albánia területén, illetve az i. e. 168-ban itt szervezett római provincia.

Indutiomarus - A treverusok Róma-ellenes szárnyának vezére. Labienus katonái ölték meg 54-ben.

Issa - Kis sziget az Adriai tengerben, Dalmáciánál, ma: Lissa.

Isthmus - A korinthosi földszoros.

Italica - Város Hispania Ulteriorban, Sevilla közelében.

Iuba - I. Iuba: Numidia és Gaetulia királya, 63-ban diplomáciai küldetésben Rómában járt, s ekkor Caesar megsértette, amit nem felejtett el. 50-ben trónra került, Pompeiushoz csatlakozott. A vereség után öngyilkos lett, országát bekebelezte a birodalom.

Labeasok - Illyriai nép, Dyrrachiumtól északra laktak.

Labienus - T. Labienus: 20 évig katonai szolgálatot teljesített Ciliciában, itt ismerkedett meg Caesarral. Mint popularis politikust 63-ban néptribunussá választották. Galliában Caesar egyik legeredményesebben küzdő legatusa volt, 49-ben mégis Pompeiushoz csatlakozott, és Caesar legvadabb ellenfelévé lett. A polgárháború utolsó szakaszában, a mundaí ütközetben esett el, 45-ben.

Laelius - D. Laelius: néptribunus 54-ben. Pompeiushoz csatlakozott, aki az egyik hajóraj parancsnokává nevezte ki. Pharszalosz után kibékült Caesarral.

Larisa - Thessalia legjelentősebb városa.

Lemannus-tó - A Genfi-tó (Lac Léman).

Lemonum - A galliai pictók városa, ma: Poitiers.

Lentulus - L. Cornelius Lentulus Crus: Caesar konok ellenfele. 58-ban praetor, 49-ben consul. Pharszalosz után Pompeiusszal Egyiptomba ment, ahol meggyilkolták.

Lentulus - P. Cornelius Lentulus Marcellinus: 48-ban Caesar quaestora, a 9. legio parancsnoka.

Lentulus - P. Cornelius Lentulus Spinther: praetor 60-ban, consul 57-ben (Caesar segítségével), majd Cilicia helytartója. Pompeiushoz csatlakozott, Corfiniumnál Caesar fogságába esett, aki szabadon bocsátotta. Követte Pompeiust, valószínűleg Thapsus után halt meg.

Leptis Minor - Város Afrikában, Hadrumentum és Thapsus között.

Lexoviusok - Gallia Celticában élt törzs, a venetusok szövetségesei.

Libo - L. Scribonius Libo: Pompeius párthíve, Sex. Pompeius apósa. Néptribunus 56-ban, 49-ben kiűzte a caesarianusokat Illyricumból. Pompeius egy hajórajt bízott rá. Túlélte a polgárháborút, 34-ben consul volt.

Liger - Galliai folyó, a mai Loire.

Lingók - Gallia Celticában, a Vogézek közelében élt nép.

Lissus - Dalmáciai város, ma: Lesh.

Litaviccus - Ld. Convictolitavis.

Lucceius - L. Lucceius: Pompeius bizalmas híve, Cicero barátja, Pharszalosz után kibékült Caesarral.

Luceria - Apuliai város, ma: Lucera.

Lucilius - L. Lucilius Hirrus: néptribunus 53-ban, Pompeius odaadó híve. Cicero leveleiben több ízben lenézően beszél róla.

Lucretius - Q. Lucretius Vespillo: Pompeius-párti senator, a polgárháborúban egy hajóraj parancsnoka. Túlélte a polgárháborút, 19-ben consul volt.

Lucerius - A cadurcus törzs egyik vezére, Vercingetorixszal együtt harcolt Caesar ellen.

Lutecia - A parisiusok fővárosa, ma: Párizs.

Mandubiusok - Gallia Celticában élt törzs, városuk Alesia.

Manlius - L. Manlius Torquatus: Cicero barátja, Pompeius odaadó híve, a polgárháborúban elesett.

Manlius - L. Manlius: i. e. 78-ban Gallia provincia proconsula. Részt vett a Sertorius elleni háborúban, Aquitaniában vereséget szenvedett.

Marcellus - C. Claudius Marcellus: consul (L. Lentulus Crusszal) 49-ben, heves Caesar-ellenessége hozzájárult a polgárháború kitöréséhez. A polgárháborúban (C. Coponiusszal) a rhodusi hajóhad parancsnoka. A háborúban elesett.

Marcellus - M. Claudius Marcellus (az előbbi testvére): 51-ben consul. Optimata politikus, Caesar ellenfele, de a polgárháború kitörése után mérsékelt magatartást tanúsított, nem bízott Pompeiusban, és a háborútól távol maradt. Száműzetéséből - Cicero beszédének engedve - Caesar visszahívta, de út közben meggyilkolták.

Marcomanusok - Ariovistus seregében harcolt germán törzs.

Marrucinusok - Közép-italiai nép.

Marsusok - Közép-italiai nép.

Massilia - Kikötőváros Gallia provinciában (ma: Marseille).

Matrona - Gallai folyó, ma: Marne.

Mauretania - A mók földje Észak-Afrikában, a mai Algéria és Marokkó területén. Később - Claudius alatt - római provinciává szervezték.

Mediomatricosok - Gallia Celticában, a treverusok szomszédságában élt nép.

Menapiusok - Gall nép a Maas és a Schelde folyó közötti területen.

Menedemus - Az ún. szabad Macedonia fejedelme, Caesar híve.

Messana - Szicíliai város, ma: Messina.

Metellus - L. Caecilius Metellus: optimatapárti néptribunus 49-ben. A következő évben Caesar száműzte Italiából.

Metropolis - Thessaliai város, Epirus határán.

Milo - T. Annius Milo: L. Sulla dictator veje, 57-ben néptribunus. A senatus kedvében akart járni, mikor a Rómát bandáival terrorizáló P. Clodiust meggyilkoltatta. Emiatt száműzték, de 49-ben visszatért Italiába, együttműködött M. Caelius Rufusszal.

Mona sziget - A mai Anglesey Anglia és Írország között.

Morinusok - Gallia Belgicában, a tenger partján élt gall néptörzs.

Mosa - Galliai folyó, ma: Maas.

Mytilene - Lesbos szigetének fővárosa.

Narbo - A narbói Gallia (Gallia Narbonensis), vagyis a provincia székvárosa, ma: Narbonne.

Naupactus - Kikötőváros a Korinthosi-öbölben (később Lepanto).

Nemesek - Gallia Celticába áttelepült germán törzs.

Nerviusok - Harcias belga törzs a Sambre és a Schelde közti területen.

Noreia - Noricum város, ma: Neumarkt.

Noricum - Római provincia az Alpok vidékén, a Duna, a Dráva és az Inn közt.

Noviodunum - Három galliai város neve: 1. a haeduusok fővárosa a Loire partján (ma: Nevers); 2. a biturixek városa; 3. a suessióké Gallia Celticában (ma: Soissons).

Numidák - Afrikai nép a mai Algéria területén.

Octavius - M. Octavius: 50-ben aedilis, a polgárháborúban Pompeius egyik hajóhadát vezényelte, Pharsalos után Illyriát akarta Caesar ellen megvédeni, de Afrikába kellett menekülnie.

Octodurus - A veragrusok települése Gallia Celticában, ma: Martigny.

Orchomemis - Boiotiai város.

Orgetorix - Előkelő helvét férfi, a helvétek felkelésének szervezője.

Oricum - Város Epirusban, ma: Ericho.

Oscaiak - Innenső Hispania északkeleti részében élt nép.

Osismusok - Az egyik aremoricus törzs Gallia Celticában.

Otogesa - (vagy Octogesa), város Innenső Hispaniában, az Ebro partján.

Padus - Folyó Gallia Cisalpinában, a mai Pó.

Paelignusok - Közép-Itáliában, a marsusok és marrucinusok közt élt nép.

Palaeste - Epirusi helység, Oricumtól délkeletre. Itt szállt partra seregével Caesar.

Parisiusok - A Szajna környékén élt gall nép, városuk Lutecia (ma Párizs, a nép nevéről).

Parthinusok - Illyricumi nép, Dyrrachium környékén élt.

Parthusok - Valószínűleg a Káspi-tó környékéről vonultak Kisázsia felé. Harcias nép volt, mintegy ötszáz évig állott fenn kisázsiai birodalmuk. Gyakran veszélyeztették a római birodalom ottani tartományait.

Pedius - Q. Pedius: Caesar unokaöccse, legatusa a gall háborúban, 48-ban praetor, 43-ban consul.

Pelusium - Fontos egyiptomi határváros a Nílus keleti ágának torkolatánál.

Pergamum - A kisázsiai Mysia fővárosa, ma: Bergama.

Petreibus - M. Petreibus: 62-ben legatusként megverte Catilina seregét. Praetorsága után, 54-59-ben Pompeius legatusa Hispaniában. Miután Caesar itt legyőzte, Afrikába ment; Pompeius halála után Catóval együtt megszervezte a Caesar ellen indított hadsereget, a thapsusi vereség után öngyilkos lett.

Picenum - Közép-italiai tartomány.

Pictók - A Loire közelében élt gall törzs.

Pisaurum - Közép-italiai város (ma: Pesaro).

Piso - L. Calpurnius Piso: praetor 61-ben, consul 58-ban, 55-ben Macedonia helytartója, 50-ben censor. Caesar apósa. A 49. januári senatusi ülésen közvetíteni akart, majd elhagyta Rómát, a több ízben megkísérelte kibékíteni a szembenálló feleket. 43-ban vagy 42-ben halt meg.

Placentia - Város Gallia Cisalpinában, ma: Piacenza.

Plancus - L. Munatius Plancus: A galliai, később a hispaniai hadjáratban Caesar legatusa. Túlso Gallia helytartója (Basel és Lyon alapítója), 42-ben consul, 35-ben Syria helytartója, 22-ben censor.

Pomponius - M. Pomponius: Pompeius legatusa a kalózháborúban, a polgárháborúban Caesar messanai hajóhadát vezényelte.

Pontus - Kisázsiai ország Armenia és Bithynia között. Területén Pompeius szervezett római provinciát 65-ben.

Ptolomaeus - XIII. Ptolemaios (XII. Ptolemaios Auletés fia) ekkor 13 éves volt, nővére, Cleopatra férje és uralkodótársa.

Portus Itius - A morinusok kikötője, ma talán Boulogne.

Puleio - T. Puleio: a gall háborúban Caesar seregében centurióként harcolt, majd átállt Pompeiushoz, de előbb elárulta C. Antonius seregét Curictánál.

Puteoli - Campaniai város, ma: Pozzuoli.

Quintilius - Sex. Quintilius Varus: L. Domitius Ahenobarbus hadiquaestora, Corfiniumnál Caesar fogságába esett, kiszabadulva átment Afrikába, ahol ismét a pompeianusok seregében harcolt. Philippi után öngyilkos lett.

Rauracusok - Gall törzs a helvetiusok szomszédságában, a Rajnához közel.

Remusok - Hatalmas törzs Gallia Belgicában, Caesar szövetségesei.

Rhenus - A Galliát Germaniától elválasztó folyó, a mai Rajna.

Rhodanus - A Rhône folyó ókori neve.

Roscius - L. Roscius Fabatus: Caesar legatusa a gall háborúban, 49-ben praetor, a polgárháború kitörése idején közvetített a senatus és Caesar között. A Caesar meggyilkolását követő polgárháborúban 43-ban elesett.

Rufus - M. Caelius Rufus: nagy tehetségével már korán feltűnt Rómában, Cicero barátságába fogadta, sőt a bíróság előtt sikeresen meg is védte. Caesar híve, 48-ban praetor, de a polgárháború eseményei következtében ellene fordult.

Rutenusok - Kelta nép a Lot és Taru folyó között.

Sabis - Galliai folyó, ma: Sambre.

Salluviusok - Massiliától északra élt liguriai eredetű nép.

Salonae - Dalmáciai kikötőváros (a mai Splittől 5 km-nyire).

Samarobriva - Az ambianusok városa Gallia Celticában, ma: Amiens.

Santók - A Garonne-től északra élt gall törzs.

Saturninus - L. Appuleius Saturninus: polpularispárti néptribunus 102-100-ban, tehetséges szónok, az optimáták heves ellensége. Mariusszal szövetekezett, de később ellene fordult.

Scaldis - Gallia Belgica folyója, a mai Schelde.

Scipio - Q. Caecilius Metellus Pius Scipio: P. Cornelius Scipio Nasica fia, Q. Caecilius Metellus Pius örökbe fogadott fia, ezért viselhette a köztársasági Róma két előkelő nemzetiségének nevét. Pompeius apósa, 52-ben Pompeius consultársa, 49-ben Syria helytartója. A polgárháborúban Pompeius oldalán vett részt, majd Thapsusnál öngyilkosságot követett el.

Senók - Az egyik legerősebb, Róma ellen már az i. e. 4. században háborút viselő gall törzs.

Sequana - A mai Szajna.

Sequanusok - Az egyik legnagyobb gall törzs a Rhône és a Saône folyó vidékén.

Sertorius - Q. Sertorius: Marius-párti politikus és hadvezér. Marius mozgalmának bukása, Sulla győzelme után Hispaniában ellenállást szervezett, amelyet Pompeius vert le.

Servilius - P. Servilius Vatia Isauricus: Caesar consultársa 48-ban, 46-ban Asia helytartója. 41-ben másodízben consul.

Sicoris - Folyó Innenső Hispaniában, ma: Segre.

Staius - Helyesen L. Staius Murcus: Caesar legatusa. Caesar halála után az összeesküvők mellé állt, Philippi után Sex. Pompeius (Pompeius kisebbik fia) megölette.

Suebusok - A legerősebb és a legnagyobb germán törzs (ld. A gall háború 4, 1), Caesar veszélyes ellenfelei.

Suessiók - A remusok szomszédságában élt belga nép.

Sugamberek - A Rajna mentén lakó germán törzs.

Sulla - 1. L. Cornelius Sulla dictator; 2. Faustus Cornelius Sulla, a dictator fia; 3. P. Cornelius Sulla, a dictator unokaöccse.

Sulpicius - P. Sulpicius Rufus: Caesar legatusa a galliai és hispaniai háborúban, 48-ban praetor; a Vibo közelében horgonyzó hajóraj parancsnoka. 47-ben Illyricumot kormányozta, a második triumvirátus alatt censor lett.

Sulpicius - Ser. Sulpicius Rufus: jogtudós, 51-ben consul, a polgárháború kitörése után habozott, melyik fél mellé álljon, végül is Caesart választotta. 46-ban Achaia helytartója.

Tamesis - Britanniai folyó, a mai Themze.

Tarracina - latiumi város, ma: Terracina.

Tarraco - Város Innenső Hispaniában, ma: Tarragona.

Tenctherusok - Germán törzs, 55-ben keltek át a Rajnán.

Teutonok - Ld. cimberék és teutonok.

Theophanes - Mytilenai görög történetíró, Pompeius tanácsadója, a műszaki alakulatokat vezényelte. 61-ben kapott római polgárjogot.

Thermus - Q. Minucius Thermus néptribunus, majd 52-50-ben Asia helytartója. Pompeius mellé állt, Curio Iguvium mellett megverte.

Titurius Sabinus - Q. Titurius Sabinus: Caesar legatusa a gall háborúban 54-ben az Ambiorix elleni küzdelemben esett el.

Tolosa - Galliai város, ma: Toulouse.

Tralles - Kisázsiai (kariai) város, gazdagságáról volt nevezetes.

Trebonius - C. Trebonius: quaestor 60-ban, 55-ben néptribunus. Jelentős szerepet játszott a politikai életben. 54-től Caesar legatusa, egyik legjobb hadvezére. 49-ben elfoglalta Massiliát, 48-ban praetor, 45-ben consul. 44-ben részt vett a Caesar elleni összeesküvésben.

Treverusok - Gall nép a Mosel folyó partján.

Tubero - L. Aelius Tubero: 61-58-ig Q. Cicero legatusa Asiában, a polgárháború kitörése után a pompeianusokhoz csatlakozott, a senatus megbízta Africa kormányzásával, Attius Varus azonban nem engedte partra szállni. Innen Pompeiushoz ment Macedoniába, részt vett a pharszaloszi ütközetben, Caesar megkegyelmezett neki.

Ubiusok - A Rajna jobb partján lakó germán nép, Caesar szövetségesei.

Usipese - A tenctherusokkal szövetséges, velük együtt Galliába települt germán törzs.

Utica - Észak-afrikai város Karthago közelében, a pompeianusok utolsó védőbástyája a polgárháborúban. 46-ban adta meg magát Caesarnak.

Valerius - C. Valerius Flaccus: a 93. év consula. 92-ben, illetve 83-ban Galliában tevékenykedett. A hatvanas évek második felében halt meg.

Valerius - L. Valerius Flaccus: Asia azonos nevű helytartójának fia, Pompeius híve. 48-ban a dyrrachiumi csatában elesett.

Valerius - M. Valerius Praeconinus: legatus volt a Sertorius elleni háborúban. Aquitaniában vereséget szenvedett.

Varro - M. Terentius Varro: nagy műveltségéről, tudásáról és könyveiről híres államférfi (116-25), Pompeius legatusa. Túlsó Hispaniában, majd Dyrrachiumnál Pompeius mellett volt. A pharszaloszi csatában nem vett részt, 46-ban tért vissza Rómába, ahol Caesar hatalmas könyvtár felállításával bízta meg.

Varro - A. Terentius Varro Murena: Pompeius egyik főtisztje.

Varus - P. Attius Varus: Caesar ellensége, Africa volt helytartója, 49-ben Picenumban harcolt ellene, foglyul esett, amikor szabadon bocsátották, Africába ment, és ott Curio ellen küzdött. Később a Caesar-ellenes hajóhad parancsnoka lett, részt vett a hispaniai utolsó háborúban, Munda mellett halt meg.

Varus - Túlsó Gallia folyója, a mai Var.

Vatinius - P. Vatinius: 58-ban néptribunus, majd Caesar legatusa a gall háborúban, 54-ben praetor lett, a polgárháborúban Caesar legatusaként harcolt. 46-ban consul.

Vellaunodunum - A senók városa Gallia Celticában, ma: Ladon.

Venetia - A mai Bretagne déli része.

Venetusok - Az Atlanti-óceán partján élt gall törzs.

Vercingetorix - Az arvernusok vezére, Caesar legkomolyabb ellenfele egész galliai hadjárat-sorozata alatt. 52-ben Alesiánál döntő vereséget szenvedett.

Vesontio - A sequanusok fővárosa, ma: Besançon.

Vibo - Kikötőváros az itáliai félsziget legdélibb részén (ma: Vibo Valentia).

Vibullius - L. Vibullius Rufus: Pompeius odaadó híve és kipróbált főtisztje. Kétszer Caesar fogságába esett, de szabadon bocsátása után mindkétszer Pompeiushoz csatlakozott.

Vienna - Város a Rhône partján, ma: Vienne.

Viridomarus - Ld. Eporedorix.

Volcák - Gallia provinciában élt nép, két csoportja: az arecomicusok és a tectosasok.

C. Volcacijs Tullus - Már Galliában Caesar alatt harcolt; a polgárháborúban legatus.

Volusenus - C. Volusenus Quadratus: Caesar katonai tribunusa a gall háborúban; a polgárháborúban lovassági parancsnoka.

Vosegus hegység - A mai Vogézek.